

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK LIV

2006

ČÍSLO 1

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV
NITRA 2006

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
V NITRE

HLAVNÝ REDAKTOR GABRIEL FUSEK

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES
IN NITRA

GENERAL EDITOR GABRIEL FUSEK

Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
IN NITRA

SCHRIFTFLEITER GABRIEL FUSEK

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

LIV - 1 - 2006

Hlavný redaktor
Gabriel Fusek

Predseda redakčnej rady
Alexander Ruttkay

Redakčná rada
Václav Furmánek, Milan Hanuliak, Titus Kolník, Pavel Kouřil, Elena Miroššayová,
Ján Rajtár, Matej Ruttkay, Ladislav Veliačik

Výkonná redaktorka
Daniela Fábiková

Počítačové spracovanie
Beáta Jančíková

Vychádza dva razy do roka

Rozširuje, objednávky a predplatné aj do zahraničia prijíma
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra

e-mail: nrauhalm@savba.sk

Distributed by Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-949 21 Nitra, Slovakia

Tlač MICHEL ANGELO Nitra

OBSAH

Miroslav Šmíd	
Pohřebiště nitranské kultury ze Slatinic, okres Olomouc	1
Gräberfeld der Nitraer Kultur aus Slatinice, Bezirk Olomouc	30
Miroslava Gregerová - Martin Hložek - Petr Sulovský	
Přírodovědné analýzy fajánsového korálku z hrobu nitranské kultury ze Slatinic, okres Olomouc	33
Die naturwissenschaftlichen Analysen der Fayenceperle aus dem Grab der Nitraer Kultur aus Slatinice, Bezirk Olomouc	39
Marta Dočkalová	
Pohřebiště nitranské kultury ze Slatinic, okres Olomouc. Antropologická analýza	41
Gräberfeld der Nitraer Kultur aus Slatinice, Bezirk Olomouc. Anthropologische Analyse	54
Ján Beljak - Titus Kolník	
Germánske hroby z Čaky a Gbeliec. Príspevok k osídleniu juhozápadného Slovenska v dobe rímskej	57
Die germanischen Gräber aus Čaka und Gbelce. Ein Beitrag zur Besiedlung der südwestlichen Slowakei in der römischen Kaiserzeit	91
Jozef Zábojník	
Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu a včasnostredoveké sídliskové objekty v Čiernom Brode	95
Ein Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats und die frühmittelalterlichen Siedlungsobjekte in Čierny Brod	137
Milan Hanuliak	
Porušovanie telesných zvyškov zomrelých vo veľkomoravskom prostredí z územia Slovenska	143
Zerstörung von Körperresten der Verstorbenen im großmährischen Milieu aus dem Gebiet der Slowakei	163
In memoriam	
PhDr. Juraj Bárta, CSc. (* 1923 - † 2005)	167
Za Bertou Nieburovou (* 1919 - † 2006)	170
Správy	
Archaeological Prospection 2005, Rím (<i>Ivan Kuzma</i>)	173
Jantár v archeológii (<i>Klára Marková</i>)	175
Recenzie	
Maciej Karwowski: Thunau am Kamp - Eine befestigte Höhensiedlung (Grabung 1965-1990). Die latènezeitlichen Siedlungsfunde (<i>Gertrúda Březinová</i>)	177
Herbert Lorenz (†): Chorologische Untersuchungen in dem spätkeltischen Oppidum bei Manching am Beispiel der Grabungsflächen der Jahre 1965-1967 und 1971. Hermann Gerdson: Fundstellenübersicht der Grabungsjahre 1961-1974 (<i>Gertrúda Březinová</i>)	179
Lumír Poláček/Otto Marek: Grundlagen der Topographie des Burgwalls von Mikulčice. Die Grabungsflächen 1954-1992 (<i>Milan Hanuliak</i>)	180
Pál Patay: Kupferzeitliche Siedlung von Tiszalúc (<i>Juraj Pavúk</i>)	182
Anton Distelberger: Österreichs Awarinnen. Frauen aus Gräbern des 7. und 8. Jahrhunderts (<i>Ivana Kvetánová/Jozef Zábojník</i>)	185
Skratky - Abkürzungen - Abbreviations	189

POHŘEBIŠTĚ NITRANSKÉ KULTURY ZE SLATINIC, OKRES OLOMOUC

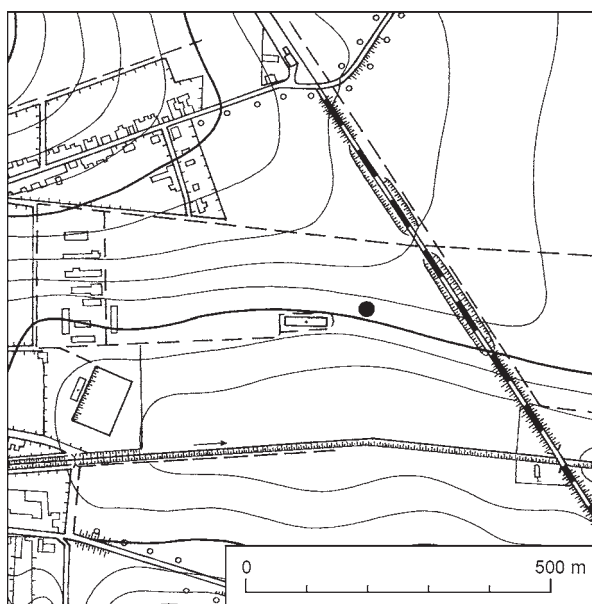
MIROSLAV ŠMÍD

The Burial Ground of the Nitra Culture from Slatinice, district of Olomouc. On October 2002 a small burial ground of the Nitra culture was explored east of Slatinice (distr. of Olomouc). A dense concentration of graves on a rather small place in the context with excavated area leads us to result that we explored the entire burial site. The shortest distance to the river Morava's right bank is 11 km. The graves were situated along the oval perimeter with an empty centre, the longer axis of which was SW-NE oriented and 22.5 m long; the shorter axis was NW-SE oriented and 15 m long. Orientation of the longer axis was respected by majority of 22 grave pits, except of the graves 6, 13, 21 and 22 that were slightly deflected to the meridian. On the SE side of the necropolis, between the graves 4 and 3, a circular pit K 521 with slanting walls and flat bottom was situated, with no archaeological material inside. Its connection with the burial ground is not clear. Fourteen graves were of oblong ground plan, in six graves the pit shape can be classified as deformed rectangle, other two were trapeze. All of them have more or less rounded corners. Sidewalls of four graves were stepped. The longer axes of 14 graves were NE-SW oriented, six graves were NNE-SSW oriented, one grave has NEE-SWW and one N-S orientation. As far as their size is concerned, grave pits rather varied. Apart from the children graves, the size of which corresponded with the deceased's age, the limits ranged between 215 x 135 cm and 130 x 85 cm. In the both men were buried. Comparing the size of these grave pits with those in which women were buried, we found no substantial difference between male and female burials. The burial ground is characterised by a strict bipolarity in burying the deads. Men were lying on their right side, with the head to the SW, and women on their left side, with the head to the NE. Equipment of the graves under study was relatively poor, consisting of pottery, copper jewellery, cylindrical bone or antler beads, flat nacre beads (total number of approx. 1000 pieces), beads made of green-blue glass material - faience, bone awls and silicite blades and arrow points. Remains of meaty food, found at bottoms of vessels or in their vicinity can be classified as charity. Only in one case animal ribs were lying free behind the dead's back. Pottery was found in 9 graves (41%) and only 4 burials were without any equipment. Spectral analysis of metal ornaments showed they were made of copper of Slovak provenience; analysis of the faience proved their Egyptian origin. Apart from the graves also industrial objects were explored on the area, 5 of them were of La Tène origin, 11 from the Roman period and 6 objects cannot be dated, lacking any finds.

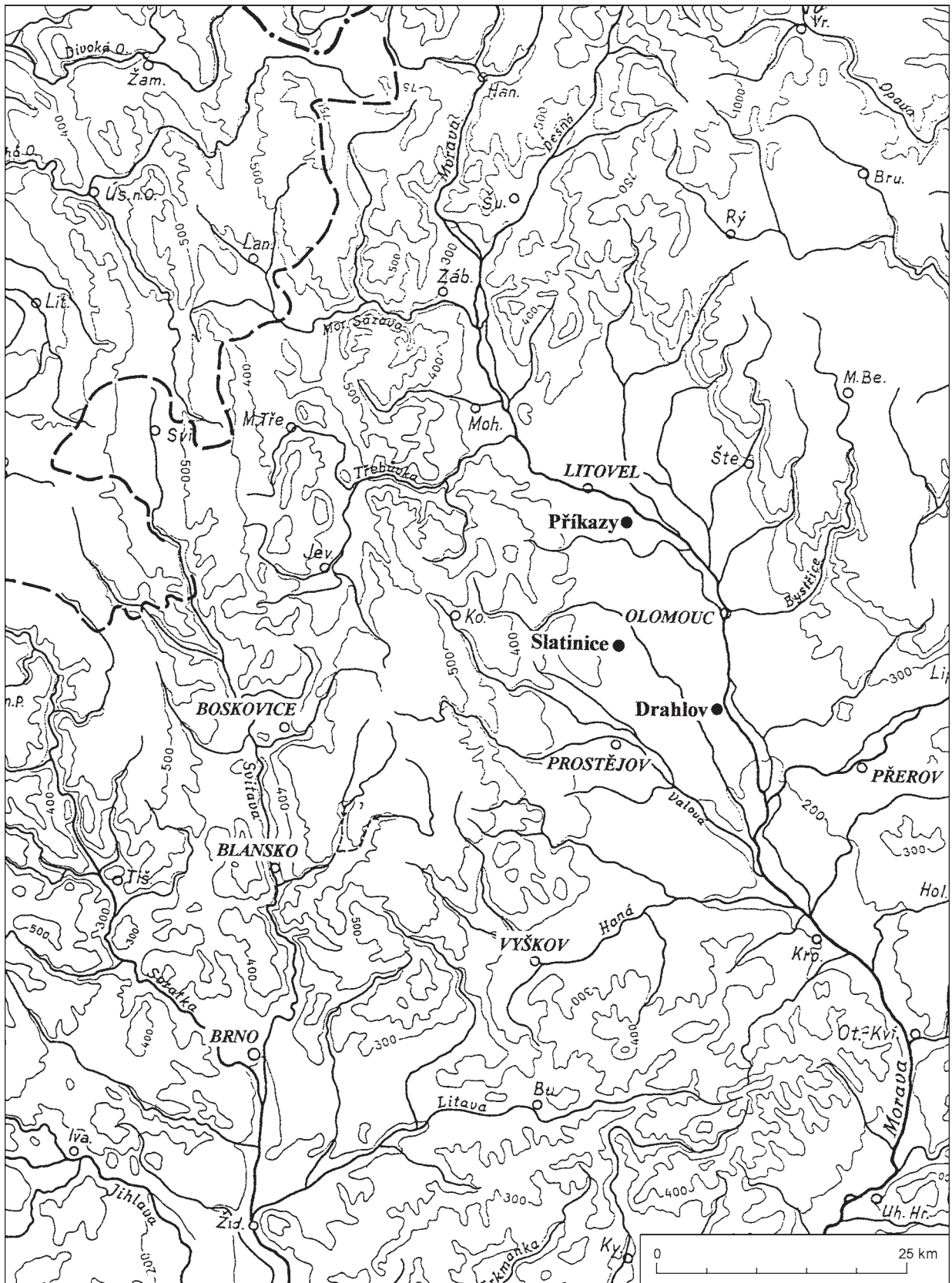
Key words: Central Moravia, river Morava right bank, Early Bronze Age, Nitra culture, inhumation burial ground.

ÚVOD

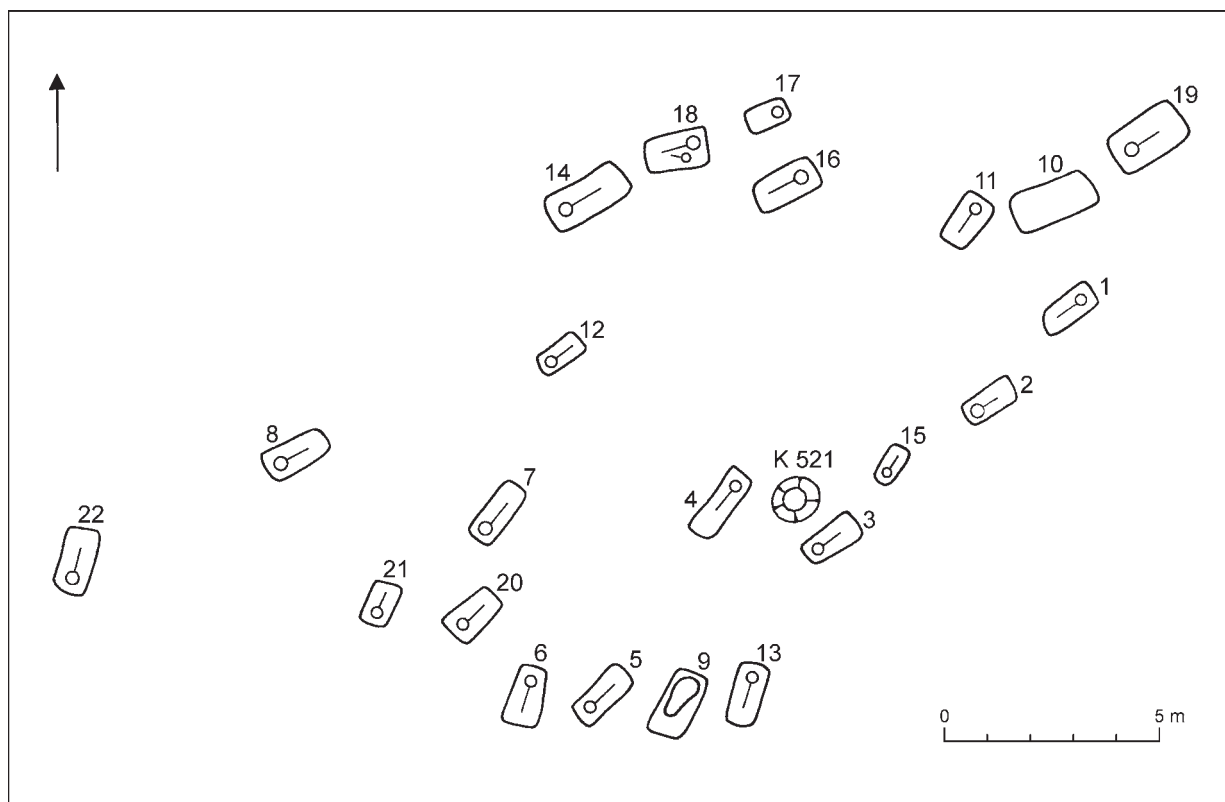
V měsíci říjnu 2002 byla zahájena skrývka ornice a následně i terénní úpravy v prostoru průmyslové zóny v poloze Trávníky, východně obce Slatinice. Zemní práce probíhaly na ploše překračující rozlohu 1 hektaru a k jejich sledování jsme se dostali čistou náhodou v době, kdy část lokality byla snižováním terénu již zcela zničena. Jednalo se zhruba o čtvrtinu dotčené plochy. Na zbývající rozloze byly již zemní práce koordinovány se záchranným archeologickým výzkumem, který byl realizován během 9 dnů. V průběhu této doby bylo prozkoumáno 22 kostrových hrobů a stejný počet objektů z různých období mladšího pravěku, zejména z doby laténské a z doby římské (Šmíd 2003, 231). Hustá koncentrace hrobů na poměrně malé ploše a umístění pohřebiště nad terénním zlomem, který odděluje náhorní plošinu od úbočí návrší, dovolují uvažovat o tom, že toto pohřebiště nebylo nekontrolovaným zásahem poškozeno.

Obr. 1. Slatinice-Trávníky. Místo nálezů na základní mapě.

Obr. 2. Mapa střední Moravy s nalezišti nitranské kultury (černé body).

Obr. 3. Slatinice-Trávníky. Plán pohřebiště.

Názvem Trávníky je označeno k jihu exponované úbočí širokého hřbetu, který vybíhá z masivu Velkého Kosíře směrem k východu, kde zvolna splývá s plochým reliéfem Blatské nivy (obr. 1).¹ Přímo v terénu polohu vymezují: od severu polní cesta směřující z obce k východu, od východu železniční trať Prostějov - Senice na Hané - Olomouc, od jihu niva potoka Slatinky a od západu hranice parcely s hospodářským objektem (drůbežárnou). Místem s největší koncentrací nálezů probíhá vrstevnice 230 m, která kopíruje v terénu dobře patrnou hranu oddělující nivu Slatinky od terasy nad ní. Není jisté náhodou, že hroby dislokované severně od vrstevnice tuto hranici respektují. Nejkratší vzdálenost pohřebiště od pravého břehu řeky Moravy je 11 km (obr. 2).

CHARAKTERISTIKA POHŘEBIŠTĚ

Hroby byly rozmístěny zhruba po obvodu oválu s volným středem, jehož delší osa směřovala od jihozápadu k severovýchodu a měřila 22,5 m, kratší osa od severozápadu k jihovýchodu měřila

15 m. Mimo pomyslný obvod oválu byly hroby 22 a 8 na jihozápadním okraji nekropole a na opačné straně hrob 19 (obr. 3). Směr delší osy pohřebiště respektovala i většina z 22 hrobových jam, snad jen s výjimkou hrobů 6, 13, 21 a 22, vychýlených více k poledníku. Ohraničíme-li pohřebiště kolmicemi, získáme obdélník o ploše 487,5 m². Na jihovýchodní straně nekropole, mezi hroby 4 a 3, se nacházela kruhová jáma K 521 (pr. 95 cm, hl. 25 cm) se šikmými stěnami a rovným dnem, z níž však nebyl získán žádný materiál. Její souvislost s pohřebištěm je proto nejistá. Posouzením nálezových okolností a celkové terénní situace jsme dospěli k závěru, že se nám podařilo prozkoumat celé pohřebiště, snad jen s výjimkou některých dětských hrobů uložených plytky pod povrchem. Jako příklad lze uvést silně porušený hrob 17, jehož zbytky jsme zachytili na úrovni sprašového podloží pod 30 cm ornice.

Heterogenní, středně až silně ulehle výplně hrobů v odstínech šedohnědé barvy s četnými sprašovými čookami byly dosti nevýrazné a po obcesnutí se ztrácely. Zřetelně se rýsovala pouze oválná skvrna uprostřed hrobu 9, která indikovala vykrádací šachtu.

¹ Na základní mapě ČR (1 : 10 000; list 24-22-22) je plocha průmyslové zóny ohraničena body určenými souřadnicemi Z : J (330 : 283 mm; 325 : 303 mm; 337 : 302 mm; 342 : 286 mm).

Obr. 4. Slatinice-Trávníky. Hrob 2.

Obr. 5. Slatinice-Trávníky. Hrob 8.

KATALOG²**Hrob 1** (tab. I)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru SV-JZ, měla tvar obdélníku se zaoblenými rohy, průběh SZ strany se od poloviny směrem k Z rohu mírně zužoval, stěny byly šikmé, dno rovné; rozměry: d. 152 cm, min. š. 70 cm, max. š. 82 cm, hl. 10 cm.
- *Skelet*: Žena - v poloze na zádech, s nohama převrácenými na levý bok, hlava spočívající na levém spánku a obrácená obličejem k J směřovala k SV, nohy byly v kolenou silně skrčené a uložené souběžně, levá ruka ležela podél těla, pravá ruka byla v lokti zohnutá téměř do pravého úhlu směřovala přes hrudník k levé paži.
- *Bez výbavy*.

Hrob 2 (obr. 4; tab. II)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru JZZ-SVV, měla tvar pravidelného obdélníku se zaoblenými rohy a šikmé stěny, ploché dno se směrem

k severu mírně zvedalo; rozměry: d. 159 cm, š. 100 cm, hl. 30 až 25 cm.

- *Skelet*: Dospělý muž - v poloze na pravém boku hlavou k JZZ, obličej směřoval k JV, nohy v kolenou silně pokrčené ležely souběžně, paže byly v loktech pokrčené a uložené před obličejem.
- *Výbava*: Před pravým obloukem pánevním leželo hrdlem k nohám torzo pohárku (1).
1. Torzo pohárku, pr. dna 63 mm, v. 120 mm; inv. č. A 94632 (tab. II: 2/1).

Hrob 3 (tab. III)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru JZ-SV, měla tvar deformovaného obdélníku se zaoblenými rohy, kolmé stěny, rovné dno; rozměry: d. 180 cm, max. š. 88 cm, min. š. 67 cm, hl. 21 cm.
- *Skelet*: Muž - v poloze na pravém boku hlavou k JZ, obličej směřoval k JV (poškozen norou), nohy byly v kolenou mírně pokrčené a uložené souběžně, pánev a kosti obou paží byly druhotně přemístěny.
- *Bez výbavy*.

² U hrobů se uvádějí: orientace hrobové jámy, její tvar a rozměry (hloubka: vždy od úrovně zjištění), údaje o skeletu (pohlaví zemřelého a jeho poloha v hrobové jámě), pohřební výbava s popisem nálezů (nálezy s inventárním číslem jsou uloženy v Krajském vlastivědném muzeu v Olomouci). Použité zkratky: d. - délka, š. - šířka, hl. - hloubka, pr. - průměr, v. - výška; S - sever, J - jih, V - východ, Z - západ (a jejich kombinace).

Obr. 6. Slatinice-Trávníky. Hrob 11.

Obr. 7. Slatinice-Trávníky. Hrob 11. Detail rozmístění korálků z perleti.

Hrob 4 (tab. IV)

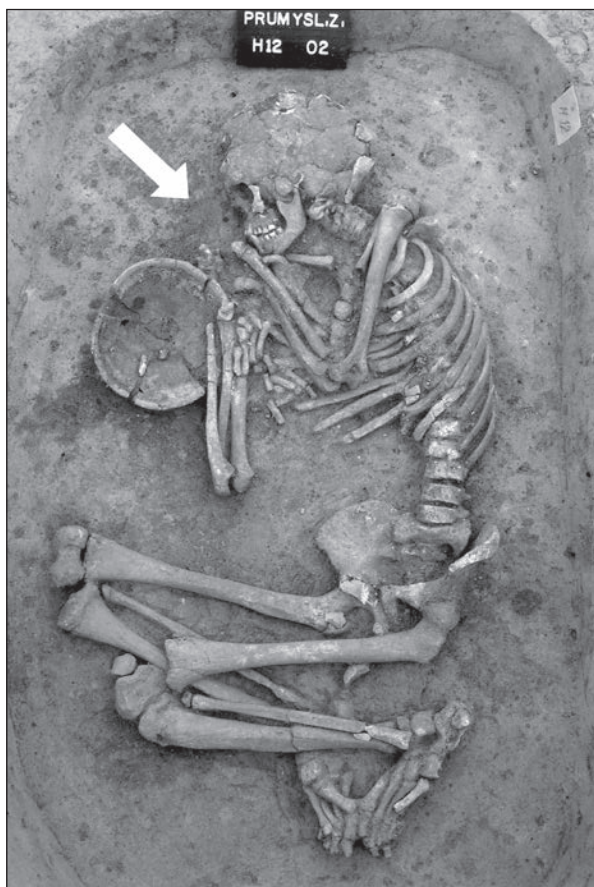
- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru SV-JZ, měla tvar obdélníku se zaoblenými rohy, šikmé stěny, mísovité dno; rozměry: d. 210 cm, š. 75 cm, max. hl. 21 cm.
- *Skelet*: Dospělá žena - v poloze na levém boku hlavou směrem k SV, lebka a paže uložené před tělem byly druhotně přemístěny (v SV části hrobové jámy se zřetelně rýsovala nora), mírně pokrčené nohy byly přes sebe.
- *Výbava*: V okolí hlavy bylo větší množství parohových korálků (1), původně navlečených na šňůře, a několik fajánsových perel (2), před pánví, u femuru levé nohy byl umístěn fragment dna hrubší nádoby-hrnce (3) se zbytky masité potravy (inv. č. A 94637), u levého spánku ležely zbytky spirály (4) a dva ploché plíšky (5).
  1. Parohové korálky, max. pr. 9,8 mm; inv. č. A 94636 (tab. IV: 4/4).
  2. Fajánsové perly tyrkysové barvy; inv. č. A 94635 (tab. IV: 4/3).
  3. Fragment dna hrubší nádoby-hrnce, pr. dna 137 mm; inv. č. A 94633 (tab. IV: 4/1).
  4. Zbytky zeleně patinované spirály, pr. 37 mm; inv. č. A 94634 (tab. IV: 4/2).
  5. Dva ploché plíšky, z nichž jeden byl ovinutý tenkým drátem, d. zlomků 16 a 15 mm; inv. č. A 94634 (tab. IV: 4/2).

Hrob 5 (tab. V)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru JZ-SV, měla tvar pravidelného obdélníku se zaoblenými rohy, stěny téměř kolmé, dno rovné; rozměry: d. 163 cm, š. 95 cm, hl. 22 cm.
- *Skelet*: Dospělý muž - v poloze na pravém boku hlavou k JZ, obličej směřoval k JV, ruce byly zohnuté do ostrého úhlu a ležely před obličejem, silně pokrčené nohy byly uloženy přes sebe.
- *Výbava*: Před pánví bylo kostěné šídlo (1) obrácené hrotem k J, přes ně leželo sílexové škrabadlo (2), hrot dalšího kostěného předmětu (3) ležel pod radiem levé ruky.
  1. Kostěné šídlo na kosti se zachovalou kloubní hlavicí, d. 57 mm; inv. č. A 94638 (tab. V: 5/1).
  2. Slabě bíle patinované sílexové (silicit glacigenních sedimentů) škrabadlo, d. 34 mm; inv. č. A 94640 (tab. V: 5/3).
  3. Hrot kostěného předmětu, d. zlomku 30 mm; inv. č. A 94639 (tab. V: 5/2).

Hrob 6 (tab. I)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru SSV-JJZ, měla lehce trapezovitý půdorys (zužovala se směrem k SSV) a zaoblené rohy; rozměry: d. 190 cm, š. max. 115 cm, š. min. 73 cm, hl. 40 cm.

Obr. 8. Slatinice-Trávníky. Hrob 12.

Obr. 9. Slatinice-Trávníky. Hrob 13.

- *Skelet*: Dospělá žena - v poloze na levém boku hlavou k SV a obličejem k JV, středně pokrčené nohy byly uloženy souběžně, paže v loktech zohnuté do pravého úhlu ležely před hrudníkem.
- *Bez výbavy*.

Hrob 7 (tab. II)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru SSV-JJZ, měla tvar pravidelného obdélníku se zaoblenými rohy, šikmé stěny a rovné dno; rozměry: d. 175 cm, š. 100 cm, hl. 15 cm.
- *Skelet*: Dospělý muž - v poloze na pravém boku, hlava ležící na pravém spánku a obrácená obličejem k JV směřovala k J, paže byly v loktech zohnuté do ostrého úhlu spočívaly před obličejem, nohy středně pokrčené ležely přes sebe.
- *Výbava*: Kostěné šídlo (1) obrácené hrotem k SSV, uložené na úrovni břicha při JV boční stěně hrobové jámy.
  1. Kostěné šídlo, d. 100 mm (tab. II: 7/1).

Hrob 8 (obr. 5; tab. VI)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru JZ-SV, měla tvar obdélníku se zaoblenými rohy, ploché dno se k JV boční stěně mírně zvedalo; rozměry: d. 170 cm, max. š. 92 cm, hl. 32 cm.
- *Skelet*: Muž - v poloze na pravém boku hlavou k JZ a obličejem k JV, nohy byly v kolenou mírně pokrčené,

souběžně, obě paže v loktech zohnuté do pravého úhlu proti sobě ležely před tělem.

- *Výbava*: Mísa (1) se zbytky masité potravy (A 94645) byla uložena před pánví v prostoru mezi předloktím a femurem pravé nohy, přes levý konec mandibuly ležela náušnice (2), mezi kostmi v míse leželo hrotem směrem k obličejí kostěné šídlo (3).
  1. Esovitě profilovaná mísa se třemi drobnými výčnělky na plecích, pr.okraje 205 mm, v. 103 mm; A 94642 (tab. VI: 8/1).
  2. Zeleně patinovaná náušnice - drát kruhového průřezu, pr. 2,2 mm, stočený do kruhu, s konci přes sebe, pr. 2,3 mm; A 94643 (tab. VI: 8/2).
  3. Kostěné šídlo, d. 71,1 mm; A 94644 (tab. VI: 8/3).

Hrob 9 (tab. VII)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla ve směru SSV-JJZ se stupňovitě upravenými stěnami. V horní části měla nepravidelně oválný tvar s rozšířenou střední částí, v spodní části tvar obdélníku se zaoblenými rohy. Dno na průřezu mísovitě (je pravděpodobné, že rozšíření středních partií horní částí hrobové jámy vzniklo při hloubení vykrádací šachty - kosti skeletu dospělé osoby byly soustředěné právě na jejím dně v SSV části spodku hrobové jámy); rozměry: d. 228 cm, min. š. 80 cm, max. š. 130 cm, hl. 50 cm (horní část hrobové jámy), d. 175 cm, max. š. 75 cm, dno 93 cm (spodní část hrobové jámy).

Obr. 10. Slatinice-Trávníky. Hrob 14.

Obr. 11. Slatinice-Trávníky. Hrob 18.

- *Skelet:* Muž - jednotlivé kosti neúplného skeletu byly soustředěny v SSV oblasti spodní části hrobové jámy.
- *Bez výbavy.*

Hrob 10 (tab. VII)

- *Hrobová jáma:* Orientovaná byla delší osou ve směru SV-JZ, měla mírně trapezovitý tvar se zaoblenými rohy, téměř kolmé stěny a rovné dno; rozměry: d. 205 cm, š. 100 cm a 67 cm, hl. 70 cm.
- *Skelet:* Dospělý muž - skelet byl rozmetán na dně hrobové jámy, částečně však i v zásypu. Z hlavy byla nalezena pouze mandibula, v anatomických souvislostech ležela pravděpodobně jen část páteře, ale ani ta nebyla na původním místě. Druhotné otevření hrobu nebylo v zásypu patrné.
- *Výbava:* V západním rohu hrobové jámy, pouze 15 cm pod povrchem, byl nalezen náramek (1).
  1. Masivní měděný náramek tvaru C, zhruba čtvercového průřezu 7 x 7 mm, pr. náramku 76 x 65 mm; A 94646 (tab. VII: 10/1).

Hrob 11 (obr. 6; 7; tab. VIII)

- *Hrobová jáma:* Orientovaná byla delší osou ve směru SV-JZ, měla tvar obdélníku se zaoblenými rohy, JV strana se v poslední třetině svého průběhu směrem k J rohu zužovala, boční stěny byly téměř kolmé, dno rovné; rozměry: d. 187 cm, max. š. 98 cm, min. š. 45 cm, hl. 20 cm.

- *Skelet:* Žena - v poloze na levém boku hlavou k SV, lebka spočívala na levém spánku a byla společně s horní částí skeletu druhotně přemístěna (v důsledku zvířecí nory), v původním uložení zůstala levá noha a část nohy pravé - vše nasvědčuje tomu, že ležely rovnoběžně.
- *Výbava:* Před lebkou byla umístěna miska (1) se zbytky masité potravy (A 94652) a pod ní kostěné šídlo (2), u lebky bylo nalezeno několik fajánsových korálků (3) a všude kolem, nejvíce však u tibií, zhruba 1000 drobných koleček z mušlí (4), u lebky ležely dva drobné plíšky (5).
  1. Únětická miska s páskovým uchem, pr. okraje 185 mm, v. 71 mm; A 94647 (tab. VIII: 11/1).
  2. Kostěné šídlo, d. 60 mm; A 94650 (tab. VIII: 11/5).
  3. Fajánsové korálky tyrkysové barvy; A 94649 (tab. VIII: 11/3).
  4. Zhruba 1000 drobných koleček vybroušených z mušlí; A 94650 (tab. VIII: 11/4).
  5. Dva drobné zeleně patinované plíšky; A 94648 (tab. VIII: 11/2).

Hrob 12 (obr. 8; tab. IX)

- *Hrobová jáma:* Orientovaná byla delší osou ve směru JZ-SV, měla tvar obdélníku se zaoblenými rohy a vyklenutou JV stěnou, stěny byly kolmé, dno rovné; rozměry: d. 130 cm, š. 85 a 65 cm, hl. 25 cm.

Obr. 12. Slatinice-Trávníky. Hrob 20.

Obr. 13. Slatinice-Trávníky. Hrob 21.

- *Skelet*: Žena - v poloze na pravém boku hlavou k JZ a obličejem k JV, nohy byly v kolenou silně pokrčené a uloženy souběžně, v loktech pokrčené paže spočívaly před obličejem.
- *Výbava*: Před hrudníkem stála miska (1) se zbytky masité potravy.
  1. Únětická miska, pr. okraje 153 mm, v. 51 mm; A 94653 (tab. IX: 12/1).

Hrob 13 (obr. 9; tab. X)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru S-J, měla tvar obdélníku se zaoblenými rohy, téměř kolmé stěny a rovné dno; rozměry: d. 170 cm, š. 93 cm, hl. 25 cm.
- *Skelet*: Žena - v poloze na levém boku hlavou k S a obličejem k JV, paže byly v loktech pokrčené a uloženy před obličejem, silně pokrčené nohy ležely souběžně.
- *Výbava*: Na pravém spánku ležela náušnice (1).
  1. Zeleně patinovaná náušnice - drát kruhového průřezu stočený do kruhu, s konci přes sebe; pr. drátu 1 mm, pr. kruhu 35,3 mm; A 94654 (tab. X: 13/1).

Hrob 14 (obr. 10; tab. III)

- *Hrobová jáma*: Stupňovitá, orientovaná byla delší osou ve směru JZ-SV, měla tvar obdélníku se zaoblenými rohy, stěny téměř kolmé, dno rovné, spodní část se směrem k JZ mírně zužovala; rozměry: d. 220 cm,

š. 105 cm, hl. 40 a 50 cm (horní část), d. 190 cm, max. š. 70 cm, dno v hloubce 65 cm (spodní část).

- *Skelet*: Dospělý muž - v poloze na levém boku hlavou k JZ a obličejem k JV, paže byly uloženy před tělem a směřovaly k nohám, které mírně pokrčené spočívaly přes sebe.
- *Výbava*: Před tělem, na úrovni břicha, stála miska (1).
  1. Esovitě profilovaná miska s uchem na plecích, pr. okraje 170 mm, v. 54 mm; A 94655 (tab. III: 14/1).

Hrob 15 (tab. II)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru JJZ-SSV, měla tvar obdélníku se zaoblenými rohy, šikmé stěny a rovné dno; rozměry: d. 105 cm, š. 66 cm, hl. 6 cm.
- *Skelet*: Dítě - v poloze na pravém boku hlavou k JJZ a obličejem k JV, paže byly v loktech pokrčené a uloženy před obličejem, silně pokrčené nohy ležely souběžně.
- *Výbava*: Před obličejem dítěte leželo kostěné šídlo (1) a schránka škeble říční (A 94657).
  1. Kostěné šídlo z duté kosti se zachovalou kloubní hlaví, d. 74 mm; A 94656 (tab. II: 15/1).

Hrob 16 (tab. I)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru SV-JZ, měla tvar obdélníku se zaoblenými rohy, šikmé stěny a rovné dno; rozměry: d. 177 cm, š. 100 cm, hl. 15 cm.

Obr. 14. Slatinice-Trávníky. Hrob 22.

Obr. 15. Slatinice-Trávníky. Hrob 22. Detail zranění na lebce.

- *Skelet*: Dospělá žena - v poloze na levém boku hlavou k SV a obličejem k JV, ruce byly v loktech pokrčené do ostrého úhlu a uložené před tělem, nohy byly v kolennou středně pokrčené, s tibii přes sebe.
- *Výbava*: Na vnitřní straně levého femuru ležela sílexová šípka (1), v zásypu byl nalezen fajánsový korálek (2).
  1. Šípka zhotovená ze sílexu (silicit glacienních sedimentů), d. 29 mm; A 94659 (tab. I: 16/1);
  2. Fajánsový korálek tyrkysové barvy; A 94658 (tab. I: 16/2).

Hrob 17

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru SV-JZ, hrob měl rozměry 100 x 70 cm.
- *Skelet*: Dítě - jeho skelet byl téměř zničen při skrývce nadloží, dochovala se jen skořepina lebky v SV části hrobové jámy.
- *Bez výbavy*.

Hrob 18 (obr. 11; tab. X)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru SVV-JZZ, měla tvar obdélníku se zaoblenými rohy, šikmé stěny a rovné dno; rozměry: d. 175 cm, š. 94 cm, hl. 10 cm.
- *Skelet 1*: Dospělá žena - v poloze na levém boku hlavou k SV a obličejem k JV, nohy byly v kolennou mírně

pokrčené a souběžné, levá paže byla v lokti pokrčená do ostrého úhlu a uložena před obličejem, pravá byla natažená diagonálně před tělem a překrývala skelet dítěte.

- *Skelet 2*: Dítě - v poloze na pravém boku čelem ke skeletu dospělé osoby, paže byly zohnuté zhruba do pravého úhlu a uloženy před tělem, z nohou se dochovaly jen femury, které naznačují, že nohy byly rovněž v kolennou pokrčené - v úvahu přichází pokrčení střední až silné.
- *Výbava*: Na levém spánku dítěte ležely tři drátěné kroužky (1a-c), na jednom z prstních článků dítěte byl kovový proužek, ten však po jedné z četných dešťových přeháněk zcela zmizel - byl to jediný šperk, o kterém bylo možné říci, že má tvar vrbového listu.
  1. Tři kroužky ze zeleně patinovaného drátu (pr. drátu 1,2 mm, 1 mm a 1 mm):
    - a - s rozevřenými zahrocenými konci, pr. kroužku 35,7 mm; A 94660-2 (tab. X: 18/1a),
    - b - zcela rozevřený, s jedním koncem zahroceným a druhým zploštělým, max. rozměr 40 mm; A 94660-3 (tab. X: 18/1b),
    - c - s konci přes sebe, pr. kroužku 29,5 mm; A 94660-1 (tab. X: 18/1c).
  2. Zeleně patinovaný kovový proužek ve tvaru vrbového listu (rozpadnutý).

Hrob 19 (tab. XI)

- *Hrobová jáma*: Stupňovitá, orientovaná byla delší osou ve směru JZ-SV, měla tvar obdélníku se zaoblenými rohy, stěny šikmé, dno rovné; rozměry: d. 215 cm, š. 137 cm, hl. odsazení 50 a 67 cm (horní část), d. 185 cm, š. 80 cm, dno v hloubce 83 cm (spodní část).
- *Skelet*: Dospělý muž - v poloze na pravém boku hlavou k JZ a obličejem k JJV, nohy byly středně pokrčené a uložené přes sebe, paže byly v loktech pokrčené do ostrého úhlu a spočívaly před obličejem.
- *Výbava*: Před obličejem, podélně s předloktím pravé ruky, leželo šídlo (1).
  1. Šídlo z duté kosti s částečně zachovalou kloubní hlaví, d. zlomku 67,2 mm; A 94661 (tab. XI: 19/1).

Hrob 20 (obr. 12; tab. IX)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru JZ-SV, měla tvar nepravidelného obdélníku se zaoblenými rohy, kolmé stěny a rovné dno; rozměry: d. 147 cm, max. š. 98 cm, min. š. 80 cm, hl. 21 cm.
- *Skelet*: Dospělý muž - v poloze na zádech, s nohama překlopenými na pravý bok, hlava směřovala k JZ, obličej obrácený k J, předloktí pravé ruky bylo zohnuté do ostrého úhlu a leželo před tělem, prsty směřovaly k obličej, levá paže byla v lokti zohnutá do pravého úhlu a položena přes hrudník, femury byly rovnoběžné, tibie se křížily.
- *Výbava*: Mezi pravým obloukem pánevním a loktem pravé ruky stála mísa (1) se zbytkem masité potravy (A 94664) a uprostřed před pravým femurem ležel sílexový úštěp (2).
  1. Mísa, pr. okraje 170 mm, v. 49 mm; A 94662 (tab. IX: 20/1).
  2. Sílexový úštěp (silicite glacienních sedimentů), d. 25,5 mm; A 94663 (tab. IX: 20/2).

Hrob 21 (obr. 13; tab. XI)

- *Hrobová jáma*: Orientovaná byla delší osou ve směru JZ-SV, měla tvar lichoběžníku se zaoblenými rohy, stěny šikmé, dno rovné, zřetelně se vyrýsovala až v hloubce 50 cm - na této úrovni se objevily i zbytky dřevěné rakve (d. 190 cm, š. 50-60 cm); rozměry hrobové jámy: d. 195 cm, š. 70 a 58 cm, hl. 65 cm.
- *Skelet*: Dospělý muž - v poloze na pravém boku hlavou k JZ a obličejem k J, nohy byly středně pokrčené a uložené přes sebe, natažená pravá ruka ležela podél těla, levá ruka byla v lokti zohnutá do pravého úhlu a směřovala k obličej.
- *Výbava*: Za hlavou pohřbeného bylo umístěno dno nádoby (1) a několik zvířecích žeber (A 94700), u kolena pravé nohy ležely čtyři šipky (2).
  1. Dno nádoby, pr. dna 103 mm; A 94665 (tab. XI: 21: 1).
  2. Plošně retušované šipky (4 ks) s vykrojeným týlem, shodně zhotovené ze suroviny Krumlovský les I, d. 23 mm, 22 mm, 22 mm a 21,5 mm; A 94666- A 94669 (tab. XI: 21/2).

Hrob 22 (obr. 14; 15; tab. V)

- *Hrobová jáma*: Stupňovitá, orientovaná byla delší osou ve směru JJZ-SSV, měla tvar obdélníku se zaoblenými rohy, strmé šikmé stěny a rovné dno; rozměry:

d. 205 cm, š. 105 cm, hl. odsazení 22 a 27 cm (horní část), d. 170 cm, š. 90 cm, hl. 60 cm (spodní část).

- *Skelet*: Muž - v poloze na pravém boku hlavou k J a obličejem k V, tibie silně pokrčených nohou se křížily, paže byly zohnuté v loktech do ostrého úhlu a uloženy před hrudníkem, uprostřed čela byla kruhová jamka po zhojeném zranění.
- *Výbava*: U ramene pravé ruky stála únětická mísa (1).
  1. Únětická mísa, pr. okraje 153 mm, v. 51 mm; A 94701 (tab. V: 22/1).

POHŘEBNÍ RITUS

Pohřebiště ve Slatinicích-Trávníkách je situováno na okraji k jihu exponovaného návrší v nadmořské výšce 230 m. Plytkým údolím pod ním (převýšení činí 6-8 m) protéká potok Slatinka, pravobřežní přítok říčky Blaty. Nepříliš výrazné zásypy hrobů se v podložní žluté spraši vyrýsovaly jako obdélné či oválné skvrny šedohnědé barvy. V případě hrobů 9 a 21 se podařilo ostré kontury zásypu rozpoznat až v hloubce 0,5 m od úrovně podloží.

Tvar a úprava hrobových jam

Většina hrobových jam měla obdélný půdorys (14 hrobů), případně byl klasifikován jako deformovaný obdélník (6 hrobů) a jako trapéz (2 hroby). Všechny pak měly více či méně zaoblené rohy. Ve čtyřech případech měly boční stěny stupňovitý charakter (hroby 9, 14, 19, 22). Celkem 14 hrobů bylo orientováno delší osou ve směru SV-JZ, 6 hrobů ve směru SSV-JJZ a po jednom ve směru SVV-JZZ a S-J. Co se velikosti týká, vykazují hrobové jámy značnou variabilitu. Pomineme-li hroby dětí, které svou velikostí odpovídaly věku zemřelých, získáme mezní hodnoty 215 x 135 cm (hrob 19 - tab. XI) a 130 x 85 cm (hrob 12 - tab. IX). Oba skrývaly skelety mužů. Porovnáme-li velikost hrobových jam u pohřbených opačného pohlaví, snadno zjistíme, že mezi hroby mužskými (skelety uložené na pravém boku) a ženskými (skelety na levém boku) nejsou zásadní rozdíly. Nejdelší hrobová jáma mužského hrobu měřila 220 cm, nejdelší jáma ženského hrobu pak 210 cm. Nejmenší jáma mužského hrobu byla dlouhá 130 cm, nejmenší hrobová jáma ženského hrobu pak 150 cm. Hloubka od úrovně podloží kolísala od 10 cm (hroby 1, 18) až po 83 cm (hrob 19). Výjimku tvořil hrob 9 - se dnem poškozeným vykrádací šachtou (max. naměřená hl. 85 cm) a hrob 17 - se dnem na úrovni podloží. Vypočítáme-li průměrnou hloubku hrobů s nebožtíky uloženými na pravém a na levém boku, získáme poměr 42 : 20 cm. Z toho je patrné,

že hroby mužů jsou podstatně hlubší než hroby žen. Jistá vazba se rýsuje i mezi velikostí hrobové jámy a způsobem uložení zemřelého. V delších, ale úzkých hrobových jámách (hroby 4, 14, 21) je míra pokrčení nohou mírná až střední (tab. IV; III; XI) a stejně tak i uložení rukou odpovídá stěsnanému prostoru, což evokuje existenci dřevěné rakve. Její zbytky se však dochovaly pouze v hrobě 21 (tab. XI). Za nepřímý doklad existence dřevěné schránky, a tím i patřičné dutiny, lze považovat zvířetem rozmetané kosti části skeletu v hrobě 4. Po úpravách obvodových stěn, případně nadzemních konstrukcí ostatních hrobů se nedochovaly sebemenší stopy.

Doložená, ale i tušená existence dřevěných schránek v některých hrobech na jedné straně a absence dokladů jakýchkoliv konstrukčních prvků v hrobových jámách na straně druhé vyvolává otázku, zda byli v rakvích pohřbíváni jen příslušníci určité sociální skupiny, či zda dřevěná rakev byla jen jednou z forem vystrojení hrobové jámy. Osobně se přikláním k druhé variantě. U širších hrobových jam lze uvažovat o výdřevě bočních stěn, případně o výpletech z proutí, přičemž důležitou roli hrála i sama její hloubka. Vzhledem k dislokaci hrobů na poměrně malé ploše nepředpokládám, že byly kryty mohylovými násypy.

Druhotě otevřené hroby

Druhotně otevřeny byly pouze hroby 9 a 10 (tab. VII). Vykrádací šachta vedená ke dnu hrobu 9 byla patrná již od úrovně podloží. Prošla jeho zásysem a dostala se až pod úroveň jeho dna. Skutečné obrysy hrobové jámy jsme rozpoznali, stejně jako v případě hrobu 21 s rakví, až v hloubce 50 cm. Kosti neúplného skeletu dospělé osoby včetně lebky ležely soustředěny v plytké prohlubni v SV části stupňovité hrobové jámy. V zásypu šachty nebyla nalezena ani jedna. U hrobu 10 pokrývaly lidské kosti celé dno a jednotlivě se objevovaly též ve výplni hrobové jámy. Početnější skupina kostí společně s masivním měděným náramkem byla soustředěna ve východním rohu, a to těsně pod povrchem zásypu.

S druhotným otvíráním hrobů se setkáváme prakticky na všech pohřebištích pozdního eneolitu a starší doby bronzové. Celkem běžné je v kultuře se šňůrovou keramikou, o něco vzácnější v kulturách se zvoncovitými poháry a protoúnětické, ale svého vrcholu dosáhlo až v průběhu kultury únětické, zejména v jejím mladším období. Běžné je rovněž na nekropolích nitranské a mierzanowické kultury (Stuchlík/Stuchlíková 1996, 88).

I když většinu druhotného otevření hrobu lze interpretovat jako snahu získat cenné předměty

z jeho výbavy, ve vymezeném úseku se jedná o předměty z mědi a bronz, objevily se i případy, které se praktikám běžného vykrádání vymykají a jejich původ je proto nutné hledat v oblasti věrských imaginací tehdejších obyvatel (Šmíd 1998). Zcela jednoznačně nelze interpretovat ani dva recentně otevřené hroby na pohřebišti ve Slatinicích. V případě hrobu 9 byla vykrádací šachta situována ve středu hrobové jámy a zasáhla SSV partii její spodní zúžené části. Jednotlivé kosti neúplného skeletu společně s lebkou byly soustředěny právě zde. Na původním místě zůstala ležet pouze jedna z kostí předloktí pravé ruky. Z toho lze usuzovat, že pohřbený ležel na pravém boku hlavou k JJZ a byl uložen v dutině (dřevěná rakev, výdřeva), která umožnila manipulaci s kostmi. Domnívám se proto, že k otevření hrobu došlo sice v delším časovém odstupu od pohřebního aktu, ale v době, kdy dřevo schránky ještě odolávalo tlaku nadložní zeminy. Z výbavy hrobu se nedochovalo nic. Situace zjištěná uvnitř hrobu 10 byla zcela odlišná. Zásyp hrobové jámy lehce trapezovitého tvaru nevykazoval, co se jeho struktury týká, sebemenší stopy druhotného zásahu. Jednotlivé lidské kosti se objevily již těsně pod povrchem západního zaobleného rohu, zbylé rovnoměrně pokrývaly dno hrobu, z nichž pouze obratle části páteře evokovaly anatomické souvislosti. Lebka zcela chyběla. Nálezové okolnosti společně s absencí vykrádací šachty dovolují uvažovat o tom, že hrobová jáma byla otevřena v celém svém půdorysu. Některé kosti, a s nimi pravděpodobně i měděný náramek, se dostaly na povrch se zásysem a také zpět při zahazování jámy. I to může být bráno jako doklad, že důvodem k otevření hrobu nebyla ziskuchtivost, ale pohnutky vyvěrající z věrských představ současníků. Je to, samozřejmě, pouze jedna z mnoha možností, proč masivní měděný šperk (41,63 g), hmotností převyšující váhu všech kovových předmětů z pohřebiště, zůstal bez povšimnutí. Absence lebky evokuje myšlenku, že právě ona (a její umístění na čestné místo) mohla být důvodem k otevření hrobu. Podobné praktiky nejsou v tom období ničím až tak výjimečným. Setrváme-li na proklamované možnosti rituálního otevření hrobu, nemusel měděný C náramek s výbavou hrobu vůbec souviset.

ULOŽENÍ A ORIENTACE ZESNULÝCH

Na základě uložení zesnulých bylo možné hroby rozdělit do dvou skupin - na hroby s nebožtíky uloženými na pravém boku hlavou směrem k JZ a na hroby, kde pochovaní leží na levém boku hlavou směrem k SV. Analýza antropologického

materiálu prokázala, že podstatou opačného uložení zesnulých je striktní rozlišování jedinců mužského a ženského pohlaví. Muži byli ukládáni na pravém boku hlavou k JZ, ženy na bok levý hlavou k SV. Obličej pohřbených obou skupin směřoval k V, případně k JV. Pomineme-li dva recentně otevřené hroby, pak ve 13 hrobech leželi zesnulí na pravém boku hlavou k JZ a v 7 hrobech na levém boku hlavou k SV. Do druhé skupiny řadím i hrob 18 - se skelety dospělé osoby a dítěte, přičemž dospělá osoba ležela na levém a dítě na pravém boku. Všechny skelety byly v hrobech ve skrčené poloze na boku, s výjimkou hrobů 1, 5, 13 a 20, kde zesnulí spočívali na zádech, s nohama přetočenýma na levý či pravý bok. Z celkového počtu 23 pohřbů se dala poloha nohou určit u 19 koster. V 9 případech byly nohy skrčeny silně, z toho dvakrát extrémně, sedmkrát středně a třikrát mírně. Silné skrčení nohou patřilo sedmi nebožtíkům uloženým na pravém boku a jen dvěma na levém boku. Střední pokrčení mělo pět jedinců pochovaných na pravém boku a opět jen dva na levém boku. Mírně pokrčené nohy měli tři zesnulí, z nichž leželi dva na levém a jeden na pravém boku. Pouze v jedné hrobové jámě (hrob 18) byly uloženy pozůstatky dvou jedinců - ženy a dítěte. I zde ležela žena na levém boku hlavou k SV a obličejem k JV. Pravou rukou překrývala dítě spočívající na pravém boku. Jeho obličej směřoval k S. Na první pohled je zřejmé, že se jedná o pohřby současné. Na skeletech z některých hrobů, zejména hroby 8 a 22, byly pozorovány zbytky červeného barviva. V orientaci zesnulých podle světových stran převažuje směr SV-JZ (13 případů), následuje SSV-JJZ (5 případů), jedenkrát ležel pohřbený v ose SVV-JJZ a jedenkrát v ose S-J. Posledně jmenovaný hrob obsahoval pohřeb ženy. Ženské a mužské hroby jsou na pohřebišti rozmístěny rovnoměrně a nevytváří žádná zjevná seskupení. Stejně je to i v případě věkových kategorií.

Lebka z hrobu 22 nesla stopy zranění způsobeného oblým předmětem (obr. 15). Úder byl veden s takovou razancí, že promáčkl čelní kost a vychýlil tři šupiny na její vnitřní straně. Stopy zhojení naznačují, že dotyčný ránu přežil. Velmi podobné zranění, jež se nachází rovněž na zadním okraji čelní kosti, vykazuje lebka z hrobu 29/84 nitranské kultury z Mýtné Nové Vsi na Slovensku (*Bátora 1990, 171, obr. 6*).

Odlišné ukládání zemřelých podle pohlaví je zvykem, se kterým se setkáváme zcela běžně v závěru eneolitu, a to především v kulturách se šňůrovou keramikou - muži na pravém, ženy na levém boku, přičemž orientace se mění z rovnoběžkové, převažující ve fázi IIIa lokálního vývoje,

v poledníkovou ve fázích mladších (*Šmíd 1998*) a v kultuře se zvoncovitými poháry (muži na levém boku hlavou k S a ženy na pravém boku hlavou k J). Převládá poledníková orientace s četnými drobnými odchylkami. Obličej zpravidla směřuje k východu.

Rozdílné ukládání jedinců opačného pohlaví striktně dodržuje i nitranská kultura. Zesnulí byli pohřbíváni plně v duchu eneolitických tradic - ve skrčené poloze, a sice muži na pravém boku hlavou k Z a ženy na levém boku hlavou k V. Obličej směřoval na jižní sluneční stranu. Téměř bezvýtku byly tyto zásady dodrženy na dosud největším moravském pohřebišti z tohoto období (420 hrobů), prokopaném v poloze Zdražilovsko u Holešova. Jen několik hrobů bylo orientováno ve směru S-J a zcela vzácně se vyskytla poloha obličejem k Z či S (*Ondráček 1972, 168; Ondráček/Šebela 1985, nově Šmejda 2002*). Počínaje kulturou protoúnětickou se orientace mění z rovnoběžkové na poledníkovou. Zemřelí jsou uloženi v prostorných jamách v mírně skrčené poloze na pravém boku hlavou k jihu a obličejem k východu. Občasné výjimky v podobě opačného uložení mužů a žen jsou v příhraničních oblastech považovány za doklad kontaktu mezi protoúnětickou kulturou a kulturou Chłopicze-Veselé (*Stuchlík 1993, 242*).

Na rozdíl od západních skupin únětické kultury, kde převažuje orientace hrobů S-J, není na Moravě tato orientace jednotná, ale zpravidla na jednom pohřebišti převládá určitý směr orientace hrobů (*Stuchlík 1993, 246*).

VÝBAVA HROBŮ

Inventář prozkoumaných hrobů byl poměrně chudý a tvořila ho keramika, měděné šperky, válcovité korálky z parohoviny či kosti, ploché korálky z perleti (z hrobu 11 v počtu cca 1000 ks), korálky ze zelenomodré skelné hmoty - fajánsy, kostěná šídla a silicitové čepele a hroty šípů. Jako milodar lze klasifikovat zbytky masité potravy nalezené na dně přiložených nádob nebo v jejich blízkosti. Pouze jedenkrát ležela zvířecí žebra volně za zády zesnulého (hrob 21 - tab. XI). Keramiku obsahovalo 9 hrobů (41%) a pouze 4 (včetně druhotně otevřeného hrobu 9) byly zcela bez inventáře. V 7 případech byly nádoby či jejich části vyzvednuty z hrobů, v nichž byli zesnulí uloženi na pravém boku hlavou k JZ, tedy mužských, a pouze ve dvou případech z hrobů ženských. U první uvedené skupiny ležely nádoby třikrát před tělem v blízkosti břicha, dvakrát před tělem ve výši ramen a jedenkrát za hlavou.

U druhé skupiny byly jedenkrát ve výši ramen (před obličejem) a jedenkrát před tělem v blízkosti břicha. Dna hrubších nádob se objevila jedenkrát za hlavou muže a jedenkrát před břichem ženy. Z keramických tvarů jsou zastoupeny: mísa (6 x), drobná amfora či hrnek (1 x) a dna blíže neklasifikovatelných hrubších nádob (2 x). Měděné šperky byly nalezeny celkem v šesti hrobech (4, 8, 10, 11, 13 a 18). Jde o náušnice ve tvaru drátěných kroužků, soudě podle dochovaných tvarů s konci přesazenými přes sebe či rozevřenými, zbytky blíže neklasifikovatelných ozdob nalezených v blízkosti hlavy (plochá tyčinka ovinutá drátem z hrobu 4, ploché prohnuté plíšky z hrobu 11) a masivní C náramek čtvercového průřezu s tupě zahrocenými konci z hrobu 10. Náhrdelník z válcovitých parohových korálků se zbytkem tkanice z organické hmoty pochází z hrobu 4 a kostěná šidla na dutých kostech (4 x se zachovanou kloubní hlavici) z hrobů 5, 7, 8, 11, 15 a 19. Fajánsové korálky tyrkysové barvy byly vyzvednuty ze tří hrobů (4, 11 a 16). Z hrobu 11 pochází i 1000 plochých perleťových korálků, jejichž větší koncentrace se objevovaly v prostoru hrudníku a podél holenních kostí. Štípaná industrie pochází ze čtyřech hrobů a jistě není náhodou, že vždy byla nalezena v blízkosti stehenních kostí (u pravé 3 x, u levé 1 x).

ROZBOR MATERIÁLU

Keramika

Keramické nádoby či jejich zbytky byly získány z 9 hrobů slatinického pohřebiště, což představuje již zmíněných 41% všech prozkoumaných hrobů. Na první pohled se nejedná o žádné závratné množství, ale při porovnání například s pohřebištěm nitranské kultury v Holešově, kde obsahovalo keramiku pouze 5% hrobů (Ondráček 1972, 170), je rozdíl výrazný. Vezmeme-li v úvahu vedle keramiky i ostatní nálezy, je ve Slatinicích bez milodarů přibližně jen 1/4 prozkoumaných hrobů (28%), kdežto v Holešově plně 2/3. Na druhé straně, při porovnání se situací na únětických pohřebištích, se výbava hrobů ze Slatinic jeví jako velmi chudá. Statistické přehledy hovoří o průměru 3-4 nádoby v hrobech protoúnětické kultury (Stuchlík 1993, 242) a 1-5 nádob v hrobech únětické kultury, přičemž keramiku obsahuje zhruba 74% všech známých hrobů (Tihelka 1953, 242, 243).

Dna třech nádob, z hrobů 2, 14 a 22 (tab. II: 2/1; III: 14/1; V: 22/1) nesou zřetelné stopy podsypu, v ostatních případech (včetně spodků nádob hrubších) jsou více či méně vyhlazená. Poměrně dobře

vypálené zboží je zhotoveno z jemně písčitého materiálu s vyhlazeným, někdy až lehce přešleštěným povrchem. Ten je vesměs v odstínech hnědé, výjimečně i černé barvy a v případě dvou esovitě profilovaných mís výrazně skvrnitý. Stopy záměrného zdrsnění výdutě pozorujeme pouze na nádobě z hrobu 2 (tab. II: 2/1).

Mísy

Na slatinickém pohřebišti jsou mísy naprosto převažujícím keramickým tvarem. Z devíti hrobů vybavených keramikou byla mísa vyzvednuta ze šesti z nich. Procentuálně se jedná o 67% všech keramických tvarů. Vezmeme-li však v úvahu skutečnost, že funkci mís plnily i spodky hrubších nádob ze dvou dalších hrobů, vzroste tento podíl na plných 89%. Z typologického hlediska je nejvíce preferována mísa s úzkým žlábkem pod okrajem, který je zpravidla přerušen třemi slepými oušky (tab. V: 22/1; IX: 12/1, 20/1), pouze v jednom případě uchem pravým (tab. VIII: 11/1). Druhou skupinu tvoří mísy výrazně esovitě profilované, z nichž jedna má na rozhraní hrdla a výdutě tři drobné horizontální výčnělky (tab. VI: 8/1), druhá na maximální výduti masivní ucho posazené vůči rovině dna či okraje diagonálně (tab. III: 14/1). U tří mís je dno konkávní, u zbytku rovné. Zatímco mísy se žlábkem a oblou stěnou či mírně odsazeným dnem patří k běžnému inventáři na všech pohřebištích únětické kultury (Červinka 1926, obr. 4: 1; 17: 3; 20: 5; 22: 5; Tihelka 1953, obr. 11: 9; 13: 1; 14: 3, 4), mísy s esovitou profilací nejsou tvarem již tak běžným. Tvar s téměř nálevkovitě rozevřeným hrdlem a třemi horizontálními výčnělky na plecích z hrobu 8 vzdáleně připomíná mísu z hrobu 231 pohřebiště nitranské kultury v Holešově (Ondráček/Šebela 1985, tab. 23: 18), dále z protoúnětického pohřebiště v Podivíně (Tihelka 1953, obr. 11: 6) či staroúnětickou mísu z Bratčic (Stuchlík 1993, obr. 156: 16).

Stejně či obdobně jsou modelované mísy z hrobu nitranské kultury v Příkazech (Nekvasil 1967, tab. 9: 10) a z hrobu 568 ve slovenských Jelšovcích z části pohřebiště patřící nitranské kultuře (Bátora 2000, tab. 48: 17; 57: 6). Autor právě citované práce považuje tuto mísu za jednoho z typických zástupců keramiky nitranské kultury (Bátora 2000, obr. 585: 4B). V hrobech maďarovské fáze téhož pohřebiště najdeme i několik mís s diagonálně posazeným uchem (Bátora 2000, tab. 20: 44; 27: 11, 12). Na první pohled je však zřejmé, že se jedná o vývojově pokročilejší tvar s výrazně modelovaným hrdlem, který se prosazuje v závěru starší doby bronzové a přetrvává v různých modifikacích do střední až mladší doby bronzové

Tabela 1. Výsledky semikvantitativní spektrální analýzy měděných předmětů z pohřebiště lidu nitranské kultury ze Slatinic, okr. Olomouc (*Selucká 2004*). *spektrum prvků zjištěných stopově, tj. do maximální citlivosti; **včetně prvků pod hranicí citlivosti.

Číslo hrobu/vzorek	Nad 1%	1-0,1%	0,1-0,01%	Stopově*	Negativní**
18/A 94660-1	Cu, Ag, Si	Al, Sb	Sn, Ca, Zn, Mo, As	Mg, Fe	Ti, Mn, B, Cr, V, Pb, Ni, Be, Au
18/A 94660-2	Analýzu nebylo možné provést pro malé množství vzorků (koroze bez kovového jádra)				
4/A 94634	Cu	Ag	Si, Ca, Sn, Mo, Sb, Pb, As	Mg, Al, Fe	Mn, Zn, B, Cr, V, Ni, Be, Au, Ti
11/A 94648	Cu, Ag, Si, Al, Ca	Sb	Ag, Sn, As, Fe, Mo	Pb	Mn, Zn, B, Cr, V, Ni, Be, Au, Ti
10/A 94646	Cu, Fe, Ni, Sb, Ag		C, O, Mg, Al, Si, P, Ca		

(*Podborský a kol. 1993*, obr. 167: 2; 173: 12; 189: 17). Analogie k míse s uchem ze Slatinic, i když ne zcela identické, najdeme než kdekoli jinde právě na moravských protoúnětických pohřebištích. Nasazením ucha připomíná mísu z protoúnětického hrobu 30 z Moravské Nové Vsi-Hrušek (*Stuchlík/Stuchlíková 1996*, obr. 28: 21), tvarem pak protoúnětickou mísu z Mikulova-Pískovy cihelny (*Peška/Rakovský 1990*, tab. 12: 7). Na obou tvarech jsou patrné eneolitické reminiscence, které nelze upřít ani míse ze Slatinic.

Amfora-hrnek

Z hrobu 2 byla vyzvednuta polovina drobné esovitě profilované nádoby s plynule nasazeným vyleštěným hrdlem a drsněným spodkem. Na rozhraní hrdla a výdutě se dochovaly dva horizontální výčnělky. Jejich rozmístění naznačuje, že byly původně tři nebo dva a ucho (tab. II: 2/1). Právě chybějící polovina nedovoluje nádobu blíže specifikovat. To také poněkud komplikuje hledání odpovídajících analogií. Obdobnými tvary však disponuje staroúnětická kultura, ve které nacházíme i předlohy k některým mísám z našeho pohřebiště (srovnej *Podborský a kol. 1993*, obr. 156). Dvě drobné esovitě profilované amfory pocházejí i z holešovské nekropole. První, s vertikálně protknutými horizontálními výčnělky, byla součástí inventáře hrobu 225, druhá, s protilehlými tunelovitými oušky, tvořila výbavu hrobu 223 (*Ondráček/Šebela 1985*, tab. 23: 11, 16). V Jelšovcích odpovídají tvarem i velikostí slatinické esovitě profilované nádobě hrnky z maďarovské části pohřebiště. Opatřené výčnělky byly součástí výbavy hrobů 206, 253 - zde i se zdrsňeným spodkem - a hrobu 624 (*Bátora 2000*, tab. 19: 5; 23: 8; 53: 16).

Předměty z mědi

Spektrální analýza kovových ozdob z pohřebiště ve Slatinicích prokázala, že jsou zhotoveny z mědi stejného či obdobného složení jako předměty z pohřebiště nitranské kultury v Holešově (tabela 1). Surovina použitá k jejich výrobě byla proto z největší pravděpodobností, stejně jako tam, slovenské provenience. Měděné ozdoby byly nalezeny celkem v 6 hrobech - ve třech ženských a dvou mužských a na spánku dítěte odkrytého společně se ženou v hrobě 18. Na základě uložení dítěte na pravém boku by se dalo předpokládat, že i v tomto případě šlo o jedince mužského pohlaví, což je ovšem velmi nejisté. Z hrobů mužů byly vyzvednuty: C náramek čtvercového průřezu se zahrocenými konci (hrob 10 - tab. VII: 10/1) a náušnice s konci přeloženými přes sebe (hrob 8 - obr. 5; tab. VI: 8/2). Ze ženských hrobů (4, 11, 13) byly vyzvednuty: jedna celá náušnice a zlomky dvou dalších (tab. IV: 4/2; X: 13/1), drobné plíšky a jeden plochý zlomek omotaný drátem (tab. IV: 4/2; VIII: 11/2). Na spánku dítěte z hrobu 18 ležely tři náušnice (tab. X: 18/1) a na prstě kroužek připomínající vrbový list.

Náušnice

Umístění na spáncích či v jejich blízkosti naznačuje použití tohoto jednoduchého šperku. Náušnice byly nalezeny samostatně, ale i ve dvojicích, a sice v hrobech 4, 8, 13 a 18. Celkem čtyři z nich se zachovaly v relativně nepoškozeném stavu, tři mají konce přeloženy přes sebe, jednou je kroužek se zahrocenými konci otevřený. V ostatních případech se jedná o větší či menší zlomky obdobných tvarů. Konce náušnic jsou jak tupé, tak hrotité, pouze v jednom případě má šperk jeden konec

hrotitý a druhý zploštělý (tab. X: 18/1), stejně jak je tomu v případě ozdoby z hrobu 104 v Holešově (Ondráček/Šebela 1985, tab. 12: 1). U měřitelných kusů se průměr náušnic pohybuje od 28,3 mm do 35,7 mm, síla drátu od 1 mm do 2,2 mm.

Ve slatinickém hrobě 4 ležely na spánku ženy společně se zlomky spirály dvě ploché tyčinky, z nichž jedna byla ovinuta tenkým drátem (tab. IV: 4/2). Domníváme se, že byly součástí téhož šperku.

Náramek

C náramek čtvercového průřezu, s oble zahrocenými konci (tab. VII: 10/1) je naprosto ojedinělým tvarem, k němuž jsem analogie nenašel. Výrazné povrchové stopy svědčí o tom, že nebyl odlit, ale vykován.

Prsten

Na jednom z prstů levé ruky dítěte z hrobu 18 jsme objevili širší zelený proužek, který se jako jediný tvarem blížil vrbovému listu. Při jedné z četných přeháněk v průběhu preparování však byl hrob částečně zaplaven vodou a značně zkorodovaný šperk zcela zmizel. Jeho umístění tak připomíná jen měděnka na jednom z prstních článků ruky.

Ostatní ozdoby

Z hrobu 11 pochází vypouklý plíšek, který připomíná drobné puklice vyzvednuté z hrobu 220 v Jelšovcích, uvedené jako čelenka sestavená s polokulovitých nášivek (Bátora 2000, obr. 408, tab. 20: 6-11). I v našem případě byly předměty nalezeny u hlavy bohatě vybaveného hrobu ženy (tab. VIII: 11/2).

Štípaná industrie

Bylo již řečeno, že štípaná industrie byla nalezena pouze ve 4 hrobech, z toho ve třech mužských a v jednom ženském. Většinou šlo o jednotlivé kusy (ústěp, škrabadlo, poškozená šipka s jednostrannou retuší) zhotovené ze silicitů glacigenních sedimentů. Pouze z hrobu 21 pochází skupina čtyř plošně retušovaných šipek trojúhelníkovitého tvaru s konkávní bází, shodně zhotovených ze suroviny Krumlovský les I.³ Šipky ležely na jednom místě mezi kolenem pravé nohy a okrajem hrobové jámy, přičemž jejich hroty směřovaly na všechny strany (tab. XI: 21/2). Z toho usuzuji, že nebyly připevněny na ratiště šípů. Silicitové artefakty ležely vždy blízko femuru, a sice u mužů na jeho vnější straně, v případě hrobu ženy na straně vnitřní.

Výrobky z kostí, parohů a perleti

Šídla

Šídla byla součástí výbavy 6 hrobů, přičemž pouze v jednom případě se vyskytla v páru (tab. V: 5/1, 2). Typologicky se jednalo o šídlo na duté kosti se zcela či částečně zachovanou kloubní hlavicí (4 x) a o šídlo na ústěpu dlouhé kosti (3 x). Tyto artefakty byly vyzvednuty ze čtyř hrobů mužských, jednoho ženského a z hrobu dítěte. I v tomto případě lze na základě uložení na pravém boku usuzovat, že šlo o jedince mužského pohlaví. Dvakrát leželo šídlo před obličejem pohřbeného, dvakrát v míse společně se zbytky masité potravy, jedenkrát před pánví a v případě hrobu 5 bylo jedno společně se sílexovým škrabadlem na úrovni břicha při východní stěně hrobové jámy a druhé u lokte levé ruky v oblasti hrudníku. Do dětského hrobu 15 byla společně s kostěným šídlem (tab. II: 15/1) uložena i schránka škeble říční. Oba předměty ležely před jeho obličejem (tab. II: 15). Schránka nebyla opatřena otvorem, z čehož lze vyvodit, že se jednalo spíše o hračku než o ozdobu.

Parohové a kostěné korálky

Větší množství korálků (60 celých kusů a četné zlomky) válcovitého tvaru jsme našli v okolí hlavy ženského skeletu v hrobě 4. Byly s největší pravděpodobností součástí jednoho náhrdelníku. Ležely na jednom místě, navlečeny na tkanici z organické hmoty, jejíž zbytky drží ještě dnes několik skupin korálků pohromadě (tab. IV: 4/4). Na pohřebištích nitranské kultury patří tato ozdoba k běžnému inventáři a jen v Holešově byly korálky nalezeny v 68 hrobech. Na pohřebišti v Jelšovcích jsou evidovány ve 40 hrobech nitranské kultury, ve 12 hrobech únětické části pohřebiště, ale v maďarovské skupině hrobů zcela chybí (Bátora 2000, 338, 366). Běžně se s nimi setkáváme v celém epišňurovém okruhu, od typu Chlopice-Veselé (Budinský-Krička 1965, tab. V: 16-19; VI: 6, 7) až po klasickou a pozdní fázi kultury mierzanowické (Kadrow/Machnikowie 1992, např. hroby III, IV, XCVII a XCVIII; Baczyńska 1994, objekty 1/III, 16/V a další). Z nejbližšího okolí naší lokality pochází obdobný náhrdelník z hrobů nitranské kultury v Příkazech (Wankel 1889, 98, 99, obr. 99: 4) a Drahlova na Olomoucku (Šebela 1983, 30).

Korálky z perleti

Součástí inventáře bohatě vybaveného ženského hrobu 11 bylo i asi 1000 drobných perleťových korálků plochého kotoučovitého tvaru s příčným

³ Za určení děkuji touto cestou A. Přichystalovi z Přírodovědecké fakulty MU v Brně.

otvorem. Jen zopakují, že byly rozptýleny kolem celého skeletu, ale největší jejich koncentraci jsme zaznamenávali podél kostí holenních (obr. 6; 7; tab. VIII: 11/4). Uvedené korálky patří k typické ozdobě některých kulturních skupin epišňurového kulturního okruhu a s jejich masovým výskytem se setkáme zejména v kulturách mierzanowické a košťanské. V nitranské kultuře jsou rovněž považovány za jeden z jejich charakteristických znaků, a to i přesto, že se zde vyskytují spíše sporadicky. Na holešovském pohřebišti byly zaznamenány pouze v šesti případech a na Slovensku ve třech, a sice v hrobě 197 ve Výčapech-Opatovcích a v hrobech 270 a 512 v Jelšovcích. J. Bátora (1999, 39) považuje jejich výskyt v nitranské kultuře za výsledek kontaktů s oběma výše uvedenými kulturami.

Zatím ne zcela vyjasněným zůstává způsob jejich použití. Navlečením dostatečného množství perleťových kotoučků na šňůru snadno získáme náhrdelník velmi efektního vzezření. Tomuto účelu však ne vždy odpovídá jejich uložení v hrobech. V Holešově byla koncentrace perleťových kotoučků dvakrát u temene hlavy, jedenkrát u kolen, před pánví, rozptýlené kolem hrudníku a jedenkrát společně u hlavy a kolem holenních kostí, tedy stejně jako ve Slatinicích. Na pohřebišti mierzanowické kultury v polské Szarbiu byly korálky jednak součástí náhrdelníků (*Baczyńska* 1994, tab. I: XIV), nápadné však byly jejich shluky v oblasti beder a pánve (*Baczyńska* 1994, tab. XXXII). Obdobnou situaci pozorujeme i na pohřebišti v Iwanowicích (*Kadrow/Machnikowie* 1992, tab. XI: D; XIII: D, H; XIX: C; XXII: A). V Jelšovcích (hrob 512) byly rozptýleny v oblasti hrudníku (*Bátora* 2000, obr. 477).

Stejnou variabilitu v umístění shledáme i u kostěných či parohových perel, jejichž shluky nacházíme při pohřbech v místech, kde lze zpravidla náhrdelník očekávat, ale také u holenních kostí či rozptýlené kolem celého skeletu, jako to bylo v Jelšovcích (*Bátora* 2000, obr. 293; 472; 478). V Holešově se kostěné korálky vyskytly jak v horní části hrudníku, tak v oblasti břicha, za temenem hlavy, v oblasti pánve a u holenních kostí (*Ondráček/Šebela* 1985, např. obr. 4; 5; 22; 24; 25; 50; 55; 61; 71; 90; 108; 137). Bez povšimnutí nesmíme ponechat ani jejich koncentraci u loktů, jak je tomu v případě hrobů 227 a 291 (*Ondráček/Šebela* 1985, obr. 101; 116).

Nálezové okolnosti lze pak chápat tak, že kostěné či parohové korálky, stejně jako kotoučky z perleti, byly ozdobou veskrze univerzální. Uplatnily se při sestavování náhrdelníků, při výzdobě účesů, k vytvoření štrápců na exponovaných místech oděvu, dále jako nášivka na součásti oděvu a opasků. Řady kolem holenních kostí evokují výzdobu obuvi.

V hrobě 373 na holešovském pohřebišti kopírují kostěné korálky hýždě a stehna pohřbeného (*Ondráček/Šebela* 1985, obr. 138) a působí tak, že jimi byla pošita sukně. Podle uložení na pravém boku šlo o muže, z čehož vyplývá, že móda se těšila přízni obou pohlaví.

Fajánsové korálky

Fajánsové korálky z modrozelené skelné hmoty pocházejí z hrobu 4 (6 drobných zlomků - tab. IV: 4/3), z hrobu 11 (36 jednoduchých korálků a zhruba stejný počet zlomků, 2 korálky jsou jedenkrát a 1 korálek dvakrát příčně žebrované - tab. VIII: 11/3) a z hrobu 16 (1 korálek - tab. I: 16/2). Pětkrát příčně zaškrbený fajánsový korálek pochází z hrobu nitranské kultury v Příkazech (*Wankel* 1889, 98, obr. 97: 4; *Nekvasil* 1967, tab. 9: 7). Na holešovském pohřebišti pak byly vyzvednuty z 28 hrobů v různém provedení - od jednoduchých až po šestidílné. Na Moravě je známe již z protoúnětické kultury (*Marefy; Ondráček* 1967, 423, obr. 18: 18). Ze starší fáze únětické kultury byly nalezeny v Němčicích nad Hanou (např. hroby 53 a 87; *Červinka* 1926, 13, 17) a v Moravské Nové Vsi-Hruškách (*Stuchlík/Stuchlíková* 1996, 124, obr. 20: 3). Několik fajánsových korálků bylo nalezeno u hromadného pohřbu v jámě v Těšeticích, datovaného do závěru únětické kultury nebo do věteřovské skupiny (*Čížmář et al.* 1993). Z pohřebiště v Jelšovcích uvádí J. Bátora (2000, 340, 368) 13 fajánsových korálků, které tvořily součást výbavy dvou hrobů nitranské kultury (celkem 5 kusů) a tří hrobů únětických (celkem 8 kusů), tedy podstatně méně než z malého pohřebiště ve Slatinicích. V masovějším měřítku se však vyskytly v Branči (*Vladár* 1973). Původ fajánsových korálků byl spojován s Egyptem, odkud se dostávaly transportem podél Dunaje. J. Ondráček poukázal na jejich masový výskyt východně od našeho území, kde se ve větší míře objevují v kulturách souvisejících s východním okruhem kultury se šňůrovou keramikou. Nevyloučil ani jejich jihovýchodní původ, přičemž upozornil na hojný výskyt fajánsů v kulturách časně doby bronzové v Maďarsku (*Ondráček* 1967, 423). Ke stejnému závěru dospěl již A. Točík (1963, 756), který předpokládá jejich pronikání z Ukrajiny přes jižní Polsko dále k západu. V poslední době se problémem zabýval J. Bátora (1999, 43), jenž hledá původ fajánsových korálků v oblasti severního Kavkazu (Dagestán) a přilehlé asijské oblasti. Spektrální analýzou fajánsů ze Slatinic a srovnáním získaných hodnot s dostupnými výsledky zpracování tohoto šperku z jiných lokalit, byl prokázán jejich egyptský původ (viz analýzu M. Hložka).

ZÁVĚR

Podmínky, za kterých byl realizován záchranný archeologický výzkum na ploše průmyslové zóny ve Slatinicích, je možné právem označit za hektické. Byl proveden neplánovaně, v průběhu rozsáhlého výzkumu v poloze Močilky v nedalekých Slatinicích, navíc v klimatických podmínkách přinášejících radost vodohospodářům, ale o to méně archeologům zkoumajícím kostrové pohřebiště. Přesto se podařilo prozkoumat a také náležitě kresebně a fotograficky zdokumentovat všech 22 zjištěných hrobů.

Od počátku výzkumu bylo zřejmé, že slatinické pohřebiště náleží počátku doby bronzové, ale teprve s přibývajícími nálezy jsme shledávali jeho příbuznost s nekropolí v Holešově. Ani v průběhu zpracovávání materiálu jsme neměli nejmenší důvod na tomto prvotním závěru cokoli měnit. Příslušnost pohřebiště k epišňurovému kulturnímu okruhu vyplývá jednak z praktikovaného pohřebního ritu, jednak z některých předmětů hrobové výbavy, z nichž mnohé jsou typické právě jen pro skupiny tohoto komplexu.

Při rozboru nálezů jsme se opírali především o největší moravské pohřebiště nitranské kultury z Holešova, které je z geografického hlediska našemu nejbližší, a o nekropolí ve slovenských Jelšovcích. Při formování názoru na kulturní postavení hrobů ze Slatinic sehrály důležitou úlohu i nálezy ze starobronzového pohřebiště v Příkazech, z nichž některé jsou bez jakýchkoliv pochybností připisovány nitranské kultuře. Ty však mají společně s hrobem z Drahlava značně omezenou vypovídací hodnotu. Byly objeveny již koncem 19. stol. a až na výjimky postrádají nálezové okolnosti.

Pohřebiště ze Slatinic-Trávníků se vyznačuje přísnou bipolaritou při ukládání zesnulých. Muži leží na pravém boku, hlavou k JZ, ženy na levém boku, hlavou k SV. Hrobové jámy jsou shodně orientované ve směru JZ-SV. Vedle prostých hrobových jam obdélného půdorysu, většinou se zaoblenými rohy, se vyskytly i hroby se stupňovitou úpravou stěn. V jednom případě se nám podařilo rozpoznat zbytky dřevěné rakve, v několika dalších hrobech ji lze s velkou pravděpodobností předpokládat (hrob 14 - tab. III: 14). Na skeletech dvou pohřbených byly pozorovány stopy červeného barviva.

Výbava hrobů byla poměrně chudá. Tvořila ji keramika, měděné šperky, válcovité korálky z parohoviny či kosti, ploché korálky z perleti (z hrobu 11 v počtu cca 1000 ks), korálky ze zelenomodré skelné hmoty - fajánsy, kostěná šídla a silicitové čepele a hroty šípů. Zatím co ke keramice nacházíme období v únětické kultuře, k ostatnímu inventáři spíše na pohřebištích kultury nitranské, zejména v Holešově. Tento jev má však obecnější platnost. Z hrobů nitranské kultury pochází jen velmi málo keramických tvarů, které lze považovat za vysloveně nitranské. Mohla by jím být esovitě profilovaná mísa (tab. VI: 8/1), kterou známe již ze třech moravských lokalit (Holešov, Příkazy, Slatinice) a ze slovenské lokality Jelšovce (hrob 568). I na Slovensku se celkem běžně objevuje ve výbavě hrobů nitranské kultury únětická keramika.

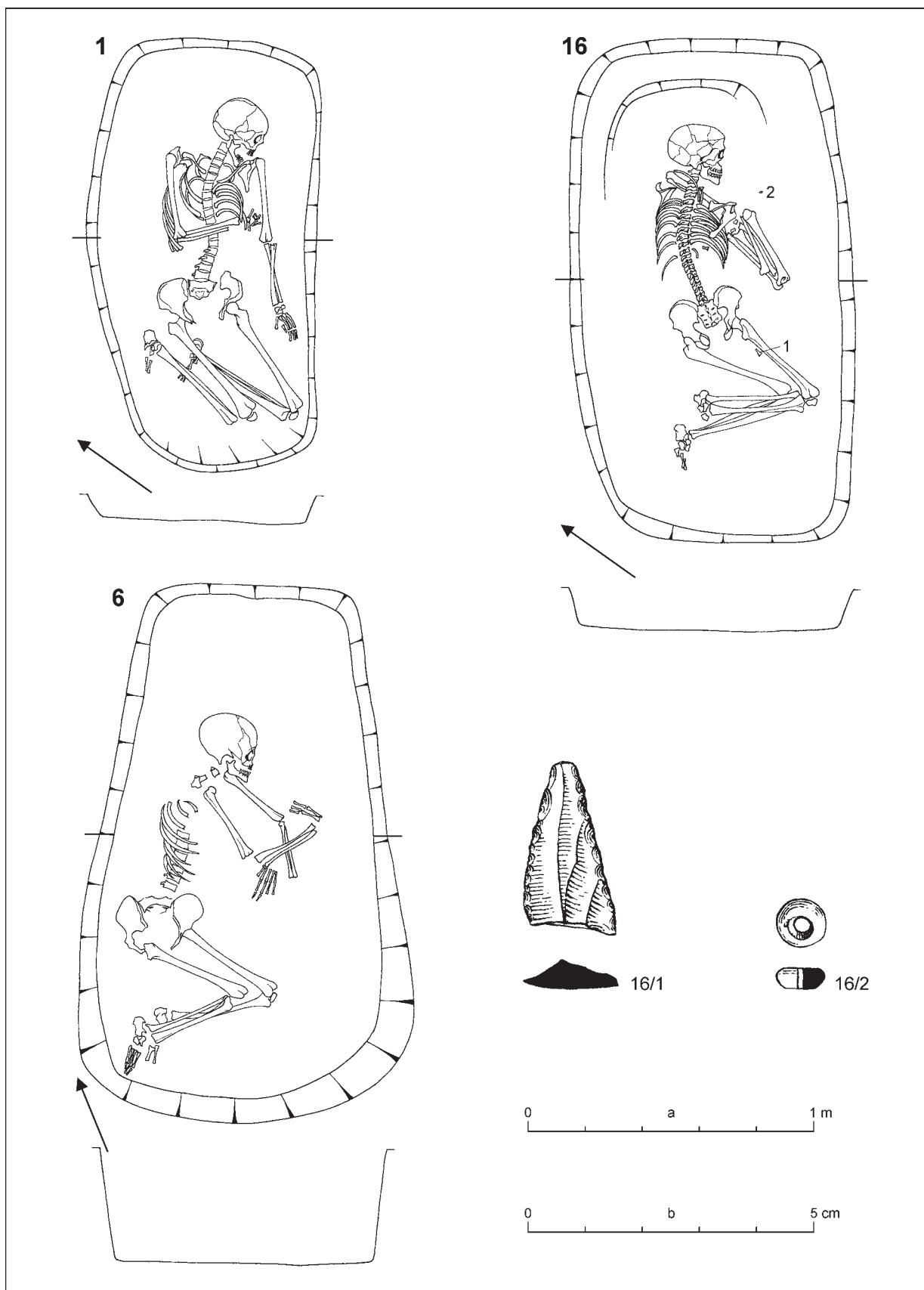
Srovnáme-li poměrné zastoupení keramiky na pohřebišti ve Slatinicích s její četností na nitranských a únětických pohřebištích (včetně protoúnětických), ocitneme se i v tomto případě někde uprostřed.

Na mísách či v jejich blízkosti ležely zpravidla zbytky masité potravy. Jednalo se většinou o žebra drobných přežvýkavců, tedy maso méně kvalitní. Příkládání podřadného masa doby milodaru do hrobů považují někteří autoři za jeden z průvodních znaků na pohřebištích epišňurového kulturního okruhu (*Stuchlík/Stuchlíková 1996, 117*).

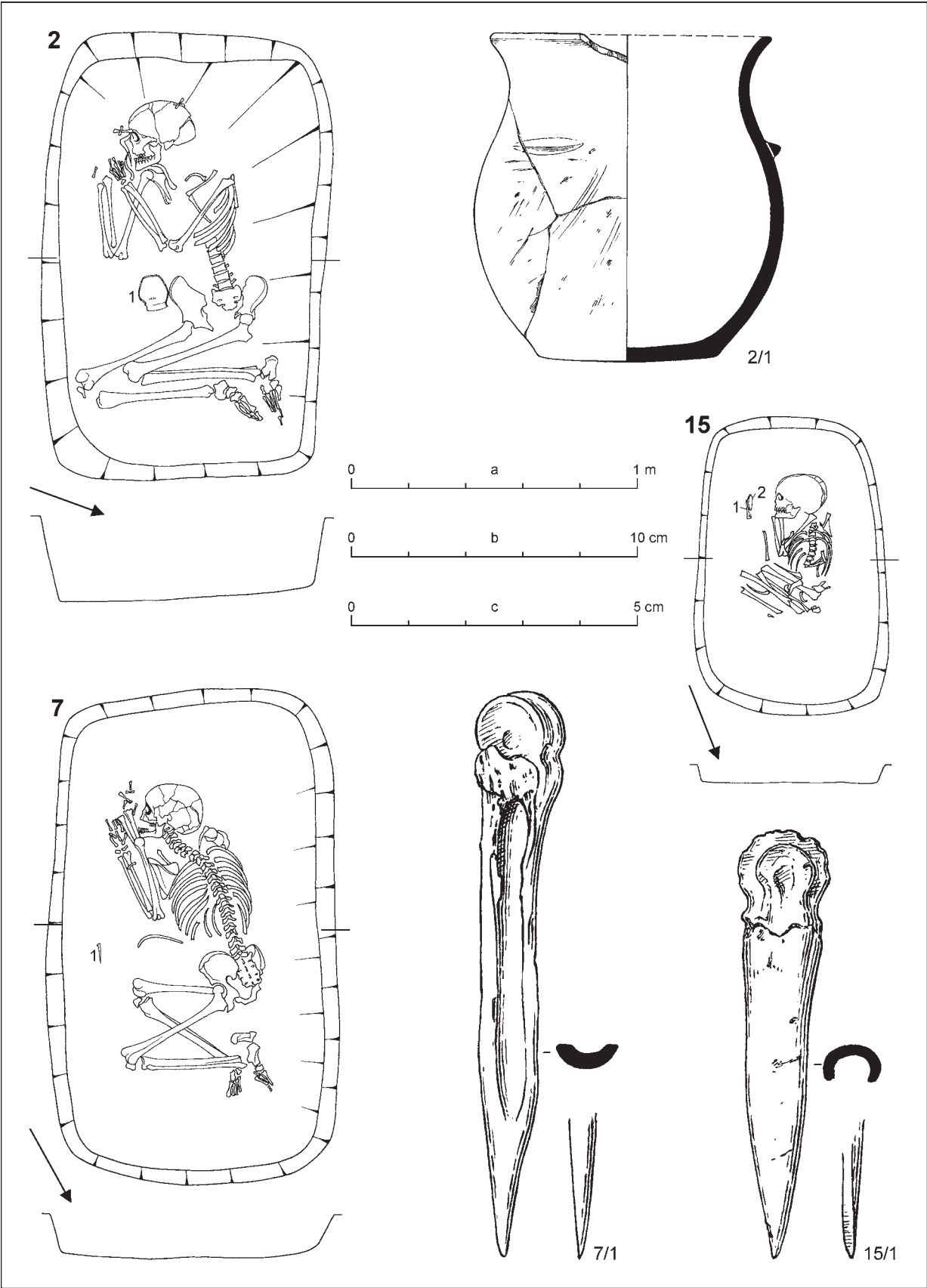
Na základě rozboru pohřebního ritu a hrobového inventáře slatinického pohřebiště a jejich srovnáním s moravskými pohřebišti stejného období jsem došel k závěru, že se jedná o pohřebiště nitranské kultury. To společně se dvěma dalšími dosud známými lokalitami (Příkazy a Drahlav) dovoluje alespoň přibližně vymezit hranice zásahu příslušníků epišňurového kulturního okruhu za řekou Moravou - na jejím pravém břehu. Zde však byli vystaveni poměrně silnému vlivu plně rozvinuté staroúnětické kultury, což se projevilo především na keramickém inventáři hrobů, a to na rozdíl od šperků a drobných předmětů osobní potřeby, které jsou daleko citlivějším indikátorem kulturní příslušnosti. Na tomto místě je však třeba podotknout, že keramika z hrobů nitranské kultury prakticky postrádá svébytný charakter a reflektuje obecnější vývojové trendy daného období. Na dosud zkoumaných nekropolích jsou nepřehlédnutelné silné vlivy únětické, na Slovensku posléze i maďarovské kultury.

LITERATURA

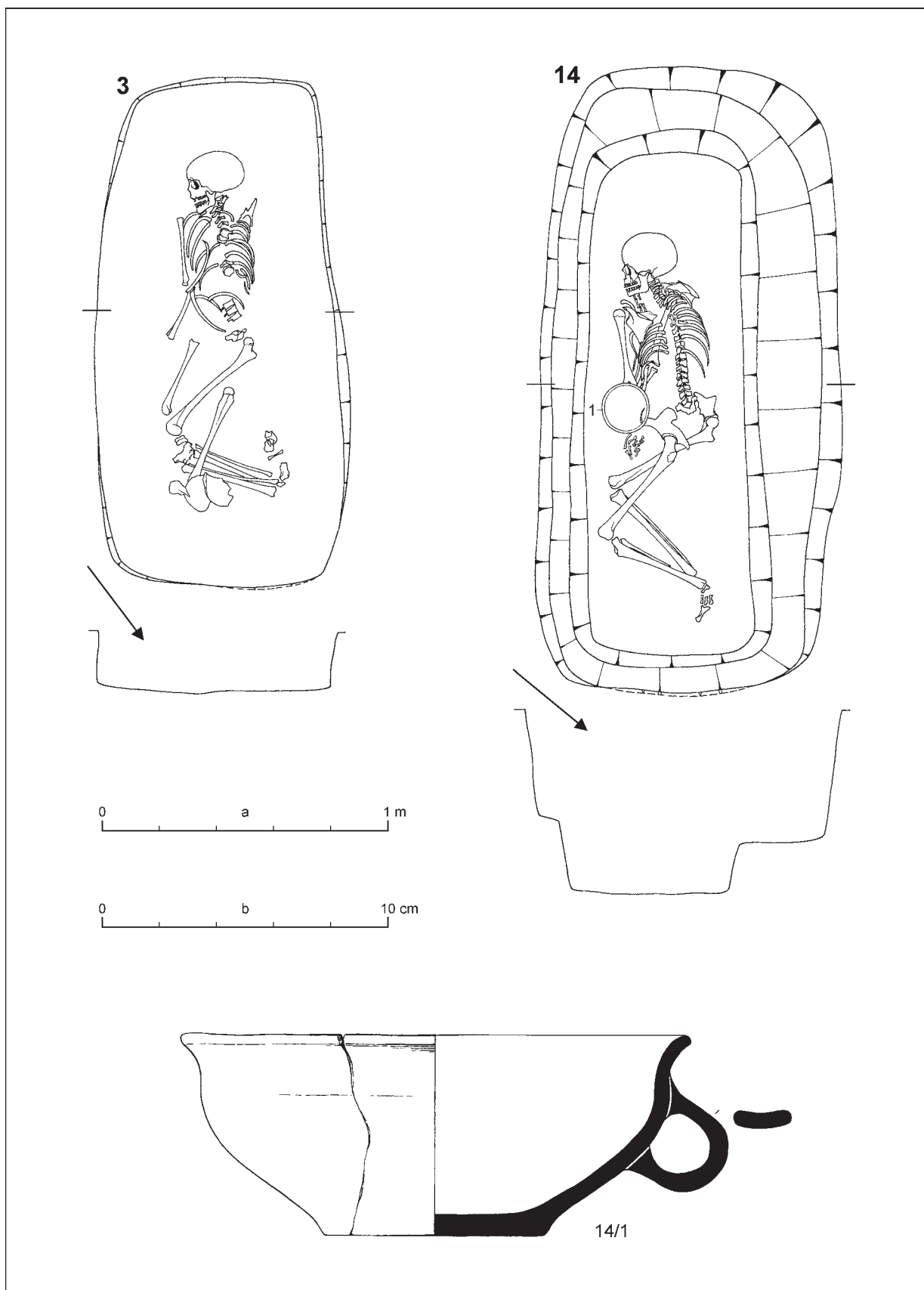
- Baczyńska* 1994 - B. Baczyńska: Cmentarzysko kultury mierzanowickiej w Szarbi, woj. Kieleckie. Studium obrządku pogrzebowego. Kraków 1994.
- Bátora* 1990 - J. Bátora: The latest knowledge on the burial rite of the people of the Nitra group. *Anthropologie* (Brno) 28, 1990, 169-174.
- Bátora* 1999 - J. Bátora: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Jelšovciach vo svetle kultúrnych vplyvov a kontaktov. *Slov. Arch.* 47, 1999, 37-60.
- Bátora* 2000 - J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. I, II. *Prähist. Arch. Südost-europa* 16/2. Kiel 2000.
- Budinský-Krička* 1965 - V. Budinský-Krička: Gräberfeld der späten schnurkeramischen Kultur in Veselý. *Slov. Arch.* 8, 1965, 51-106.
- Červinka* 1926 - I. L. Červinka: Předvěká pohřebiště v Němčicích na Hané. *Pravěk* 1-3, 1926, 3-35.
- Čižmář et al.* 1993 - Z. Čižmář/M. Dočkalová/M. Gregorová/E. Kazdová/P. Košťálek/I. Mrázek/P. Procházková: Unikátní nález hromadného pohřbu v sídlištní jámě ze starší doby bronzové v Těšeticích-Kyjovicích, okr. Znojmo. *Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E* 38, 1993, 15-57.
- Kadrow/Machnikowie* 1992 - S. Kadrow/A. i J. Machnikowie: Iwanowice, Stanowisko Babia Góra. II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu. Kraków 1992.
- Nekvasil* 1967 - J. Nekvasil: Sbírka pravěkých nálezů Josefa Svozila v Příkazech, okr. Olomouc. *Přehled Výzkumů* 1966, 1967, 32, 33.
- Ondráček* 1967 - J. Ondráček: Moravská protoúnětická kultura. *Slov. Arch.* 15, 1967, 389-446.
- Ondráček* 1972 - J. Ondráček: Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově. *Arch. Rozhledy* 24, 1972, 168-172.
- Ondráček/Šebela* 1985 - J. Ondráček/L. Šebela: Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově. *Stud. Muz. Kroměříž* '85, 1985, 2-130, 197.
- Peška/Rakovský* 1990 - J. Peška/I. Rakovský: Břeclavsko v pozdní době kamenné. Mikulov 1990.
- Podborský a kol.* 1993 - V. Podborský a kol.: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993.
- Selucká* 2004 - A. Selucká: Výsledky semikvantitativních spektrálních analýz měděných předmětů ze Slatinic, okr. Olomouc. Laboratorní protokol z 21. 7. 2004. Ru-kopis (Konzervátorská laboratoř Technického muzea v Brně). Brno 2004.
- Stuchlík* 1993 - S. Stuchlík: Únětická kultura. In: *Podborský a kol.* 1993, 238-257.
- Stuchlík/Stuchlíková* 1996 - S. Stuchlík/J. Stuchlíková: Pravěká pohřebiště v Moravské Nové Vsi-Hruškách. *Stud. AÚ Brno XVI/1*. Praha 1996.
- Šebela* 1983 - L. Šebela: Hrob nitranské skupiny z Drahlova (okr. Olomouc). *Přehled Výzkumů* 1981, 1983, 30.
- Šmejda* 2002 - L. Šmejda: Tradice kultury zvoncovitých pohárů na pohřebišti v Holešově. *Pravěk* (N. Ř.) 11/2001, 2002, 159-219.
- Šmíd* 1998 - M. Šmíd: Příspěvek k poznání pohřebního ritu kultury se šňůrovou keramikou na Moravě. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 16. pracovního setkání. Turnov - Hradec Králové* 1998, 123-135.
- Šmíd* 2003 - M. Šmíd: Slatinice (okr. Olomouc) „Trávníky“. *Přehled Výzkumů* 44/2002, 2003, 231.
- Tihelka* 1953 - K. Tihelka: Moravská únětická pohřebiště. *Pam. Arch.* 44, 1953, 229-328.
- Točík* 1963 - A. Točík: Die Nitra-Gruppe. *Arch. Rozhledy* 15, 1963, 716-774.
- Vladár* 1973 - J. Vladár: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1973.
- Wankel* 1889 - J. Wankel: Náklo a Příkazy na Moravě. *Čas. Vlast. Spolku Mus. Olomouc* 6, 1889, 97-105.

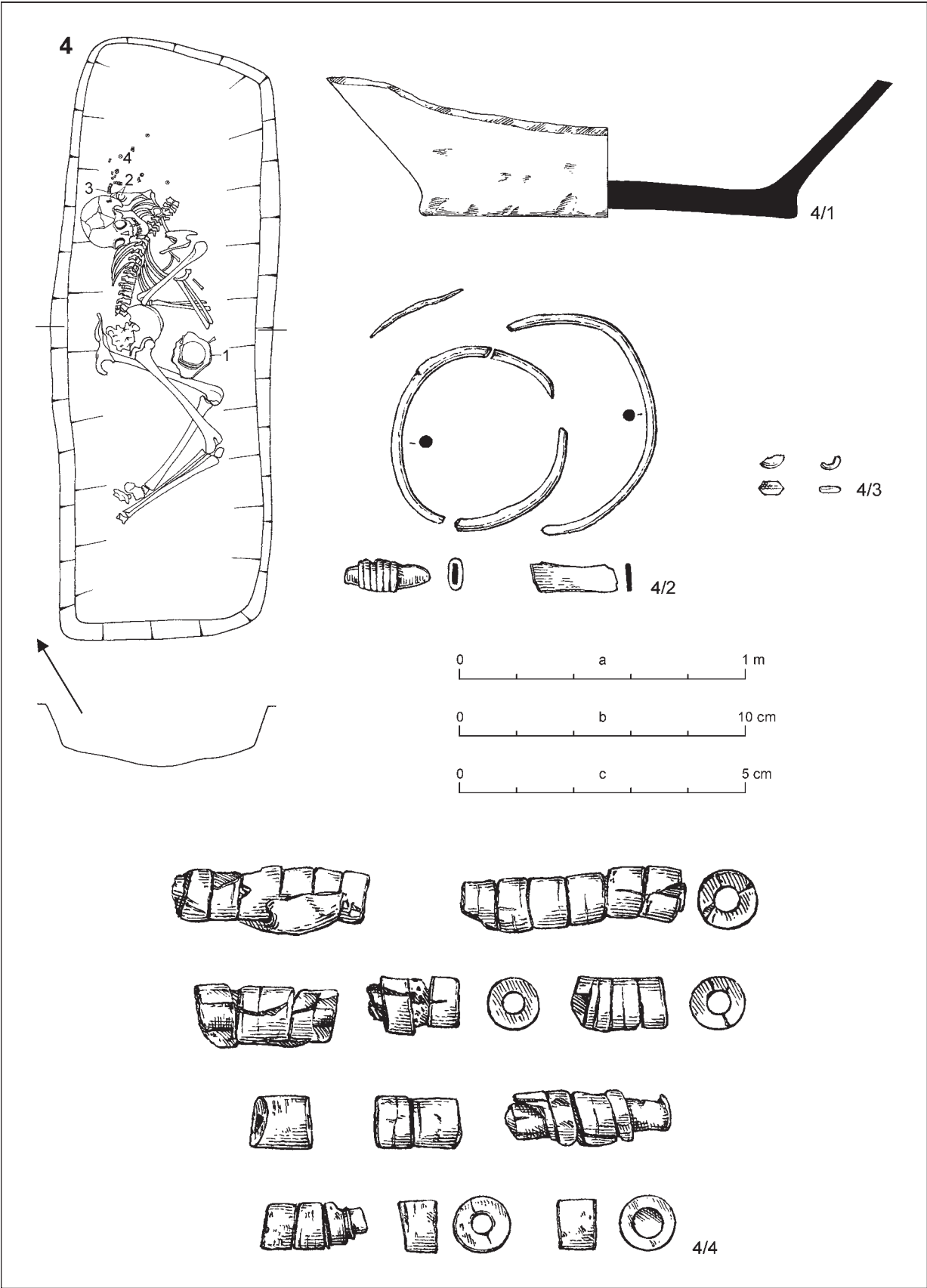
Tab. I. Slatinice-Trávníky. Hroby 1, 6 a 16 s nálezy.

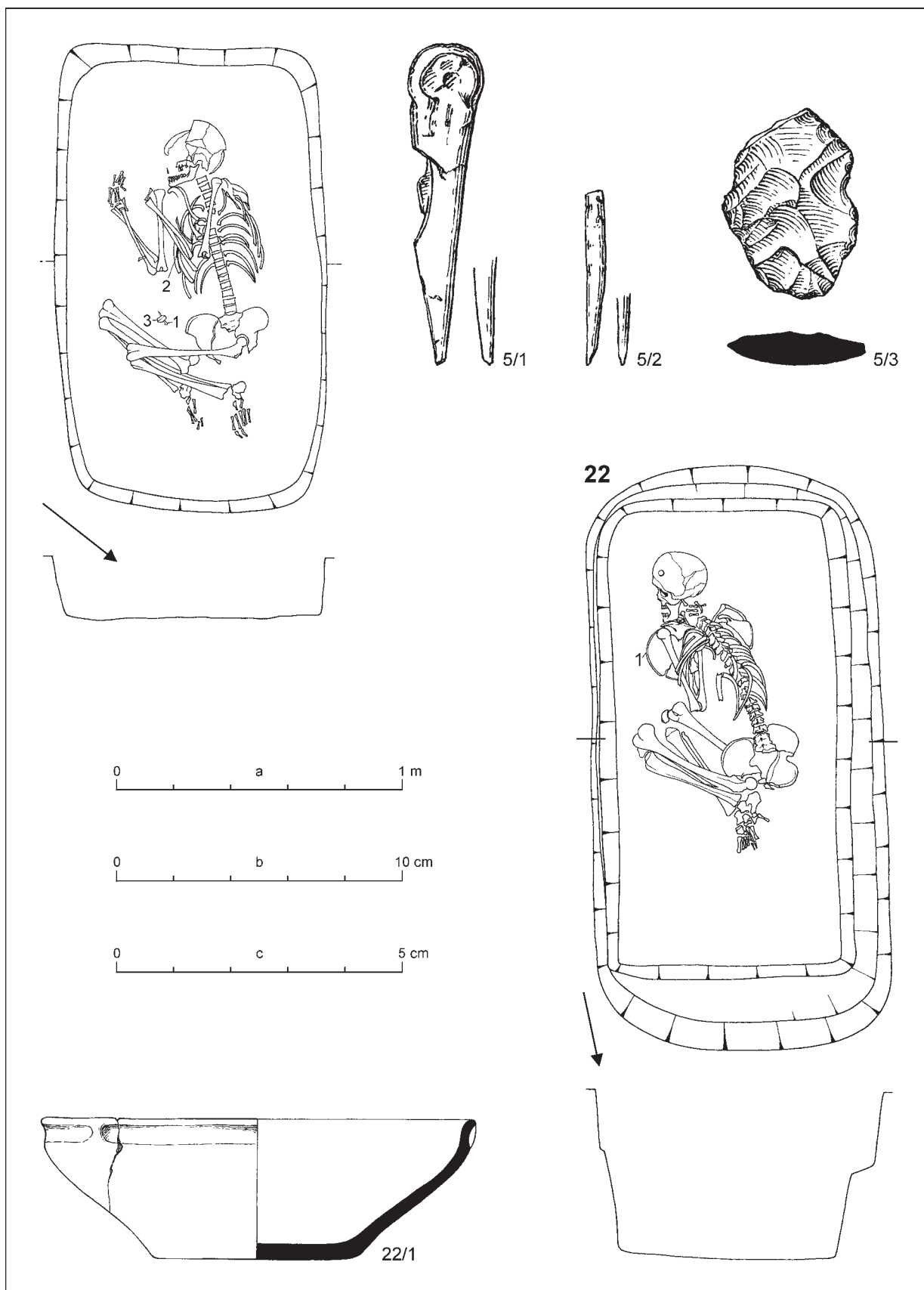
Tab. II. Slatinice-Trávníky. Hroby 2, 7 a 15 s nálezy. Měřítka: a - hroby; b - nádoba; c - ostatní předměty.

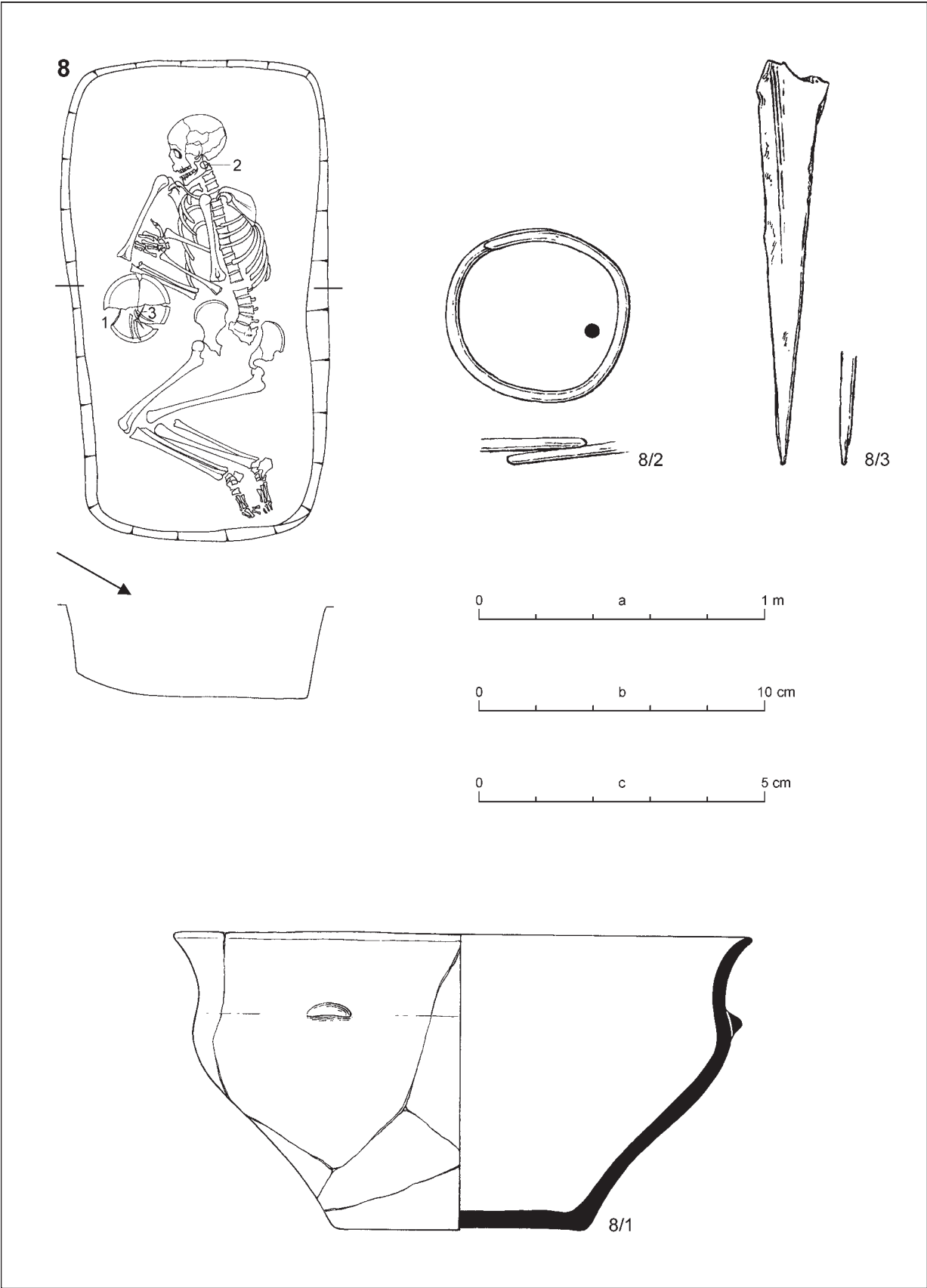
Tab. III. Slatinice-Trávníky. Hroby 3 a 14 s nálezy.

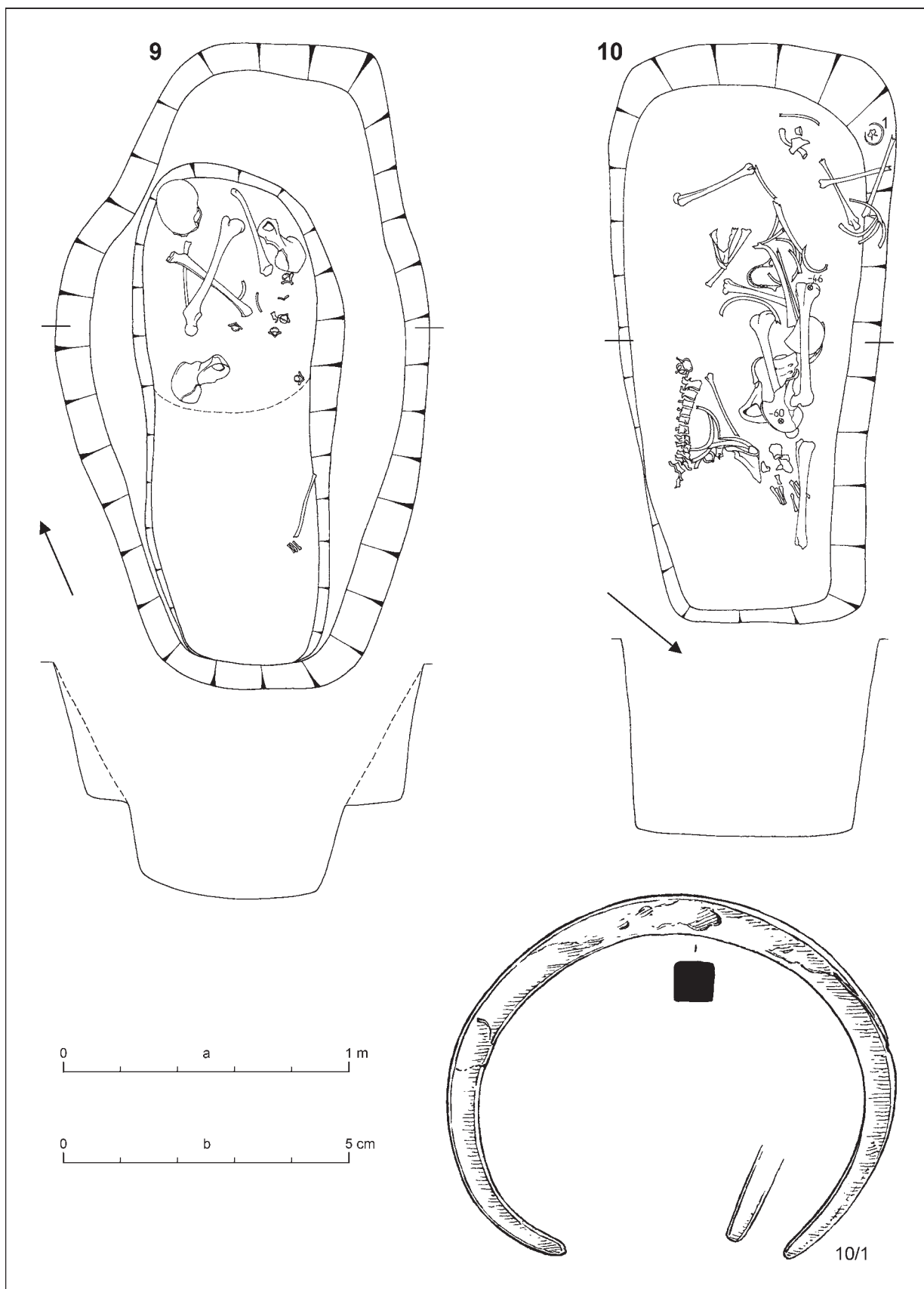
Tab. IV. Slatinice-Trávníky. Hrob 4 s nálezy. Měřítko: a - hrob; b - nádoba; c - ostatní předměty.

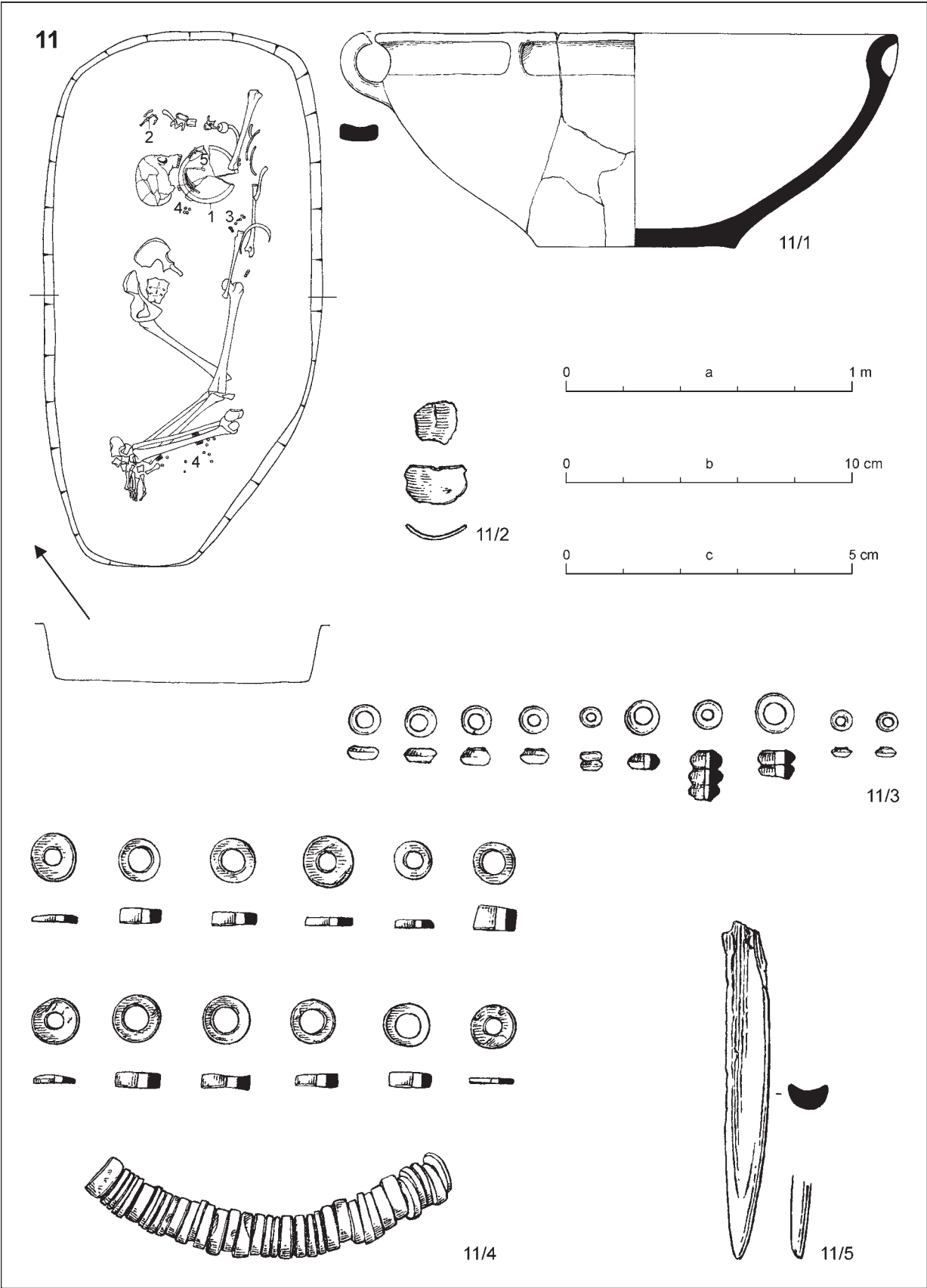
Tab. V. Slatinice-Trávníky. Hroby 5 a 22 s nálezy. Měřítka: a - hroby; b - nádoba; c - ostatní předměty.

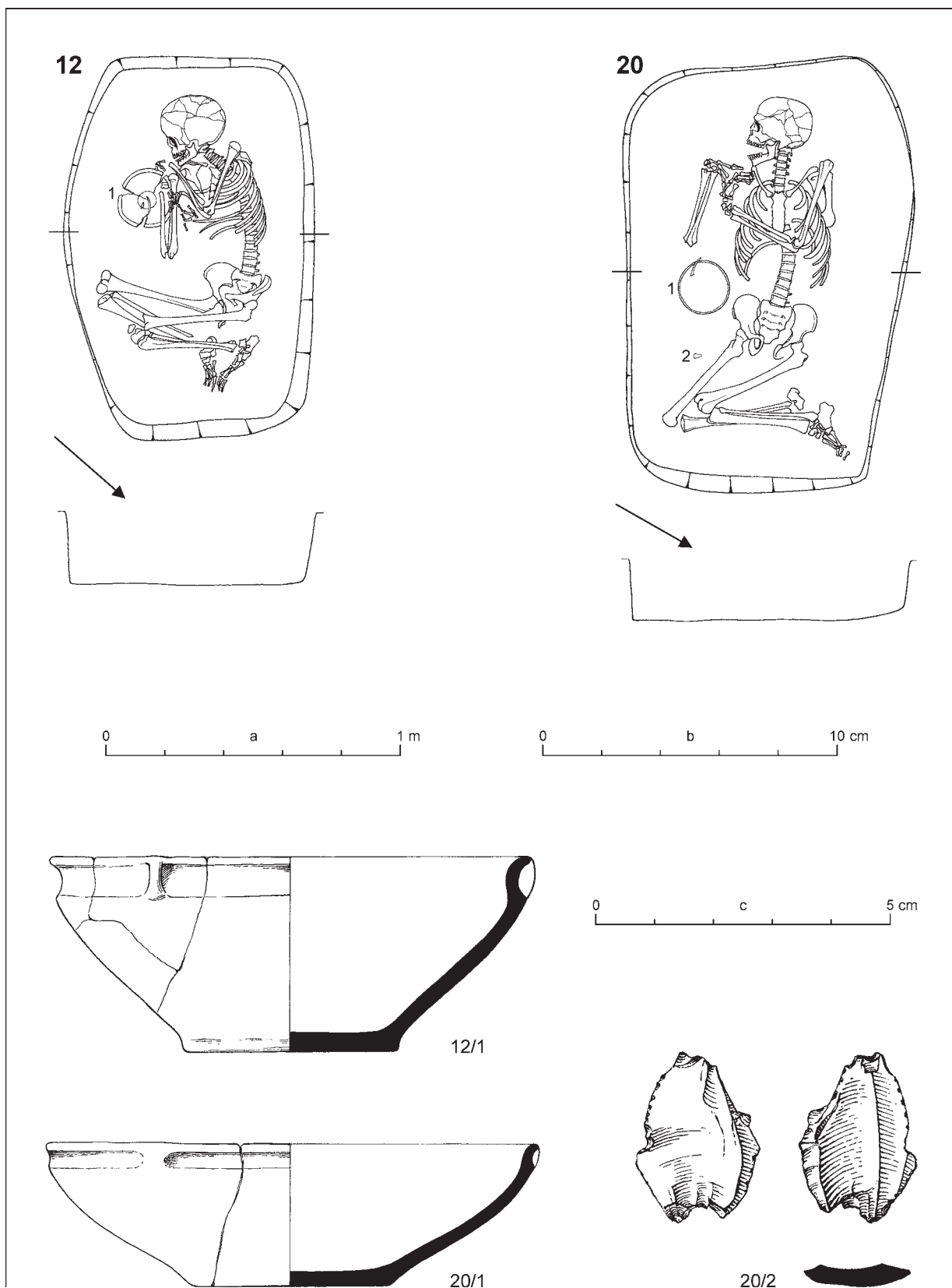
Tab. VI. Slatinice-Trávníky. Hrob 8 s nálezy. Měřítka: a - hrob; b - nádoba; c - ostatní předměty.

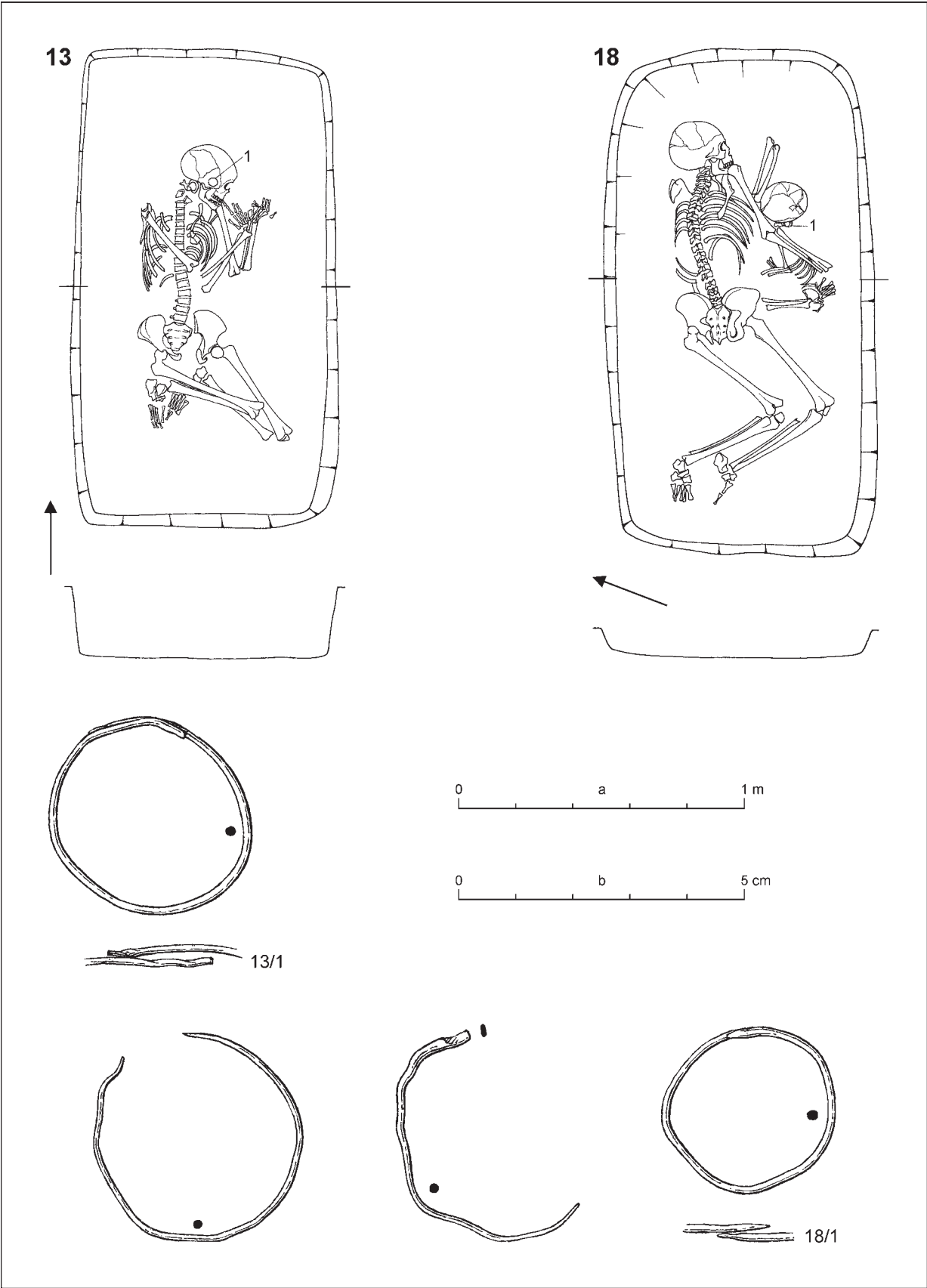
Tab. VII. Slatinice-Trávníky. Hroby 9 a 10 s nálezy.

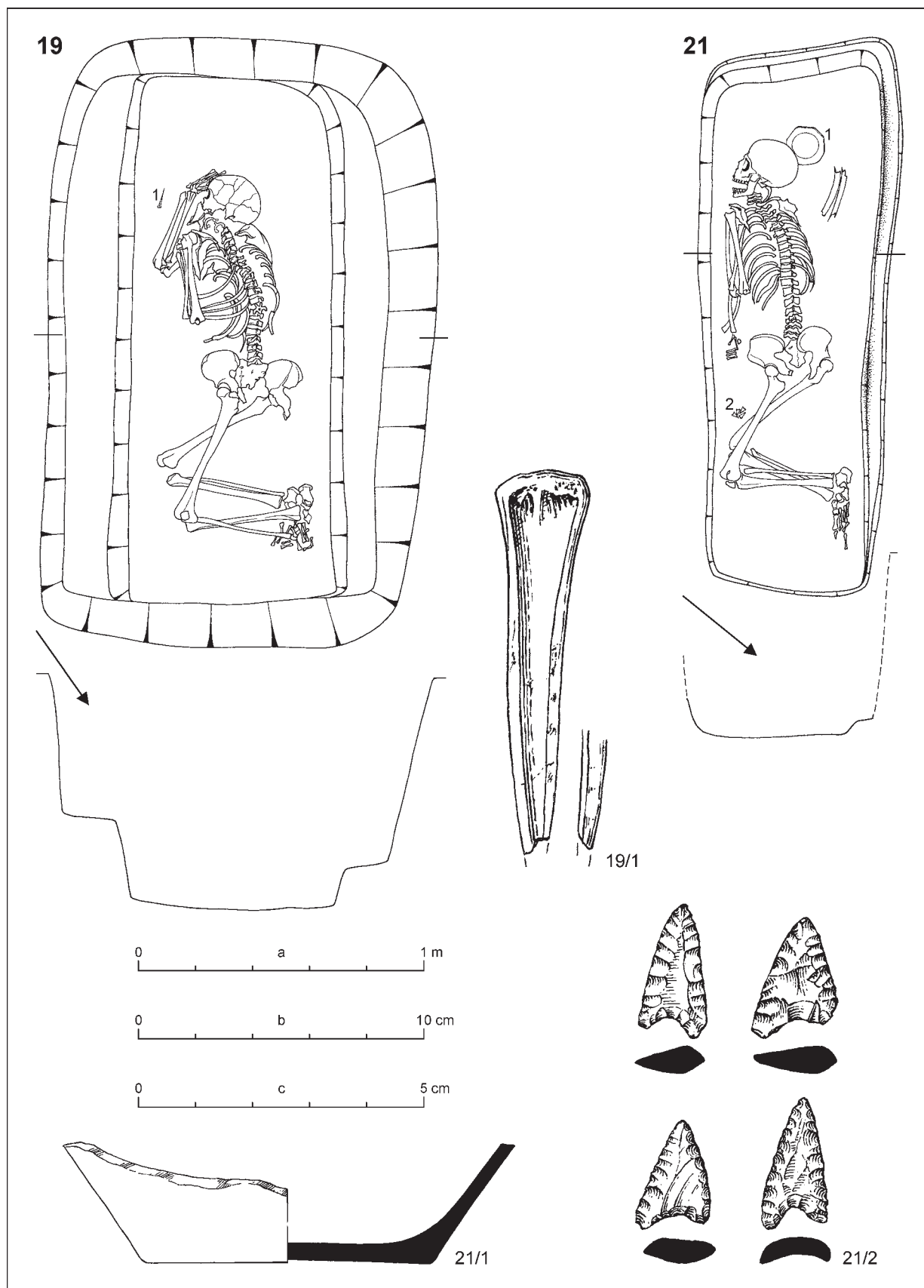
Tab. VIII. Slatinice-Trávníky. Hrob 11 s nálezy. Měřítka: a - hrob; b - nádoba; c - ostatní předměty.

Tab. IX. Slatinice-Trávníky. Hroby 12 a 20 s nálezy. Měřítko: a - hroby; b - nádoby; c - úštěp.

Tab. X. Slatinice-Trávníky. Hroby 13 a 18 s nálezy.

Tab. XI. Slatinice-Trávníky. Hroby 19 a 21 s nálezy. Měřítka: a - hroby; b - nádoba; c - ostatní předměty.

Gräberfeld der Nitraer Kultur aus Slatinice, Bezirk Olomouc

M i r o s l a v Š m í d

ZUSAMMENFASSUNG

Im Oktober 2002 wurde im Rahmen einer Rettungsgrabung in der Flur Trávníky, östlich des Dorfes Slatinice, außer anderem auch ein Gräberfeld mit 22 Skelettsgräbern aus der älteren Bronzezeit untersucht. Die Dislokation des Gräberfeldes mitten einer verborgenen Lage im Ausmaß vom 1 Hektar befestigt die Hoffnung, dass es in seinem Umfang erforscht wurde. Das Gräberfeld ist auf dem südlichen Rand einer südwärts exponierten flachen Anhöhe in Seehöhe 230 m, 11 km westlich vom rechten Ufer des Flusses Morava situiert. Außer den Gräbern wurden auf der Fläche der Industriezone die 5 latènezeitlichen Objekte; die 11 Objekte aus der Römerzeit untersucht und die 6 Objekte wegen der Absenz jedwedes Materials man näher zu datieren nicht gelungen ist.

Die Gräber wurden ungefähr im Umkreis eines Ovals mit freier Mitte, der die längere Achse vom SW zu NW gerichtet ist und 22,5 m Maß; die kürzere Achse vom NW zu SO gerichtet ist und 15 m maß. Außer gedachtem Umkreis des Ovals waren die Gräber 22 und 8 auf dem SW Gräberfeldsrand und aus der Gegenseite das Grab 19. Die Richtung von längerer Achse wurde auch von der Mehrzahl der 22 Grabsgruben, vielleicht nur mit Ausnahme der Gräber 6, 13, 21 und 22, abgeschwenkten mehr zum Meridian, respektiert. Einen rechteckigen Grundriss hatten die 14 Gräber; in den 6 Fällen konnte man die Grabsgrubenform wie ein verformtes Rechteck und in anderen 2 Fällen wie ein Trapez klassifizieren. Bei allen wurden mehr oder weniger die Ecken abgerundet. Die Gräber 9, 14, 19 und 22 hatten die stufenförmigen Wände. Als wir die Grabsgrubengröße bei den Verstorbenen des Gegengeschlechtes vergleichen, stellen wir leicht fest, dass zwischen den Männergräbern (die Skelette legten auf rechter Hüfte) und den Frauengräbern (die Skelette auf linker Hüfte) keine grundsätzlichen Unterschiede sind. Es hat doch gezeigt, dass die Männergräber viel tiefer als die Frauengräber sind. Die gewisse Verbindung zeichnet sich auch unter der Grabgrubengröße und der Beisetzungsweise des Toten. In den weiteren längerer, doch engen Grabsgruben das Maß der Hockerstellung der Beine im Mittelmaß ist (Grab 4, 14, 21) und gerade so auch die Händelage dem engen Raum entspricht (Grab 21), was die Existenz eines Holzsargs evoziert, dessen Reste jedoch nur im angeführten Grab 21 erhalten wurden. Die Gräber 9 und 10 wurden sekundär geöffnet.

Das Grabsinventar war verhältnismäßig arm. Es bildete nur die Keramik, Kupferschmucke, zylinderförmigen Perlen aus dem Geweih, plattförmigen Perlen aus dem Perlmutt (aus dem Grab 11 mit Stückanzahl 1000), Perlen aus der grünblauen Glasmasse - Fayence, Knochenahlen, Klingen aus Silizid und Pfeilspitzen. Wie eine Beigabe kann man auch die Fleischnahrungsreste gefundenen auf dem Boden der beiliegenden Gefäße oder in ihrer Nähe klassifizieren. Nur einmal sind die Tiersrippen hinter dem Rücken des Toten gelegen (Grab 21). Die Keramik enthielten die 9

Gräber (41%) und nur die 4 Gräber (einschließlich des sekundär geöffneten Grab 9) ganz ohne Inventar waren. In den 7 Fällen wurden die Gefäße oder ihre Teile aus den Gräbern herausgenommen, in den die Toten auf der rechten Hüfte gelagert wurden, mit dem Kopf zu SW, also aus den Männergräbern, und nur in den 2 Fällen aus den Frauengräbern. In der ersten angeführten Gruppe sind die Gefäße vor dem Körper in der Bauchnähe (3 x), vor dem Körper in der Armnähe (2 x) und hinter dem Kopf (1 x) gelegen. Die Boden der dicken Gefäße wurde einmal hinter dem Männerkopf und einmal vor dem Frauenbauch entdeckt. Von den keramischen Formen werden: die Schüssel (6 x), das kleine Amphora oder Töpf (1 x) und die Boden der näher unklassifizierten dicken Gefäße (2 x) vertreten. Die Kupferschmucke wurden gesamt in den 6 Gräbern (4, 8, 10, 11, 13 und 18) gefunden. Es geht um die Ohrringe in der Form der Drahtsringe, und das entweder ungeschlossen oder sie mit den Enden übergriffenen sich, um die Reste der näher unklassifizierbaren Schmucke gefundenen in der Kopfnähe (das platte Stäbchen umwickelte mit Draht aus dem Grab 4, die platten durchbrochenen Bleche aus dem Grab 11) und um einen massiven C Armband mit quadratischem Durchschnitt und stumpfzugespitzten Enden. Der Halsband aus walzenförmigen Geweihperlen mit einem Rest des Bands aus organischem Material stammt aus dem Grab 4 und die Knochenahlen aus den Gräbern 5, 7, 8, 11, 15 und 19. Die türkisfarbenen Fayence-Perlen wurden in den Gräbern 4, 11 und 16 gefunden. Der Grab 11 enthielt ca. 1000 platten Perlmuttperlen, dessen größere Konzentrationen sich im Raum des Brustkorbs und den Schienbeinen entlang befanden. Die Spaltindustrie stammt aus den 4 Gräbern und gewiss ist es kein Zufall, dass sie immer in der Nähe des Schienbeines (bei rechtem 3 x, bei linkem 1 x) gefunden wurde.

Von Anfang der Ausgrabung war es klar, dass das Gräberfeld in Slatinice in den Anfang der Bronzezeit gehört, doch erst mit dem Anwachsen von Funden wir seine Verwandtschaft mit dem Gräberfeld in Holešov befunden haben. Im Verlauf der Materialsbearbeitung haben wir nicht für notwendig erachtet, etwas an dieser ursprünglichen Schlussfolgerung zu ändern. Die Angehörigkeit des Gräberfelds zur Nitraer Kultur folgt einestails aus praktiziertem Bestattungsritus, andersteils aus irgendwelchen Gegenständen der Grabsausstattung; viele von ihnen gerade nur für diese Kultur typisch sind.

Die Analyse der Funde haben wir vor allem auf dem größten Gräberfeld von Nitraer Kultur in Mähren in Holešov, das aus geographischem Gesichtspunkt dem unserem nächstliegend ist und auf dem Gräberfeld in der Slowakei in Jelšovce gegründet. Bei der Meinungsgestaltung an die Kulturstellung der Gräber aus Slatinice eine wichtige Rolle auch die Funde aus dem altbronzezeitlichen Gräberfeld in Příkazy spielten, aus dessen irgendeine zweifellos der

Nitraer Kultur zugeschrieben werden. Doch diese zusammen mit dem Grab aus Drahlav haben nur den anscheinlich beschränkten Aussagewert. Sie wurden schon am Ende des 19. Jahrhunderts entdeckt und mit Ausnahme einiger die Fundverhältnisse entbehren.

Das Gräberfeld aus Slatinice-Trávníky zeichnet sich mit der rigorosen Bipolarität bei der Grabslegung der Toten aus. Die Männer liegen auf der rechten Hüfte mit dem Kopf zu SW, die Frauen auf der linken Hüfte mit dem Kopf zu NO. Die Grabsgruben sind kongruent in der Richtung SW-NO orientiert. Neben der einfachen Grabsgruben vom rechteckigen Grundriss mit abgerundeten Ecken sind auch die Gräber mit der gestaffelten Wändenherichtung vorgekommen. In einem Fall ist es uns gelungen, die Reste eines Holzsargs zu unterscheiden (Grab 14; Taf. III), in einigen anderen Gräbern seine Anwesenheit vorausgesetzt wird (Gräber 4 und 21; Taf. IV; XI). Auf den Skeletten von zwei Toten wurden die Spuren von rotem Farbstoff bemerkt.

Die Grabausstattung ist relativ arm. Zur Keramik finden wir die Analogien in der Altaunjetitzer Kultur; doch zu anderem Inventar vielmehr auf den Gräberfeldern der Nitraer Kultur, vor allem in Holešov. Diese Erscheinung kann man nicht zu hoch anschlagen, doch an der anderen Seite ist es auch nicht zu unterschätzen. In den Gräbern der Nitraer Kultur gibt es nur sehr wenig solcher keramischen Formen, die man für ausgesprochene Nitraer halten kann. Es konnte die S-förmig profilierte Schüssel sein (Taf. VI: 8/1), die wir schon aus drei mährischen Lokalitäten (Holešov, Příkazy, Slatinice) und aus dem Grab 568 in Jelšovce kennen. In der Slowakei ist die Situation ähnlich. Auch hier ganz üblich in der Ausstattung der Gräber der Nitraer Kultur erscheint man die Aunjetitzer Keramik. Wenn wir die zahlenmäßige Keramikvertretung auf dem Gräberfeld in Slatinice mit

ihrer Häufigkeit auf den Nitraer oder Aunjetitzer Gräberfeldern (Protoaunjetitzer einschließlich) vergleichen, geraten wir auch in diesem Fall irgendwo in der Mitte.

Auf den Schüsseln oder in ihrer Nähe lagen zumeist die Reste von Fleischnahrung. Es handelte sich größtenteils um die Rippen der kleinen Wiederkäuer, also um das Fleisch von minderer Qualität. Die Beilagen des minderwertigen Fleisches wie eine Beigabe in den Gräbern halten irgendwelche Autoren für ein der ursprünglichen Merkmale von Angehörigen des epischnerkeramischen Kulturkreis (*Stuchlík/Stuchlíková 1966, 117*).

Auf dem Grunde der Analyse des Bestattungsritus und Grabsinventars des Gräberfelds in Slatinice und ihrem Vergleich mit den mährischen Gräberfeldern von entsprechendem Zeitabschnitt bin ich zu der Schlussfolgerung gekommen, dass es sich um ein Gräberfeld der Nitraer Kultur handelt. Das zusammen mit den zwei anderen bis jetzt bekannten Lokalitäten (Příkazy und Drahlav) erlaubt wenigstens ungefähr die Wirkungsgrenze der Angehöriger dieser Kultur hinter dem Fluss Morava - auf seinem rechten Ufer - zu vermerken. Doch hier wurden sie einem relativ starken Einfluss von voll entwickelter Altaunjetitzer Kultur ausgesetzt, was sich vor allem an dem keramischen Grabsinventar bemerkbar gemacht hat, und das zu einem Unterschied von den Schmücken und kleinen Gegenständen des Personalbedarfs, die ein viel empfindlicher Indikator der Kulturangehörigkeit sind. Doch an dieser Stelle ist es nötig zu konstatieren, dass die Keramik aus den Gräbern der jüngeren Entwicklungsstadien der Nitraer Kultur der eigenartige Charakter entbehrt und eher die breiteren Kulturzusammenhängen reflektiert. In der Materialkultur sind auf den bis jetzt forschenden Gräberfelder die unübersehbar starken Einflüsse der Aunjetitzer- in der Slowakei zuletzt auch der Maďarovce-Kultur.

Tabelle 1. Die Ergebnisse der semiquantitativen Spektralanalyse von Kupfergegenständen aus dem Gräberfeld der Nitraer-Kultur in Slatinice (*Selucká 2004*). * das Spektrum der Spurelemente, d. h. bis maximale Empfindlichkeit; ** einschließlich der Elemente unter der Empfindlichkeitsgrenze.

Abb. 1. Slatinice-Trávníky. Das Fundort auf einer Landkarte.
Abb. 2. Die Landkarte von Mittelmähren mit den Fundorten der Nitraer-Kultur (die schwarzen Punkte).

Abb. 3. Slatinice-Trávníky. Lageplan des Gräberfelds.

Abb. 4. Slatinice-Trávníky. Grab 2.

Abb. 5. Slatinice-Trávníky. Grab 8.

Abb. 6. Slatinice-Trávníky. Grab 11.

Abb. 7. Slatinice-Trávníky. Grab 11. Detail von Anordnung der Perlmutsperlen.

Abb. 8. Slatinice-Trávníky. Grab 12.

Abb. 9. Slatinice-Trávníky. Grab 13.

Abb. 10. Slatinice-Trávníky. Grab 14.

Abb. 11. Slatinice-Trávníky. Grab 18.

Abb. 12. Slatinice-Trávníky. Grab 20.

Abb. 13. Slatinice-Trávníky. Grab 21.

Abb. 14. Slatinice-Trávníky. Grab 22.

Abb. 15. Slatinice-Trávníky. Grab 22. Detail der Schädelverletzung.

Taf. I. Slatinice-Trávníky. Gräber 1, 6 und 16 mit Funden.

Taf. II. Slatinice-Trávníky. Gräber 2, 7 und 15 mit Funden. Maßstab: a - Gräber; b - Gefäß; c - andere Gegenstände.

Taf. III. Slatinice-Trávníky. Gräber 3 und 14 mit Funden.

Taf. IV. Slatinice-Trávníky. Grab 4 mit Funden. Maßstab: a - Grab; b - Gefäß; c - andere Gegenstände.

Taf. V. Slatinice-Trávníky. Gräber 5 und 22 mit Funden. Maßstab: a - Gräber; b - Gefäß; c - andere Gegenstände.

Taf. VI. Slatinice-Trávníky. Grab 8 mit Funden. Maßstab: a - Grab; b - Gefäß; c - andere Gegenstände.

Taf. VII. Slatinice-Trávníky. Gräber 9 und 10 mit Funden.

Taf. VIII. Slatinice-Trávníky. Grab 11 mit Funden. Maßstab: a - Grab; b - Gefäß; c - andere Gegenstände.

Taf. IX. Slatinice-Trávníky. Gräber 12 und 20 mit Funden. Maßstab: a - Gräber; b - Gefäße; c - Steinabschlag.

Taf. X. Slatinice-Trávníky. Gräber 13 und 18 mit Funden.

Taf. XI. Slatinice-Trávníky. Gräber 19 und 21 mit Funden. Maßstab: a - Gräber; b - Gefäß; c - andere Gegenstände.

Rukopis přijatý 12. 1. 2006

Anglický překlad Ludmila Vaňková
Německý překlad Viera Ondrušková

PhDr. Miroslav Šmíd
Ústav archeologické památkové péče Brno
Oddělení archeologických výzkumů Prostějov
Tetín 8
CZ-796 01 Prostějov
Česká republika
smid.m@c-box.cz

PŘÍRODOVĚDNÉ ANALÝZY FAJÁNSOVÉHO KORÁLKU Z HROBU NITRANSKÉ KULTURY ZE SLATINIC, OKRES OLOMOUC ¹

MIROSLAVA GREGEROVÁ - MARTIN HLOŽEK -
- PETR SULOVSKÝ

Natural scientific analyses of a faience bead from a Nitra-culture grave in Slatinice, district of Olomouc. Several turquoise-coloured faience beads were revealed from a female grave of the Nitra-culture burial ground near Slatinice. Finds of numerous faience beads occur in some graves in necropolises belonging to the Late Aeneolithic and Early Bronze Age. Natural scientific methods (optic and electron microscopy and microanalyses) help solve the question of faience beads origin - whether they were made by the Nitra culture bearers or they were imported from distant regions. Optic polarising microscopy is the basic study method. The faience bead was studied by a polarising microscope Olympus BX 51, which enables separated and parallel study of minerals in passing and reflecting polarized light. Chemical composition was specified by an electron microscope Philips XL 30, with joined energy-disperse spectrometer. The obtained results were nailed down by a study of polished cross section by an electron microanalyser Cameca SX 100. Microscopic analyses proved that the faience bead under study from 95% consists of various in size fragments of sharp angular quartz which were glued together with a small amount of lime or clay and the bead was probably moulded. After it had been dried up, the bead was burnt at the temperature lower than 800 °C. Then it was dipped into a glazing solution with copper oxides and then burnt again or annealed at higher temperatures. High up to very high, almost constant content of potassium and corresponding content of sodium are typical for interstitial glasses of faience and blue copper cores. In beads from Egypt the normalised K₂O content in copper blue colours is 11.9 %. Compared with this, the MgO content is very low. These results make us presuppose that for production of faiences ash was used as a source of alkali that is very rich in potassium, poor in MgO and have neutral content of CaO. Results of realised analyses of finds from Slatinice prove that the artefact the most probably was not made by the Nitra culture bearers. Concordance between our results and data published to finds of faience artefacts from Egypt is remarkable. We have compared our measured data with chemical composition of younger Egyptian artefacts (around 1500 BC). The time gap of one or two hundred years makes no obstruction in this case, as the glass colouring as well as production of frits and faience artefacts is proved to have longer tradition. Hence we can state that in the Nitra culture period (1800-1600 BC) faience beads were desired trade article transported from Egypt probably.

Key words: Faience, frit, Nitra Culture, Egypt, optical polarization microscopy, SEM, EMPA, EDS, copper, cobalt, colorant, plant ash.

Na pohřebišti nitranské kultury, lokalizovaném v katastru obce Slatinice, bylo nalezeno (v hrobu 11) několik úlomků fajánsových korálků. Vlivem dlouhodobého uložení v půdním horizontu byly korálky silně korodovány. Na omak byly drolivé a z původní glazury se zachovaly pouze šupinky. Relikty glazury byly makroskopicky modrozelené. Aplikace vybrané skupiny přírodovědných metod měla prokázat, zda jde o fajáns, přispět k rekonstrukci technologického postupu a určit nejvíce pravděpodobnou provenienci.

FAJÁNS

Název fajáns je odvozeno od italského města Faenze. Aplikace termínu je ale mnohem širší. Název fajáns se používá i v širším pojetí pro ozna-

čení „glazované“ keramiky, pro frity (produkty vzniklé prudkým zchlazením skloviny nebo vytaveného smaltu používaného pro výrobu glazury) a „lepivou“ bázi křemenné keramiky. Fajáns se svým surovinovým složením (cca více než 94% křemene, 2% kalcitu a přídavky sody, potaše, trojny a jílu) velmi blíží surovinám používaným pro výrobu skla. Technologický proces je ale keramický. V konečných výrobcích fajáns, obdobně jako i v keramice, lze rozpoznat dvě základní složky - ostřivo a pojivo.

Počátky její výroby spadají do konce pátého a začátku čtvrtého tisíciletí před n. l. V té době se ve starém Předním východě a v Egyptě začínají objevovat výrobky z křemičité hmoty, které nazýváme fajánse. Některé písky obsahují ve formě příměsí oxidy kovů a mohou být využity jako suroviny pro přípravu barevných pigmentů. Vlast-

¹ Studie vznikla v rámci výzkumného záměru MSM 0021622427.

ní technologický postup se skládal z několika fází. Křemen, nebo vápnitý křemenný písek byly drceny a jemně mlety. Po obohacení tavivý a potřebným přídavkem vody byla surovinová směs zpracována v tvárlivou pastu. Ta byla ručně tvarována a modelována do tvaru různých závěsků, amuletů, případně figurálních ozdob. Pokud byl zájem velký a byl požadován vysoký počet drobných kusů, byla pasta vtlačována a modelována v odpovídajících dřevěných formách. Pracovní techniky zahrnovaly řadu různých postupů jako je stírání, škrabání, vrtání, propichování a retušování. Po upravení do požadovaného tvaru a po vysušení byly páleny při teplotě 870 °C. V další fázi měla být na povrch aplikována glazura a předmět měl být vypálen při vyšší teplotě (Prosecký 1999, 100; Rapp 2002, 192, 193; Tite/Shortland 2003).

V období pozdního eneolitu a starší doby bronzové se objevují fajánsové korálky i na území Moravy a jihozápadního Slovenska. Otázka jejich existence, původu a transportu bývá předmětem konfrontace rozdílných názorů.

Na území Slovenska byly nalezeny na pohřebišti v Branči. Jejich vysoký počet a další analogie vedly autora k vyslovení názoru, že jde o ozdoby místní provenience (Vladár 1973, 152). A. Harding (1971) naopak předpokládá, že fajánsové korálky byly importovány z Egypta podél Dunaje. Na jejich masové výskyty v oblastech směrem na východ od Moravy upozornil J. Ondráček již v roce 1967. Zde se objevují v kulturách propojených s východním okruhem kultury se šňůrovou keramikou. Autor nevyloučil ani jihovýchodní provenienci a poukázal na jejich hojné výskyty v kulturách časně doby bronzové na území Maďarska (Ondráček 1967, 423). A. Točík (1963, 756) předpokládá jejich transport z Ukrajiny přes jižní Polsko směrem dále k západu. V poslední době je studoval J. Bátora (1999, 43), který předpokládá, že primárními zdroji fajánsových korálků jsou oblasti severního Kavkazu (Dagestán) a přilehlé asijské oblasti.

METODIKA PŘÍRODOVĚDNÝCH ANALÝZ

Optická mikroskopie

Základní metodou studia je optická mikroskopie. Studium bylo provedeno pomocí petrologického mikroskopu Olympus BX51, který umožňuje oddělené a souběžné studium minerálů v procházejícím a reflektujícím polarizovaném světle.

Optické analýzy navazují na prvotní archeologickou deskriptivní analýzu a makroskopické

charakteristiky artefaktů. Příprava výbrusových preparátů pro mikropetrografické rozbory je náročná. U keramických artefaktů musí být dodržován postup, který je na jedné straně co nejméně destruktivní a na straně druhé preparát musí být pro daný vzorek reprezentativní. Proto bývá volena ta část artefaktu, která se poškodila během expozice v kulturní vrstvě, nebo místo, které vyžaduje rekonstrukci. Z artefaktu je diamantovou pilou vyříznut tenký (cca 1 mm mocný) plátek, který je prosycen epoxidovou pryskyřicí a fixován na podložní sklo. Opracovává se postupným broušením a leštěním až na mocnost 0,05-0,03 mm. Preparát může být zakryt krycím sklíčkem (výbrus) nebo je jeho povrch naleštěn (leštěný výbrus). Pro komplexnost studia, s uplatněním řady analytických metod, jsou leštěné výbrusy vhodnější (např. odrazová, katodoluminiscenční a elektronová mikroskopie i mikroanalýza).

Pro analýzy vzorků elektronovým mikroskopem a elektronovou mikrosondou je nutné zvolené preparáty pokrýt tenkou vodivou vrstvou. Nejčastěji se používá uhlík nebo zlato (Au se používá v případě, kdy není potřebná kvantitativní analýza). Před zahájením analýz musí být preparát dokonale suchý.

Elektronová mikroskopie, elektronová mikrosonda

Většina elektronových mikroskopů (SEM - Scanning Electron Microscopy - řádkovací elektronový mikroskop) a mikrosond (EMPA - Electron Micro-Probe Analyzer) je vybavena detektory umožňujícími zobrazení vzorků ve dvou základních režimech: v sekundárních elektronech (SEM) a ve zpětně odražených elektronech (BSE - BackScattered electrons); u elektronových mikrosond k tomu ještě přistupuje zobrazení katodové luminiscence a zobrazení v procházejícím a odraženém (polarizovaném i nepolarizovaném) světle.

Metoda SEM - používá zaostřený elektronový paprsek pro snímání malých ploch pevných vzorků. Ze vzorku jsou emitovány sekundární elektrony, které jsou detekovány. Z nich se vytváří plošná mapa sekundárních emisí. Intenzita emise sekundárních elektronů závisí na lokální morfologii vzorku. Nasnímaná plošná mapa pak odpovídá zvětšenému obrazu vzorku. Prostorové rozlišení je přibližně 100 nm.

BSE - uplatňuje se pro odlišení různých minerálních fází. V materiálovém kontrastu umožňuje na základě odlišného atomového čísla jednotlivých prvků identifikovat nejen různé minerály, ale i napří-

klad jejich přírůstkové zóny. Efekt zpět odražených elektronů se zvyšuje s atomovým číslem. Primární elektronový paprsek při kontaktu se rovinným vzorkem emituje nejen sekundární elektrony, ale i zpětně odražené elektrony, které mají vyšší energii a daný směr. Za zpět odražené elektrony jsou považovány všechny emise nad 50 eV. BSE analýzy se často spojují se semikvantitativní analýzou.

EDS (nebo EDX - Energy Dispersive X-ray Spectroscopy) - umožňují rychlé určení kvalitativního složení analyzovaného vzorku. V kombinaci s vhodnými standardy i stanovení semikvantitativní. Výsledkem je chemická analýza jednotlivých složek materiálů.

EDS dovoluje prvkové kvantifikování analyzované plochy do velikosti několika mikrometrů. Při dopadu primárních elektronů na vzorek vzniká rentgenové záření, které se zachycuje energiově disperzním spektrometrem.

Výstupem EDS analýzy je spektrum četnosti rentgenového signálu v jednotlivých energetických oknech. Zobrazuje se píky, které odpovídají jednotlivým prvkům. Výška píku je výsledkem koncentrace daného prvku v analyzovaném objektu.

Kvalitativní a kvantitativní chemické mikroanalýzy pomocí **EMPA**.

Při interakci elektronů s atomy materiálů vložených do elektronového mikroskopu či mikrosondy dochází ke vzniku krátkovlnného záření X, jehož vlnové délky a energie fotonů jsou charakteristické pro prvky nacházející se v oblasti zasažené elektronovým svazkem. Spektrum energií fotonů lze registrovat energiově-disperzním spektrometrem (EDS). Toto spektrum lze zaznamenávat najednou v celém rozsahu energií vznikajících fotonů - kvalitativní analýza: lze analyzovat prvky od atomového čísla 5 (B) po 92 (U). Minimální detekční limit závisí na prvku a okolní matrix a pohybuje se od 0,1%wt. po několik %wt.

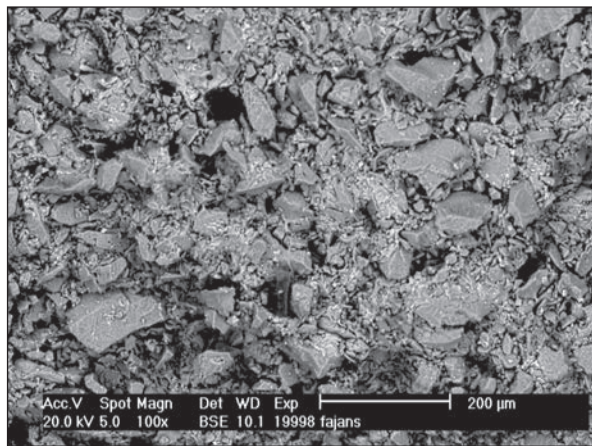
V případě rovinných preparátů lze ED spektrum korelovat se spektrem namodelovaným ze standardů identifikovaných prvků a postupně kvantitativně stanovit složení hmoty preparátu. ED spektra mají poměrně nízký poměr signálu k šumu (pík/pozadí), což nedovoluje stanovení obsahu prvků nižších než 0,1-0,3 hmot. %. Pro identifikaci hlavních složek je však postačující. Spektra běžných ED spektrometrů s beryliovým okénkem neumožňují zjišťovat přítomnost prvků lehčích než Na (sodík). Podle vlnové délky lze identifikovat prvky ve zkoumaném materiálu pomocí SEM s připojeným krystalovým spektrometrem nebo elektronovou mikrosondou, která bývá vybavena 3-5 krystalovými spektrometry. V závislosti na tom, jakými krystaly jsou tyto spektrometry

osazeny, může takové zařízení detekovat prvky těžší než Li (Be-U). Poměr pík/pozadí je výrazně vyšší než u ED spekter a umožňuje stanovení mnohem nižších koncentrací (až do cca 100 ppm). Určitou nevýhodou je to, že na jednom spektrometru lze v jeden okamžik měřit intenzitu záření pouze jedné vlnové délky. V případě mikrosondy vybavené pěti spektrometry postačí ke kvantitativnímu stanovení (cca 10 hlavních a vedlejších prvků) stejný čas jako u ED analýzy. V porovnání s ní má mnohem vyšší citlivost a je přesnější.

Na vlnově disperzních spektrech lze zjišťovat přítomnost i lehkých prvků (F, O, C, N, B). Signálu z ED anebo krystalového spektrometru lze využít několika způsoby.

Při **liniové analýze** se elektronový paprsek pohybuje podél předem určené linie napříč vzorkem a během pohybu jsou pro jednotlivé body detekována RTG spektra. Liniové analýzy lze využít například při sledování přírůstkových zón.

Distribuční mapy prvků zachycují změny v intenzitě RTG záření a určují relativní koncentraci zvolené sady prvků v rovinných řezech. Plošné rozlišení je asi 1μm.

Obr. 1. Slatinice. Povrchová morfologie korálku na lomu. Na snímku patrné ostrohranné omezení křemenných zrn.
Foto: D. Janová.

Každý z výše uvedených režimů dovoluje zobrazení odlišných vlastností analyzovaného materiálu (barvy, světelného lomu a dvojlomu, odraznosti, morfologie, materiálového kontrastu a fosforescence). Další potřebné informace, například pro identifikaci některých druhů pigmentů, můžeme získat využitím katodoluminiscenčního obrazu. Ten se snímá v podobě černobílého obrazu CCD kamerou,

Tabela 1. Slatinice. Mikroskopické zhodnocení zlomku fajánsového korálku z hrobu 11.

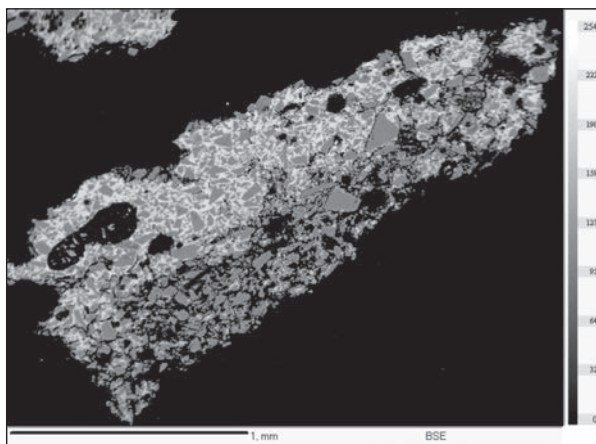
Označení vzorku	Slatinice, H 11
Mikrostruktura	Všesměrně zrnitá
Pojivo	Charakter pojiva nelze přesně specifikovat. Jeho obsah byl pravděpodobně velmi nízký (nepřesahoval cca 5% objemu). Ve výbrusovém preparátu pozorujeme pouze na povrchu křemenných zrn tenké, v polarizačním mikroskopu velmi obtížně identifikovatelné „náteky“.
Zrnitost	Jemně zrnitý
Porozita	3%
Zastoupení minerálů	Křemen, jílové minerály, karbonát
Úpravy povrchu	Na povrchu korálku nebyla optickou mikroskopií rozpoznatelná skelná vrstva, která by byla důkazem předpokládaného glazování.
Teplota výpalu	Na ostrohranných zrnech křemene není patrné teplotní postižení. Přítomnost karbonátů, za předpokladu, že jde o reliktní karbonáty a nejedná se o rekrystalizovaný sekundární sparit (který by měl být hruběji zrnitý), dovoluje předpokládat, že teplota výpalu dosahovala max. 800 °C.
Poznámka	Přítomnost jílových minerálů, které byly rozpoznány v povrchové vrstvě, dokládá jejich dlouhodobé uložení v půdě.

Tabela 2. Slatinice. SEM, EDS analýza fajánsového korálku z hrobu 11.

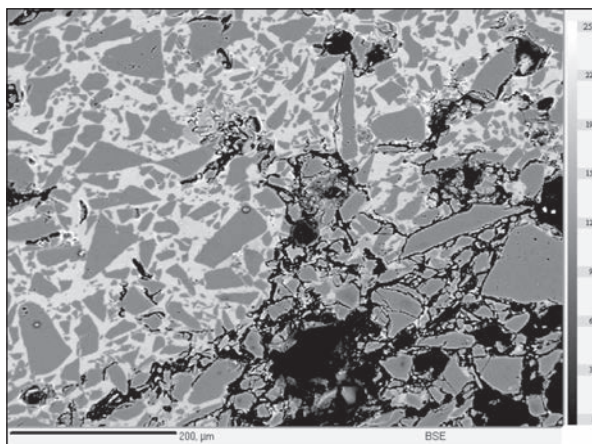
	SiO ₂	CuO	CaO	FeO	Al ₂ O ₃	Cl	K	S
Plocha 1 (%)	96,9	1,9	1,2	-	-	-	-	-
Plocha 2 (%)	92,2	3,9	0,7	0,6	1,2	0,6	0,6	0,2

Tabela 3. Slatinice. EMPA, EDS analýza fajánsového korálku z hrobu 11 (1-4) a srovnávací analýzy egyptských fajánsových artefaktů (5-8 - podle *Titel/Shortland 2003*, 286, tabela 1). 1-4 - analýzy sklovité základní hmoty studovaného artefaktu (obr. 2; 3); 5, 6 - IG, intersticiální sklo; 7 - sklo, sklovitá základní hmota; 8 - celkové chemické složení jádra fajáns.

	SiO ₂	Al ₂ O ₃	CaO	MgO	Na ₂ O	K ₂ O	FeO	TiO ₂	CoO	CuO	MnO	NiO	SO ₂	Total
1	73,77	1,12	0,67	0,23	3,47	10,44	0,57		n.s.	7,75		0,15	0,00	98,17
2	73,38	0,84	0,55	0,21	3,88	11,49	0,53		n.s.	7,42		0,09	0,07	98,44
3	73,51	1,06	0,83	0,26	3,89	11,00	0,57		0,03	7,38		0,14	0,09	98,76
4	74,89	0,64	0,55	0,16	4,14	10,80	0,43		0,02	8,13		0,11	0,07	99,94
5-IG	73,9	1,5	1,0	0,8	13,9	1,5	0,8	0,10	0,01	6,3	0,10			
6-IG	73,0	0,8	2,2	0,5	6,5	4,3	1,9	n.s	0,4	10,6	0,03			
7-sklo	75,7	0,4	1,2	0,3	7,8	4,2	0,2	n.s	0,05	10,3	0,01			
8	95,6	0,3	0,5	0,2	0,8	0,6	0,2	n.s	0,0	1,6	0,2			

Obr. 2. Slatinice. Mikrostruktura plošného řezu korálkem. Celkový pohled. Foto: P. Sulovský.

Obr. 3. Slatinice. Detail na analyzovaný povrch. Nápadný je ostrohranný charakter křemenného ostřiva. Foto: P. Sulovský.

kteřá je součástí mikrosondy. Katodoluminiscenční obraz nám například poskytuje informaci o hranici barevných vrstev, druhu karbonátů apod.

Kvantitativní bodové analýzy k poznání látkového složení preparátu.

Doménou elektronové mikroanalýzy je analýza anorganických složek. V případě akcesorických komponent je zcela nenahraditelná. Lze ji využít pro identifikaci látkového složení glazur, anorganických pigmentů a vybraných organických pigmentů (obsahujících specifické prvky, např. resinát měďnatý), pojiv, podkladových vrstev aj. Přestože elektronová mikrosonda s krystaly pro analýzu lehkých prvků může poskytovat i informace o organických látkách, nejsou tyto pro jejich jednoznačnou identifikaci postačující. Významně se uplatnila při studiu fresek. Zde výsledky kvantitativních analýz podaly základní informaci o složení jednotlivých barevných vrstev. Lze určit nejen původní barevnost objektu, ale eventuálně i vymezit dobu jejich vzniku.

Při stanovení provenience pigmentů lze za vhodných podmínek využít i jejich mikrochemismus. Jde zejména o obsahy specifických stopových prvků, které mohou být využity pro identifikaci zdrojových lokalit. Pokud máme k dispozici srovnávací materiál nebo publikovaná data o neupravovaných nerostných pigmentech na předpokládané lokalitě, obdržíme informaci nejen o místě těžby, vzniku artefaktu, ale mnohdy i o obchodních cestách té doby. U pigmentů vyráběných přepracováním nerostných surovin může detailní znalost chemického složení indikovat způsob jeho výroby a za příznivých okolností ji lokalizovat prostorově nebo časově.

K údajům, které lze takto získat, patří i možnost identifikace mikrofosilií.

Pro stanovení chemického složení bylo využito elektronového mikroskopu Philips XL 30 s připojeným energiově-disperzním spektrometrem. Analýzy byly provedeny na Fakultě strojního inženýrství VUT Brno. Studováno bylo kvantitativní zastoupení jednotlivých prvků. Z korálku byl odebrán vzorek o rozměrech 2 x 1 mm, který byl pokoven grafitem. Fotograficky byl fragment dokumentován v odražených elektronech. Protože laboratoř není vybavena na analýzy akcesoricky zastoupených a stopových prvků, byl vzorek analyzován v Laboratoři elektronové mikroskopie a mikroanalýzy Ústavu geologických věd MU v Brně na elektronovém komplexu CAMECA SX 100.

VÝSLEDKY STUDIA

Úlomky korálku byly vzhledem k drolivému charakteru zpevněny epoxidem a poté bylo možné zhotovení výbrusového preparátu ze studovaných úlomků. Připraven byl leštěný výbrusový preparát. Ten byl v první fázi analyzován polarizačním mikroskopem Olympus X51. Výsledky studia jsou shrnuty v níže uvedené tabulce (tabula 1).

U studovaného fragmentu byla sledována jeho povrchová morfologie a struktura. Obr. 1 názorně dokládá mikrostrukturu materiálu, tvořenou převážně ostrohrannými úlomky křemene. V pravé dolní části snímku nelze vyloučit přítomnost amorfních povlaků. Na prostorovém vzorku byly provedeny kvalitativní chemické analýzy. Výsledky analýz prokázaly, že chemické složení povrchu studovaného vzorku je proměnlivé

(tabela 2; plocha 1 kontra plocha 2). Výsledky prokázaly výraznou převahu SiO_2 , který je doprovázen CaO a CuO . V druhém analyzovaném místě (plocha 2) byly stanoveny i další prvky, které by na jedné straně mohly dokládat adhezi složek pocházejících z půdy a na straně druhé barvení oxidy mědi.

Pro zpřesnění těchto výsledků bylo proto provedeno studium plošných preparátů na elektronovém mikroanalýzátoru Cameca SX 100. Obr. 2 dokládá celkový vzhled studovaného artefaktu, na obr. 3 je zachycen detail. Z detailu na obr. 3 je dobře patrné ostrohranné omezení křemenných zrn, které je dokladem granulace křemenné suroviny. Nebyl používán jemně zrnitý křemenný písek.

Výsledky kvantitativních analýz provedených na rovinném řezu preparátu prokázaly mnohem přesněji chemické složení (tabela 3). Stanoveny byly i další oxidy, jako je oxid Na_2O , MgO , NiO a CoO . Z tabele 3 je zřejmé, že keramické těsto mělo velmi dobře promísené pojivo a ostřívo. Pro srovnání jsou uvedeny analýzy měděných modrých frit, lemů fajáns a sklovité základní hmoty podle autorů Tite/Shortland (2003).

SOUHRN

Mikroskopickými rozbory bylo prokázáno, že analyzovaný vzorek je v 95% obj. složen z různých velkých úlomků ostrohranného křemene. Ty byly tmeleny malým množstvím vápna nebo jílu a korálek byl pravděpodobně lisován. Po vysušení byl korálek vypálen při teplotě nižší než $800\text{ }^\circ\text{C}$. Po vypálení byl namáčen v glazurujícím roztoku s oxidy mědi a poté byl znovu pálen nebo přezíhán při vyšší teplotě.

Z výsledků chemických analýz je patrná kontaminace oxidy hliníku a železa, které dokládají adhezi jílu. Obsahy oxidu vápenatého, oxidu sodného a draselného, které si jsou v analyzovaných bodech velmi blízké, dokládají jejich velmi dobrou difuzi.

Pro intersticiální skla fajáns a modrá měděná jádra je charakteristický vysoký až velmi vysoký, téměř neměnný obsah potaše a jemu odpovídající obsah sody. M. S. Tite a A. J. Shortland (2003) uvádějí pro normalizovaný obsah K_2O v měděných modrých barvách údaj 11,9%. V porovnání s tím je v nich velmi nízký obsah MgO . Tyto výsledky dovolují předpokládat, že k výrobě fajáns bylo jako zdroje alkálií využíváno popele, který je mimořádně bohatý na potaš, chudý na MgO a má neutrální obsah CaO . A. J. Shortland (2000) ověřil laboratorním pálením egyptských siltů teploty mezi $950\text{--}1250\text{ }^\circ\text{C}$ a předpokládá, že sklovitá matrix a frity vyžadovaly teploty mezi $1050\text{--}1200\text{ }^\circ\text{C}$. Obsah Na_2O se pohyboval mezi 9-15 hmot. %. Stanovená suma oxidů alkalických kovů ve studovaném korálku je této hodnotě blízká a pohybuje se kolem 14 hmot. %.

Výsledky provedených rozborů prokazují, že artefakt patrně nebyl zhotoven nositeli nitranské kultury. Z výše uvedených a diskutovaných výsledků analýz egyptských fajánsových výrobků (Shortland 2000; Tite/Shortland 2003, 285-312) je patrná značná shoda mezi našimi výsledky a publikovanými daty. I přesto, že se Tite a Shortland ve svých studiích zabývali mladšími egyptskými artefakty (kolem 1500 BC), je doloženo, že techniky barvení skla, výroba frit a fajáns má starší tradici. Fajánsové korálky byly v období nitranské kultury (1800-1600 BC) pravděpodobně žádaným obchodním artiklem transportovaným z Egypta.

LITERATURA

- Bátora 1999 - J. Bátora: Pohřebisko zo staršej doby bronzovej v Jelšovciach vo svetle kultúrnych vplyvov a kontaktov. Slov. Arch. 47, 1999, 37-60.
- Harding 1971 - A. Harding: The Earliest Glass in Europa. Arch. Rozhledy 23, 1971, 188-200.
- Ondráček 1967 - J. Ondráček: Moravská protoúnětická kultura. Slov. Arch. 15, 1967, 389-446.
- Prosecký 1999 - J. Prosecký (Ed.): Encyklopedie starověkého Předního východu. Praha 1999.
- Rapp 2002 - G. R. Rapp: Archaeomineralogy. Berlin - Heidelberg 2002.
- Shortland 2000 - A. J. Shortland: Vitreous materials at Amarna. BAR Internat. Ser. 287. Oxford 2000.
- Točík 1963 - A. Točík: Die Nitra Gruppe. Arch. Rozhledy 15, 1963, 716-774.
- Tite/Shortland 2003 - M. S. Tite/A. J. Shortland: Production Technology for Copper- and Cobalt-Blue Vitreous Materials from the New Kingdom Site of Amarna - A Reappraisal. Archaeometry 46, 2003, 285-312.
- Vladár 1973 - J. Vladár: Pohřebisko zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1973.

Die naturwissenschaftlichen Analysen der Fayenceperle aus dem Grab der Nitraer Kultur aus Slatinice, Bezirk Olomouc

Miroslava Gregerová - Martin Hložek -
- Petr Sulovský

ZUSAMMENFASSUNG

Analysiert wurden die Fragmente der Fayenceperlen aus dem Grab 11 untersucht im Kataster der Gemeinde Slatinice. Durch den Einfluss der langzeitigen Lagerung im Boden wurde der Perlenstoff stark korrodiert. Das Material wurde bröckelig und aus der ursprünglicher Glasur wurden nur die Schuppen der blaugrünen Oxide erhalten. Die applizierten naturwissenschaftlichen Methoden sollten bei untersuchten Perlen nachweisen, ob es um die Fayence geht, zur Rekonstruktion des technologischen Verfahrens der Erzeugung beitragen und die meistens voraussichtliche Provenienz bestimmen.

Die Grundmethode des Studiums ist die optische Polarisationsmikroskopie. Das Studium wurde mit Hilfe des Polarisationsmikroskop BX 51 durchgeführt, bei dem das getrennte und gleichlaufende Studium der Mineralien im übergänglichen und reflektierenden Polarisationslicht ermöglicht wird. Nach der Bestimmung der chemischen Zusammensetzung wurde das Elektronenmikroskop Philips XL 30 mit ausgeschaltetem Energiedispersionspektrometer ausgenutzt. Nach Präzisierung dieser Ergebnisse wurde das Studium der Flachpräparate auf dem Elektronenmikroanalysator Cameca SX 100 durchgeführt.

Durch mikroskopische Analysen wurde es nachgewiesen, dass das analysierte Probestück im 95% Volumen aus verschiedenen großen Bruchstücken des scharfkantigen Quarz zusammengesetzt ist. Diese wurden mit kleiner Menge des Kalks oder Tons gekittet und die Perle wurde wahrscheinlich gepresst. Nach dem Austrocknen wurde die Perle bei der Temperatur niedrigere als 800 °C ausgebrannt. Nach dem Brand wurde sie im Glasurlehm mit Kupferoxid getaucht und dann wieder bei höherer Temperatur gebrannt oder gegläht.

Aus den Ergebnissen der chemischen Analysen ist eine Kontamination mit Oxiden des Aluminiums und Eisens bemerkbar, mit den eine Adhäsion der Lehm belegt wurde. Die Inhalte vom Kalk-, Natrium- und Kaliumoxid, die einander in analysierten Punkten sehr nahe sind, belegen ihre sehr gute Diffusion.

Für die interstizialen Gläser der Fayence und die blauen Kupferkerne ist das hohe bis sehr hohe fast

unveränderliche Inhalt der Soda charakteristisch. *M. S. Tite* und *A. J. Shortland* (2003) führen für das normalisierte Inhalt K_2O im kupferlichen blauen Farben die Angabe 11,9% an. Im Vergleich damit gibt es darin sehr niedriges Inhalt MgO . Diese Ergebnisse erlauben anzunehmen, dass zur Erzeugung der Fayence wie eine Alkaliensquelle die Asche ausgenutzt wurde, die sehr reich an Pottasche, arm an MgO ist und ein neutrales Inhalt CaO hat. *A. J. Shortland* (2000) hat mit dem Laborsbrennen der ägyptischen Silizide mit Temperatur zwischen 950-1250 °C bewiesen und setzt voraus, dass die glasartige Matrix und die Fritten die Temperaturen zwischen 1050-1200° C erfordert haben. Das Inhalt Na_2O bewegte sich zwischen 9-15 Massenprozenten. Die bestimmte Summe von Oxiden der alkalischen Metalle im untersuchten Perlchen ist dieser Wert nahe und bewegt sich um 14 Massenprozenten.

Die Ergebnisse der durchgeführten Analysen erweisen, dass der Artefakt sicher nicht von den Träger der Nitraer Kultur gefertigt wurde. Aus obenangeführten und diskutierten Analyseergebnissen der ägyptischen Fayenceerzeugnisse (*Shortland 2000; Tite/Shortland 2003, 285-312*) ist deutlich eine Übereinstimmung zwischen unseren Ergebnissen und publizierten Angaben. Trotzdem, dass sich *Tite* und *Shortland* in ihren Studien mit jüngeren ägyptischen Artefakten (um 1500 BC) beschäftigt haben, ist es belegt, dass die Technik der Glasfärbung, die Fritte- und Fayenceerzeugung eine ältere Tradition hat. Die Fayenceperlen waren in der Zeit der Nitraer Kultur (1800-1600 BC) wahrscheinlich ein verlangter Handelsartikel, der aus Ägypten transportiert wurde.

Tabelle 1. Slatinice. Die mikroskopische Bewertung eines Fragments der Fayenceperle aus dem Grab 11.

Tabelle 2. Slatinice. SEM, EDS Analyse der Fayenceperle aus dem Grab 11.

Tabelle 3. Slatinice. EMPA, EDS Analyse der Fayenceperle aus dem Grab 11 (1-4) und die vergleichenden Analysen der ägyptischen Fayenceartefakte (5-8 - nach *Tite/Shortland 2003, 286, Tabelle 1*). 1-4 - Analysen

des glasartigen Grundstoffs des studierenden Artefakts (Abb. 2; 3); 5, 6 - IG, interstiziale Glas; 7 - Glas, glasartiger Grundstoff; 8 - die gesamte chemische Zusammensetzung des Fayencekerns.

Abb. 1. Slatinice. Morphologie der Oberfläche der Perle am Bruch. Auf der Aufnahme ist die scharf-

kantige Begrenzung der Quarzkörne sichtbar. Photo: D. Janová.

Abb. 2. Slatinice. Mikrostruktur des Flachdurchchnitts durch die Perle. Photo: P. Sulovský.

Abb. 3. Slatinice. Detail der analysierten Oberfläche. Auffallend ist ein scharfkantiger Charakter des Quarzmagerstoffs. Photo: P. Sulovský.

Rukopis přijatý 12. 1. 2006

Doc. RNDr. Miroslava Gregerová, CSc.
Ústav geologických věd PřF MU
Kotlářská 2
CZ-611 37 Brno
Česká republika
mirka@sci.muni.cz

Mgr. Martin Hložek
Ústav archeologie a muzeologie FF MU
Arna Nováka 1
CZ-602 00 Brno
Česká republika
mhlozek@seznam.cz

RNDr. Petr Sulovský, Ph.D.
Ústav geologických věd PřF MU
Kotlářská 2
CZ-611 37 Brno
Česká republika
sulovsky@sci.muni.cz

Anglický překlad Ludmila Vaňková
Německý překlad Viera Ondrušková

POHŘEBIŠTĚ NITRANSKÉ KULTURY ZE SLATINIC, OKRES OLOMOUČ¹

Antropologická analýza

MARTA DOČKALOVÁ

The Burial Ground of the Nitra Culture from Slatinice, distr. of Olomouc. Anthropological analysis. The first extensive group of graves of the Nitra culture in Moravia was obtained during archaeological excavations in Holešov in 1964-1970. Anthropological material has been preserved only in fragments. From the total number of 420 burials only six skulls were used for measuring and calculations of their lengths and widths, which was a negligible sample. The burial ground of the Nitra culture in Slatinice, presented in this study, was excavated in 2002. The excavations yielded well-preserved anthropological material from 22 graves with 23 buried individuals. Anthropological analyses determined 12 males, 8 females and 3 infants. The males were of age categories from iuvenis to maturus and they died at the age of 20-40 years. Female age categories were iuvenis-maturus and their age at death ranges between 14-29 and 30-40 years. The average age at death in the entire population was 20-29 years. Concerning the age, 72.2% were adults; 27.3% adolescents and infants. According to sex, there were 50% of males, 22.7% of females and 27.3% of adolescents and children in the population. Calculated average height of males was 166.1 cm and females 155 cm. State of health of the population under study was good; we found healed fractures of forearms and legs, as well as a healed skull injury. We recorded also innate and hereditary symptoms - metopism, spina bifida, leg defect and negligible occurrence of tooth decays. From the anthropological point of view, the population from Slatinice can be described as a markedly dolichomorphic group, which corresponds with results of analyses from the Nitra-culture burial grounds in Holešov and with skeletons from Branč and Výčapy-Opatovce.

Key words: anthropology, Central Moravia, inhumation burial ground, Nitra culture.

V letech 1964-1970 při archeologickém výzkumu v Holešově byl získán první rozsáhlý soubor hrobů populace nitranské kultury na Moravě (Ondráček 1972; Ondráček/Šebela 1985). Na pohřebišti ve většině hrobů byl kosterní materiál zachován jen ve zlomcích a fragmentech. Nicméně i z tohoto neúplného kosterního materiálu byly antropologickým rozbořem pohřebiště v Holešově získány určité poznatky. Z celkového počtu 420 hrobů bylo použito k měření a pro výpočet délky a šířky lebky jen šest lebek, což je mizivé procento (Stloukal 1985).

Námi studovaný druhý soubor hrobů nitranské kultury byl objeven v roce 2002 při terénních úpravách průmyslové zóny ve Slatinicích, okr. Olomouc (obr. 1). Při archeologickém výzkumu vedeném M. Šmídem bylo ve Slatinicích odkryto pohřebiště nitranské kultury - 22 hrobů s pohřbenými 23 jedinci (Šmíd 2006).

METODICKÝ POSTUP ZPRACOVÁNÍ

Kosterní materiál byl hodnocen podle morfologických znaků a stupně vývinu znaků morfoskopických, studium kosterních nálezů a určení lidských kostí bylo provedeno dle stanovených standardních

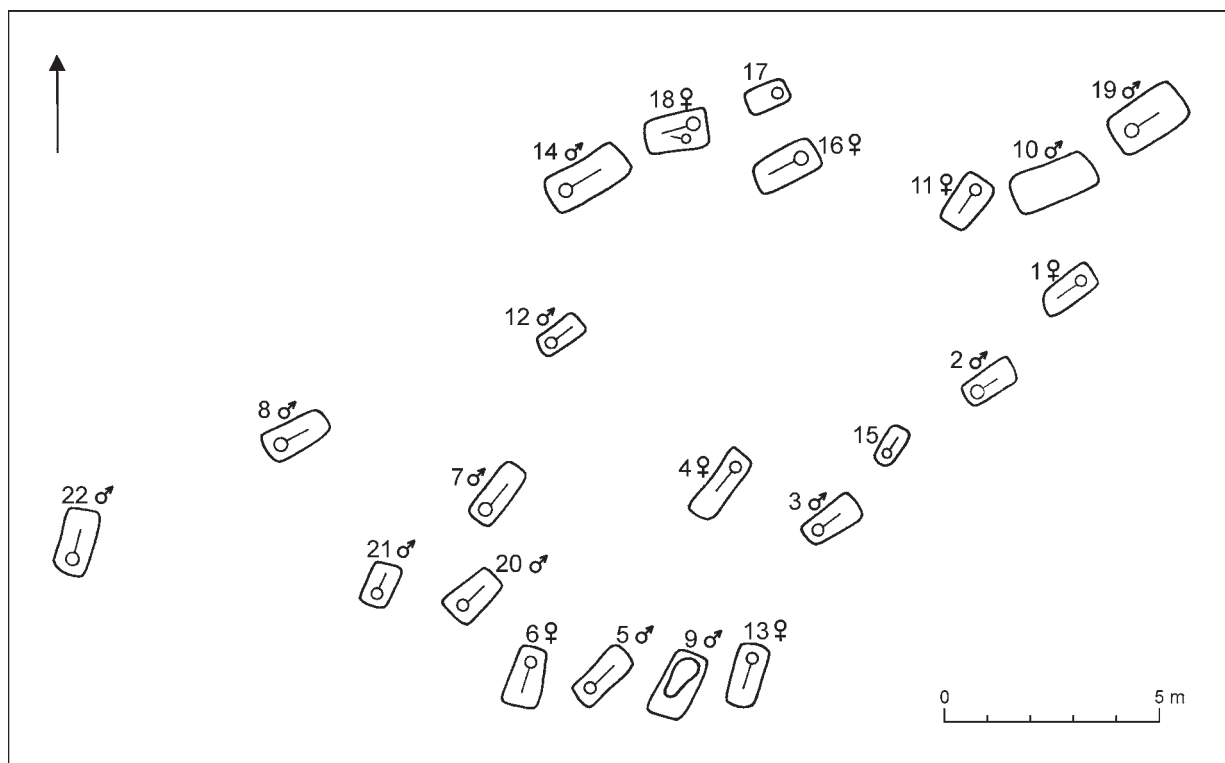
antropologických metod doporučených Skupinou evropských antropologů (Ferembach/Schwidetzky/Stloukal 1979).

K deskripci a identifikaci nálezů byla použita kombinace již osvědčených postupů dle metodických a anatomických publikací (Bass 1987; Fazekas/Kósa 1978; Nemeskéri/Harsányi/Acsádi 1960; Novotný 1981; Paturet 1951; Stloukal a kol. 1999; Toussaint 1996; Ubelaker 1974; White 1991).

Lebky byly studovány podle stupně vývinu morfoskopických znaků (Ferembach/Schwidetzky/Stloukal 1979), uzavření lebečních švů podle H. V. Valloise (1932), zuby podle stupně mineralizace dočasné a trvalé dentice (Ubelaker 1978), u dětí podle Ubelakerových schémat prořezávání zubů, kostry podle stupně osifikace kostí (Ferembach/Schwidetzky/Stloukal 1979), ze změn reliéfu symfyseální plošky podle kategorií navržených T. W. Toddem (1920; 1921).

Identifikace pohlaví byla hodnocena podle znaků pánve, tvaru *incisura ischiadica major* (Novotný et al. 1996; Vacca et al. 1997), tvaru ischiopubické větve (Novotný 1971; 1981; 1985) a podle poporodních změn na kostře, tj. podle *sulcus praeauricularis* (Novotný 1979), podle znaků femurů (Di Bennardo/Taylor 1979) a *facies symphysialis ossis pubis* podle T. D. Stewarda (1957).

¹ Práce byla financována z Institucionálního Grantu 00009486201 Ministerstva kultury České Republiky.

Obr. 1. Slatinice, okr. Olomouc. Výzkum z roku 2002. Plán pohřebiště nitranské kultury s určením pohlaví jedinců. Kresba: M. Šmíd a L. Píchová.

Věk nedospělých jedinců byl stanoven podle stupně mineralizace dočasné a trvalé dentice (Ubelaker 1978), z délky diafýz dlouhých kostí končetin (Stloukal/Hanáková 1978) a podle stupně osifikace kostry (Ferembach/Schwidetzky/Stloukal 1979).

Věk dospělých jedinců byl určen podle stupně osifikace kostry (Ferembach/Schwidetzky/Stloukal 1979), podle stupně abraze zubů (Lovejoy 1985), ze změn reliéfu symfyseální plošky podle kategorií navržených T. W. Toddem (1920; 1921).

Výška postavy byla vypočtena z délky dlouhých kostí končetin pomocí rovnic vypracovaných T. Sjøvoldem (1990) a realizována stanovenými postupy dle Martin-Sallera (1928), Martina/Knussmanna (1988) a Oliviera (1969). Z dvaceti tří nalezených jedinců bylo antropologickým rozbořem ve skupině určeno třináct mužů, sedm žen a tři děti.

ANTROPOLOGICKÉ HODNOCENÍ

Zastoupení mužů

Hrob 2

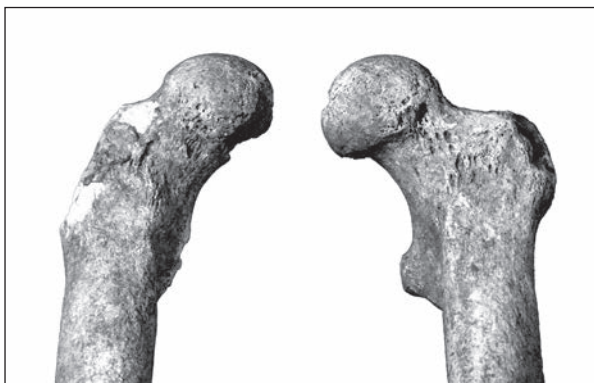
Kostra dospělého jedince (věk 30-40 let, výška 179 cm) s chybějící částí hrudníku. Lebeční kalvarium nemá obličej a lebeční bázi. Lebeční švy jsou

částečně otevřené, horní okraj levé očnice má oblý tvar, na levé lící kosti je vytvořené *tuberculum marginale*, které nacházíme u mužů, na levé spánkové kosti (obr. 2) je velký bradavkový výběžek (*processus mastoideus*).

V zubním oblouku horní čelisti je zachováno čtrnáct zdravých a málo obroušených zubů. Dolní čelist je zachována vcelku, má čtrnáct středně abradovaných zubů, výraznou hranatou bradu

Obr. 2. Slatinice. Laterální pohled na lebku dospělého muže (30-40 let) z hrobu 2.

Obr. 3. Slatinice. Stehenní kosti z kostry dospělého muže (30-40 let) z hrobu 2. U levé kosti stehenní je odlišný sklon v úhlu krčku (kolodiazárního úhlu).

a do stran vytočené (evertované) úhly dolní čelisti (*angulus mandibulae*), na druhé levé stoličce (M2) je zubní kaz, na pravé straně není prořezána třetí stolička (M3), což lze považovat za regresivní znak, druhý řezák (I2) z pravé strany byl z dolní čelisti postmortálně ztracen.

Skelet tohoto muže je velmi robustní, kloubní hlavice jsou mohutné, mají velmi výrazný reliéf svalových úponů, u obou pažních kostí jsou vytvořeny kostěné lišty (*crista tuberculi*), výrazné svalové úpony a robustní hlavice jsou patrné i na předloktcích u kostí vřeteních.

U levé kosti stehenní je vrozený nepřírozený sklon kloubní hlavice, kost je vybočená (obr. 3). Důsledkem tohoto jiného sklonu kolodiazárního úhlu je vytvořený výrazný rozdíl v délce stehenních kostí - levá kost je delší o 2 cm (492 dx., 490 sin.). Prodloužení levé končetiny u tohoto muže korespondovalo s tupějším úhlem krčku (kolodiazárním úhlem). Asymetrie v délce pravé a levé kosti stehenní byla kompenzovaná jiným držetím těla, kolébavou chůzí vytvářející změny na kloubní ploše prvního křížového obratle a skoliózu v oblasti bederní páteře.

Hrob 3

Neúplná kostra nedospělého jedince (věk pod 19-20 let, výška 154,2 cm) se zachovalou lebkou a dolní čelistí. Lebeční švy jsou s větší částí otevřené, čelo i nadoboční oblouky (*arcus superciliaris*) jsou ploché, horní okraje očních oblů, pravostranný bradavkový výběžek (*processus mastoideus*) je střední, na levé lící kosti je vytvořené *tuberculum marginale*, charakteristický znak mužského pohlaví.

Dolní čelist je výrazně modelovaná, má šestnáct zdravých a málo obroušených zubů bez kazů, brada je vysoká, slabě vystupující. Rameno levé čelisti

a levý bradavkový výběžek (*processus mastoideus*) jsou zbarveny měděnkou. Lebeční týl je mírně vysazený, kostní reliéf na *protuberantia occipitalis externa* je slabě vyvinutý, ale na *planum nuchale* šupiny týlní je velmi výrazná *linea nuchae inferior*.

Na postkranialním skeletu nejsou zcela přirostlé proximální a distální diafýzy, což odpovídá nedospělému věku tohoto jedince. Pánevní lopatka není srostlá v kloubní jamku (*acetabulum*) s kostí stydkou a sedací, lze tedy usuzovat, že věk tohoto jedince byl nižší, pod 19-20 let.

Hrob 5

Kostra dospělého jedince (věk 20-30 let, výška 167 cm) s poškozenou lebkou. Z lebky se zachovala lebeční klenba, chybí obličej, levá polovina čelní kosti a část lebeční báze. Lebeční báze je velmi úzká, ale šupina kosti týlní je vysoká, oba bradavkové výběžky (*processus mastoidei*) jsou středně velké, na týlní kosti je vytvořena výrazná drsnatina *protuberantia occipitalis externa*, která vytváří výstupek v místě antropologického bodu - *inion*.

V pravé polovině horní čelisti je zachováno šest středně obroušených zubů, druhá stolička je odkryta až na zubní dentin, třetí stolička není prořezaná. Z levé poloviny horní čelisti je zachován jen zlomek s druhou stoličkou (M2) a založenou korunkou z třetí stoličky (M3). Dolní čelist je zlomená na dvě části. V pravé polovině je šest zubů: špičák (C), dva premoláry (P1, P2) a tři moláry (M1, M2, M3) - první stolička (M1) má odkrytý zubní dentin, třetí stolička (M3) nebyla v okluzi. V levé polovině čelisti je pět zubů: špičák (C), dva premoláry (P1, P2) a dvě stoličky (M1, M2) s odkrytým dentinem, třetí stolička (M3) není prořezaná, je pouze založená v čelisti.

Postkranialní skelet tohoto muže je středně robustní, bez výrazných kostních drsnatin vyvinutých svalových úponů, kloubní hlavice jsou středně velké. Na kosti pánevní je uzavřený tvar *incisura ischiadica major*, odpovídající znakům pohlaví mužského. Na levé kosti holenní (*tibia*) je v přední hraně těla (*margo anterior*) kostní kruhovitý výrůstek po zhojení zánětlivém onemocnění.

Hrob 7

Kostra staršího muže (věk 40-50 let, výška 165 cm) s poškozenou lebkou. U zachovalé lebeční klenby chybí obličej a část lebeční báze, švy jsou uzavřené ve střední (sagittální) části, čelo je ploché, s plochou glabellou. Týl lebeční má výraznější reliéf (*protuberantia occipitalis externa*), bradavčité výběžky (*arcus superciliaris*) jsou střední velikosti. Dolní čelist je nízká, má velmi široká ramena a do stran vytočené úhly a výrazný reliéf *tuberositas masseterica*.

Pravá stolička (M3) v dolní čelisti je obroušená až ke kořenům, pravý premolár (P1), levá první stolička (M1) a druhý premolár (P2) mají obroušené zubní korunky a odkrytý zubní dentin.

Postkraniální skelet má střední velikost. Na předloktí levé vřetení kosti (*radius*) je zhojená fraktura (obr. 4). U stehenních kostí jsou vytvořené postranní kostěné lemy (*trochanter tertius*), výrazné hrbolaté výstupky v místě svalových úponů (*linea aspera*). Holenní kosti (*tibiae*) mají v horní části výrazné šikmo probíhající hrbolovité linie (*linea muscoli solei*). Pánev je velká, výrazně mužská, má typický uzavřený tvar *incisura ischiadica major*.

Obr. 4. Slatinice. Zhojená fraktura na předloktí levé ruky dospělého muže (40-50 let) z hrobu 7. Fraktura nebyla reponována.

Hrob 8

Mírně poškozená kostra mladého muže (věk 18-20 let, výška 164,8 cm). Lebka je neúplná, středně robustní, se silně poškozeným obličejem a otevřenými švy. Čelo je klenuté, má plochou glabellu i ploché *arcus superciliaris*, malé bradavkové výběžky (*processus mastoidei*) a klenutý lebeční týl. Kořen nosu je široký, nízko posazený, nasofrontální přechod je hluboký, okraje očních jsou oblé.

Dolní čelist je střední velikosti, s hranatou bradou a se třinácti zuby velmi málo obroušenými, třetí stoličky (M3) nebyly prořezány, což odpovídá věku tohoto dospívajícího muže.

Postkraniální skelet je robustní. Kloubní hlavice u pažních kostí jsou masivní, s výraznými drsnatinami (*tuberositas deltoidea*) pro úpon deltového svalu. Obě stehenní kosti mají mohutné kloubní hlavice a výrazné drsnatiny *linea aspera*, tvořící na bocích kostěné lemy. Na dlouhých kostech jsou zachovány růstové štěrby, které potvrzují nedospělý věk tohoto jedince.

Pánev je velmi robustní, má typický uzavřený tvar *incisura ischiadica major* mužského charakteru, na okraji pánevní lopatky jsou zachovány růstové štěrby. Na kosti křížové (*os sacrum*) je defektní srůst obratlových trnů s nerovnoměrnými výstupy míšních nervů.

Hrob 9

Neúplná kostra dospělého muže (věk 30-40 let, výška 164 cm). Lebka je středně robustní, s chybějící pravou spánkovou kostí a rozbitou spodinou lebeční. Čelo je klenuté, s výraznou glabellou a mohutnými nadočnicovými oblouky (*arcus superciliaris*). Očnice jsou malé, mají oblé horní okraje, na levé spánkové kosti je mohutný bradavkový výběžek. Lebeční týl je klenutý. Lícni kosti jsou masivní, se širokými *tubercula marginalia*, vyskytujícími se převážně u mužů.

Dolní čelist je masivní, s vysokou bradou, ramena čelisti mají do stran vytočené (evertované) úhly s výrazným hrbolovitým povrchem (*tuberositas masseterica*), v čelisti jsou zachovány kompletní trvalé silně obroušené zuby, pouze druhý pravý řezák (I2) je postmortálně ztracen.

Postkraniální skelet je středně robustní, masivní. Pravá pažní kost má perforaci ve *fossa olecrani*, kloubní hlavice jsou malé, mají nevýrazné svalové drsnatiny. U stehenních kostí jsou velmi výrazné stavěné výběžky *trochanter tertius*, přecházející do tvaru postranních kostěných lemů. Na těle stehenních kostí jsou hrbolovité drsnatiny v oblasti *linea aspera*. Obě holenní kosti jsou silně platymerní - ploché, šavlovitého tvaru (platyknémie) v podélném směru. Kosti pánevní jsou středně robustní.

Hrob 10

Velmi robustní kostra dospělého muže (věk 20-30 let, výška 167,8 cm). Z lebky se zachovala lebeční klenba s obličejem a dolní čelistí. Pravá polovina lebky chybí, lebeční týl a lebeční báze je rozbitá. Čelo je klenuté a široké, má výrazné nadočnicí oblouky (*arcus superciliaris*) a výrazné postranní spánkové linie (*linea temporalis*). Kořen nosu je nízko posazený, nasofrontální přechod je hluboký, nos ostře prominuje. *Apertura piriformis* (tvar nosního otvoru) je eliptická, nos je široký a vysoký. Na levé robustní lícni kosti je vytvořeno *tuberculum marginale*, na levé spánkové kosti je mohutný bradavkový výběžek (*processus mastoideus*).

V horní čelisti je patnáct trvalých zubů středně obroušených, mezi středními řezáky (I1/I1) je větší štěrbina, pravá třetí stolička (M3) není prořezaná. Dolní čelist je vysoká a mohutná, má kompletních šestnáct trvalých zubů středně obroušených a do stran vytočené úhly.

Postkraniální skelet je velmi robustní, má značné množství vrozených a získaných defektů. Na horním okraji (*margo superior*) pravé lopatky (*scapula dx.*) není anatomicky zachován zářez (*incisura scapulae*) pro průběh nervový (*n. suprascapularis*), ale je vytvořený kruhový otvor (*foramen suprascapulare*)

vzniklý srůstem se zobcovitým výběžkem (*processus coracoideus*). U krčních obratlů bylo identifikováno rozdělení *foramen transversarium dx. et sin.* kostěnou spojkou. Na páteři je patrná rozsáhlá artróza, druhý krční obratel - axis má na kloubní ploše zubu (*dens axis*) výrůstek na *facies articularis anterior*, krční obratle mají v důsledku nemoci pozměněný tvar a četné výrůstky na kloubních ploškách, hrudní a bederní obratle mají defektní tvary, kostěné lemy (obr. 5) a povrchové imprese - Schmorlovy uzlíky.

Obr. 5. Slatinice. Hrob 10, dospělý muž (20-30 let). Desátý hrudní obratel s výrůstky a impresí - Schmorlovy uzlíky.

Obr. 6. Slatinice. Hrob 10, dospělý muž (20-30 let). *Os sacrum* s rozštěpem páteřního kanálu, v místě 3.-5. sakrálního obratle - *spina bifida*.

U takto relativně mladého jedince je páteř silně poškozená destruktivním způsobem. Na kosti křížové (*os sacrum*) byl zjištěn rozštěp páteřního kanálu (obr. 6) - v místě 3. až 5. sakrálního obratle je vytvořena štěrba v páteřním kanálu křížové kosti - *spina bifida*.

Na pravé loketní kosti (*ulna*) je tělo zbarvené měděnkou. Kostí předloketní jsou mohutné a velmi robustně stavěné. U dolních končetin mají stehenní kosti mohutné kloubní hlavice, výrazné kostní hrbolovité drsnatiny v místě svalových úponů na *linea aspera*. Holenní kosti jsou velmi robustní silně platymerní - ploché, mají výrazné drsnatiny (*tuberositas tibiae*) na proximálních koncích. Za příměs u tohoto nálezu byla určena tři kravská žebra.

Hrob 12

Kostra nedospělého muže (věk 18-19 let, výška 154 cm). Z lebky se zachovala jen klenba lebeční s rozbitou lebeční bází, polovina levé horní čelisti a dolní čelist. Lebka je velmi gracilní, čelo i týl je klenutý, lebeční švy jsou otevřené, bradavkové výběžky (*arcus superciliaris*) malého vzrůstu.

V levé horní čelisti je sedm zubů, třetí stolička má prořezanou zubní korunku. Dolní čelist je gracilní, má patnáct středně obroušených zubů, třetí stolička (M3) na levé straně není prořezána.

Skelet je střední, na dlouhých kostech nejsou přirostlé distální epifýzy a proximální diafýzy, srůst kostí není ukončen, neboť se jedná o juvenilního jedince. Pánevní lopatka není srostlá v kloubní jamku (*acetabulum*) s kostí stydkou a sedací, což odpovídá nedospělému věku tohoto mladého muže.

Hrob 14

Neúplně zachovalá kostra mladého muže (věk 20 let) s dobře zachovalou lebkou a dolní čelistí. Lebka je vysoká, má klenuté čelo s plochou glabellou, s nevýraznými nadobočními oblouky (*arcus superciliaris*), nasofrontální přechod je hluboký, nos je velký, výrazně prominuje, *apretura piriformis* (tvar nosního otvoru) je trojúhelníkovitá, nos je široký a vysoký. Očnice jsou malé, horní okraje oblé, lící kosti mohutné, bradavkové výběžky (*processus mastoidei*) jsou velké. Lebeční týl je klenutý, bez výraznějšího reliéfu, švy otevřené. V čelistech je zachováno třicet dva zdravých neobroušených zubů.

Postkraniální skelet je střední, nemá přirostlé distální epifýzy a proximální diafýzy, proto nelze stanovit výšku postavy. Na dolních končetinách u stehenních kostí jsou po stranách výraznější kostní lemy dokládající určitou fyzickou zátěž.

Hrob 19

Dobře zachovalá kostra dospělého jedince (věk 30-40 let, výška 180,5 cm). Lebka i dolní čelist je velmi robustní, má poškozenou pravou stranu obličeje. Na dolním okraji čelní kosti je zachovalá část metopického švu, který je rozvinutý nejvíce ve střední části čela, stejně jako u ženské kostry z hrobu 4. Na lebce je částečně zachována *sutura metopica*, čelo je klenuté, má vytvořené mohutné nadoboční oblouky (*arcus superciliaris*) s plochou glabellou. Levá očníce je středně velká, horní okraje obou očnic jsou oblé, levá lící kost (*os zygomaticus*) a levostranný bradavkový výběžek (*processus mastoideus*) jsou robustní. Na týlní kosti je výrazná hrbolovitá *protuberantia occipitalis externa*, tvořící na povrchu kosti *planum nuchale* výrazný kostěný lem *linea nuchae superior*, vytvářející ve střední části kostěný val.

Dolní čelist je velmi robustní, s hranatou a vysokou bradou a do stran vytočenými úhly, na jejichž povrchu jsou hrbolovité drsnatiny (*tuberositas masseterica*). U všech zachovalých osmnácti zubů z obou čelistí není žádný zubní kaz, ale jsou silně abraďované - obroušené.

Postkraniální skelet je robustnější. Kosti dolních končetin jsou štíhlé, s mohutnými klouby. Na pánvi je velké kloubní *acetabulum* a velmi úzká *incisura ischiadica major*, odpovídající znaku mužského pohlaví.

Hrob 20

Dobře zachovalá kostra dospělého muže (věk 30-40 let, výška 158,8 cm). Z lebky se zachovala velmi robustní klenba lebeční - kalvarium s prominující částí nosní, izolovaná horní čelist a dolní čelist. Čelo je široké a klenuté, s výrazným nadobočním *valem arcus superciliaris* a postraními liniemi na kostech spánkových (*linea temporales*), bradavčité výběžky *processus mastoidei* jsou velké. Na týlní kosti je vyklenutá šupina *squama ossis occipitalis* a velmi výrazná hrbolovitá *protuberantia occipitalis externa* s vystouplým hrbolkem (*inion*) kapkovitého tvaru.

V horní čelisti je čtrnáct středně abraďovaných zubů bez kazů. Dolní čelist je značně široká, s výraznou prominující bradou, *angulus mandibulae* jsou evertované, s vytočenými úhly, na povrchu kosti jsou hrbolovité drsnatiny (*tuberositas masseterica*). V dolní čelisti je také čtrnáct středně obroušených trvalých zubů, jeden zubní kaz (M3).

Postkraniální skelet je velmi robustní. Na části páteřních obratlů (Th 10, Th 11, Th 12, L 1, L 2) jsou na jejich tělech patrné různé výrůstky ze začínající deformační artrózy. Stehenní kosti jsou mohutné a robustní, mají výrazné drsnatiny na zadní straně stehenních kostí - *linea aspera*, kosti holenní jsou silně

platymerní - ploché, mají šavlovitý (prohnutý) tvar (platyknémie). Křížová kost (*os sacrum*) má na zadní ploše kostěný srůst u horních trnů. Kosti pánevní mají středně široký tvar *incisura ischiadica major*, jednoznačně však určující znak mužského pohlaví u tohoto jedince.

Hrob 21

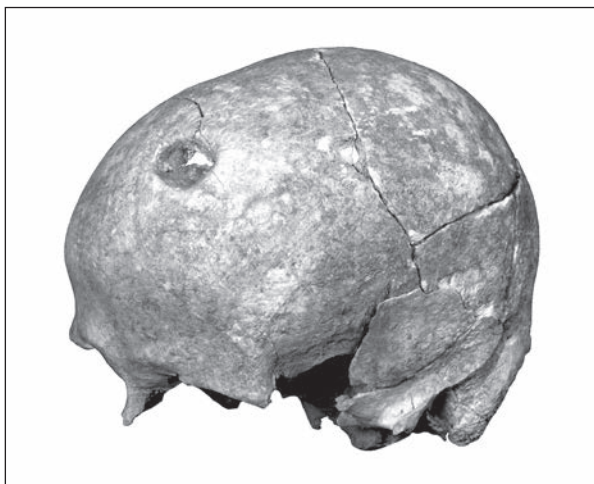
Dobře zachovalá kostra dospělého jedince (věk 20-30 let, výška 163,2 cm). Lebka má otevřené švy, je mírně poškozená, dolní čelist je v bázi narušena korozí. Čelo je ubíhavé, s plochou glabellou a nevýraznými nadobočními oblouky (*arcus superciliaris*). U nosu je nasofrontální hluboký přechod, nos je nízko posazený, mírně prominující. V dolním okraji čelní kosti je zachována část metopického švu (*sutura metopica*), lící kosti jsou středně robustní, s náznakem *tuberculum marginale*, bradavčité výběžky jsou střední. Lebeční týl je vydutý (*squama ossis occipitalis*), *protuberantia occipitalis externa* je velmi výrazná, na *planum nuchale* je vytvořený kostěný val tvořící kapkovitý tvar uprostřed antropologického bodu - *inion*.

Dolní čelist je kratší, má širší ramena, plochou bradu, mírně evertované úhly, u čtrnácti zubů není zubní kaz, jsou středně obroušené. V horní čelisti je zachováno patnáct zubů, s jedním zubním kazem (M2).

Postkraniální skelet je robustní, dlouhé kosti jsou velmi masivní. U stehenních kostí jsou výrazně stavěné výběžky *trochanter tertius*, přecházející do tvaru postranních kostěných lemů. Na těle stehenních kostí jsou hrbolovité drsnatiny v oblasti *linea aspera*. Křížová kost (*os sacrum*) má srostlé příčné trny. Pánev je robustní, *incisura ischiadica major* je široká, mužského tvaru, kloubní jamka *acetabulum* je velká. Na pánvi jsou zachovány růstové šterbiny, což odpovídá i nižšímu věku - okolo dvaceti let.

Hrob 22

Kostra dospělého muže (věk 30-40 let, výška 169,1 cm). Lebeční kalvarium nemá obličej, na čelní kosti (*os frontale*) v blízkosti zadního okraje (*margo parietalis*) je kruhovitě zhojené zranění (obr. 7). Čelo je široké, s výraznými nadobočními oblouky *arcus superciliares* a plochou glabellou. Oba bradavkové výběžky (*processus mastoidei*) jsou mohutné. V týlní oblasti je vyklenutá šupina týlní a velmi výrazná hrbolovitá *protuberantia occipitalis externa* s vystouplým hrbolkem (*inion*). Horní čelist je velmi úzká, levá strana je poškozená, u sedmi zubů jsou dva zubní kazy (P1, M2). Dolní čelist je střední, s plochou bradou, má dvanáct silně obroušených zubů, s jedním zubním kazem, boční ramena mají výrazné drsnatiny na povrchu kosti (*tuberositas masseterica*).

Obr. 7. Slatinice. Hrob 22, dospělý muž (30-40 let). Lebka se zhojeným zraněním hlavy.

Postkranální skelet je střední. Obratle krční mají pokročilé degenerativní změny a výrůstky, na tělech hrudních a bederních obratlů jsou patrné imprese - Schmorlovy uzlíky. Na levé kosti lýtkové (*fibula*) v distální části v blízkosti kotníku byl kostní výrůstek ve spojení s kostí holenní (*tibia*), který změnil povrch kosti (obr. 8). Obě holenní kosti jsou silně platymerní - ploché, mají šavlovitý (prohnutý) tvar (platyknie).

Obr. 8. Slatinice. Detailní pohled na patologický kostní výrůstek na kosti lýtkové u dospělého muže (30-40 let) z hrobu 22.

Zastoupení žen

Hrob 1

Kostra velmi gracilní ženy (věk 35-45 let, výška 166 cm). Z lebky se zachovala mozkovna s rozbitou lebeční bází a chybějící pravou částí lebky. Lebka je středně robustní, má ploché čelo s plochou glabellou a s náznakem nadočnicových oblouků (*arcus superciliares*), okraj levé oční je ostrý. Levostranná spánková kost má střední bradavkový výběžek (*processus mastoideus*), lebeční týl je klenutý, na týlní kosti je hrbolovitá *protuberantia occipitalis externa*.

Dolní čelist je gracilní, oboustranně jsou v ní zachovalé jen dvě stoličky (M1- -M1), za nimi v důsledku k intravitální ztrátě zadních stoliček jsou alveoly zcela atrofované. Izolovaně se postmortálně zachovalo deset drobných středně obroušených zdravých zubů a ve zlomku pravé horní čelisti tři silně abradované zuby (P1, P2, M1). Věk byl určen také podle stupně ohrusu zubů dolní čelisti a reliéfu symfyzeální plošky.

Postkranální skelet je velmi poškozený. Zachovalý druhý krční obratel - *axis* má artikulární plošku lemovanou kostěným valem, na páteři jsou patrné výrazné osteofyty na tělech obratlů hrudních a bederních. Pravá stehenní kost má kloubní hlavici střední velikosti, je štíhlá, má vytvořený postranní lem - *tuberositas glutea*. Pánev je výrazně ženského tvaru, se širokou *incisura ischiadica major* s hlubokým a výrazným žlábkem *sulcus praeauricularis*, který se u žen vytváří na kosti pánevní jako důsledek poporodní změny.

Hrob 4

Velmi dobře zachovalá kostra ženy (věk 18-19 let, výška 162,3 cm), s lebkou i s dolní čelistí. Na dolním okraji čelní kosti je patrný metopismus (*sutura metopica*), který je plně rozvinutý v její střední a zadní části. Čelo má plochou glabellu, téměř neznatelné nadočnicové oblouky (*arcus superciliaris*), ostré horní okraje očí, malé bradavkové výběžky (*processus mastoidei*), otevřené lebeční švy. Lebeční týl je klenutý, levá spánková kost s částí spánkové šupiny je zbarvena měděnkou. V horní čelisti je devět zdravých zubů a založena korunka pravé stoličky (M3). Dolní čelist je krátká a široká, má zachovalých dvanáct zubů, první a druhý řezák (I1, I2) je postmortálně ztracen, nemá prořezány třetí stoličky (M3), druhé stoličky (M2) nebyly ještě plně v okluzi.

Postkranální skelet je střední, na dlouhých kostech má zachovány růstové štěrby. U stehenních a holenních kostí nejsou distální kloubní hlavice přirostlé k proximálním diafýzám. Na kosti křížové (*os sacrum*) byl zjištěn rozštěp páteřního kanálu - v místě 4.-5. sakrálního obratle je vytvořena štěrbina v páteřním kanálu křížové kosti - *spina bifida*.

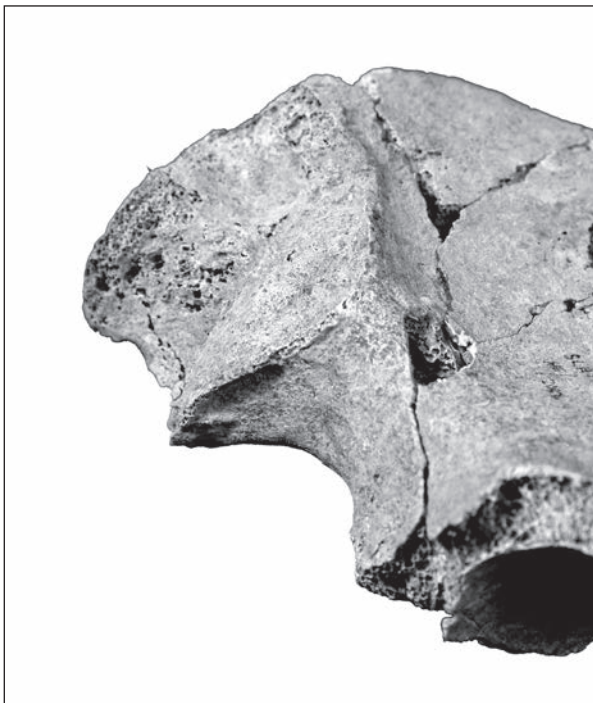
Hrob 6

Neúplná kostra dospělé ženy (věk 35-45 let, výška 155 cm), s dobře zachovalou lebkou i dolní čelistí.

Lebka je velmi nízká, má ubíhavé čelo s plochou glabellou, vydutý lebeční týl (obr. 9), velmi malé bradavkové výběžky (*processus mastoidei*). Na čelní kosti jsou výrazné nadoboční oblouky (*arcus superciliaris*), rovněž výrazné jsou její postranní spánkové linie (*linea temporalis*). Kořen nosu je široký, nasofrontální přechod je hluboký, nos je malý, *apertura piriformis* (tvar nosního otvoru) je kruhová, očníce jsou malé s tlustými okraji.

Obr. 9. Slatinice. Laterální pohled na lebku dospělé ženy (35-45 let) z hrobu 6.

Obr. 10. Slatinice. Detailní pohled na pánevní poporodní žlábek u dospělé ženy (35-45 let) z hrobu 6.

Zuby jsou velmi obroušené, mezi třenovým zubem (premolárem P2) a stoličkou (molárem M2) je čelist srostlá v důsledku hnisavého zánětu (M1 chybí) po intravitální ztrátě první stoličky.

Postkraniální skelet je střední. U obou kostí pažních jsou malé kloubní hlavice a v distální části (*condylus humeri*) jsou vytvořené postranní silné kostěné lemy, které nacházíme spíše u mužů. Na předloketních kostech jsou zachovány ostré kostní hrany a u levé loketní kosti je zhojená spirální fraktura. Obratle mají pokročilé degenerativní změny, zub čepovce (*dens axis*) má vytvořenou deformovanou artikulární plošku (*facies articularis anterior*) s malým valem. Na tělech hrudních a bederních obratlů jsou patrné imprese - Schmorlovy uzlíky, těla obratlů jsou deformovaná, zploštělá, snižená a po obvodu lemovaná kostěnými výrůstky. Pánev, která je výrazně ženského tvaru, se širokou *incisura ischiadica major*, má vytvořený hluboký *sulcus praeauricularis* (obr. 10), znak ženy, která rodila.

Hrob 11

Neúplně zachovalá kostra mladé ženy (věk 18-19 let, výška 159 cm). Z lebky se zachovala velmi gracilní lebeční klenba s poškozenou lebeční bází a zlomek z dolní čelisti, ve kterém je zachováno šest zdravých neobroušených zubů.

Postkraniální skelet je středně robustní. Kostí horních končetin jsou štíhlé a gracilní, na levé pažní kosti je perforovaná *fossa olecrani*, distální epifýzy a proximální dialýzy nejsou přirostlé. U kostí stehenních a holenních jsou zachovány růstové štěrby, které stavem neukončeného srůstu a zachovalostí odpovídají nedospělému věku. Na pánevních kostech je otevřený tvar *incisura ischiadica major* a hluboký žlábek *sulcus praeauricularis* ženského typu, který lze považovat za znak poporodní změny. Na kosti křížové (*os sacrum*) je rozštěp páteřního kanálu - v místě 4.-6. sakrálního obratle je vytvořena štěrbina v páteřním kanálu křížové kosti - *spina bifida*.

Hrob 13

Kostra dospělé ženy (věk 40-50 let, výška 157 cm). Lebka má klenuté čelo, plochou glabellu a slabé nadoboční oblouky (*arcus superciliares*). Věncovitý čelní šev (*sutura coronalis*) a šípovitý šev (*sutura sagittalis*) jsou obliterované, šev lambdový (*sutura lambdoidea*) je obliterován jen částečně. Pravá šupina spánkové kosti je zbarvena měděnkou. Bradavkové výběžky (*processus mastoidei*) jsou středně velké, dolní čelist je spíše gracilní, má dvanáct silně abra-
dovaných zubů.

Tabela 1. Slatinice. Počet mužů, žen a dětí dle věku jedinců v populaci nitranské kultury.

Pohlaví	Věk									Celkem jedinců
	0-0,5	0,5 - 6	7-14	15-19	20-29	30-39	40-49	< 50	neurčení	
Muži	0	0	0	3	4	5	1	0	0	13
Ženy	0	0	0	3	2	3	0	0	0	7
Děti	0	2	1	0	0	0	0	0	0	3
Celkem	0	2	1	5	6	8	1	0	0	23

Postkraniální skelet je střední, obě pažní kosti mají perforované distální epikondyly v místě *fossa olecrani* pro kloub loketní. Na levé kosti holenní (*tibia*) je zhojená fraktura, kost je v distální části srostlá s částí kosti lýtkové. Stehenní kosti jsou štíhlé, mají mohutnější kloubní hlavice.

Na pánevní kosti je patrný otevřený tvar *incisura ischiadica major* a hluboký žlábek *sulcus praeauricularis* ženského typu, vytvářející poporodní změny na kostech pánevních u ženy, která rodila.

Hrob 16

Neúplně zachovalá kostra dospělé ženy (věk 20-30 let, výška 160 cm). Lebka není kompletní, je silně poškozená, bez obličej, s rozbitou lebeční bází. Ploché čelo má vytvořeny nevýrazné nadoboční oblouky *arcus superciliares*, bradavkové výběžky (*processus mastoidei*) jsou střední, lebeční švy otevřené. Lebeční týl je klenutý, bez výrazných úponů či povrchových změn. Horní čelist se nezachovala, dolní čelist je robustnější, v bradové části je poškozena, má devět silně obroušených zubů. Z devíti zubů jsou u šesti stoliček (M1, M2, M3/M1, M2, M3) silně obroušené zubní korunky s odrytým zubním dentinem.

Postkraniální skelet je střední, spíše gracilní. Dlouhé kosti jsou štíhlé, kloubní hlavice malé, svalové úpony nevýrazné. Pánev má jednoznačně otevřený ženský tvar se širokou *incisura ischiadica major*, vytvořený hluboký žlábek *sulcus praeauricularis* je důsledkem poporodní změny vzniklé na pánevních kostech u ženy, která rodila.

Hrob 18

Kostra středně robustní dospělé ženy (věk 30-40 let, výška 159,6 cm). Lebka je deformovaná a neúplná, chybí levá kost spánková a část pravé kosti temenní. V horní čelisti je deset silně obroušených zubů. Dolní čelist je středně robustní, krátká a úzká, má patnáct silně obroušených zubů, jeden zubní kaz (M3). Čelo je zúžené a poškozené, má klenutý tvar a výrazné nadoboční oblouky (*arcus superciliares*), nasofrontální přechod je hluboký, nos je střední, nízko posazený a mírně prominující. Lebeční týl je

mírně klenutý, bez drsnatin, bradavkové výběžky (*processus mastoidei*) jsou malé, lebeční švy již částečně obliterované.

Postkraniální skelet je střední, bez výraznějších povrchových změn. Dlouhé kosti jsou masivní, kloubní hlavice malé. Na pánvi je středně široká *incisura ischiadica major* a výrazná poporodní změna *sulcus praeauricularis* ve tvaru hlubokého žlábků. Tato žena rodila.

Zastoupení dětí

Hrob 15

Nedostatečně zachovalá kostra malého dítěte (věk 7 let). Z lebky jsou jen zlomky a fragmenty části horní čelisti, dolní čelist je úplná, neporušená. V horní čelisti jsou založeny mléčné i trvalé zuby, hodnocené podle stupně mineralizace dentice (m1, m2, -, -, I1/I1, -, c, m1, m2, M1). Dolní čelist má prořezány dvě první trvalé stoličky (M1, m1, m2), které nemají ještě zcela vytvořené kořeny, na levé straně je založená korunka z druhé stoličky (M1, m1, m2, c).

Postkraniální skelet je přirozeně gracilní, odpovídající věku malého dítěte.

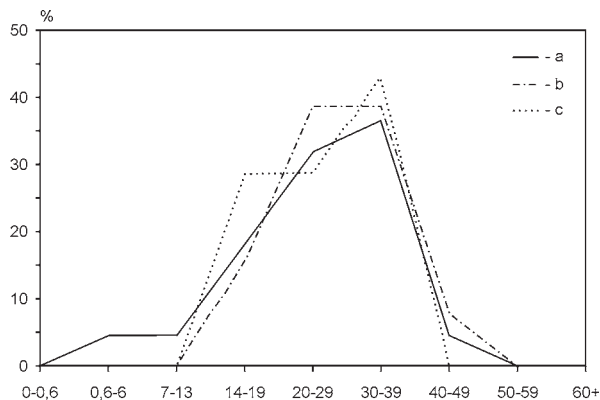
Hrob 17

Z kostry malého dítěte (věk 4-5 let) se zachovalo jen několik zlomků lebečních, izolované mléčné zuby a zubní korunka z trvalých zubů. Zuby jsou v různém stádiu mineralizace, podle nich lze odhadnout stáří zemřelého dítěte okolo čtyř let, kdy se v dětském věku prořezává korunka první trvalé stoličky (M1).

Hrob 18

Z kostry dítěte (věk 2-3 let) jsou zachovány zlomky z lebeční klenby, zlomky z čelistí, drobné mléčné zuby (m1, m2, c, -, i1/i1, i2, -, m2, -) stavem mineralizace odpovídají věku velmi malého dítěte.

Postkraniální skelet je neúplný, ze zachovalých dlouhých kostí jsou měřitelné kosti stehenní (145 mm) a holenní (125 mm) a dle zjištěné délky odpovídají spíše nižšímu dvouletému věku.

Obr. 11. Slatinice. Věk a úmrtnost jedinců populace nitranské kultury, vyjádřené v procentech. Legenda: a - celkem; b - muži; c - ženy.

ANTROPOLOGICKÁ ZJIŠTĚNÍ

Z hodnocení kosterních pozůstatků devíti dospělých mužů jednoznačně vyplynula shoda v tělesné stavbě a převažující robustnost. U čtyř mužů (hrob 5, 20, 21 a 22) byly na lebkách zaznamenány výraznější tvary a kostní výstupky (v místě antropologicky stanoveného bodu - *inion*), na které se upíná mohutné šijové vazivo. Na kostech dolních končetin vytvořené kostěné lemy a drsnatiny odpovídají velkému rozvoji svalstva, fyzické zdatnosti a tělesné zátěži. Rovněž u dospívajícího dvacetiletého muže (hrob 14) byly na kostře zjištěny výrazné úpony a robustnost.

Při antropologické analýze sedmi ženských pánví byly zjištěny poporodní změny na pánvích pěti žen (hroby 1, 6, 13, 16 a 18). V malé skupině nitranské kultury tedy pět žen rodilo a jedna žena nerodila (hrob 4). V případě nedospělé ženy z hrobu 11 nebyly na kostech pánevních vytvořeny jednoznačné poporodní změny potvrzující, že by tato žena rodila.

Znaky vrozené a geneticky podmíněné byly zaznamenány v různých varietách:

- rozdělení kostěnou spojkou *foramen transversarium dx. et sin.* krčních obratlů u muže (hrob 10),
- růstové nepravidelnosti a nesymetrické srůsty trnových výběžků křížových obratlů (*os sacrum*) u dvou mužů (hroby 8 a 21),
- *spina bifida* křížových obratlů na páteřním kanálu u dvou žen (hroby 4 a 11) a jednoho muže (hrob 10),
- asymetrie v délce pravé a levé kosti stehenní u muže z hrobu 2,
- plochost kostí holenních a změna tvaru (šavlovitost) dolních končetin u mužů z hrobů 9, 10 a 20.

Z patologických projevů byly na kostrách identifikovány produktivně degenerativní změny v podobě osteofytů na páteři u ženy z hrobu 1, kostěné výrůst-

ky u obratlů ženy z hrobu 6 a obratlů dvou mužů z hrobu 10 a 22. Na tělech hrudních a bederních obratlů byly zjištěny nápadné imprese - Schmorlovy uzlíky nejčastěji u jedinců z hrobů 6, 10 a 22. Výskyt osteoporotických změn u obratlů a dlouhých kostí byl zanedbatelný.

Zubní kazy byly zaznamenány u čtyř jedinců - tři zubní kazy u jednoho muže (hrob 22), jeden zubní kaz u tří mužů (hrob 2, 20 a 21). Zubní defekt na horní čelisti, způsobený nemocí, byl zjištěn u ženy z hrobu 6.

Zbarvení měděnkou bylo zaznamenáno u čtyř jedinců - na lebkách v oblasti čelisti a spánkové kosti u dvou žen (hrob 4 a 13) a jednoho muže (hrob 3), na předloktí ruky u jednoho muže (hrob 10).

Zdravotní stav studované populace ze Slatinic byl dobrý. Výskyt čtyř zubních kazů je nepatrný. Nebylo zjištěno žádné závažné onemocnění či zranění, které by bylo příčinou smrti.

Za méně závažné zranění lze označit případy zhojených fraktur u horních a dolních končetin. V případě zhojeného zranění na lebce muže z hrobu 22 lze předpokládat, že toto zranění bylo ošetřeno a úspěšně vyléčeno. Ovšem v případě zlomeného levého předloktí ruky u muže z hrobu 7 nebyla vřetenní kost reponována (natažena), tedy lékařsky ošetřena.

Zjištěné případy vrozených dědičných znaků - metopismus (hrob 4, 19 a 21), *spina bifida* (hrob 4, 10 a 11), defekt nohy (hrob 2) - mohou být předmětem dalšího doplňujícího genetického studia, pomocí kterého můžeme jednoznačně identifikovat příbuzenské vztahy v souboru populace ze Slatinic.

PALEODEMOGRAFICKÝ ROZBOR

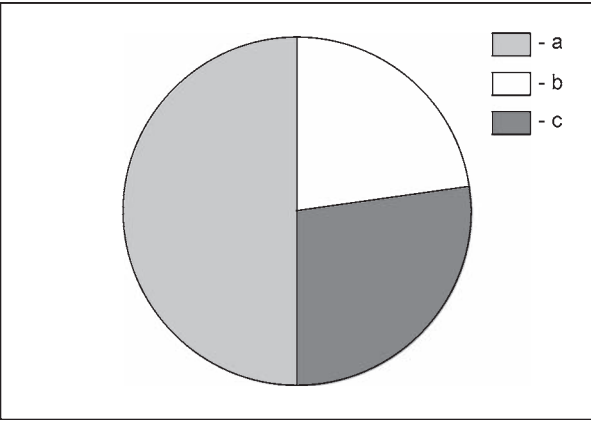
Na pohřebišti nitranské kultury ve Slatinicích bylo odkryto 22 kostrových hrobů s 21 jedinci a jeden dvouhrob - kostrový hrob 18 se dvěma jedinci (obr. 1). Antropologickým rozbohem bylo identifikováno všech 23 jedinců, z toho 13 mužů, 7 žen a 3 děti (tabela 1; 4). Muži byli zastoupeni ve věkové kategorii Juvenis-Maturus, s převažující úmrtností mezi 20-40 lety. Ženy byly zastoupeny ve věkové kategorii Juvenis-Maturus, s úmrtností ve věkové kategorii mezi 14-29 lety a mezi 30-40 lety. U celé populace byla zjištěna největší úmrtnost mezi 20-29 lety (obr. 11).

Věkové zastoupení pohřbených jedinců bylo 72,2% dospělých a 27,3% nedospělých a dětí. Podle pohlaví bylo v populaci určeno 50% mužů, 22,7% žen a 27,3% nedospělých a dětí (tabela 2; obr. 12). Průměrná výška postavy byla vypočtena na 166,1 cm u mužů a u na 155 cm u žen (tabela 3; obr. 13).

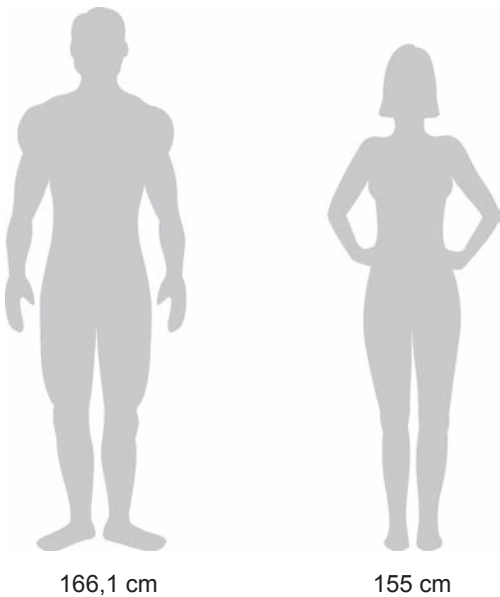
Délko-šířkový index lebeční (I1) u mužů je 72,7 dolichokranní, u žen 69,3 hyperdolichokranní.

Tabela 2. Slatinice. Procentní zastoupení dospělých a nedospělých jedinců populace nitranské kultury.

Dospělí	Muži	Ženy	72,70%
	50%	22,70%	
Nedospělí (inf. + iuv.)			27,30%
Celkem			100%

Obr. 12. Slatinice. Zastoupení jedinců populace nitranské kultury dle pohlaví. Legenda: a - muži; b - ženy; c - nedospělí (inf. + iuv.).

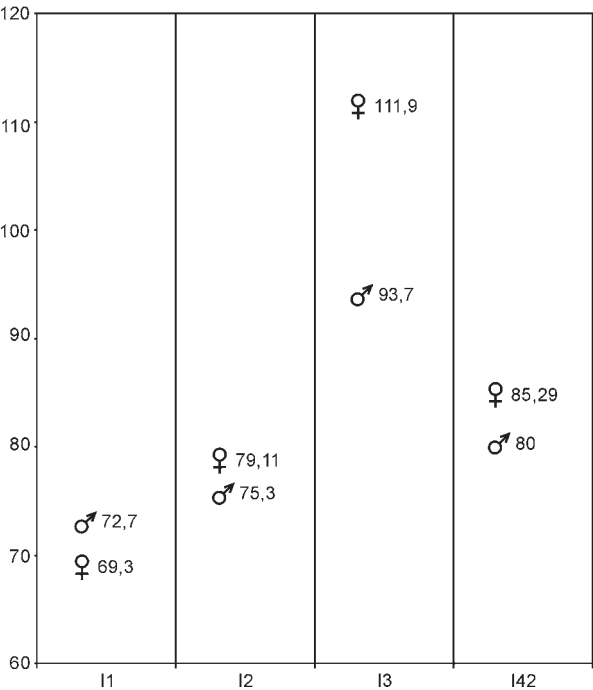
Obr. 13. Slatinice. Průměrná výška postavy mužů a žen u populace nitranské kultury.

Tabela 3. Slatinice. Průměrná výška postavy mužů a žen dle druhů kostí u jedinců populace nitranské kultury.

Výška postavy dle	Muži [cm]	Ženy [cm]
Humeru (H1)	162,4	150,7
Radius (R1)	165,0	155,2
Ulny (U1)	174,4	162,5
Femuru (F1)	163,4	152,3
Femuru (F2)	165,5	156,8
Tibie (Ti1)	164,9	152,4
Fibuly (Fi1)	167,2	-
Průměr	166,1	155,0

Délko-výškový index lebeční (I2) u mužů je 75,2 hypsikranní, u žen 79,11 hypsikranní. Šířko-výškový index (I3) u mužů je 93,7 metriokranní, u žen 111,9 akrokranní. Orbitální index (I42) u mužů je 80 v mesokonchní kategorii malých očních, u žen 85,29 v kategorii hypsikonchní, tedy očních střední velikosti (obr. 14).

Populaci ze Slatinic můžeme z antropologického hlediska označit za výrazně dolichomorfní soubor, což odpovídá i výsledkům rozborů z pohřebiště nitranské kultury v Holešově (Stloukal 1985), koster z Branče, z Výčap-Opatovic (Strouhal 1978) a koster z Mýtné Nové Vsi (Jakab 1999).

Obr. 14. Slatinice. Hlavní indexy populace nitranské kultury. I1 - index délko-šířkový; I2 - index délko-výškový; I3 - index šířko-výškový; I42 - index orbitální.

Tabela 4. Slatinice. Populace nitranské kultury - antropologický přehled.

Hrob	Pohlaví	Věk	Výška postavy [cm]	Nemoci	Dědičný znak	Zranění	Další zjištění
1	žena	adultus II (35-45 let)	166	atrofie čelisti	osteofyty páteře		poporodní změny
2	muž	adultus II (30-40 let)	179	zubní kaz	skolióza		rozdíl v délce femurů, kolodiafyzární úhel
3	muž	juvenil (19-20 let)	154,2				zbarvení měděnkou na lebce
4	žena	juvenil (18-19 let)	162,3		<i>spina bifida</i> , metopismus		zbarvení měděnkou na lebce
5	muž	adultus I (20-30 let)	167	zhojený zánět na holení kosti		holenní kosti	robustní skelet
6	žena	adultus II (35-45 let)	155	zánět čelisti	Schmorlovy uzlíky, osteofyty páteře	zhojená fraktura loketní kosti	poporodní změny
7	muž	maturus I (40-50 let)	165			zhojená fraktura vřetenní kosti	středně robustní skelet
8	muž	adultus I (18-20 let)	164,8				defektní srůst trnů na kosti křížové
9	muž	adultus II (30-40 let)	164				perforace <i>fossa olecrani</i> , platymerie-plochost
10	muž	adultus I (20-30 let)	167,8	defekt lopatky, artróza páteře	Schmorlovy uzlíky, <i>spina bifida</i>		zbarvení měděnkou na loketní kosti, platymerie-plochost
11	žena	juvenil (18-19 let)	159		<i>spina bifida</i>		poporodní změny?
12	muž	juvenil (18-19 let)	154				růstové šterbiny
13	žena	maturus I (40-50 let)	157	srůsty kostí		zhojená fraktura holenní kosti	poporodní změny, zbarvení měděnkou na lebce, perforace <i>fossa olecrani</i>
14	muž	adultus I (20 let)					fyzická zátěž, robustní skelet
15	dítě	infans I (7 let)					
16	žena	adultus I (20-30 let)	160				poporodní změny
17	dítě	infans I (4-5 let)					
18	žena	adultus II (30-40 let)	159,6	zubní kaz			poporodní změny
18	dítě	infans I (2-3 roky)					
19	muž	(adultus II) (30-40 let)	180,5		metopismus		fyzická zátěž, robustní skelet
20	muž	adultus II (30-40 let)	158,8	zubní kaz, artróza páteře			srůsty trnů u obratlů, platymerie-plochost
21	muž	adultus I (20-30 let)	163,2	zubní kaz	metopismus		robustní skelet, srůsty trnů kosti křížové
22	muž	adultus II (30-40 let)	169,1	obratle, výrůstky, kostní zánět, zubní kaz 3x	Schmorlovy uzlíky	zhojené zranění na lebce, zhojený defekt	robustní skelet, platymerie-plochost

LITERATURA

- Bass 1987 - W. M. Bass: Human Osteology. A Laboratory and Field Manual. Columbia 1987.
- Di Bennardo/Taylor 1979 - R. Di Bennardo/J. V. Taylor: Sex assessment of the femur. A test of a new method. Am. Journal Physical Anthr. 50, 1979, 635-638.
- Fazekas/Kósa 1978 - Gy. Fazekas/F. Kósa: Forensic Fetal Osteology. Budapest 1978.
- Ferembach/Schwidetzky/Stloukal 1979 - D. Ferembach/I. Schwidetzky/M. Stloukal: Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skellet. Homo 30, 1979, 1-32.
- Jakab 1999 - J. Jakab: Anthropologische Analyse der Gräber mit Totenhäusern des frühbronzezeitlichen Gräberfeldes in Mýtina Nová Ves. Praehist. Zeitschr. 74/1, 1999, 58-67.
- Lovejoy 1985 - C. O. Lovejoy: Dental Wear in the Libben Population: Its Functional Pattern and Role in the Determination of Adult Skeletal Age at Death. Am. Journal Physical Anthr. 68/1, 1985, 47-56.
- Martin/Knussmann 1988 - R. Martin/R. Knussmann: Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. I. Wesen und Methoden der Anthropologie 1. Stuttgart - New York 1988.
- Martin-Saller 1928 - A. Martin-Saller: Lehrbuch der Anthropologie. Stuttgart 1928.
- Nemeskéri/Harsányi/Acsádi 1960 - J. Nemeskéri/L. Harsányi/G. Acsádi: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. Anthr. Anz. 24, 1960, 70-95.
- Novotný 1971 - V. Novotný: Význam metrických znaků pánevních kostí pro pohlavní diagnosu skeletu člověka. In: E. Vlček (Ed.): Symposium anthropologicum. I. Praha 1971, 63-87.
- Novotný 1979 - V. Novotný: Nové hodnocení sulcus praeauricularis jako nejhodnotnějšího morfologického znaku pánevní kosti k rozlišení pohlaví. Scripta Medica 52, 1979, 500-502.
- Novotný 1981 - V. Novotný: Pohlavní rozdíly a identifikace pohlaví pánevní kosti. Rukopis (Lékařská fakulta University J. E. Purkyně). Brno 1981.
- Novotný 1985 - V. Novotný: Determination of sex from talus and calcaneus. Scripta Medica 58, 1985, 437.
- Novotný et al. 1996 - V. Novotný/V. Pesce Delfino/F. Potente/E. Vacca/V. Vančata: Symmetry Analysis of Incisura Ischiadica major in Sexing the Human Pelvis. Anthropologie (Brno) 34/3, 1996, 253-263.
- Olivier 1969 - G. Olivier: Pratique anthropologique. Vigot Frères. Paris 1969.
- Ondráček 1972 - J. Ondráček: Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově. Arch. Rozhledy 24, 1972, 168-172, 233-235.
- Ondráček/Šebela 1985 - J. Ondráček/L. Šebela: Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově. Stud. Muz. Kroměříž '85, 1985.
- Paturet 1951 - G. Paturet: Traité d'anatomie humaine. 1. Ostéologie, Arthrologie, Myologie. Paris 1951.
- Sjøvold 1990 - T. Sjøvold: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. Human Evolution 5 (5), 1990, 431-447.
- Steward 1957 - T. D. Steward: Distorsion of the pubic symphyseal surface in females and its effects on age determination. Am. Journal Physical Anthr. 15, 1957, 9-18.
- Stloukal 1985 - M. Stloukal: Antropologický rozbor koster z pohřebiště v Holešově. In: Ondráček/Šebela 1985, 131-169.
- Stloukal a kol. 1999 - M. Stloukal a kol.: Anthropologie. Příručka pro studium kostry. Praha 1999.
- Stloukal/Hanáková 1978 - M. Stloukal/H. Hanáková: Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerung unter besonderen Berücksichtigung von Wachstumsfragen. Homo 29, 1978, 53-69.
- Strouhal 1978 - E. Strouhal: Demography of the early Bronze Age Cemetery at Výčapy-Opatovce (Southwest Slovakia). Anthropologie (Brno) 16/2, 1978, 131-135.
- Šmíd 2006 - M. Šmíd: Pohřebiště nitranské kultury ze Slatinic, okres Olomouc. Slov. Arch. 54, 2006, 1-32.
- Todd 1920 - T. W. Todd: Age changes in the pubic bone. I - The male white pubis. Am. Journal Physical Anthr. 3, 1920, 285-340.
- Todd 1921 - T. W. Todd: Age changes in the pubic bone. II - The pubis of the male Negro-white hybrid. III - The pubis of the white female. IV - The pubis of the female Negro-white hybrid. Am. Journal Physical Anthr. 4, 1921, 1-70.
- Toussaint 1996 - M. Toussaint: Cléc de détermination des dents humaines isolées, découvertes en contexte archéo-anthropologique. Bull. Chercheurs Wallonie 36, 1996, 73-117.
- Ubelaker 1974 - D. H. Ubelaker: Reconstruction of demographic profiles from ossuary skeletal samples. A case study from the Tidewater Potomac. Washington 1974.
- Ubelaker 1978 - D. H. Ubelaker: Human Skeletal Remains. Excavation, Analysis, Interpretation. Chicago 1978.
- Vacca et al. 1997 - E. Vacca/E. Novotný/V. Vančata/V. Pesce Delfino: Shape Analysis of Incisura ischiadica major in Sexing the Human Pelvis. Anthropologie (Brno) 35/3, 1997, 291-301.
- Vallois 1932 - H. V. Vallois: L'omoplate humaine: Étude anatomique et anthropologique. Bull. et Mém. Soc. Anthr. Paris 3, 1932, 3-153.
- White 1991 - T. D. White: Human osteology. San Diego 1991.

Das Gräberfeld der Nitraer Kultur aus Slatinice, Bezirk Olomouc

Anthropologische Analyse

M a r t a D o č k a l o v á

ZUSAMMENFASSUNG

Der erste umfangreiche Gräberkomplex der Nitraer Kultur in Mähren wurde in den Jahren 1964-1970 während archäologischer Grabungen in Holešov entdeckt. Auf dem Gräberfeld wurden 420 Gräber festgestellt, doch nur sechs davon waren für eine anthropologische Bearbeitung und metrische Auswertung genügend erhalten. Von der Gesamtzahl von 429 Gräbern wurde für die anthropometrische Analyse nur ein winziges Prozent, nämlich die sechs erhaltenen Schädel, benutzt.

Der zweite Gräberkomplex der Nitraer Kultur in Mähren wurde im Jahre 2002 bei der Terrainherrichtung für ein Industriegebiet in Slatinice, Bez. Olomouc gefunden. Hier wurde eine Nekropole der Nitraer Kultur (Abb. 1) mit 22 Gräbern und 23 bestatteten Individuen entdeckt (Šmid 2006).

Das Knochenmaterial wurde vom anthropologischen Gesichtspunkt nach morphometrischen Merkmalen und der Stufe der morphoskopischen Merkmalentwicklung bearbeitet und ausgewertet; die Bestimmung der menschlichen Skelettfunde erfolgten anhand der anthropologischen Standardmethoden, die von der Gruppe europäischer Anthropologen empfohlen worden waren (Ferembach et al. 1979).

Mittels der paläodemographischen Analyse des Gräberfelds der Nitraer Kultur in Slatinice wurden 22 Körpergräber und ein Doppelgrab (Grab 18 mit zwei Individuen) bestimmt. Durch die anthropologische Analyse wurden 23 Individuen, davon 13 Männer, 7 Frauen und 3 Kinder identifiziert (Tabelle 1: 4). Die Männer sind in der Alterskategorie Juvenis-Maturus mit überwiegendem Todesalter zwischen 20-40 Jahren vertreten. Die Frauen fallen in die Alterskategorie Juvenis-Maturus mit überwiegendem Todesalter zwischen 14-29 bzw. 30-40 Jahren. Bei der ganzen Population wurde die größte Sterblichkeit zwischen 20-29 Jahren festgestellt (Abb. 11).

Dem Alter nach waren am meisten Erwachsene vertreten - 72,2%, Jugendliche und Kinder machten 27,3% aus. Nach dem Geschlecht wurden in der Population 50% Männer, 22,7% Frauen und 27,3% Jugendliche und Kinder bestimmt (Tabelle 2; Abb. 12). Bei Männern wurde die durchschnittliche Körperhöhe 166,1 cm und bei Frauen 155 cm berechnet (Tabelle 3; Abb. 13).

Der Längenbreiten-Schädelindex (I1) ist bei Männern dolichokran - 72,7, bei Frauen hyperdolichokran - 69,3; der Längenhöhenindex (I2) ist bei Männern mit 75,2 und bei Frauen mit 79,11 hypsikran. Der Breitenhöhenindex (I3) ist bei Männern mit 93,7 metriokran und bei Frauen mit 111,9 akrokan; der Orbitalindex (I42) ist bei Männern nur 80 - mesokonche Kategorie kleiner Augenhöhlen, bei Frauen ist er mit 85,29 in der hypsikonchen Kategorie mittelgroßer Augenhöhlen (Abb. 14).

Von der Auswertung der Knochenüberreste von neun erwachsenen Männern ergab sich eindeutig die Leibesbeschaffenheit und die überwiegende Robustheit. Bei vier Männern (Gräber 5, 20, 21, 22) wurden auf Schädeln ausgeprägte Gebilde und Knochenvorsprünge (im anthropologisch festgelegten Punkt - *inion*) an der Stelle der Nackenmuskel- und Sehnenansätze beobachtet. Auf unteren Gliedmaßen wurden Knochenrauheiten und -säume festgestellt, die von einer mächtigen Muskulaturbildung, physischer Stärke und großer Körperbelastung zeugen. In der Gruppe der neun robusten Männer gab es auch einen heranwachsenden 20-jährigen Mann (Grab 14), der als der Robusteste von allen untersuchten Individuen bezeichnet werden kann.

Bei der anthropologischen Analyse der sieben Frauenbecken wurden Nachgeburtsveränderungen auf fünf Becken festgestellt (Gräber 1, 6, 13, 16, 18). In der kleinen Nitraer Gruppe gab es nur eine juvenile Frau (Grab 4), die nicht geboren hatte, bei fünf Frauen wurden Nachgeburtsveränderungen beobachtet und eine der Frauen gebar im juvenilen-nichterwachsenen Alter. Im Fall der unerwachsenen Frau aus Grab 11 waren auf Beckenbeinen keine eindeutigen Nachgeburtsmerkmale zu beobachten, die bestätigen würden, dass dieses Frau geboren hätte.

Bei der untersuchten Population wurden nicht nur genetisch bedingte, sondern auch angeborene Merkmale in verschiedenen Varianten verzeichnet. Im Bereich der Wirbelsäule wurde an den Halswirbeln eines 20-30-jährigen Mannes (Grab 10) die Trennung durch eine Knochenbinde von *foramen transversarium dx. et sin.* festgestellt. Bei zwei erwachsenen Männern im Alter von 20-30 Jahren (Gräber 8, 21) waren Wachstumsunregelmäßigkeiten und asymmetrisches Verwachsen der Dornvorsprünge der Kreuzwirbel (*os sacrum*) zu sehen. *Spina bifida* der Kreuzwirbel wurde am Wirbelsäulenkanal bei zwei juvenilen Frauen (Gräber 4 und 11) bei einem 20-jährigen Mann (Grab 10) festgestellt. Bei dem erwachsenen Mann von 20-30 Jahren aus Grab 2 wurde die Asymmetrie in der Länge des rechten und linken Oberschenkelbeins gemessen. Bei dem linken Oberschenkelbein war die unnatürliche Neigung des Gelenkkopfes angeboren und das Oberschenkelbein war ganz abgeschweift (Abb. 3). Folge dieser Neigung des Kolodiaphysenwinkels war der ausgeprägte Unterschied in der Länge der Oberschenkelbeine. Das linke war um 2 cm länger (492 dx., 490 sin). Die Verlängerung des linken Gliedmaßes entsprach dem stumpferen Halswinkel - dem Kolodiaphysenwinkel. Die Asymmetrie in der Länge der beiden Oberschenkelbeine wurde durch eine veränderte Körperhaltung kompensiert, mit einem schwankenden Gang, der auf der Gelenkfläche des ersten Kreuzwirbels Veränderungen und im Bereich der

Lendenwirbel Skoliose verursachte. Bei drei erwachsenen Männern wurden flache Schienbeine (Platymerie) und eine säbelförmige Veränderung unterer Gliedmaßen beobachtet (Gräber 9, 10, 20).

Von pathologischen Erscheinungen wurden auf Skeletten produktiv degenerative Veränderungen in Form der Osteophyte auf der Wirbelsäule einer 35-40-jährigen Frau aus Grab 1, Knochenauswüchse auf den Wirbeln einer 35-40-jährigen Frau aus Grab 6 und zweier Männer (Grab 10: 20-30-jährig, Grab 22: 30-40-jährig) festgestellt. Auf dem Körper der Brust- und Lendenwirbel wurden auffallende Impressionen - Schmorls Knoten festgestellt, die meistens bei erwachsenen Individuen vorkamen - bei einer 35-40-jährigen Frau (Grab 6) und bei zwei Männern (Gräber 10 und 22). Das Vorkommen osteoporotischer Veränderungen der Wirbel und langen Beine war geringfügig.

Karies wurden bei vier Individuen verzeichnet, drei bei dem Mann aus Grab 22, je eine bei drei 20-40-jährigen Männern (Gräber 2, 20, 21). Ein Zahndefekt auf dem Oberkiefer der 35-40-jährigen Frau aus Grab 6 war krankheitsbedingt.

Die Grünspanverfärbung wurde bei vier Individuen verzeichnet. Auf Schädeln im Bereich der Kiefer- und Schläfenbeine kam sie bei zwei Frauen im juvenilen bzw. erwachsenen Alter (Gräber 4 und 13), bei einem juvenilen Mann (Grab 3) und auf dem Unterarm eines erwachsenen Mannes (Grab 10) vor.

Abb. 1. Slatinice, Bez. Olomouc. Ausgrabungen im Jahre 2002. Ein Plan des Gräberfeldes der Nitraer Kultur mit der Bestimmung des Geschlechtes der Individuen. Zeichnung: M. Šmíd und L. Píčová.

Abb. 2. Slatinice. Eine laterale Ansicht des Schädels des erwachsenen Mannes (30-40 Jahre) aus dem Grab 2.

Abb. 3. Slatinice. Schenkelbeine des Skeletts des erwachsenen Mannes (30-40 Jahre) aus dem Grab 2. Auf dem linken Schenkelbein ist eine unnatürliche Beugung im Winkel des Hüftbeinshalses (kolodiazarzer Winkel) zu beobachten.

Abb. 4. Slatinice. Die verheilte Fraktur auf dem linken Unterarm des erwachsenen Mannes (40-50 Jahre) aus dem Grab 7. Die Fraktur wurde nicht reponiert.

Abb. 5. Slatinice. Grab 10, ein erwachsener Mann (20-30 Jahre). Der zehnte Brustwirbel weist Auswüchse und der Impression - Schmorls Knoten auf.

Abb. 6. Slatinice. Grab 10, ein erwachsener Mann (20-30 Jahre). *Os sacrum* mit dem Spalt des Wirbelsäulenkanals, im Bereich des 3.-5. sakralen Wirbels - *spina bifida*.

Abb. 7. Slatinice. Grab 22, ein erwachsener Mann (30-40 Jahre). Der Schädel mit der verheilten Kopfverletzung.

Abb. 8. Slatinice. Eine Detailansicht eines pathologischen Knochenauswuchses auf dem Wadenbein beim erwachsenen Mann (30-40 Jahre) aus dem Grab 6.

Abb. 9. Slatinice. Die laterale Ansicht des Schädels der erwachsenen Frau (30-40 Jahre) aus dem Grab 6.

Der Gesundheitszustand der untersuchten Population aus Slatinice war gut, das Vorkommen von vier Karies ist geringfügig, es wurde keine gewichtige Erkrankung oder Verletzung mit Todesfolgen festgestellt. Als weniger ernsthaft sind geheilte Frakturen der oberen und unteren Gliedmaßen zu bezeichnen. Im Fall der geheilten Verletzung auf dem Schädel des Mannes aus Grab 22 ist anzunehmen, dass diese runde Verletzung behandelt und erfolgreich geheilt wurde. Dagegen im Fall des gebrochenen Unterarms des 40-50-jährigen Mannes aus Grab 6 wurde das Spindelbein nicht reponiert - gestreckt, also ärztlich behandelt.

Anhand der festgestellten angeborenen Erbmerkmale sind Verwandtschaftsbeziehungen in der untersuchten Population anzunehmen: Metopismus (Gräber 4, 19, 21), *spina bifida* (Gräber 4, 10, 11), Beindefekt (Grab 2), die Gegenstand eines weiteren genetischen Studiums sein könnten und zur beweiskräftigeren Identifikation der Verwandtschaftsbeziehungen in der Slatinicer Population dienen könnten.

Aus dem anthropologischen Gesichtspunkt ist die Population der Nitraer Kultur aus Slatinice deutlich dolichomorph und entspricht den bisherigen Analyseergebnissen aus anderen Gräberfeldern in Holešov, sowie den Analysen der Skelette aus Branč, Výčapy-Opatovce und Mytná Nová Ves.

Abb. 10. Slatinice. Die Detailansicht der nachgeburtlichen Beckensrinne bei der erwachsenen Frau (35-45 Jahre) aus dem Grab 6.

Abb. 11. Slatinice. Das Alter und die Sterblichkeit von Individuen der Population der Nitraer Kultur, in Prozenten ausgedrückt. Legende: a - gesamt; b - Männer; c - Frauen.

Abb. 12. Slatinice. Das Vertreten von Individuen der Nitraer Kultur nach Geschlecht. Legende: a - Männer; b - Frauen; c - Unerwachsene (inf. + juv.).

Abb. 13. Slatinice. Die Durchschnittskörpergröße der Männer und Frauen in der Population der Nitraer Kultur.

Abb. 14. Slatinice. Die Hauptindexe der Population der Nitraer Kultur. I1 - Längenbreiten-Index; I2 - Längengrößen-Index; Breitengrößen-Index; I42 - der Orbitalindex.

Tabelle 1. Slatinice. Die Anzahl von Männern, Frauen und Kindern nach dem Alter der Individuen in der Population der Nitraer Kultur.

Tabelle 2. Slatinice. Das prozentliche Vertreten der erwachsenen und unerwachsenen Individuen der Population der Nitraer Kultur.

Tabelle 3. Slatinice. Die Durchschnittskörpergröße der Männer und Frauen nach der Knochenart bei den Individuen der Population der Nitraer Kultur.

Tabelle 4. Slatinice. Die Population der Nitraer Kultur - die anthropologische Übersicht.

Rukopis přijatý 12. 1. 2006

Anglický překlad Ludmila Vaňková
Německý překlad Pavla Seitlová

RNDr. Marta Dočkalová, Ph.D.
Ústav Anthropos
Moravské zemské muzeum
Zelný trh 6
CZ-659 37 Brno
Česká republika
anthropologie@mzm.cz

GERMÁNSKE HROBY Z ČAKY A GBELIEC

Príspevok k osídleniu juhozápadného Slovenska v dobe rímskej¹

JÁN BELJAK - TITUS KOLNÍK

Germanic Graves from Čaka and Gbelce. Contribution to the Settlement of Southwestern Slovakia in the Roman Period.

The Quadi settlement in the Roman period B2 phase was spread eastwards to the lower river Hron and Ipel basins. In the older Roman period it was the most east settlement zone of the Danube Teutons. Archaeological finds documenting the Quadi presence on this territory in a half of the 2nd century AD are coming from sites situated on the lower river Hron basin. Graves and excavated burial grounds from the Roman period have been proved here only sporadically. This fact increases the relevance of the mentioned grave finds from Čaka and Gbelce, not only in studying of the lower river Hron microregion in the Roman period, but also of the Limit forefront in a wider context. The both sites are an important evidence of a strong Germanic enclave in the close vicinity of the north Pannonian Brigetio.

Although the necropolises in Čaka and Gbelce are situated in the river Hron basin, they are 10-15 km distant from its flow and more than 20 km one from another. With the both burial grounds the fact is important that in their vicinity congeneric settlement sites were revealed, concerning their chronology and culture. The aim of this article is to present finds from the both necropolises in connection with contemporary life and at the same time to define their chronology and their position among the burial places of the Barbaricum in central Europe. The finds from Čaka and Gbelce are very important in the context of settlement of the lower river Hron basin in the Roman period as well as in the connection with known historical events (the Marcomanic Wars) and consequent cultural changes in the north Pannonian limit forefront at the end of the older Roman period. Among the graves finds from Čaka and Gbelce are artefacts that prove lively inter-regional Teutonic contacts in the period around the Marcomanic Wars. These contacts can be observed northward with the region of the Przewor and Wielbar cultural circles as well as northwestward with the space of the Polabian cultural circle. Intensive contacts also with Roman provinces are documented by numerous Roman imports in grave equipment. During the Marcomanic Wars the Quadi took also the central river Hron basin, central Ipel basin and the territory southward the Danubian bend near the present-day town of Vác in northern Hungary. The so-called eastern Quadi enclave was established.

Key words: Teutoni, Roman period, Barbaricum, Marcomanic Wars, inter-regional contacts, necropolis.

Dolné Pohronie a južné Slovensko vôbec, malo v dobe rímskej mimoriadny, nadregionálny význam. Svedčí o tom aj skutočnosť, že na tomto území rímsky cisár Marcus Aurelius písal časť svojho diela *Ta eis heauton* - prvú knihu Hovorov k sebe samému (dielo vyšlo v roku 1976 v slovenčine pod názvom *Myšlienky k sebe samému*), kde uvádza: „Písané v krajine Kvádov nad Granuou“ (nad Hronom).

Včasnodejinné osídlenie tohto územia máme potvrdené viacerými sídliskovými aj hrobovými nálezmi. Dosiaľ však dominujú predovšetkým zdokumentované sídliská (Čaka, Šarovce, Štúrovo, Štúrovo-Obid, Želiezovce). Hroby a preskúmané pohrebiská z doby rímskej sú tu doložené iba sporadicky. Táto skutočnosť znásobuje význam predkladaných hrobových nálezov z Čaky a Gbeliec. Nielen pre poznanie mikroregiónu dolného Pohronia v dobe rímskej, ale i predpolia limitu v oveľa širších súvislostiach. Obe lokality predstavujú dôležité

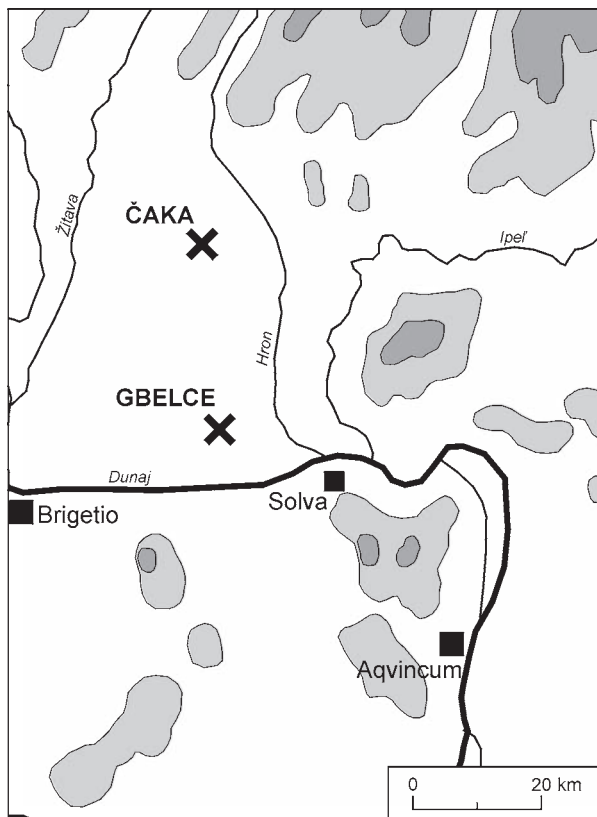
svedectvo silnej germánskej enklávy v blízkom predpolí severopanónskeho Brigetia.

Pohrebiská Čaka a Gbelce ležia síce v povodí Hrona, ale sú od jeho toku vzdialené 10-15 km. Vzájomne od seba sú vzdialené vyše 20 km (obr. 1). Pri oboch pohrebiskách je dôležitá skutočnosť, že v ich blízkosti boli zistené aj im chronologicky a kultúrne príbuzné sídliská. Tento príspevok má za cieľ jednak predstaviť a chronologicky zaradiť nálezový fond z oboch pohrebísk vo väzbe na dobové reálie, jednak načrtnúť postavenie pohrebísk v rámci stredoeurópskeho barbarika.

GERMÁNSKE POHREBISKO ČAKA

Lokalita Čaka (okr. Levice) je v odbornej literatúre známa predovšetkým vďaka výskumu mohyly z neskorej doby bronzovej v polohe Kopec, ktorý sa uskutočnil v rokoch (1950-1951). Ide o najmonumen-

¹ Práca vznikla v rámci grantového projektu 2/6126/26 agentúry VEGA.

Obr. 1. Čaka a Gbelce. Situovanie lokalít v predpolí severo-panónskeho limitu.

Obr. 2. Čaka. Plán obce s vyznačením osady Diely (krúžok) a pohrebiska Kopec (štvorec).

tálnejšiu mohylu na Slovensku, s priemerom vyše 50 m a výškou asi 5 m (Točík/Paulík 1960), ktorej obsah sa stal základom na vyčlenenie čačianskej² kultúry (Paulík 1963). Mohyla bola navrhovaná na mieste staršieho žiarového pohrebiska z konca eneolitu (kultúra Kosihy-Čaka - Vladár 1966) a kostrového pohrebiska zo strednej doby bronzovej (karpatská mohylová kultúra). V dobe rímskej sa tu rozkladalo žiarové germánske pohrebisko.

História výskumu

Pri revíznom archeologickom výskume kniežacej mohyly z neskej doby bronzovej v polohe Kopec odkryl J. Paulík v roku 1960³ aj dva kostrové hroby (1/60 a 5/60) zo strednej doby bronzovej a päť žiarových hrobov z doby rímskej (obr. 3). Revízny výskum bol zameraný na doskúmanie okrajových častí plášťa mohyly z neskej doby bronzovej (skúmanej v rokoch 1950-1951 A. Točíkom) a jej bezprostredného okolia. Poloha Kopec je situovaná juhozápadne od obce Čaka, na svahu západného návršia nad Bardoňovským potokom.

Na úpätí protiľahlého svahu v polohe Diely sa rozprestiera rozsiahle germánske sídlisko z 2.-4. stor. (obr. 2), ktoré v roku 1950 zisťovacím výskumom objavil A. Točík (1951, 158-160) a v roku 1961 tu vo výskume pokračoval J. Vladár (1962, 1966). Na ďalšom protiľahlom svahu Pod Vinohradmi bol objavený v roku 2004 strieborný denár Hadriána (117-138). Nálezy sú uložené v Archeologickom ústave Slovenskej akadémie vied v Nitre a časť v Múzeu medailí a mincovníctva v Kremnici.

Opis hrobov a nálezov

Hrob 1 (2/60) - žiarový, urnový, rozrušený (obr. 3: 2)

V hĺbke okolo 25 cm od povrchu sa nachádzali črepy urny a zvyšky nedohorených ľudských kostí.

Nálezy:

- Fragmenty pochádzajúce z dolnej časti v ruke modelovanej urny, tvarovo nevýrazné; inv. č. 4/60.
- Malé množstvo úplne rozpadnutých prepálených ľudských kostí, bližšie neurčiteľných; inv. č. 5/60.

Hrob 2 (3/60) - žiarový, urnový, rozrušený (obr. 3: 3)

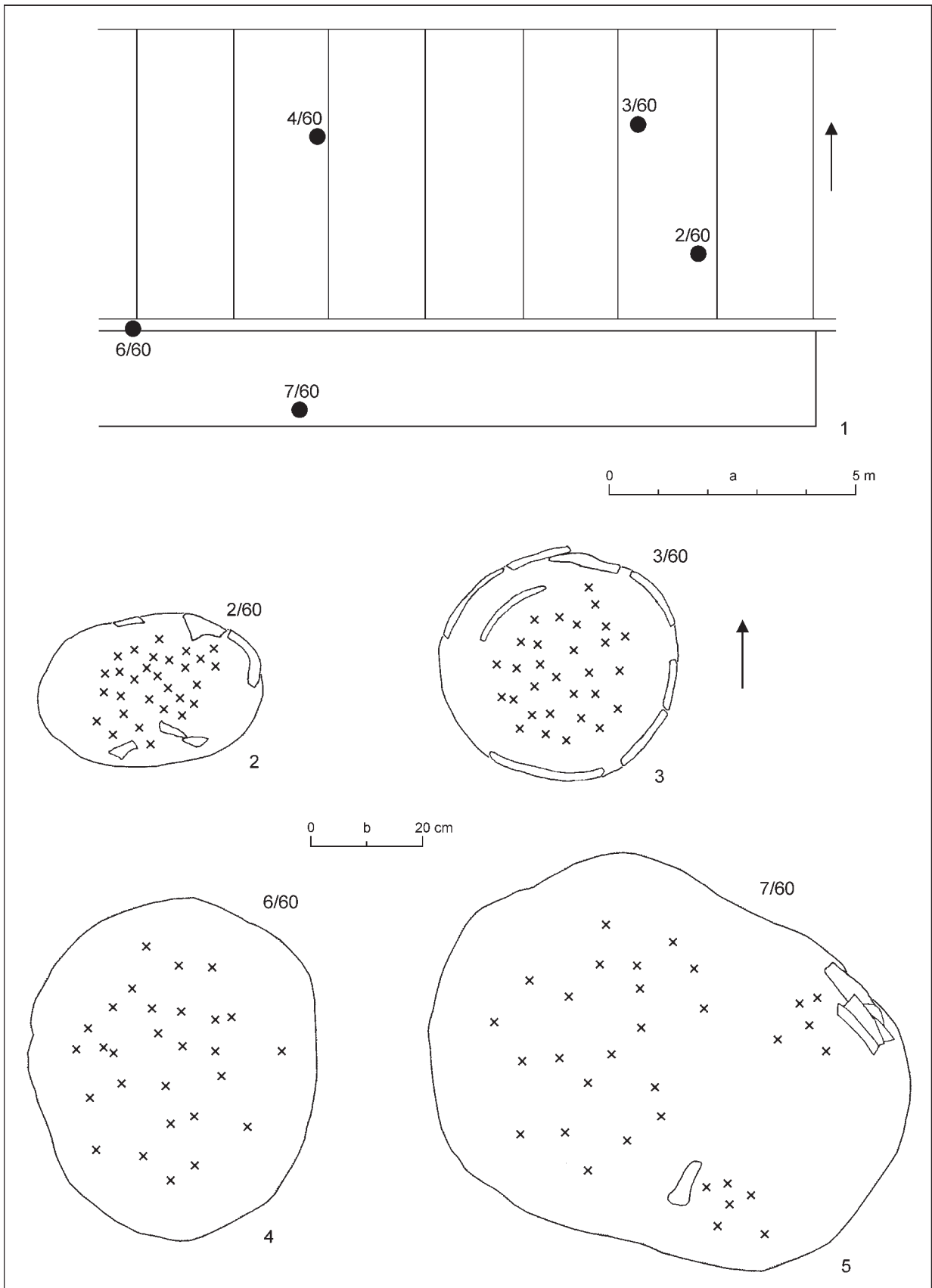
V hĺbke okolo 30 cm od povrchu boli zistené zvyšky urny a prepálené ľudské kosti.

Nálezy:

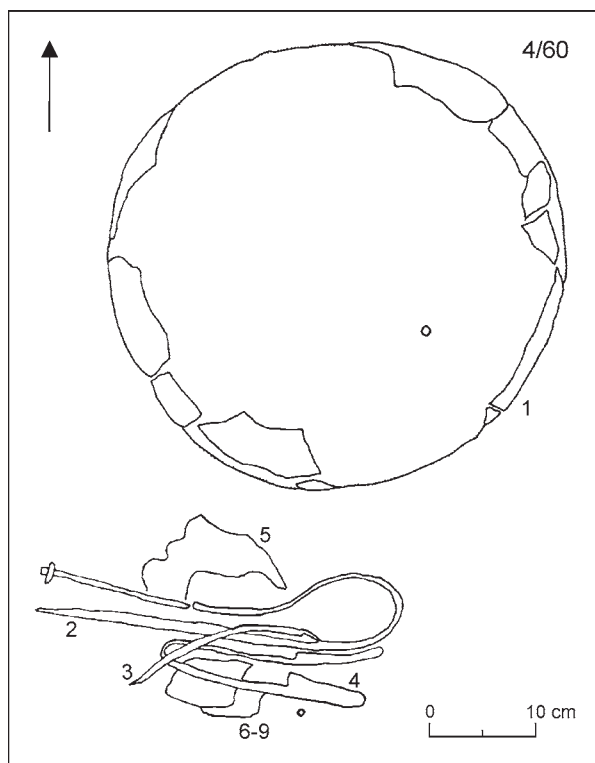
- Atypické črepy z dolnej časti v ruke modelovanej urny; inv. č. 6/60.
- Malé množstvo bližšie neurčiteľných prepálených ľudských kostí; inv. č. 7/60.

² V literatúre sa čačianska kultúra často uvádza aj ako čakanská kultúra.

³ Za poskytnutie nálezov pri spracúvaní publikácie vďačíme autorovi výskumu.

Obr. 3. Čaka-Kopec. 1 - rozloženie hrobov z doby rímskej; 2 - pôdorys hrobu 2/60; 3 - pôdorys hrobu 3/60; 4 - pôdorys hrobu 6/60; 5 - pôdorys hrobu 7/60. Mierka: a - 1; b - 2-5.

Obr. 4. Čaka-Kopec. Pôdorys hrobu 4/60.

Hrob 3 (4/60) - žiarový, urnový (obr. 4)

V hĺbke okolo 35 cm od povrchu bola zistená poškodená urna (obr. 4: 1) obsahujúca nedohorené ľudské kosti, ktoré boli pravdepodobne uložené v anatomicom usporiadaní: fragmenty lebky v hornej vrstvičke a zlomok končatín v spodnej časti urny. Na kostičkách ležala hrudka smoly (obr. 4: 9). Južne od dna urny sa nachádzal ďalší inventár: železný dvojsečný meč (obr. 4: 2), držadlo vedra (obr. 4: 5) a pod ním nožnice (obr. 4: 4), pod mečom bola dolná deformovaná časť vedra (obr. 4: 5) a pod nožnicami horná časť vedra (obr. 4: 5), pod týmito predmetmi sa našli fragmenty bronzovej cedidlovej súpravy (obr. 4: 6), pod ktorými na hromádke ležali roztavené kúsky skla (obr. 4: 7), železný hrot oštepú (obr. 4: 3) a fragment kostného predmetu, pravdepodobne ihlice (obr. 5: 10).

Nálezy:

- V ruke modelovaná urna vázovitého tvaru, okraj odčleneného ústia bol poškodený orbou; telo je baňaté, horizontálne zdobené piatimi obvodovými pásmi trojitých rytých vlnoviek; dno je ploché; povrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, tvrdo vypálený; rozmery: v. 18 cm, pr. ústia 27 cm, max. pr. 28,7 cm, pr. dna 11,8 cm; inv. č. 11/60 (obr. 5: 1).
- Železný dvojsečný meč so šikmo zrezaným hrotom, rituálne deformovaný, šošovicovito-romboidného prierezu; trň rukoväti pravouhlého prierezu je odsadený od čepele v pravom uhle a ukončený romboidným kovaním; rozmery: celková dĺ. 61,9 cm; dĺ. trňa 11,5 cm; dĺ. čepele 50,4 cm; š. čepele 4,2-3,7 cm, dĺ. hrotu čepele 6,8 cm; inv. č. 15/60 (obr. 5: 11).

- Železný hrot oštepú; list s výrazne odsadeným stredovým rebierkom a tuľajkou kruhového prierezu, zužujúcou sa smerom k listu, od ktorého je oddelená plastickým prstencom, na konci tuľajky sa nachádza priečný nit; rozmery: celková dĺ. 17,2 cm, dĺ. listu 9,7 cm, š. listu 3 cm, dĺ. tuľajky 7,5 cm; inv. č. 18/60 (obr. 5: 8).
- Železné oblúkovité nožnice s výrazne pravouhlo odsadeným ostrím; celková dĺ. 19,2 cm; inv. č. 17/60 (obr. 5: 4).
- Deformované a poškodené bronzové vedro so železným držadlom, typ Eggers 39 alebo 40, v strednej časti dna je vbitá signatúra podobná písmenu F; pr. 17,5 cm; inv. č. 21/60, 22/60 (obr. 5: 6, 7, 9).
- Fragmenty silne deformovaného bronzového cedidla neurčeného typu; inv. č. 14/60 (obr. 5: 5).
- Fragmenty roztaveného skla zelenkavého sfarbenia, pravdepodobne misky s rebrami, typu E 182-183; inv. č. 20/60 (obr. 5: 3).
- Fragment kostného predmetu, pravdepodobne ihlice; inv. č. 19/60 (obr. 5: 10).
- Hrudka živicovej smoly; inv. č. 13/60 (obr. 5: 2).
- Prepálené ľudské kosti; inv. č. 12/60.

Hrob 4 (6/60) - žiarový, urnový, rozrušený (obr. 3: 4)

V hĺbke 30 cm od povrchu bolo zistené zoskupenie črepov urny zničenej orbou a nedohorené prepálené ľudské kosti rozptýlené na ploche 35 x 30 cm. Medzi nimi bol zlomok bronzového predmetu, zlomok kostenej ihlice, skla a „cudzie“ čriepky.

Nálezy:

- Atypické fragmenty urny vyhotovenej v ruke; inv. č. 31/60.
- Fragment bronzového predmetu, pravdepodobne okraj cedidla alebo naberačky; inv. č. 32/60 (obr. 6: 3).
- Fragment roztaveného skleneného predmetu s farebným nádychom do zelena; inv. č. 34/60 (obr. 6: 2).
- Fragment kostného predmetu s kruhovitým prierezom, pravdepodobne ihlice; dĺ. 0,6 cm; inv. č. 33/60 (obr. 6: 1).
- Cudzie črepy rôznych v ruke modelovaných nádob, nevýrazné; inv. č. 31a/60.
- Prepálené ľudské kosti; inv. č. 30/60.

Hrob 5 (7/60) - žiarový, jamový, rozrušený (obr. 3: 5)

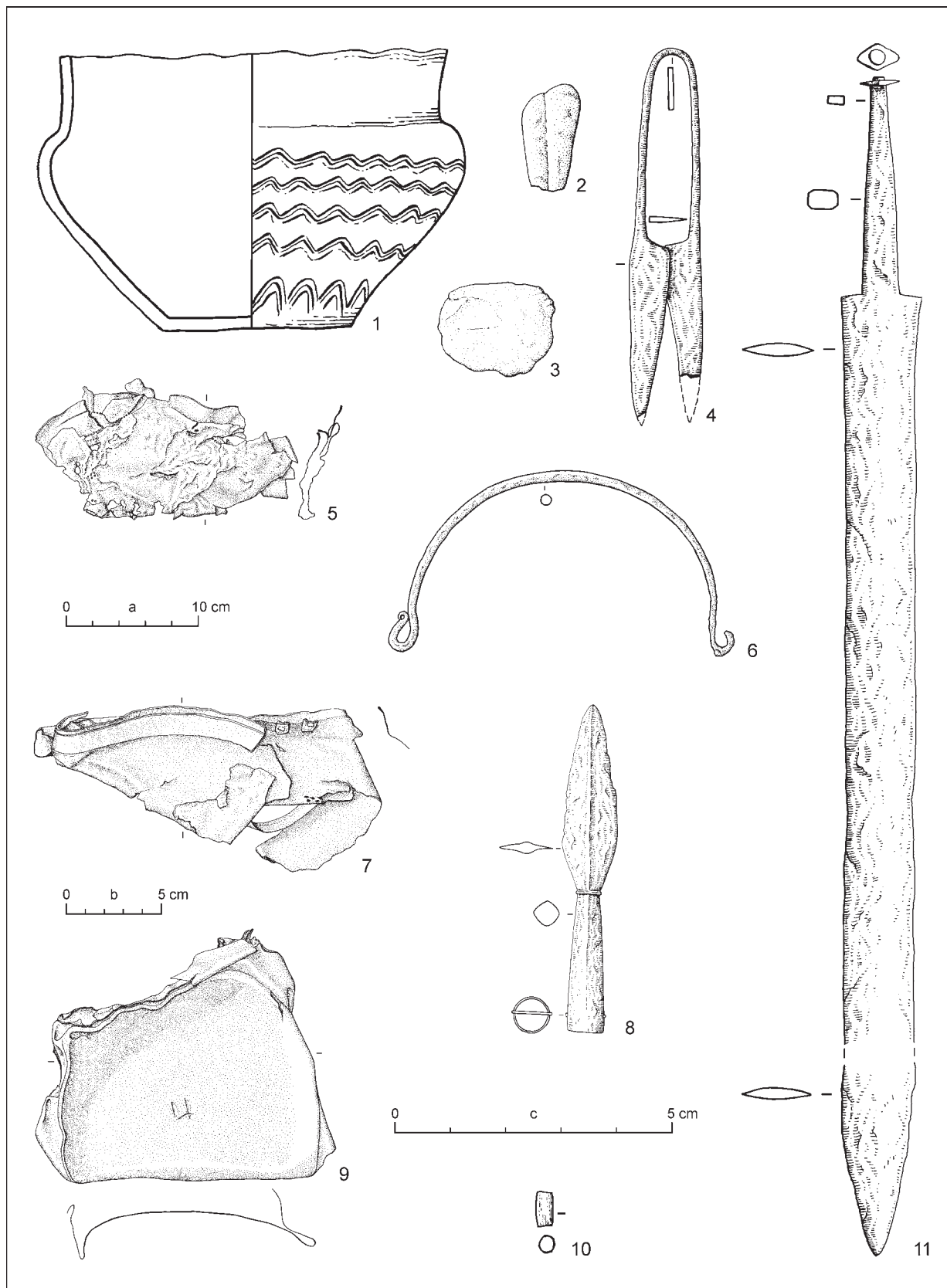
V hĺbke 30-40 cm od povrchu sa na ploche okolo 100 x 80 cm našlo zoskupenie prepálených ľudských kostí a črepy nádob. V profile mala hrobová jama rovné steny a kotlíkovité dno (obr. 3: 5).

Nálezy:

- Fragmenty keramiky, pochádzajúce z viacerých nádob vyhotovených v ruke; inv. č. 35/60.
- Prepálené ľudské kosti; inv. č. 36/60.

Analýza nálezov z Čaky

Ako sme uviedli vyššie, počas revízneho výskumu okolia mohyly z doby bronzovej bolo odkrytých aj päť žiarových hrobov z doby rímskej. Našli sa na ploche 7 x 12 m (obr. 3: 1). Ďalšia plocha s potenciálnym výskytom hrobov sa neodkrývala.

Obr. 5. Čaka-Kopec. Inventár hrobu 4/60. 1 - urna; 2 - hrudka živicovej smoly; 3 - fragment skla; 4 - nožnice; 5 - cedidlo; 6, 7, 9 - vedro; 8 - hrot oštepú; 10 - fragment ihlice; 11 - meč (1 - keramika; 2 - živicová smola; 3 - sklo; 4, 6, 8, 11 - železo; 5, 7, 9 - bronz; 10 - kosť). Mierka: a - 1; b - 2-9, 11; c - 10.

Zistené hroby teda pravdepodobne reprezentujú iba nepatrnú časť pohrebiska. Okrem keramiky sú v hroboch zastúpené najmä časti výzbroje a výstroja. V hrobovom inventári sa relatívne často vyskytli aj rímske importy - bronzové a sklené nádoby.

Možno sa oprávnene domnievať, že centrálna časť pohrebiska z doby rímskej sa pôvodne rozprestierala predovšetkým na ploche pôvodného násypu mohyly. Všetky hroby zahĺbené do pláňa mohyly boli v priebehu storočí prirodzeným znižovaním mohylového násypu i poľnohospodárskou činnosťou rozrušené a zničené. Usudzujeme tak z obdobnej archeologickej situácie na pohrebisku v Očkove, kde sa zachovali iba hroby za obvodom pláňa velatickej mohyly (Kolník 1956; Paulík/Kolník 1966, 23).

Súčasti výzbroje a výstroja

Meč

Obojsečný železný meč, s celkovou dĺžkou 61,9 cm, sa našiel v hrobe 3 (obr. 5: 11). Po kremácii bojovníka bol rituálne deformovaný. Meč charakterizuje pomerne krátka (50,4 cm), v priereze pôvodne romboidná čepeľ, ktorá sa smerom k hrotu mierne zužuje (4,2-3,7 cm) a je zakončená stredne dlhým (6,8 cm) ostro zrezaným hrotom. Dôležitým prvkom je ukončenie trňa rukoväte (dl. trňa 11,5 cm) romboidným železným kovaním držadla.

Meč možno zaradiť k typu III/3 podľa triedenia M. Biborského (1978, 66), resp. do VI. skupiny v jeho novej typológii (Biborski 1994, 97; 2004, 551). Meče priradené k typu gladius - s úzkymi čepeľami a s dosť výrazne vyznačeným trojuholníkovitým stredne dlhým hrotom - sú časté v rímskych provinciách, zriedkavejšie sa vyskytujú aj v stredo-európskom barbariku. Exemplár z Čaky svojimi rozmermi a proporciami zodpovedá typu Pompeje (Ulbert 1969, 126, 127), od ktorého sa mierne odlišuje profiláciou hrotu.

Podľa M. Biborského⁴ tvarovanie a technológia výroby meča z Čaky naznačuje, že ide o rímsky import. Proporciami a rozmermi je mu veľmi blízky meč z Newsteadu, z jamy LVII (Bishop/Coulston 1993, tab. 36: 2). Z územia rímskych provincií poznáme viaceré analógie. Takéto meče sa našli napríklad v Mainzi-Wiesbadene, vo Vindonisse i v koryte Rýna pri Oosterbeeku v Holandsku. Najdôležitejší je ale nález z eponymných Pompejí (Biborski 1994,

97, tam i ďalšia literatúra). V stredodunajskom barbariku sa meče VI. skupiny Biborského vyskytli v Bližkoviciach na južnej Morave (Tejral 1971, 51, tab. 12: 5) a v hrobe 13 v Sládkovičove na juhozápadnom Slovensku (Kolník 1980, 133, tab. CXXXI: 13b).

Na území przeworskej kultúry sa analogický meč našiel v hrobe „A“ na pohrebisku Kotla v dolnom Sliezsku (Pescheck 1937, 268, obr. 1) a v Orońsku na Mazovsku (Biborski 1978, 65, tab. 11: a). Sprievodnými nálezmi gladiov III. typu, resp. VI. skupiny podľa Biborského, bývajú včasnejšie varianty štítových puklíc s tupým hrotom, typu J. 7a (Godłowski 1992, 72, tab. 2: 1) a držadlá štítov s poloblúkovitým prierezom a výrazne klenutými obdĺžnikovitými koncovými ploškami (Godłowski 1992, 72, tab. 2: 2). V hroboch przeworskej kultúry s uvedeným typom mečov paralelne vystupujú súbory pozostávajúce z dvoch alebo až troch železných hrotov kopijí a oštepov. Medzi hrotmi nachádzajúcimi sa v jednom hrobe sa pritom často prejavujú značné rozdiely v ich dĺžke, čo pravdepodobne znamená, že jeden z nich predstavoval hrot kopije a druhý hrot oštepu (Godłowski 1992, 80).

Meč z Čaky možno datovať na základe paralel v barbariku do prvých desaťročí 2. stor. po Kr., teda do stupňa B2 doby rímskej (Biborski 1978, 66; 1994, 97; 2004, 551; Kaczanowski 1992, 26). Skoršie datovanie - do poslednej štvrtiny 1. stor. po Kr., keďže takto sú pevne datované meče z Pompejí (Ulbert 1969) - v prostredí barbarika sotva prichádza do úvahy. Treba pripustiť, že osvedčená forma meča sa udržala aj v 2. stor. po Kr.

Hrot oštepu

Železný hrot oštepu s listovitým ostrím, s dĺžkou 17,2 cm, sa našiel v hrobe 3 (obr. 5: 8). Má pomerne tenký list, v priereze s jemne odčleneným rebierkom, ide o Kaczanowského typ PL B4, resp. o Pietov typ 1 (Pieta 2005). Tuľajka sa zužuje smerom k listu (Kaczanowského typ T4) a v priereze má mierne elipsovité tvar (Kaczanowského typ PT 4). V najširšej časti tuľajky sa nachádza priečný nit. Najbližšie analógie tvoria hroty Kaczanowského typu VI-1 alebo Pietovho typu 1 (Pieta 2005, 41, tab. 1: 1-5). Náš exemplár sa od týchto, už v neskorolátenskom kontexte bežných typov odlišuje plastickým prstencom umiestneným medzi tuľajkou a listom. Opakuje sa na konci staršej doby rímskej. Proporciami sa hrotu z Čaky podobá hrot

⁴ Metalografickú analýzu meča urobil M. Biborski (IA UJ, Kraków). Za analýzu sme mu zaviazaní úprimnou vďakou. Vzor-ka bola odobratá z jednej strany čepele. Na priečnom reze čepele vystupuje štruktúra (perlit a ferit) zodpovedajúca tvrdej oceli s obsahom uhlíka okolo 0,5-0,6%. Tvrdosť nameraná na ostří meča je 146 HV a v strednej časti čepele 152 HV. Meč bol pravdepodobne ukutý z jedného kusa rovnomerne kalenej tvrdej ocele. M. Biborski ho zaraďuje do skupiny A II svojej technologickej klasifikácie mečov z doby rímskej (Biborski 2004). Prepálenie na hranici neumožnilo zistiť, v akom stupni bola pôvodne čepeľ kalená.

oštepu z Tarnowa v Sliezsku (hrob 19a), datovaný do fázy B2a doby rímskej (Godłowski 1992, tab. 2: 5).

Podobné hroty, s plastickým prstencom odčleňujúcim listovité ostrie od tuľajky, sú známe zo Škandinávie (Järpås Kyrka a Frödinge-Alsta; Nicklasson 1997, 218, 230, tab. 13: a; 25: a). Tam sú však datované do neskoršieho obdobia - do fázy C1b, čo súvisí s ich odlišnými typologickými znakmi (Nicklasson 1997, 218). Spomínané prstence sa pomerne často vyskytujú na tuľajkách so spätnými krídelkami (Kaczanowskiho typu A, B, C), datovaných do stupňov B1-B2 doby rímskej (Kaczanowski 1995, 75). Hrot z Čaky možno vzhľadom na uvedené paralely začleniť podľa nášho názoru do rozvinutého stupňa B2, teda do fázy B2b doby rímskej (Kaczanowski 1995, 17, tab. VII, XX).

Nožnice

Súčasťou nálezového inventára hrobu 3 (4/60) sú aj železné oblúkovité pružinové nožnice (obr. 5: 4). Patria k najbežnejšiemu typu nožníc, s takmer pravouhlo odsadenými základňami čepeľí. Priradiť ich môžeme k typu I, variantu a/b podľa A. Knaackovej (1978, 18, 19, obr. 2a; 3a). Tento typ nie je chronologicky citlivý a vyskytuje sa od neskoršej doby laténskej až do stupňa B2/C1 (prípadne C1) doby rímskej (Knaack 1978, 21). V analyzovanom hrobe vystupujú tieto nožnice spolu s mečom typu Pompeje - Biborského skupiny VI, čo nám dovoľuje ich začlenenie do stupňa B2.

Kostené ihlice

Dva fragmenty pravdepodobne kostených ihlíc (obr. 5: 10; 6: 1) sa našli v hrobe 3 (4/60) a v hrobe 4 (6/60). Obe ihlice mali tvar valcovitej tyčinky s kruhovým prierezom. Fragmentárny stav neumožňuje ich bližšie typologické zaradenie.

Keramika

Terrina s vyčleneným hrdlom bola použitá ako urna v hrobe 3. Baňaté telo mala zdobené štyrmi trojnásobnými rytými vlnovkami vytvorenými hrebeňovitým nástrojom (obr. 5: 1). Jej okraj bol poškodený orbou. Na základe sprievodných hrobových nálezov ju môžeme datovať do stupňa B2. Príbuzné paralely k tvaru i výzdobe sa vyskytujú v sídliskových a hrobových nálezoch nielen z juhozápadného Slovenska (Kolník 1962, 378, obr. 130: 8; 1980, tab. LVI; CXLI: 33a; Turčan 1996, 114, obr. 3: 1, 8), ale aj v dolnorakúskom barbariku (Pollak 1980, 20, 117, 135, 192, tab. 9: 20; 135: 17-22) a na Morave (Droberjar 1997, 30; typ výzdoby 370 - obr. 21; typ formy 3101 - obr. 42).

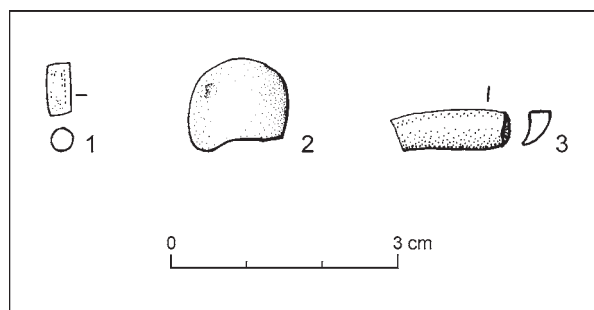
Importy z provincií

Bronzové nádoby

Výrazne deformované bronzové vedro so železným držadlom (obr. 5: 6, 7, 9) sa našlo vo výbave hrobu 3 (4/60). Ide o vedro östlanského typu (typ Eggers 39 alebo 40). Z vonkajšej strany je na dne v strednej časti vyrytá signatúra podobná písmenu F (obr. 5: 9). Vedro östlanského typu (lat. názov *oula* alebo *olla*) patrilo ku každodenne používanému kuchynskému riadu v rímskom vojenskom výstroji (Hilgers 1969, 112; Kunow 1983, 71, obr. 15, tab. 3: 39, 40; Petrowszky 1993). V nálezovej kombinácii so súpravou naberačky a cedidla sa považuje za súčasť nápojového servisu (Kunow 1983, 79). Prevažný výskyt tohto typu nádob sa v barbariku viaže k stupňu B2 (Eggers 1951, 163, obr. 19, tab. 5: 39; 6: 40, mapa 19; 1955, 202, obr. 2: 22; 6; Karasová 1998, 70).

Fragmenty bronzového cedidla pochádzajú z hrobu 3 (4/60). Neumožňujú nám stanoviť, či išlo o typ s veslovitým alebo palicovitým držadlom (typ Eggers 159-162).

Torzo okraja ďalšej bronzovej nádoby, pravdepodobne cedidla alebo naberačky (obr. 6: 3), sa našlo v hrobe 4 (6/60).

Obr. 6. Čaka-Kopec. Inventár hrobu 6/60. 1 - fragment ihlice; 2 - fragment skla; 3 - fragment bronzového predmetu (1 - kosť; 2 - sklo; 3 - bronz).

Sklo

Zliatky prepáleného priesvitného skla s odtieňom do zelena boli nájdené v hrobe 3 (4/60). Možno predpokladať, že pochádzajú z misky s rebierkami typu Eggers 182-183 (obr. 5: 3). Takéto misky sa datujú na koniec stupňa B1 a do stupňa B2 doby rímskej (Eggers 1951, I, 178; II, tab. 14: 182, 183, mapa 49).

V hrobe 4 (6/60) bol odkrytý atypický fragment prepáleného neurčiteľného skleneného predmetu zelenkavej farby (obr. 6: 2).

Zhodnotenie

Najbohatšiu a najsignifikantnejšiu hrobovú výbavu obsahoval hrob 3 (4/60). Bol to hrob germánskeho bojovníka, zaradený do stupňa B2. Bližšie ho datujú chronologicky citlivé nálezy - meč typu gladius-Pompeje (skupina VI podľa Biborského) a hrot ošteru (typ VI podľa Kaczanowského). Uvedený hrob patrí medzi najstaršie dosiaľ známe uzavreté nálezové celky v tejto oblasti. Datujeme ho na začiatok 2. stor. po Kr.

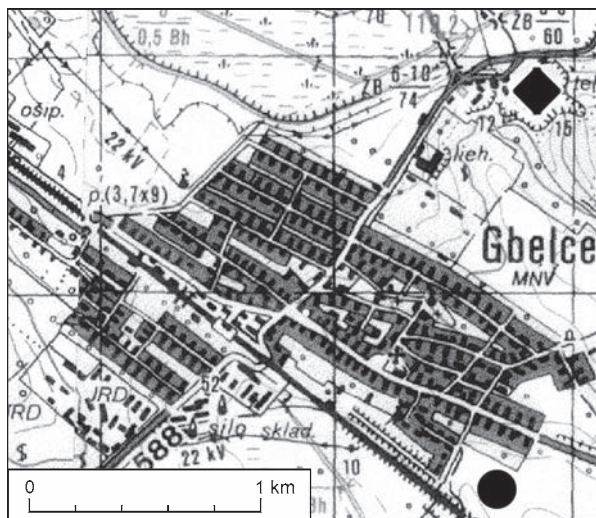
POHREBISKO GBELCE

Pohrebisko sa nachádzalo v polohe Tehelňa na severovýchodnom okraji obce Gbelce (maďarsky Köbölkút; okr. Nové Zámky). Bolo situované na severozápadnom a západnom okraji sprášového návršia „Szent Jancsidomb“. Jeho svahy boli exploatované v 20. stor. hliniskom tehelne. V západnej a juhozápadnej časti hliniska tehelne sa v minulosti sporadicky zachraňovali zvyšky žiarových hrobov z doby rímskej.

Severne od lokality sa rozkladá nížina, cez ktorú tečie potok Paríž, vytvárajúci neďaleko pohrebiska močaristú zónu. Južne od pohrebiska, asi 700 až 1000 m sa v polohe Čapáš nachádza germánske sídlisko (obr. 7).

História záchrany nálezov

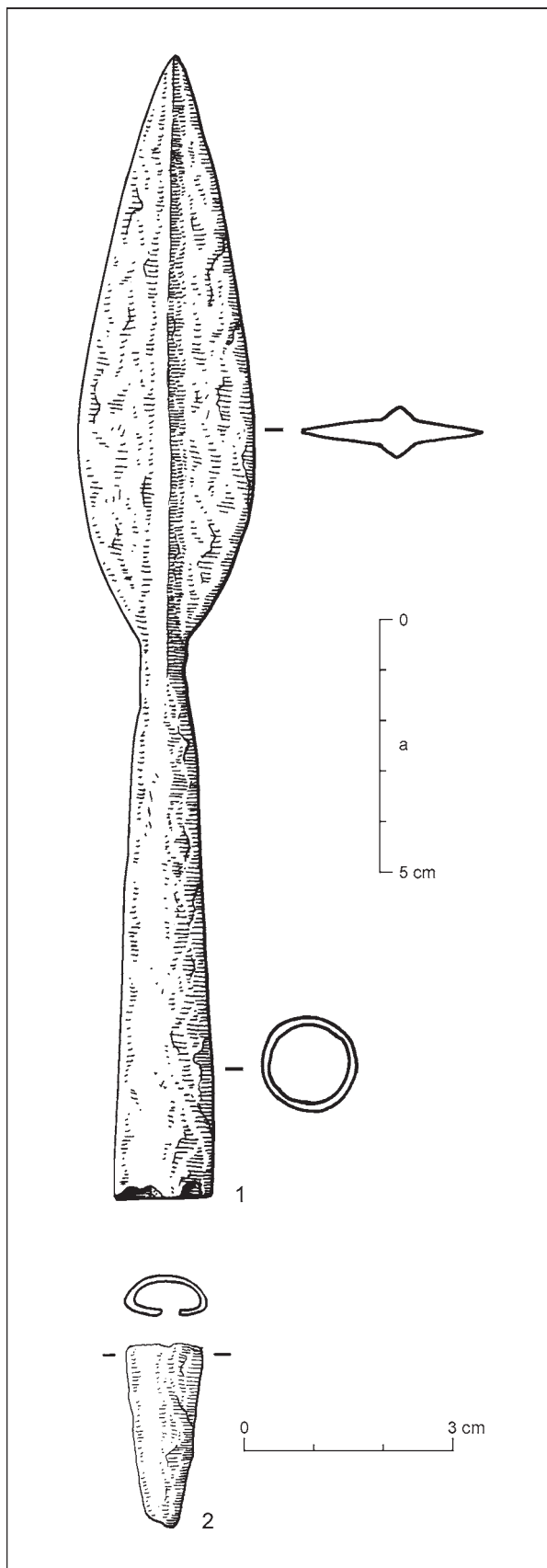
Prvými nálezmi z tejto lokality sú pravdepodobne predmety, ktoré v roku 1870 daroval miestny farár Bencze do Magyar Nemzeti Múzea v Budapešti

Obr. 7. Gbelce. Plán obce s vyznačením osady Čapáš (krúžok) a pohrebiska Tehelňa (štvorec).

(nálezy pod písmenom A). Za Slovenského štátu, v rokoch 1939-1945, boli Gbelce na tzv. zabranom území a patrili do Maďarska. V rokoch 1940-1942 tu údajne (podľa výpovedí miestnych obyvateľov) krátkodobo pracovala skupina maďarských archeológov. Obyvateľ Gbeliec K. Kučera odovzdal vtedy prvé nálezy do múzea v Nových Zámkoch, avšak pri bombardovaní mesta v roku 1945 boli zničené. Podľa ich opisu nálezcom možno predpokladať, že išlo prevažne o rôzne praveké nálezy. V zime roku 1955 zaregistroval terénny pracovník L. Kečkéš (AÚ SAV) v profile hliniska tehelne dva rozrušené kostrové hroby. Pri nasledovnej obhliadke náleziska boli však už odstránené, takže o ich kultúrnom a časovom určení nie sú bližšie informácie. Na jar roku 1956, kedy došlo v tehelni k rozšíreniu výroby a k rozsiahlejšej ťažbe hliny, miestny obyvateľ A. Žitva nazbieral črepy kanelovanej keramiky, nedohorené ľudské kosti a drobné zliatky skla a bronz z rozrušených hrobov z doby rímskej. Na jeho podnet urobili L. Kraskovská a M. Pichlerová (SNM) na lokalite povrchový zber. Získali značné množstvo keramických črepov, prepálených ľudských kostí, drobných bronzových a železných zlomkov i zliatkov skla (nálezy pod písmenom B). Usúdili, že pri odstraňovaní ornice pri ťažbe spráše došlo k zničeniu pohrebiska a výskyt neporušených hrobov z doby rímskej nepovažovali za príliš pravdepodobný. Preto ani neiniciovali záchranný výskum (Pichlerová 1957, 799, 814-816).

Ďalšie keramické nálezy z rozrušených hrobov získal J. Rajček (AÚ SAV) v roku 1956 (nálezy pod písmenom C) a väčšie množstvo keramických črepov zhromaždil miestny obyvateľ Š. Kučera (nálezy pod písmenom D). V roku 1957 získal povrchovým zberom J. Kováč ďalšie keramické fragmenty (nálezy pod písmenom E) a v roku 1958 zachránil Š. Ketner neporušenú urnu (nálezy pod písmenom F). Od robotníkov tehelne získal J. Rajček v tom istom roku železný hrot kopije (nález pod písmenom G). V roku 1961 sa podarilo T. Kolníkovi a M. Dušekovi (AÚ SAV) získať nálezy zo štyroch rozrušených urnových hrobov. Tieto zachránil pri sledovaní ťažby hliny žiak miestnej školy T. Lieskovský (nálezy pod písmenom H). Koncom decembra v roku 1961 urobil obhliadku náleziska terénny technik Š. Blaho (AÚ SAV) a povrchovým zberom získal ďalšie nálezy z rozrušených žiarových hrobov (nálezy pod písmenom I). V roku 1962 preverili situáciu na nálezisku T. Kolník, A. Habovštiak a A. Rajček (AÚ SAV). Došli k záveru, že plocha, na ktorej sa vyskytovali nálezy, teda i pohrebisko, je ťažbou hliny nenávratne rozrušená a realizácia eventuálneho záchranného výskumu tu už nie je aktuálna. Zberom získali niekoľko nálezov z rozrušených hrobov (nálezy pod písmenom J).

Obr. 8. Gbelce-Tehelňa. Predmety zo železa. 1 - hrot kopije; 2 - botka. Mierka: a - 1; b - 2.

Nálezy sú uložené v Archeologickom ústave Slovenskej akadémie vied v Nitre, v Ponitrianskom múzeu v Nitre a v Poľnohospodárskom múzeu v Nitre. Sídľiskové nálezy z doby rímskej boli zistené asi 700-1000 m južne od pohrebiska v polohe Gbelce-Čapáš (Křížek 1966, 113; Kuzmová/Roth 1988, 32, č. 22) a Gbelce-Nová osada-Pri železnici (Kopecký/Kuzma/Rajtár 1990, 100).

Opis hrobov a nálezov

A. Nálezy z roku 1870

- Hlinená nádoba vázovitého tvaru, modelovaná v ruke; rozmery: v. 11,5 cm, pr. dna 5 cm.
- Sklené perly červené (7 ks), biele (4 ks), žlté (1 ks), modré (1 ks).
- Hlinený praslen.

Poznámka: Nálezy nám nie sú známe z autopsie, podľa záznamu v dokumentácii AÚ SAV v Nitre však usudzujeme, že by mohlo ísť o nálezy z doby rímskej.

B. Nálezy z roku 1956 (A. Žitva, M. Pichlerová, L. Krasňanská)

- Zlomky v ruke modelovanej keramiky, prevažne pochádzajúce z nádob vázovitého tvaru a z hlbokých mís, ktoré sú zdobené ozubeným kolieskom a hrebeňom rytými koncentrickými oblúkmi, hustými bradavkami (nepravé barbotino), nepravidelnými jamkami, hustými žliabkami a rebrami, oválnymi jamkami, jemne presekávanými alebo podkovovite pretláčanými obvodovými lištami a ďalšími motívmi v rôznych kombináciách; materiál je pomerne dobre vypálený, s jemnou prímiesou piesku; povrch je hladký, niekedy tuhovaný. Zastúpené sú zlomky asi 35 nádob.
- Fragmenty germánskej keramiky vyhotovenej na hrnčiarskom kruhu, pochádzajúce z nádob s výrazne odsadeným dnom, pravdepodobne z prstencovitých mís s horizontálne členenou hornou časťou; materiál je sivé farby. Zastúpené sú zlomky asi 7 nádob.
- Fragmenty neurčiteľných železných predmetov.
- Drobné zlomky bronzového plechu, bližšie neurčiteľné, pochádzajúce pravdepodobne z nádob.
- Fragmenty zliatkov skla modrej a bielej farby, pravdepodobne z perál.

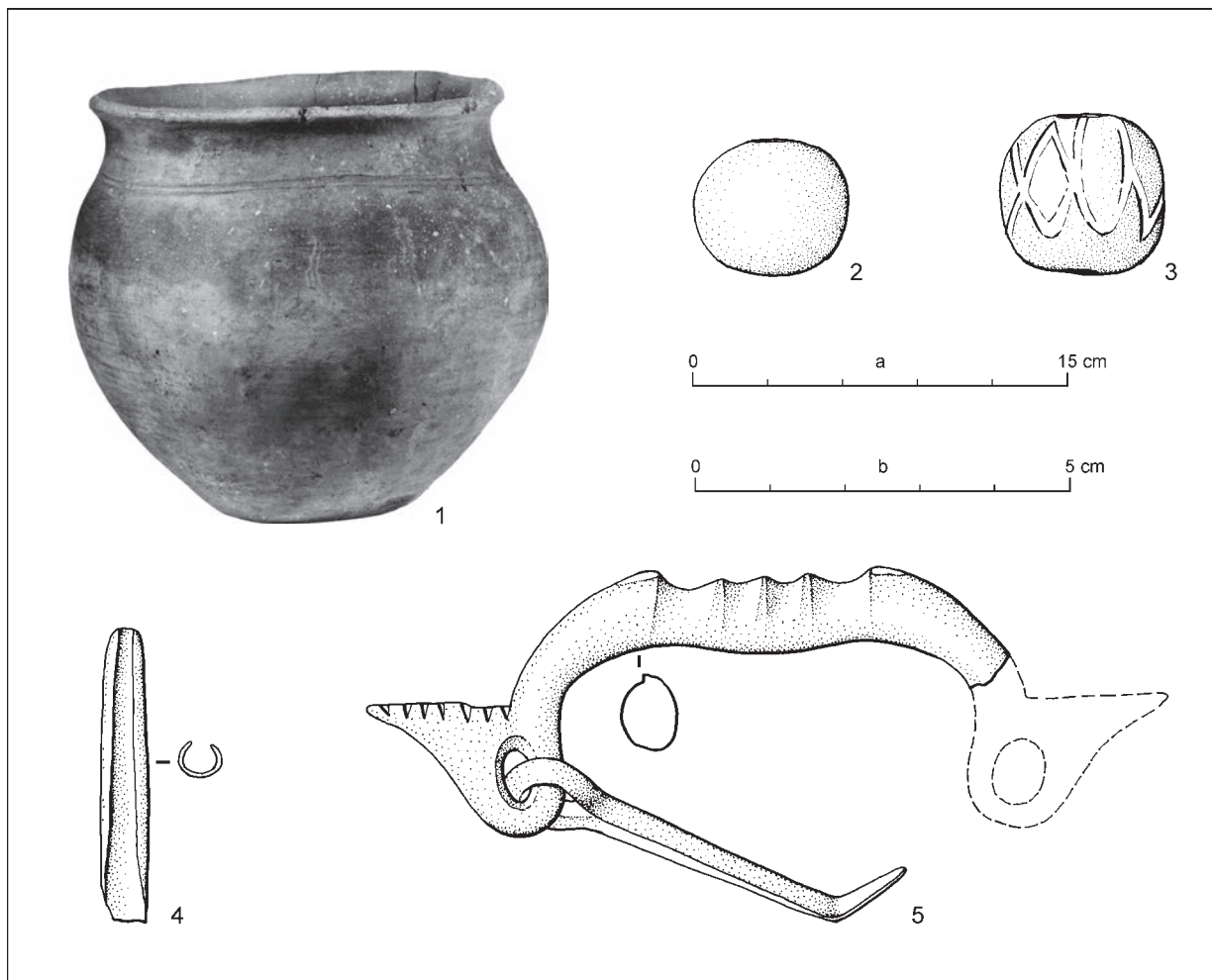
C. Nálezy z roku 1956 (J. Rajček)

- Fragmenty v ruke tvarovanej germánskej keramiky vázovitého tvaru; materiál jemne plavený; povrch tuhovaný leštený, zdobený meandrom vytvoreným ozubeným kolieskom, rytými líniami a žliabkami.
- Zlomky v ruke vyhotovených nádob terrinovitého tvaru, zdobené rytými oblúčkmi vyhotovenými hrebeňom; materiál s prímiesou piesku.
- Nezdobené zlomky hrncov s esovitým profilom; materiál s prímiesou piesku; povrch hladký.
- Fragmenty keramiky vyrobenej na kruhu; materiál jemne plavený, šedohnedej farby.

D. Nálezy z roku 1956 (K. Kučera)

Keramiká vyhotovená v ruke:

- Horná časť hrncovitej nádoby s esovitým tvarom, zdobená rytými líniami usporiadanými do tvaru siete; po-

Obr. 9. Gbelce-Tehelňa. Inventár hrobu 1/61. 1 - urna; 2, 3 - sklené koráliky; 4 - fragment bronzového predmetu; 5 - drážadlo drevenej skrinky (1 - keramika; 2, 3 - sklo; 4, 5 - bronz). Mierka: a - 1; b - 2-5.

vrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, tvrdo vypálený; pr. ústia 23 cm (obr. 14: 3).

- Fragment nádoby, zdobený zvislými rytými líniami; povrch hladký, tuhovaný, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 18: 7).
- Fragment nádoby, zdobený vodorovnými jemnými plastickými lištami; povrch hladký, lesklý, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 18: 3).
- Fragment nádoby, zdobený plastickou pseudobarbotínovou ornamentikou; povrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 17: 7).
- Fragment nádoby, zdobený kanelovaním; povrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 18: 2).
- Zlomky asi 140 nádob, prevažujú črepy z pomerne dobre vypáleného materiálu, s povrchom hladným alebo lešteným. Sú to najmä zlomky terrín (6 ks), váz (2 ks), vázovitých mís (5 ks), hlbokých mís (19 ks) a hrncovitých nádob s dovnútra vtiiahnutým okrajom (4 ks). Fragmentov z hrubšieho materiálu,

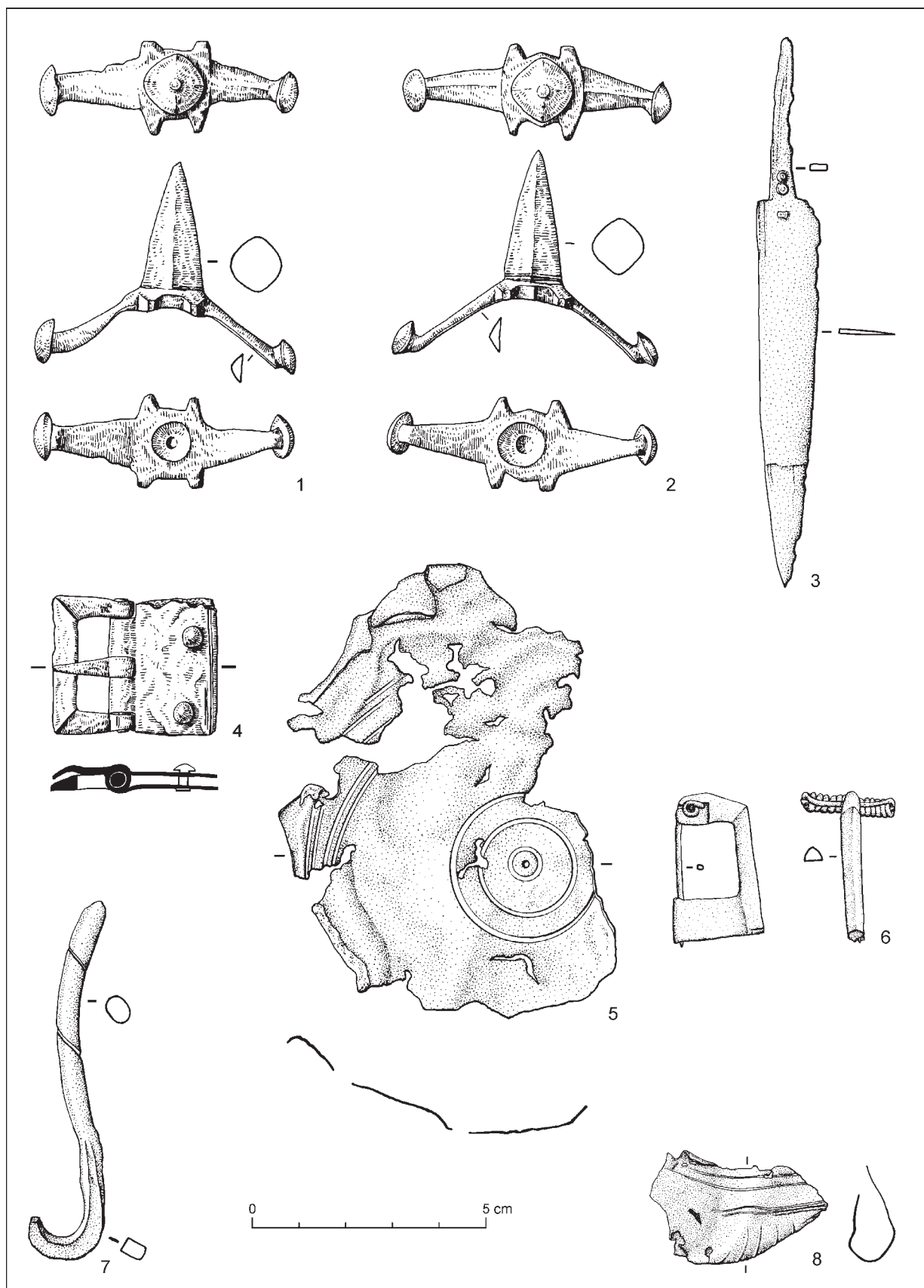
s výraznejšou prímiesou piesku, s nehladeným alebo nekvalitne vypracovaným povrchom je veľmi málo a predstavujú fragmenty esovite profilovaných hrncov zdobených ozubeným kolieskom, hrebeňom rytými ryhami v tvare vlnoviek, oblúkov, vejárov, mriežok či zvislých línii, nalepenými plastickými výčnelkami, plastickými rebrami, vtlačanými žliabkami, pretláčanými jamkami, oválnymi odtlačkami a odtlačkami trojuholníkovým kolkom; pomerne často vystupuje trojuholníkovité usporiadanie výzdobných motívov.

Keramika vyrobená na hrnčiarskom kruhu:

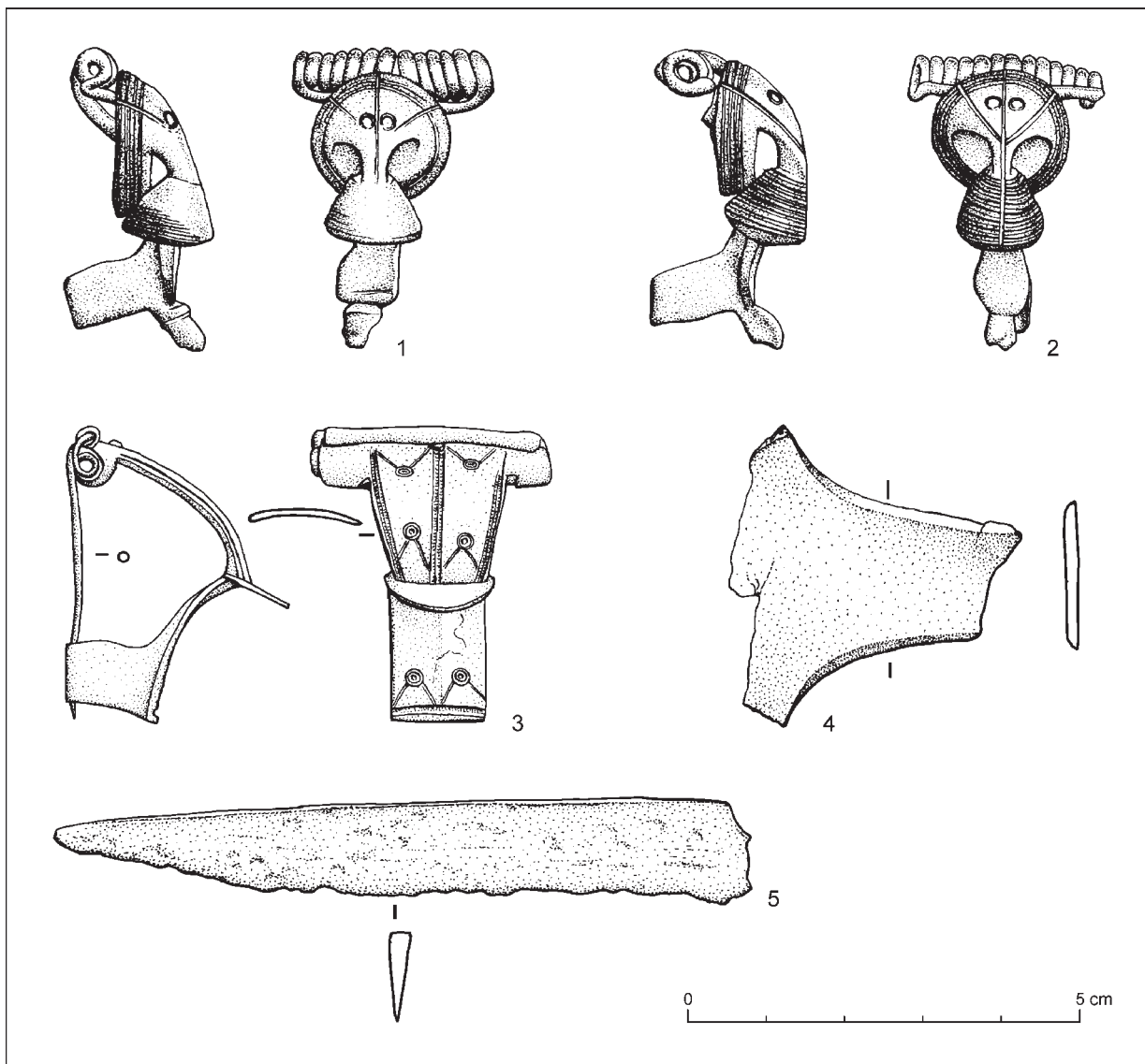
- Zlomky asi 14 nádob, pravdepodobne všetky pochádzajú z vázovitých mís, jeden fragment má výrazné horizontálne členenie v hornej časti a jeden je zdobený vlnovkou nachýlenou doľava; všetky sú z jemne plaveného materiálu, iba výnimočne s prímiesou piesku; povrch majú sivej farby.

Rímskoprovinciálna keramika:

- Fragment ústia hrncovitej nádoby s okružím; povrch hladký, sivej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, tvrdo vypálený; pr. ústia 20 cm (obr. 14: 4).

Obr. 10. Gbelce-Tehelňa. Inventár hrobu 2/61. 1, 2 - oblúkovité ostrohy; 3 - nôž; 4 - pracka; 5 - fragment nádoby; 6 - spona; 7 - držadlo; 8 - fragment vedra (1-4, 7 - železo; 5, 6, 8 - bronz).

Obr. 11. Gbelce-Tehelňa. Inventár hrobu 3/61. 1-3 - spony; 4 - fragment držadla; 5 - fragment noža (1, 2, 5 - železo; 3 - striebro; 4 - bronz).

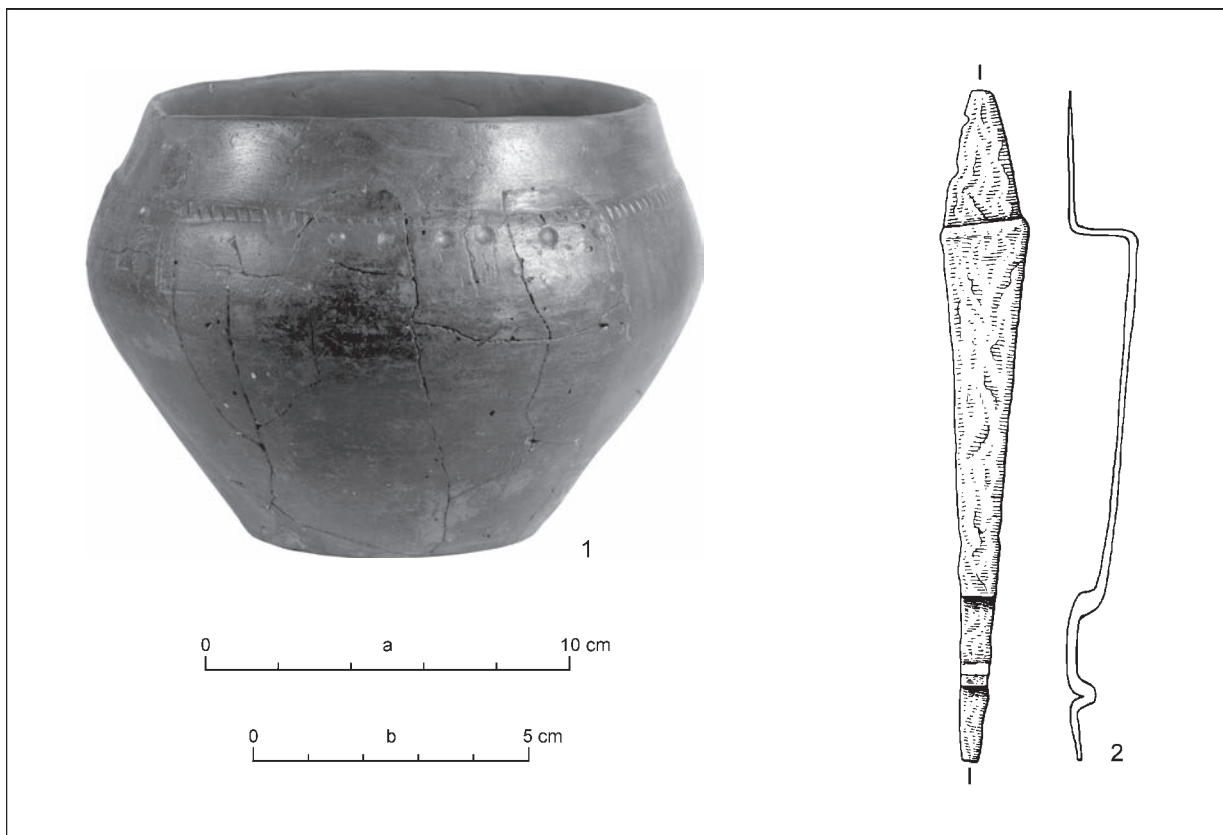
- Drobné zlomky nedohorených ľudských kostí a drobné úlomky neurčitelných železných predmetov.

E. Nálezy z roku 1957 (J. Kováč)

Keramika vyhotovená v ruke:

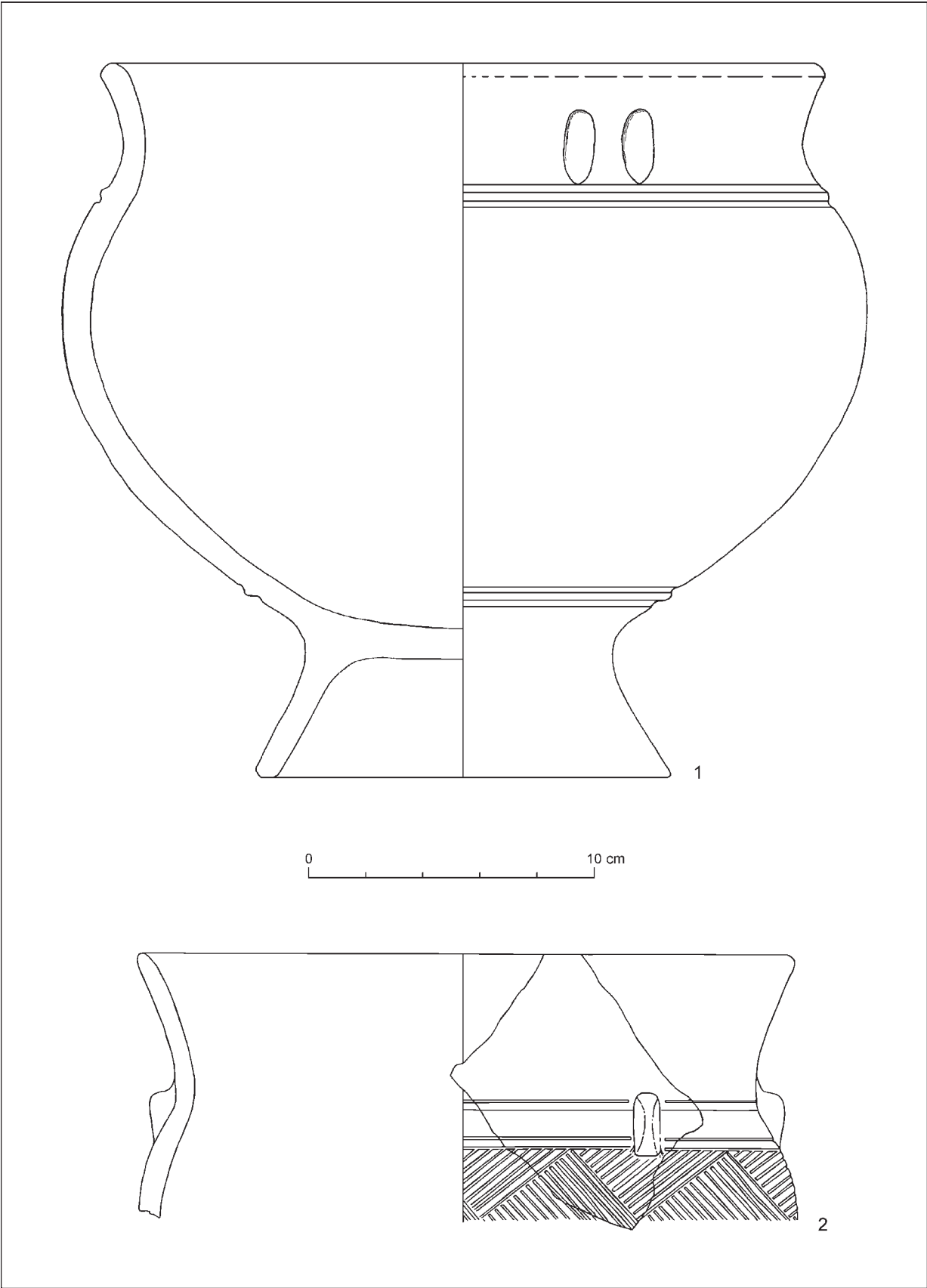
- Fragment nádoby zdobenej odtlačkami kolka v podobe dekomponovaného vajcovca; povrch drsný, sivej farby; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený (obr. 17: 4).
- Fragment nádoby zdobenej vodorovnými i zvislými líniami vytvorenými pomocou ozubeného kolieska; povrch hladký, lesklý, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 16: 13).
- Fragment nádoby zdobenej šikmým kanelovaním; povrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 18: 4).

- Fragment nádoby zdobenej vodorovnou a zvislými rytými líniami; povrch drsný, zvonka sivej a znútra čiernej farby; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený (obr. 17: 3).
- Fragment nádoby zdobenej šikmými rytými líniami; povrch drsný, zvonka sivej a znútra čiernej farby; materiál s prímiesou piesku, tvrdo vypálený (obr. 19: 6).
- Horná časť hlbokkej misy s von vyhnutým ústím, priemer ktorého je väčší ako maximálny priemer tela. Telo zdobené vodorovnou plasticou lištou a ornamentom, ktorý tvorí cikcakovitá línia vyhotovená pomocou dvojitého ozubeného kolieska, ktorým je vyhotovené aj zdobenie v tvare trojuholníkov pod okrajom; povrch hladký, tuhovany, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, tvrdo vypálený; pr. ústia 20 cm (obr. 14: 2).

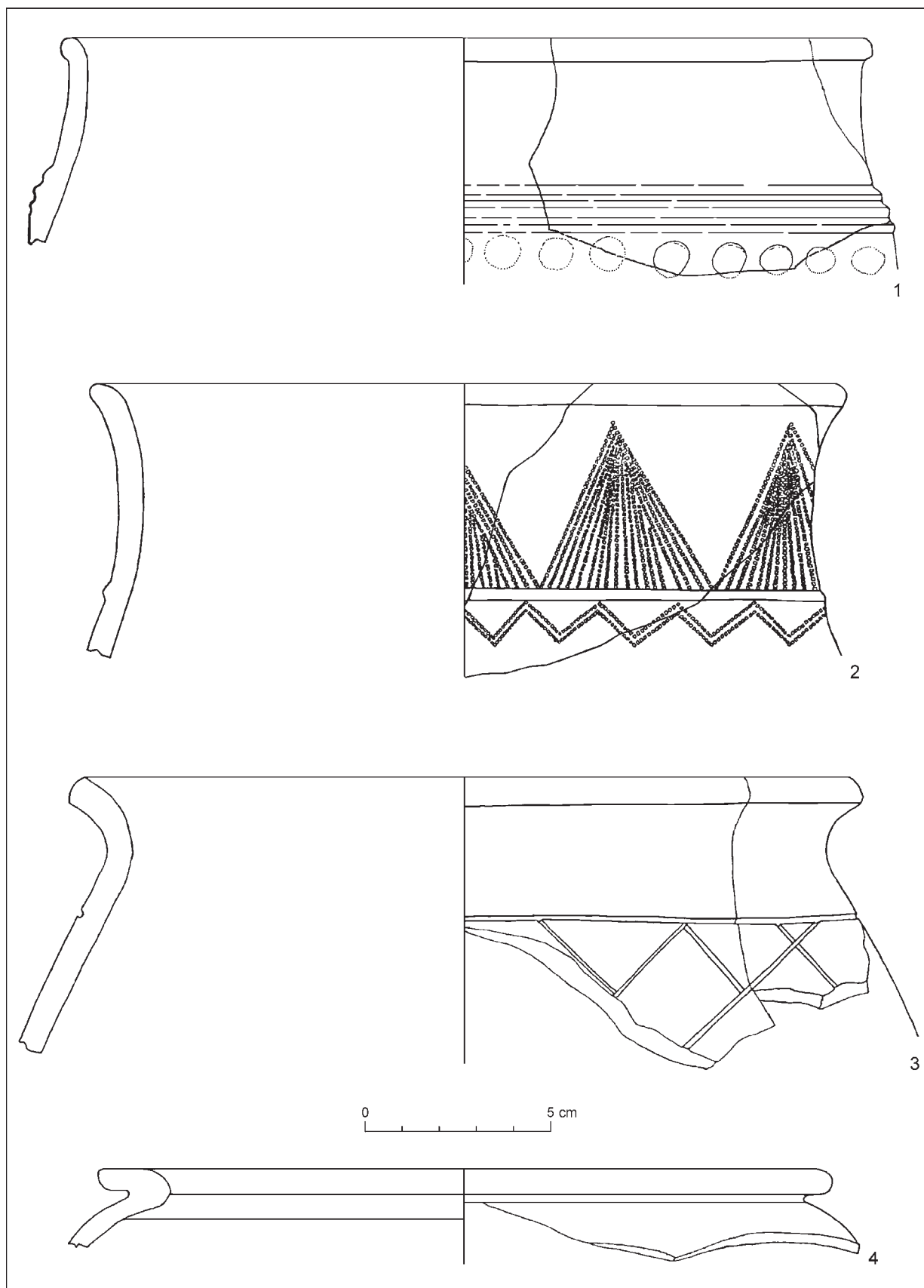

Obr. 12. Gbelce-Tehelňa. Inventár hrobu 4/61. 1 - urna; 2 - záves pošvy meča (1 - keramika; 2 - železo). Mierka: a - 1; b - 2.

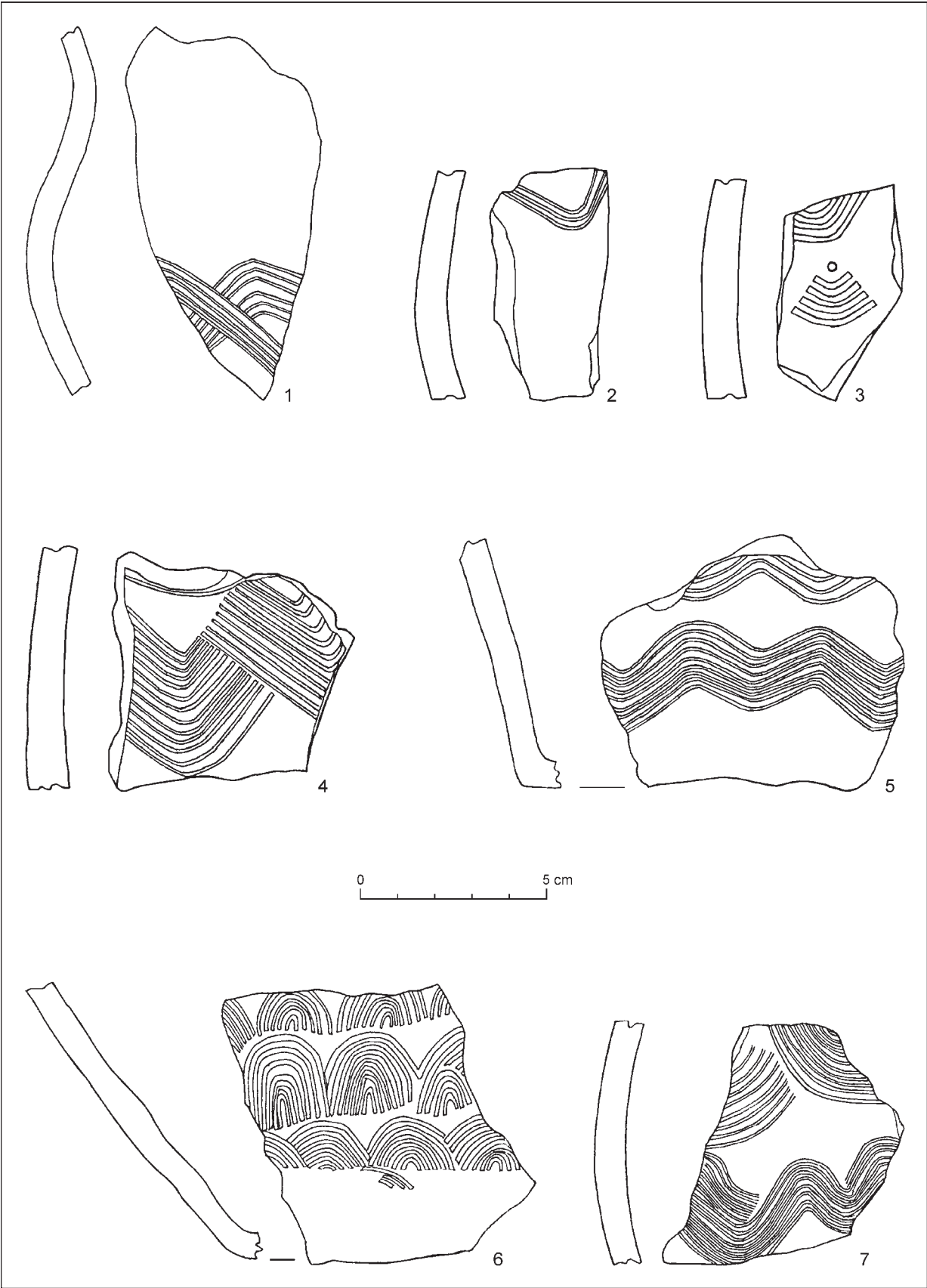
- Fragment okraja nádoby, zdobený šikmým kanelovaním; povrch hladký, tuhovaný, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 18: 1).
- Fragment nádoby, zdobený odtlačkami v tvare trojuholníkov; povrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 18: 10).
- Fragment nádoby, zdobený ornamentom vytvoreným pomocou ozubeného kolieska; povrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 16: 2).
- Fragment nádoby, zdobený šikmými rytými líniami; povrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 18: 8).
- Fragment nádoby, zdobený koncentrickými výsekmi kružnice; povrch drsný, zvonka sivej a znútra čiernej farby; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený (obr. 15: 4).
- Fragment nádoby, zdobený kolkom v tvare koncentrického oblúka; povrch drsný, čiernej farby; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený (obr. 15: 3).
- Fragment nádoby, zdobený ornamentom svastiky, vytvoreným pomocou ozubeného kolieska; povrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 16: 3).
- Fragment nádoby, zdobený ornamentom vytvoreným pomocou ozubeného kolieska a dvomi vodorovnými plastickými lištami; povrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 16: 4).
- Fragment nádoby, zdobený ornamentom vsúvaných trojuholníkov (tzv. vlčích zubov) a dvomi, rytými vodorovnými líniami; povrch drsný, sivej farby; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený (obr. 19: 1).
- Fragment nádoby, zdobený ornamentom rytých línii; povrch drsný, zvonka sivej a znútra čiernej farby; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený (obr. 19: 5).
- Fragment nádoby, zdobený viacnásobnou rytou vlnovkou a rytými koncentrickými výsekmi oblúkov; povrch drsný, čiernej farby; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený (obr. 15: 6).
- Fragment nádoby, zdobený ornamentom vsúvaných trojuholníkov (vlčích zubov) a rytou vodorovnou línii; povrch drsný, čiernej farby; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený (obr. 19: 3).
- Fragment nádoby, zdobený zónou koncentrických výsekov oblúkov; povrch drsný, zvonka sivej a znútra čiernej farby; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený (obr. 15: 6).
- Misa so zaokrúhleným telom a von vyhnutým ústím, zdobená pásom tzv. vlčích zubov, zvislými plnými uchami a dvomi vodorovnými rytými líniami; povrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, tvrdo vypálený; pr. ústia 26 cm (obr. 13: 2).
- Fragment nádoby, zdobený radom viacnásobnej rytej vlnovky; povrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený (obr. 19: 8).

Obr. 13. Gbelce-Tehelňa. Výber keramických nálezov.

Obr. 14. Gbelce-Tehelňa. Výber keramických nálezov.

Obr. 15. Gbelce-Tehelňa. Výber keramických nálezov.

- Fragment nádoby, zdobený vhladzovaním v tvare šikmej siete; povrch drsný, sivej farby; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený (obr. 19: 9).
- Fragment nádoby, zdobený viacnásobnou rytou vlnovkou; povrch drsný, sivej farby; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený (obr. 15: 1).
- Zlomky asi 13 nádob modelovaných v ruke, medzi ktorými sú: fragment zdobený meandrom vyhotoveným pomocou trojitého ozubeného kolieska; materiál jemný; povrch tuhovaný, leštený; fragment zdobený rytými nízkymi oblúčikmi; črep zdobený vejárovitými oblúčikmi; 5 črepov vázovitých mís so zosilneným okrajom a okrajovou lištou na podhrdlí, zdobených na maximálnej vydotine vtlačenými jamkami alebo zvislými žliabkami; zlomok nádoby zdobenej na rozhraní ostro lomeného hrdla a pliec výčnelkom napodobňujúcim ucho a na pleciach zväzkami trojuholníkovite usporiadaných rýh.

Keramika vyrobená na hrnčiarskom kruhu:

- Črep vázovitej misy, zdobený pásom vlnovky.
- Úlomok zdobený pásom prekrížených rýh v tvare mriežky.
- Črep misy s výrazným vodorovným okrajom, z jemne piesčitého materiálu.

F. Nálezy z roku 1958 (Š. Ketner)

Hrob 1 (1/58) - žiarový, urnový, porušený. Pri prevzatí nálezu bola urna v dolnej polovici naplnená nedohorenými ľudskými kosťami, medzi ktorými sa našli zliatky skla a zlomok kosteného hrebeňa. Stopa po železnom predmete v podobe korózií v dolnej časti nádoby na vonkajšej strane svedčí o tom, že časť nálezov bola uložená i pri urne zvonka.

Nálezy:

- Urna vázovitého tvaru na dutej nôžke, zdobená piatimi dvojitémi oválnymi odtlačkami (Dellen) na hrdle nádoby a dvomi vodorovnými rytými líniami oddeľujúcimi hrdlo a nôžku nádoby od tela; povrch hladký, čiernej farby; materiál s prímiesou jemného piesku, tvrdo vypálený; rozmery: v. 24 cm, pr. ústia 23 cm, max. pr. 26 cm, pr. dna 13,5 cm (obr. 13: 1).
- Tri zliatky sklenených predmetov modrozelené farby, pravdepodobne z perál.
- Fragment kosteného trojvrstvového hrebeňa.
- Prepálené nedohorené ľudské kosti jedinca zomrelého pravdepodobne vo veku juvenis, medzi 14. a 20. rokom života (analýza: M. Stloukal).

G. Nález zo zničeného hrobu z roku 1958

Železný hrot kopije, v tvare vavrínového listu, s výrazným rebierkom prebiehajúcim cez celú jeho dĺžku, dlhá tuľajka sa zužuje smerom k listu (obr. 8: 1), v tuľajke sú otvory pre priečny nit; rozmery: celková dĺ. 22 cm, š. listu 3,5 cm, dĺ. tuľajky 11 cm. Nadväzuje na typ VIII *P. Kaczanowského* (1995), resp. na typ 1 *K. Pietu* (2005, 41, tab. I: 1-5).

H. Nálezy z roku 1961 (T. Lieskovský)

Hrob 2 (1/61) - žiarový, urnový, narušený. Urna obsahovala nedohorené ľudské kostičky, časť bronzového držadla, zlomok bronzového predmetu, tri sklené perly, fragment neurčiteľného železného predmetu.

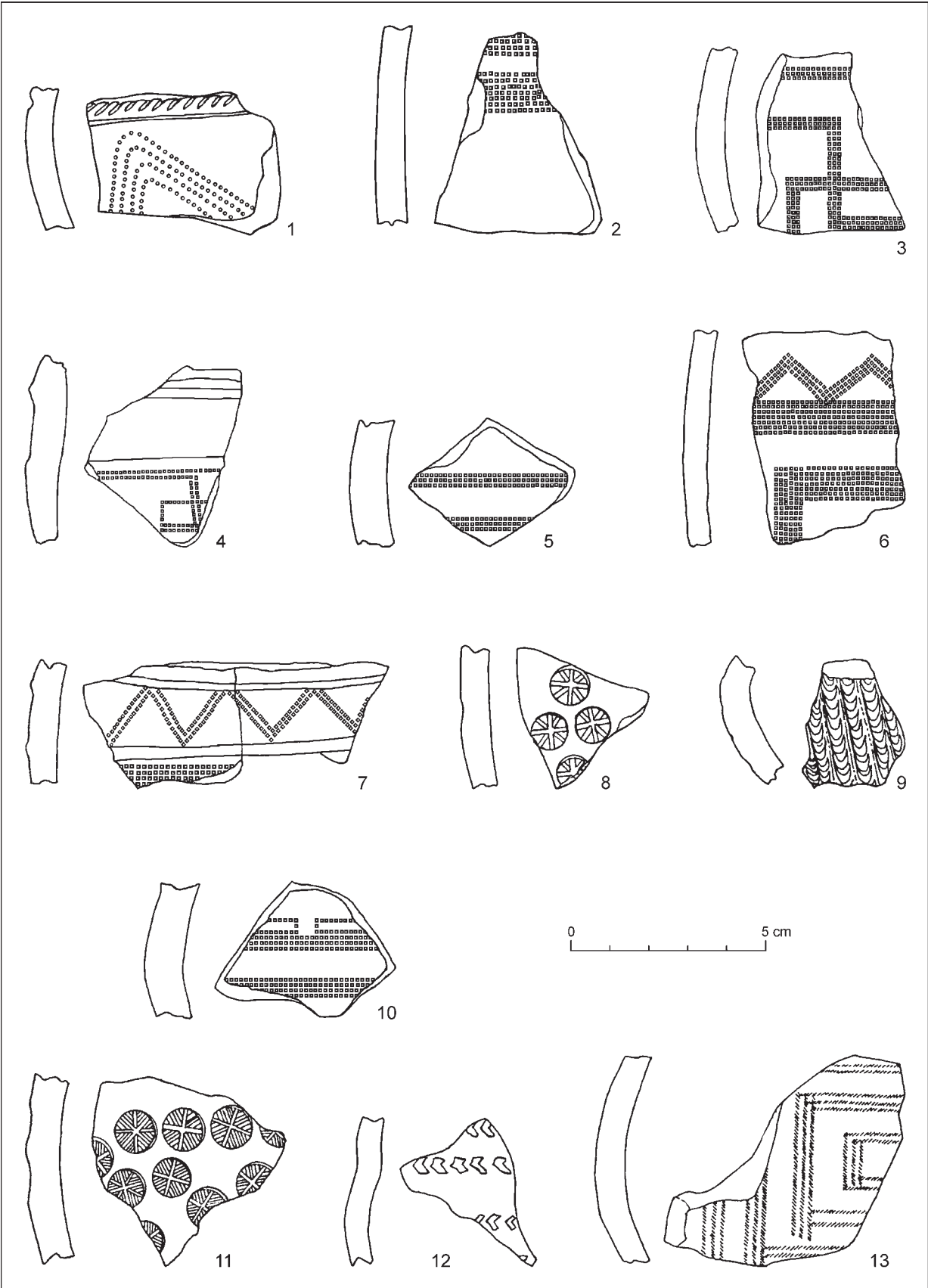
Nálezy:

- Urna vázovitého tvaru, vyhotovená v ruke, zdobená pod hrdlom dvomi vodorovnými rytými líniami; povrch hladký, tehlovohnedej, miestami čiernej farby, so stopami pôvodného tuhového leštenia; materiál s prímiesou jemného piesku, tvrdo vypálený, hnedej farby; rozmery: v. 21 cm, pr. ústia 20,5 cm, pr. dna 10,8 cm (obr. 9: 1).
- Prepálené, nedohorené ľudské kosti.
- Fragment železného predmetu.
- Bronzové držadlo drevenej skrinky, v tvare dvoch delfínov - tvoria ho dve k sebe priviazané telá delfínov, chvost delfína je zdobený vrúbkami, časť je odlomená, v oválnom ušku vytvorenom späť ohnutým chvostom delfína je skoba s pravouhlo zahnutými koncami, poukazujúca na pôvodnú hrúbku dosky (2,5 cm); rozmery: pôvodná dĺ. kovania 9 cm, v. 3 cm (obr. 9: 5).
- Fragment bronzového predmetu s prierezom v tvare „U“; rozmery: dĺ. 3,4 cm, pr. 0,5 cm (obr. 9: 4).
- Okrúhly sklený korálik svetlozelenej farby; pr. 1,9 cm (obr. 9: 2).
- Okrúhly sklený korálik čiernej farby; pr. 1,7 cm (obr. 9: 3).
- Fragment oválneho skleneného korálika bielej farby.

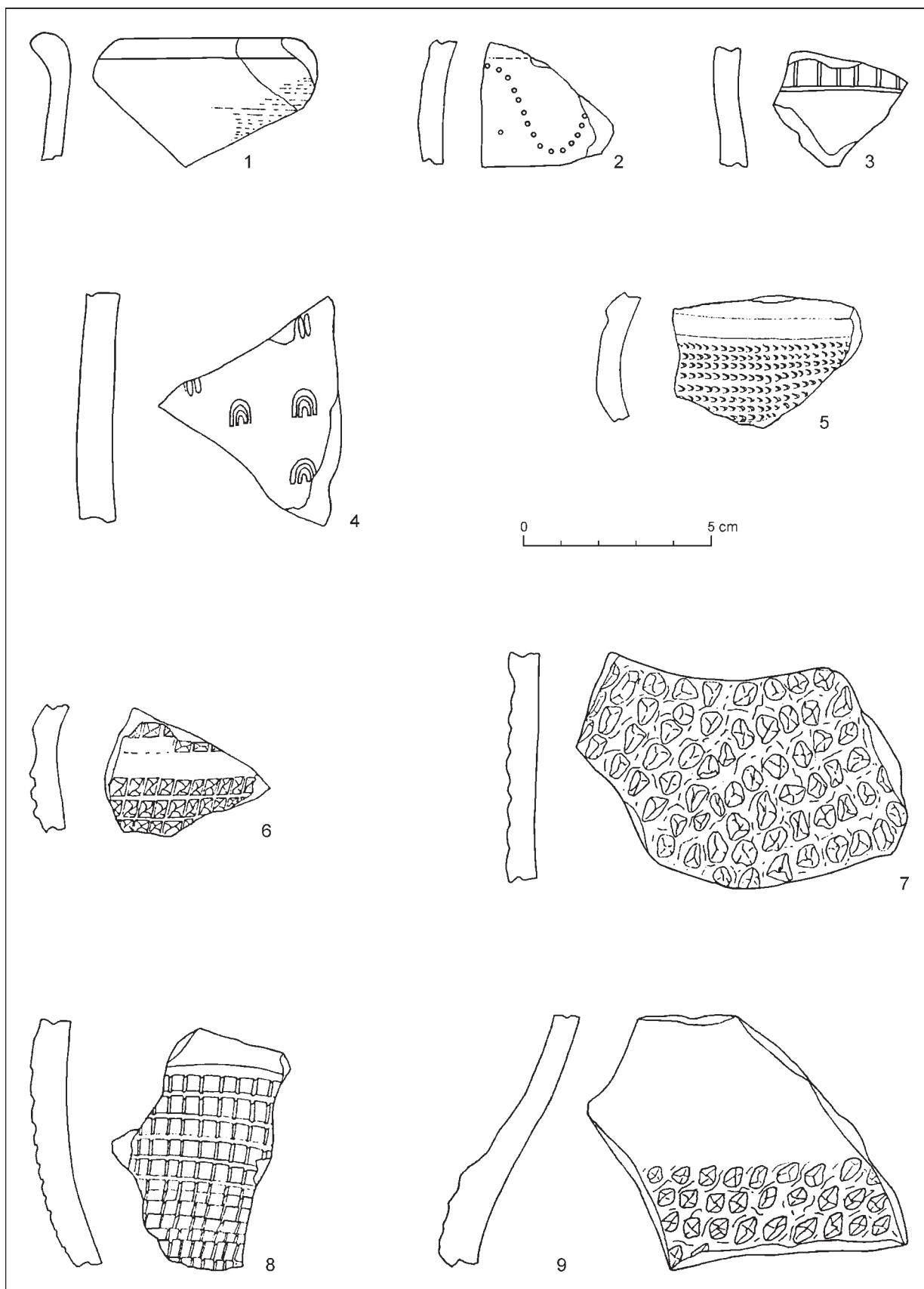
Hrob 3 (2/61) - žiarový, urnový, rozrušený. Podľa nálezu na jednej hromádke s nedohorenými ľudskými kosťami a črepmi sa našli: železné ostrohy, železná pracka, železný nožík, zlomky bronzových nádob a pravdepodobne aj bronzová spona. Črepy urny a nedohorené ľudské kosti neboli odobraté. Nálezca si nebol celkom istý, či bronzová spona patrí do inventára hrobu.

Nálezy:

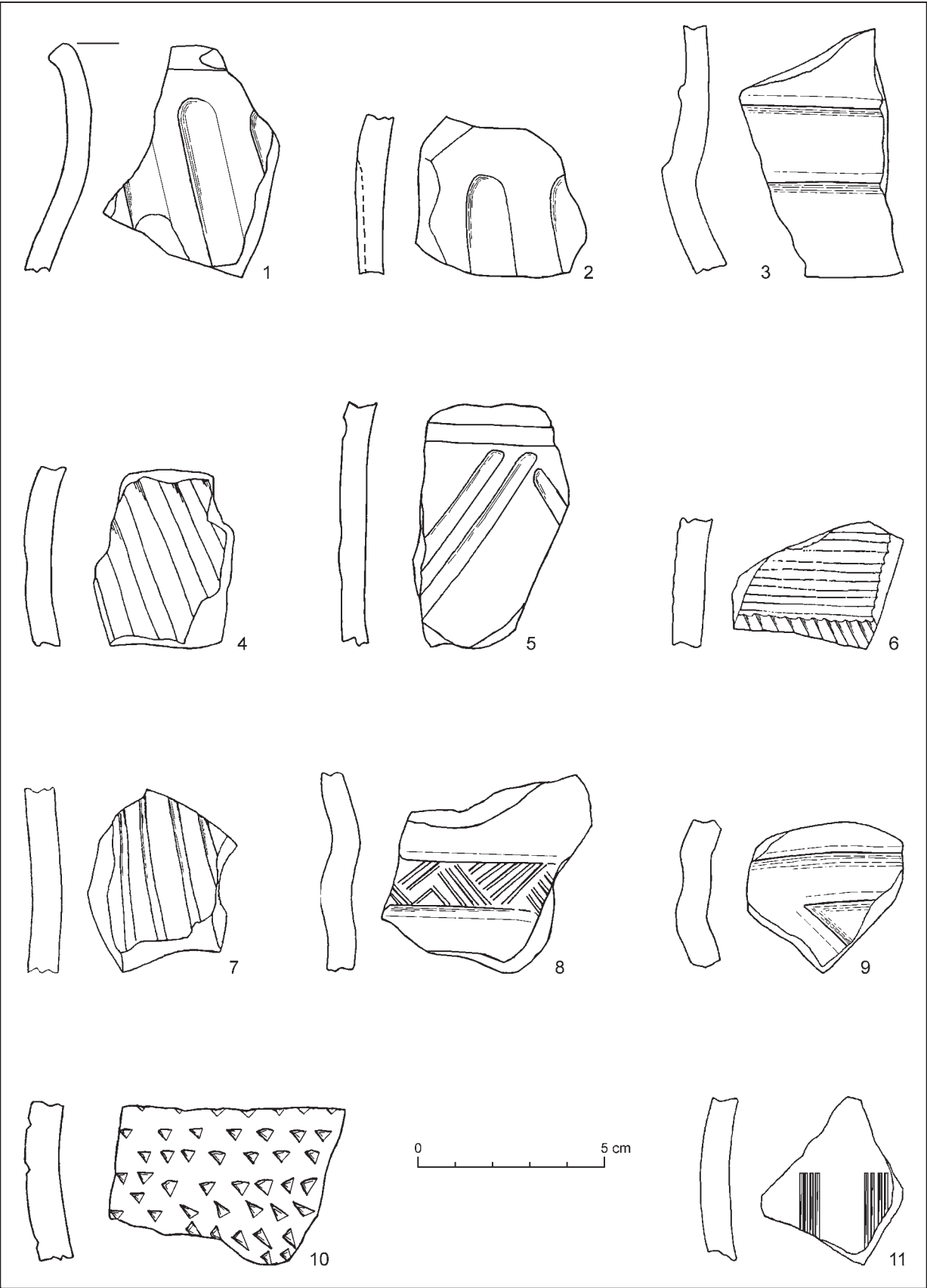
- Dve železné oblúkovité ostrohy s gombíkmi, v strednej časti stoličkovito rozšírené, ostrohy sú takmer identické (jedna je viac poškodená koróziou); rozmery: rozpätie ramien 5,5 cm, v. bodca 3,3 cm (obr. 10: 1, 2).
- Železná pracka s pravouhlým rámom, obdĺžnikovým upevňovacím kovaním a jednoduchým rovným trňom; platničky kovania boli pôvodne spojené s remeňom dvomi nitmi s polguľovitými hlavičkami a rám bol k nemu pripevnený pomocou osky; ide o typ G: 3 podľa *Madydy-Legutko* (1986); rozmery: rám 1,7 x 2,9 cm, platnička 2,4 x 2,9 cm (obr. 10: 4).
- Bronzová kolienkovitá spona s vysokým zachyčovačom, masívny liaty lučík strechovitého prierezu sa lomí v pravom uhle, v rozšírenej hlavičce lučíka je otvor pre zapínacie zariadenie s vnútornou tetivou a 13-závitovým vinutím na železnej oske, na päťke je priečna ryha; ide o sponu V. skupiny 9. série podľa *Almgrena*, variant typu 140/141; rozmery: dĺ. spony 3,2 cm, v. lučíka 1,3 cm (obr. 10: 6).
- Železný nôž s obojstranne pod pravým uhlom odčleneným trňom; celková dĺ. 11,7 cm (obr. 10: 3).
- Fragment železného oblúkovitého predmetu, asi držadla vedra, zdobený šikmými rytými líniami (obr. 10: 7).
- Fragment deformovaného bronzového vedra so šikmým žliabkovaním (obr. 10: 8).
- Fragment dna bronzovej nádoby s koncentrickými stopami výroby; rozmery: pr. pravdepodobne 10 cm (obr. 10: 5).
- Fragment roztaveného bronzového predmetu.

Obr. 16. Gbelce-Tehelňa. Výber keramických nálezov.

Obr. 17. Gbelce-Tehelňa. Výber keramických nálezov.

Obr. 18. Gbelce-Tehelňa. Výber keramických nálezov.

Hrob 4 (3/61): žiarový, urnový, rozrušený. Podľa nálezců v jednej rozrušenej urne sa našli spolu dve železné spony, jedna strieborná spona, zlomok železného noža, zlomok držadla bronzovej nádoby, fragment železného predmetu. Črepy urny a nedohorené ľudské kosti neboli odložené.

Nálezy:

- Dve železné, výrazne členené trúbkovité spony s vnútornou tetivou a 12-závitovým dvojstranným vinutím, trúbkovité hlavice zdobia ryté línie tvoriace dva trojuholníky s dvoma očkami uloženými v ich strede; pôvodne bola základňa hlavice zdobená inkrustáciou filigránovými striebornými drôtmí, po ktorých sa zachovali hlboké obvodové ryhy. Na vrchole lučika je trúbkovitý masívny uzlík zdobený koncentrickými rytými líniami pôvodne zdobenými filigránovým strieborným drôtom. Nôžka má vysoký plný zachycovač a je ukončená šikmo nasadenou masívnou valcovitou pätkou. Ihla sa ani v jednom prípade nezachovala. Na lepšie zachovanej (menej skorodovanej) spone možno sledovať výzdobu lučika: hlbokú ryhu po celej jeho dĺžke, dve ryhy v trúbkovito rozšírenej časti, vytvárajúce trojuholníkovitý vzor (so stopami po strieborných vložkách) a očkované jamky. Nie je vylúčené, že i horná plocha nôžky bola pôvodne zdobená nejakou pripojenou náložkou. Ide o sponu skupiny IV, typ 86 podľa Almgrena; rozmery: dĺ. 4 cm; š. vinutia 2,4 cm (obr. 11: 1, 2).
- Strieborná spona s vonkajšou tetivou a dlhým 22-závitovým vinutím ukrytým pod plášťom, závitové vinutie má železnú osku, rozčlenené je na dve nesúmerné polovice - ľavá má 10 závitov a prechádza do ihly, pravá má 12 závitov a vyúsťuje do otvoru v strede základne lučika, kde je koniec nitovite roztepáný. Zdá sa, že tu nejde o dodatočnú opravu, ale o pôvodné originálne riešenie zapínacieho mechanizmu. Tetiva je ukrytá v plášti, okrajové časti vinutia sú chránené priečne zavinenými krídelkami plášťa vychádzajúceho priamo zo základne lučika. Strechovitý, strmo klenutý lučík má na vrchole vystupujúci priečny hrebeň so stopami roztaveného striebra (pravdepodobne filigránového drôtika). Smerom k hrebeňu sa lučík mierne zužuje. Výzdobu lučika po okrajoch a v strede tvoria línie tzv. tremolovaného vpichu a lomené ryhy v tvare písmena V, s prstencovitými koncentrickými krúžkami na vrchole. Horná plocha nôžky je zdobená na konci priečnymi líniami tzv. tremolovaného vpichu a podobne ako lúčík ryhami v tvare V, s očkovitými krúžkami na vrchole. Nôžka má pomerne vysoký plný zachycovač, v ktorom je zapnutá ihla. Ide o sponu skupiny II (východná séria), variant typu 38-39c podľa Almgrena; rozmery: dĺ. 3,8 cm; š. vinutia 3 cm (obr. 11: 3).
- Fragment železného noža; dĺ. 8, 8 cm (obr. 11: 5).
- Fragment bronzového držadla veslovitého tvaru z cedidla; typ E 159-161 (obr. 11: 4).
- Fragment železného predmetu; zachovaná dĺ. 5,7 cm.

Hrob 5 (4/61): žiarový, urnový, rozrušený. V susedstve črepov rekonštruovateľnej urny, našiel T. Lieskovský železný záves pošvy meča, spolupatričnosť predmetov však nie je celkom jednoznačná.

Nálezy:

- Prepálené ľudské kosti.
- Urna vázovitého tvaru, vyhotovená v ruke, zdobená na pleciah šikmo presekávanou lištou a pod ňou skupinami malých jamiek, na maximálnej vydutine je meandrový vzor vytvorený ozubeným kolieskom; materiál s prímiesou piesku, sivočiernej farby; povrch hladký, lesklý; okraj chýba; rozmery: pravdepodobná v. 18 cm, pr. d. 18 cm (obr. 12: 1).
- Železný záves pošvy meča; rozmery: dĺ. 12,6 cm, max. š. 1,6 cm, hr. plechu 1,8 cm (obr. 12: 2).

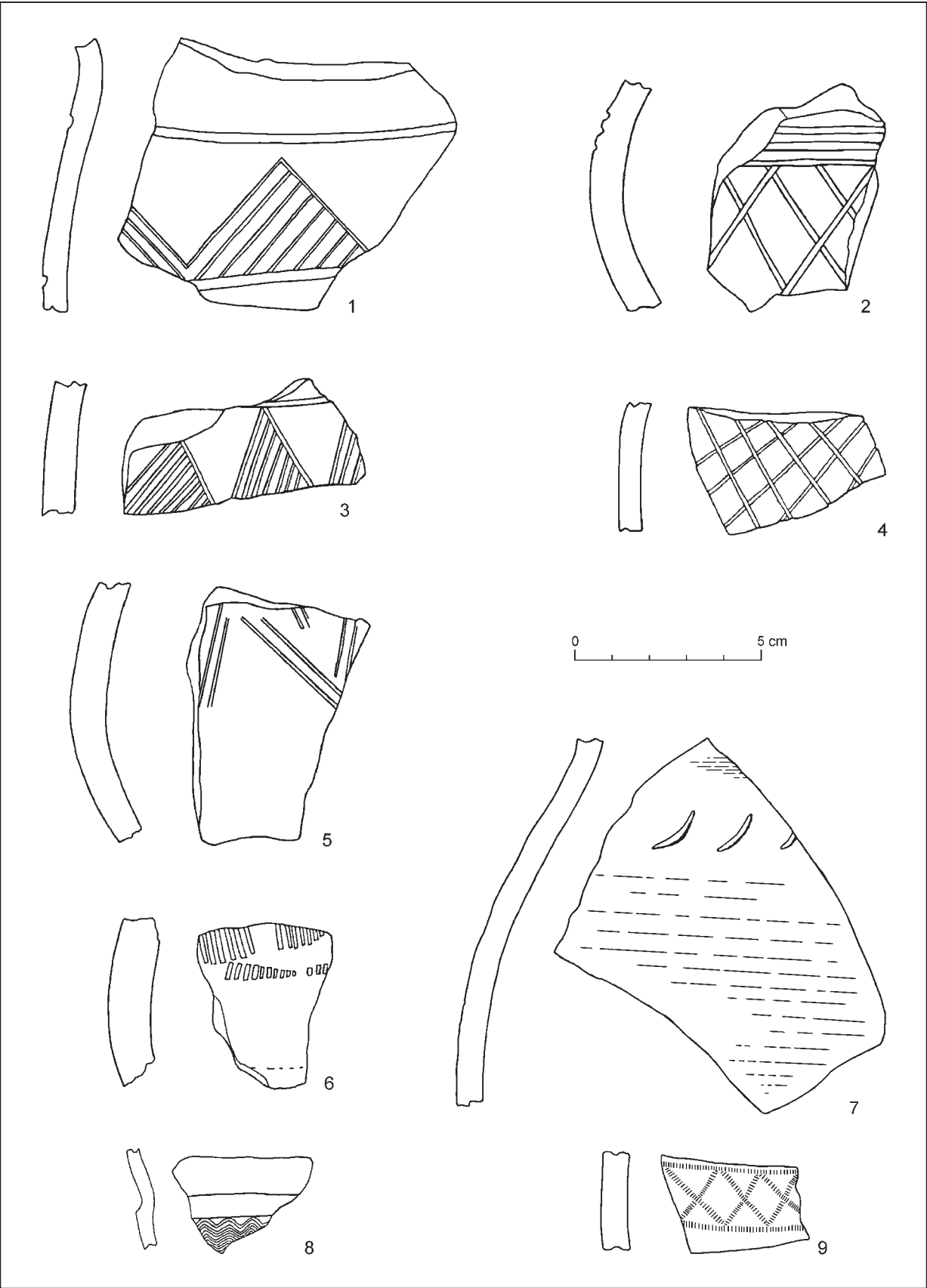
I. Nálezy získané v roku 1961 (Š. Blaho)

Z rozrušených žiarových hrobov z doby rímskej pochádzajú:

- Zlomky nedohorených ľudských kostí.
- Dva fragmenty roztavených sklenených predmetov modrej a zelenej farby.

Keramika vyhotovená v ruke:

- Fragment nádoby, zdobený cikcakovitou a vodorovnou líniou vytvorenou pomocou dvojitého ozubeného kolieska; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, tuhovaný, čiernej farby (obr. 16: 7).
- Fragment nádoby, zdobený cikcakovitými, vodorovnými a zvislými líniami vytvorenými ozubeným kolieskom; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, tuhovaný, čiernej farby (obr. 16: 6).
- Fragment nádoby zdobený pseudobarbotinovým ornamentom; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, čiernej farby (obr. 17: 8).
- Fragment nádoby, zdobený šikmými líniami vytvorenými pomocou ozubeného kolieska; materiál s prímiesou jemného piesku, tvrdo vypálený, sivej farby; povrch hladký, čiernej farby (obr. 16: 9).
- Fragment nádoby, zdobený kolkom v tvare rozety; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, čiernej farby (obr. 16: 11).
- Fragment nádoby, zdobený kolkom v tvare rozety; materiál s prímiesou jemného piesku, tvrdo vypálený, sivej farby; povrch hladký, čiernej farby (obr. 16: 8).
- Fragment nádoby, zdobený vodorovnými líniami vytvorenými pomocou ozubeného kolieska; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, čiernej farby (obr. 16: 5).
- Fragment nádoby, zdobený vodorovnými líniami vytvorenými pomocou ozubeného kolieska; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, čiernej farby (obr. 16: 10).
- Fragment nádoby, zdobený vodorovnými líniami vytvorenými pomocou ozubeného kolieska; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, čiernej farby (obr. 16: 12).
- Fragment nádoby, zdobený zvislými rytými líniami; materiál s prímiesou malých kamienkov, dobre vypálený; povrch drsný, čiernej farby (obr. 19: 6).
- Fragment nádoby, zdobený trojitou rytou vlnkou; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený; povrch drsný, sivej farby (obr. 15: 2).
- Fragment nádoby, zdobený vodorovnými rytými líniami a rytými líniami v tvare šikmej siete; materiál

Obr. 19. Gbelce-Tehelňa. Výber keramických nálezov.

s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, čiernej farby (obr. 19: 2).

- Fragment nádoby, zdobený vodorovnou líniou a vlnovkami vytvorenými pomocou ozubeného kolieska; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, tuhovavý, čiernej farby (obr. 16: 1).
- Fragment nádoby, zdobený niekoľkonásobnými rytými vlnovkami; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, tuhovavý, čiernej farby (obr. 15: 5).
- Fragment nádoby, zdobený vodorovnou a šikmými rytými líniami; materiál s prímiesou malých kamienkov, dobre vypálený; povrch drsný, čiernej farby (obr. 18: 5).

Keramika vyrobená na hrnčiarskom kruhu:

- Fragment nádoby, zdobený kolkom v tvare polmesiaca; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch drsný, sivej farby (obr. 19: 7).
- Dva črepy nádob zo sivého jemného materiálu.

J. Nálezy získané v roku 1962 (T. Kolník, A. Habovštiak, A. Rajček)

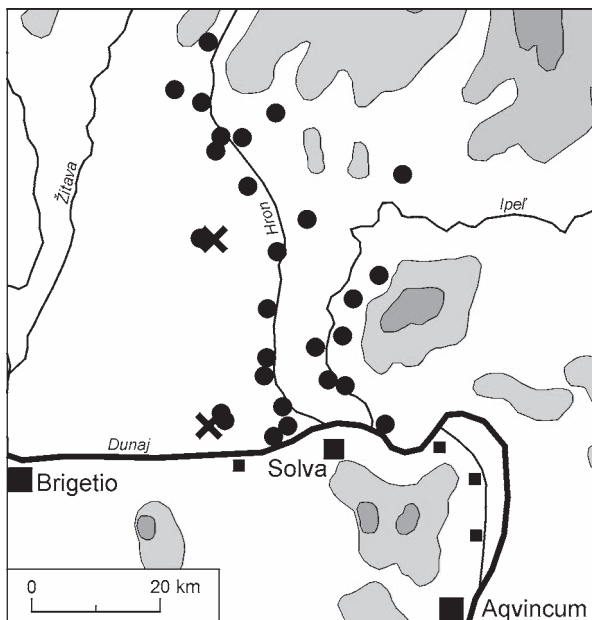
- Železné kovanie - botka s postrannou štrbinou; dl. 3,4 cm (obr. 8: 2).

Keramika vyhotovená v ruke:

- Fragment nádoby, zdobený žliabkovaním; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, čiernej farby (obr. 18: 6).
- Fragment nádoby, zdobený vodorovnými líniami vytvorenými pomocou ozubeného kolieska; materiál s prímiesou jemného piesku, tvrdo vypálený, sivej farby; povrch hladký, čiernej farby (obr. 17: 5).
- Fragment nádoby, zdobený vlnovkou vytvorenou pomocou ozubeného kolieska; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, čiernej farby (obr. 17: 2).
- Fragment nádoby, zdobený pseudobarbotinovým ornamentom; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, čiernej farby (obr. 17: 6).
- Fragment nádoby, zdobený rytým ornamentom v tvare šikmej siete; materiál s prímiesou piesku, dobre vypálený; povrch drsný, hnedej farby (obr. 19: 4).
- Fragment ústia nádoby, zdobený plastickými vodorovnými líštami a odtlačkami okrúhlym kolkom; materiál s prímiesou jemného piesku, dobre vypálený; povrch hladký, lesklý, čiernej farby; pr. ústia 24 cm (obr. 14: 1).

Analýza nálezov

Z náhodne a sporadicky zachraňovaných nálezov z pohrebiska Gbelce-Tehelňa pochádzajú súčasti kroja reprezentované sponami, prackou, kostenými ihlicami a sklenými korálikmi. Nepočetnú výzbroj a výstroj v hrobách zastupujú: hrot kopije alebo oštep, železná botka, železný záves pošvy meča, pár železných ostrôh a železné nože. Rímske importy reprezentujú fragmenty bronzových a sklených nádob, spony a okutie skrinky. Najpočetnejšiu skupinu nálezov tvorí súbor typologicky rôznorodej ručne lepenej hrubostennej germánskej keramiky pochádzajúcej väčšinou z rozrušených urien, prípadne aj z pridaných (milodarových) nádob.

Obr. 20. Dolné Pohronie a Poiplie v staršej dobe rímskej. Germánske osady (krúžok) a pohrebiská (križik).

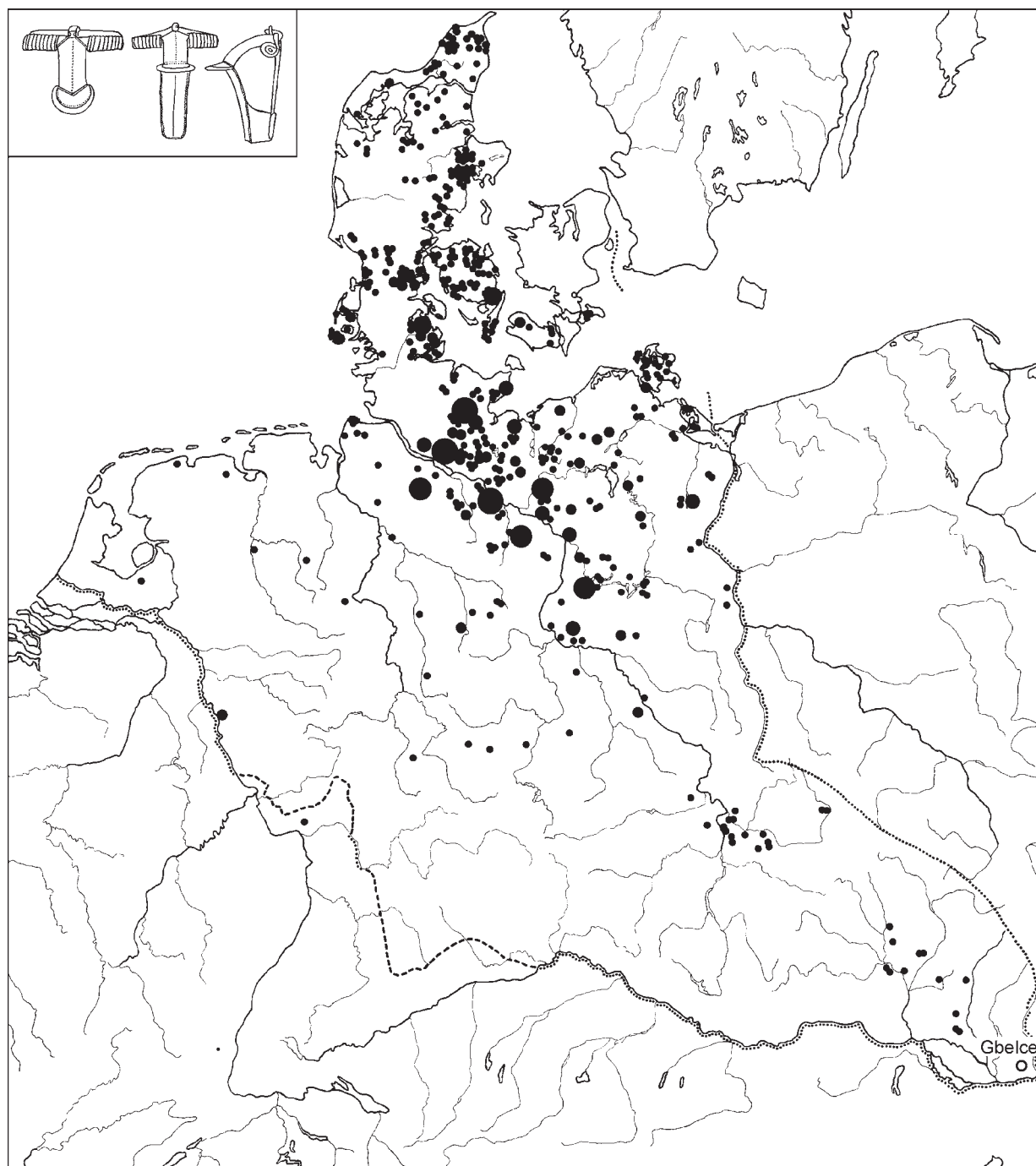
Spony

Zachránené boli štyri spony - jedna bronzová a jedna strieborná spona germánskej proveniencie, dve železné provinciálnorímske spony.

Spony II. skupiny Almgrena

Striebornú sponu z hrobu 4 (obr. 11: 3) možno považovať za variant typu Almgren 38-39c - medzičlánok medzi typmi Almgren 28, 38 a mladším typom 41. Najbližšie stojí k variantu A 38-39c (Olędzki 1998, 69, 76, obr. 7: 1-9) II. skupiny východnej hlavnej série. Má dolnú vonkajšiu tetivu a dlhé 22-závitové dvojstranné vinutie skryté pod plášťom. Strechovitý asymetricky klenutý lučík je ukončený vysokým priečnym rebierkom. Je zdobený rovnako ako nôžka rytými „V“ líniami a koncentrickými krúžkami. Nôžka má vysoký plný zachycovač.

Pre sponu z Gbeliec je typický výrazný vysoký stredový hrebeň (rebro) na konci lučíka, čo pripomína ešte typy A 28, A 29 a najmä A 38, ktoré sú rozšírené v severozápadnej germánskej oblasti, hlavne na Jütlande a v dolnom Polabí (mapa 8 - Cosack 1979, 29-48, 97, 98, tab. 50-56). Podobne profilované hrebene spôn poznáme zo škandinávskych oblastí, ako sú napríklad Juellinge, Windelsvej, Vestløs, Ringe (Olędzki 1998, tab. 10: 7, 10-12). Spony variantov A 38-39c sú datované hlavne do stupňa B2 (Cosack 1979) a vystupujú predovšetkým v oblasti riek Labe, Vesera a Rýn v strednom a severnom Nemecku (obr. 21).

Obr. 21. Výskyt spôn typu Almgren 38-39c v barbariku (podľa Cosack 1979, doplnené).

Trúbkovité spony IV. skupiny Almgrena

Dve železné jednodielne trúbkovité spony - variant typu A 86 - sa našli v hrobe 3/61 (obr. 11: 1, 2). Majú hornú vnútornú tetivu s 12-závitovým vinutím. Trúbkovité hlavice boli zdobené rytými líniami tvoriacimi dva trojuholníky s dvoma očkami umiestnenými v ich strede. Pôvodne boli zdobené

inkrustáciou striebornými drôťmi. V hornom konci lúčka sa nachádza trúbkovitý, kónický uzlík zdobený koncentrickými rytými líniami pôvodne inkrustovanými striebornými filigránovými drôťkami po obvode. Na nôžke spony sa pôvodne na ploške nad zachycovačom pravdepodobne nachádzalo tiež tiazovanie farebným kovom. Nôžka je ukončená valcovitou pätkou a vysokým, mierne šikmým

plným zachycovačom. Ihla sa ani v jednom prípade nezachovala.

Spony uvedeného typu majú analógie predovšetkým na území rímskych provincií Panónia a Récia. Sú typické pre druhú polovicu 2. stor. po Kr., ale sporadicky sa vyskytujú aj na začiatku 3. stor. po Kr. Rétske varianty spôn A 86 bývajú vyhotovené z bronzu (*Gschwind/Ortisi 2001, 403*).

Najväčšiu podobnosť so sponami z Gbeliec má železná trúbkovitá spona z lokality Fuchsberg pri Günzenhausene v hornom Bavorsku. Bola objavená spolu s provinciálnou keramikou, okrem iného s terrou sigillatou. *P. Fasold (1987-1988, 193)* priradil túto sponu k typu Almgren 85. Na uvedenom pohrebisku sa pochovalo pravdepodobne v období vlády cisára Traiana a jeho zánik sa predpokladá v období Marka Aurélia, čo pravdepodobne súvisí s udalosťami okolo markomanských vojen. *P. Fasold* interpretuje spomínanú sponu ako súčasť kroja romanizovaného Germána/Germánky, čo podľa neho naznačuje v osídlení Récie aj prítomnosť cudzích etnických zložiek.

Spony typu A 86 nepatria k domácim typom v barbariku. Najpočetnejšie paralely k nálezom z Gbeliec poznáme z Panónie (*Patek 1942; Koščević 1980; Kovrig 1937, tab. VII; XXIX*). Poznáme iba málo presných analógií, ale podobné spony - varianty typu A 86 - sú známe tiež z územia Slovenska. Železná spona A 86 bola nájdená na lokalite Likavka, na území púchovskej kultúry (*Pieta 1997, 146*). Zdobená je striebornou sieťovou tauziou (nepublikované; za informáciu ďakujeme K. Pietovi). Najbližšiu analógiu k nej poznáme zo Siscie-Siska (*Koščević 1980, 25, 26, tab. XXII: 164, 165, 169; Kovrig 1937, 118, 54: 70, tab. VII: 70*). Ďalšie paralely trúbkovitých spôn typu A 86 v stredodounajskej oblasti sú z hrobu 94 z pohrebiska Abrahám (*Kolník 1980, 43, tab. XXX: 94 b1, b2*). Obe spony boli vyhotovené zo železa. Okrem nich sa v spomínanom hrobe našiel fragment jednoduchého hrebeňa, okrajová časť urny a dva atypické úlomky železa. Z tejto lokality pochádza ešte jeden exemplár železnej trúbkovitej spony typu A 86. Spona sa našla v hrobe 175 spolu s dvomi železnými esovito profilovanými sponami 10. série V. skupiny Almgrena, s bronzovým nitom, torzom dolnej časti urny a fragmentmi atypických bronzových a železných predmetov (*Kolník 1980, 62, 63, tab. L: 175: b, c1, c2*), čo hovorí o datovaní na záver stupňa B2.

V žiarovom hrobe z Vracova na južnej Morave boli objavené dve bronzové spony typu A 26 spolu s bronzovou trúbkovitou sponou s očkami (*Tejral 1970b, 118, 170, 171, obr. 14: 5, 7*). Rovnaký typ značne korodovanej železnej provinciálnorímskej trúbkovitej spony sa našiel aj v hrobe 75 v Bešeňove (*Kolník 1961, 234, 245, tab. XI: 75g*). Je signifikantné,

že podobne ako hrob 72 z tejto lokality, v ktorom boli dve železné trúbkovité spony (u Almgrena nezastúpeného, provinciálnorímskeho pôvodu), aj tento hrob obsahoval fragmenty bronzových nádob - vedra (pravdepodobne typ Eggers 40), naberačky a cedidla s veslovitou rukoväťou (pravdepodobne typ Eggers 162), ako aj železný nožík s kostenými ozdobnými črienkami, s veľkou pravdepodobnosťou provinciálneho pôvodu (*Kolník 1961, 254, 255, obr. 12: 1, 3*). Jednoznačný rímskoprovinciálny kontext nálezov z oboch hrobov naznačuje aj bronzová ozdobná platnička z cingula (*Kolník 1961, 252, tab. XI: 75j*).

Z aspektu výzdobného motívu očiek na trúbkovitej hlavici je dôležitý aj nález z hrobu 32 zo Sládkovičova, kde sa v bohatom hrobovom inventári našla aj bronzová trúbkovitá spona typu A 85-86 (*Kolník 1980, 139, tab. CXXXVIII*). Sprievodnými nálezmi tam boli dva hlinené poháre, keramický rímsky kantaros, súprava bronzového cedidla a naberačky typu Eggers 162, bronzová spona typ Almgren 68, bronzová spona variantu typu Almgren 77, bronzový prsteň, kúsok živice, fragment prepáleného dreva (*Kolník 1980, 139*). Teda, opäť tu nachádzame silné zastúpenie inventára rímskoprovinciálneho pôvodu. Spona typu Almgren 86 bola nájdená tiež v pravdepodobnom hrobovom súbore so Skerešova, kde sa vyskytla spoločne s dvomi sponami Almgren 68 (nepublikované).

Z územia przeworskej kultúry v južnom Poľsku pochádza bronzová dvojdielna spona typu A 86 z Popielówa (gm. Rybnik). Charakterizuje ju výrazne rozšírená hlavica s priečnym zdobeným rebierkom a nôžkou zdobenou šikmými žliabkami, s vysokým zachycovačom (*Fajer/Foltyn 2004, 400, tab. 5: g; Godłowski 1977, 12*). V súvislosti s przeworskou kultúrou treba spomenúť trúbkovité spony typu A 71, na ktorých sa často vyskytuje analogické zdobenie hlavice dvomi očkami. Takáto spona sa našla napríklad na pohrebisku v Karwowie pri Sochaczewe (*Nowakowski 1999, 279-281*). Spomínané spony vystupujú najmä v Škandinávii a v przeworskej kultúre sa vyskytli iba sporadicky, s datovaním do stupňa B2 (*Nowakowski 1999, 287*). Napriek určitým príbuzným prvkom so sponami typu Almgren 86 sa od týchto výrazne líšia profiláciou nôžky a vinutím ukrytým v puzdre. Vyrobené sú prevažne z bronzu a striebra.

Opísané železné spony s Gbeliec môžeme na základe vyššie uvedených paralel priradiť k variantom typu Almgren 86. Vyznačujú sa charakteristickým tvarom, výzdobou i použitým materiálom (železo), spôsobom zdobení (inkrustácia strieborným drôtom), tvarom lúčika (trúbkovité priečne „rebro“ s podobnou výzdobou koncentrickými rytými žliabkami pôvodne vyplnenými inkrustovaným

strieborným drôtom). Masívna trúbkovitá hlavica a trúbkovitý uzlík (priečne rebierko na lučíku) sa v spodnej časti dotýkajú, ale nie sú úplne prepojené, ako je to v prípade „klasických“ rétskych trúbkovitých spôn A 86. Tieto sa od našich nálezov odlišujú aj použitým materiálom - sú z bronzu (Gschwind/Ortisi 2001).

Ďalšie rozdiely sú zreteľné v profilácii nôžky spôn. V nálezoch z Récie prevláda strechovito profilovaná nôžka a v nálezoch zo stredodunajskej oblasti výrazne plochá, nepravidelná obdĺžnikovitá nôžka. Gombík je na rétskych sponách bikónický, ukončený malým guľatým výčnelkom (Gschwind/Ortisi 2001).

Domieľame sa, že rétske varianty spôn s trúbkovitou hlavice, typu Almgren 86, sú vývojovo mladšie ako panónske exempláre, čo indikuje aj spôsob profilácie lučíka. Tento pri rétskom variante nadobudol už prepojenie trúbkovitých hlavíc a uzlíka do jedného celku, čo vyústilo do variantu spôn typu Almgren 86 so šarnierovou konštrukciou. Ich výskyt sa koncentruje v alpskej oblasti provincie Récia (Gschwind/Ortisi 2001, 406, 408; tab. 6: I-VI, 7: I-VI). Spony Almgren 86 v rétskej oblasti sú datované do druhej polovice 2. stor. po Kr. a na začiatok 3. stor. po Kr. Trúbkovité spony z Gbeliec tvoria vývojový medzičlánok medzi sponami typu Almgren 85 a Almgren 86. Potvrdzuje sa tak správnosť názoru O. Almgrena, ktorý predpokladal prechod od typu A 85 k A 86 na základe formy stredovej hlavice. Táto je pri type A 85 ešte spojená so stredovým uzlíkom na lučíku, ale pri type A 86 sú už obe „zrastené“ do jedného celku (Almgren 1923, 44, tab. IV: 85, 86). Trúbkovité spony z Gbeliec stoja vývojovo medzi týmito typmi, pričom profilácia stredového uzlíka, výzdoba trúbkovitej hlavice a esovito prehnutý tvar ich dovoľujú považovať za variant k typu A 86. Na základe uvedených analógií a konfrontácie s inými chronologicky dobre zaraditeľnými nálezmi datujeme variant trúbkovitých železných spôn typu A 86 z Gbeliec do pokročilého stupňa B2 s možnosťou presahu do stupňa B2/C1 (do obdobia okolo stredy 2. stor. po Kr.).

Spona V. skupiny Almgrena, série 9

Bronzová dvojdielna kolienkovitá spona s hornou vonkajšou tetivou a 13-závitovým symetrickým vinutím na železnej osi, sa našla v hrobe 3 (2/61). Patrí k typu 140 alebo 141 podľa Almgrena. Má kolienkovito lomený rovnomerne hrubý lučík a vysoký zachycovač. Zriedkavé je konštrukčné riešenie upevnenia špirály vinutia, ktoré je zapustené do lučíka (obr. 10: 6).

Spony tohto typu majú početné analógie v polabskom kultúrnom okruhu a datované sú do sklonku

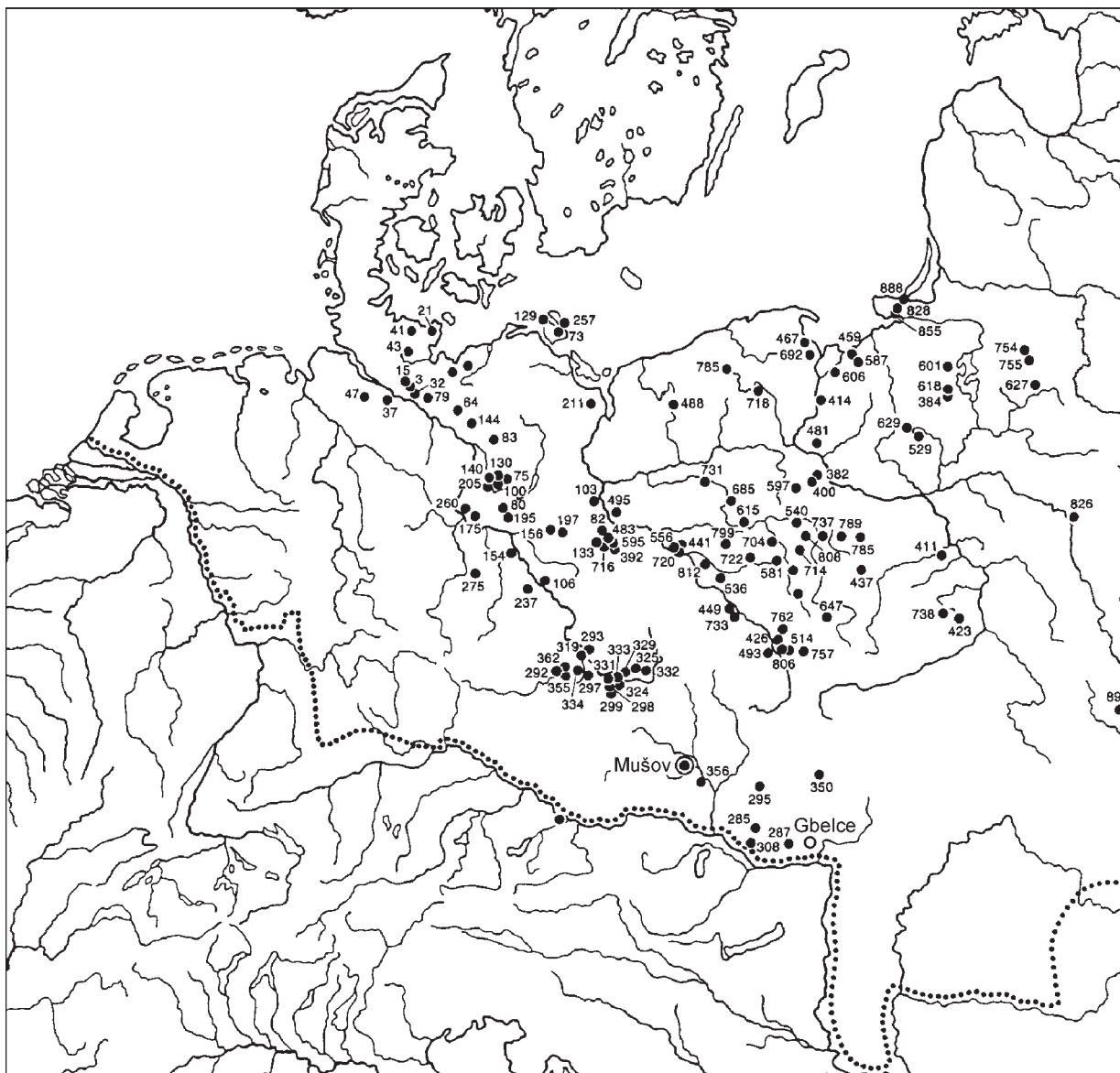
stupňa B2 doby rímskej (Gupte 1998, 208), prípadne do prechodného stupňa B2/C1. Vystupujú však aj v oblasti Porýnia, stredných Čiech a Jutlandie (Gupte 1998, 205, tab. 1). Na území Slovenska sa tieto spony vyskytli na lokalitách Bešeňov (Kolník 1961, 246, 247, tab. VII: 52a), Kostolná pri Dunaji (Kolník 1980, 114, tab. CVI: 46c), Krásno (Kolník 1958, 382, obr. 1: 3, tab. I: 7), Liptovská Mara (Pieta 1982a, tab. X: 12, 13). Nálezy kolienkovitých spôn s dlhým vinutím, typu A 138-141, pochádzajú z Nitry-Mikovho dvora. Boli tu zistené aj polotovary, ktoré dokladajú, že tento šperk, charakteristický najmä pre polabský germánsky okruh, bol „na východnej hranici rozšírenia napodobňovaný domácimi majstrami“ (Pieta 1993, 77, 79, obr. 3: 2, 3). Na území przeworskej kultúry v Poľsku sú tieto spony zriedkavé. Podobnú sponu poznáme z hrobu 18 na pohrebisku Kamieńczyk. Táto spona je však vyrobená zo železa, podobne ako spona z Kostolnej pri Dunaji (Dąbrowska 1997, 14, tab. X: 18: 2).

Kovové časti opaskov-pracky

Z hrobu 3 (2/61) pochádza železná pracka s pravouhlým hraneným rámom, obdĺžnikovým upevňovacím kovaním a jednoduchým rovným trňom (obr. 10: 4). Upevňovacia platnička bola pôvodne spojená s remeňom dvomi nitmi s polguľovitými hlavičkami a rám pracky bol pripojený oskou.

Pracka patrí v rámci typológie vypracovanej R. Madydou-Legutko (1986, 46, 47, tab. 4) do jej skupiny G, typu 16. Pracky typu G 16 sú rozšírené na území przeworskej kultúry a v dolnom Polabí (obr. 22). Datované sú do stupňov B2 a B2/C1 (C1a) doby rímskej (Madyda-Legutko 1986, 48, 49, 223, 224, mapa 34; Carnap-Bornheim 2002, 198-200, obr. 4).

V stredodunajskom barbariku je výskyt železných i bronzových prackiek tohto typu síce zriedkavejší, ale aj tak je doložený takmer na každom rozsiahlejšie odkryvanom pohrebisku. Na juhozápadnom Slovensku napríklad v Abraháme v hrobách 196, 215 (Kolník 1980, 69, 76, tab. LVI: 196d; LXI: 215d; LXVI: 5, 10), v Bešeňove v hrobe 83 (Kolník 1961, 235, tab. XII: 83g), v Čachticiach (Kolník/Paulík 1959, 100, tab. VII: 10, 18, 19), v Kostolnej pri Dunaji v hrobách 53, 64 (Kolník 1980, 117, 120, 121, tab. CX: 53g; CXV: 64g; CXVI: g), v Očkove (Kolník 1956, 262, 263, obr. 10: 7; 12: 10). Železné pracky tohto typu považuje za charakteristický element przeworskej kultúry v Pomoraví v dobe markomanských vojen aj J. Tejral (1983, 101, obr. 17: 1, 4). Dôležitý je aj sídliskový nález pracky z prostredia púchovskej kultúry zo Slovenského Pravna (Pieta 1982a, 50, tab. LIV: 4). Fragmentom kolienkovitej provinciálnej spony je datovaný do druhej polovice 2. stor. po Kr. - do stupňa B2/C1. Pracka z Gbeliec, nájdená

Obr. 22. Výskyt praciek typu Madyda-Legutko G 16 v barbariku (podľa Madyda-Legutko 1986, doplnené).

v hrobe s ostrohami a s kolienkovitou barbarickou sponou, dobre korešponduje so závermi C. von Carnap-Bornheima (2002, 200 - v kontexte analýzy železnej pracky príbuzného typu z „kráľovského“ hrobu z Mušova), že železné pracky typu G 16 (podľa Madyda-Legutko 1986) sa v stredoeurópskom barbariku pomerne často vyskytujú v hroboch so zbraňami, prípadne s jazdeckým výstrojom. C. von Carnap-Bornheim si všima najmä nález z hrobu 215 z Abraháma (Kolník 1980, 117, tab. LXI: 215), v ktorom je pracka, spolu s dvomi oblúkovitými ostrohami s gombíkom a sponou Almgren 110, dobre datovaná do fázy B2b (Godłowski 1970, tab. 1: 27, 30; 18: 15). V kontexte analýzy železnej pracky príbuzného typu uvádza C. von Carnap-Bornheim (2002, 200) aj pracku z hrobu 53 z Kostolnej pri

Dunaji, ktorý podľa inventára (kopija, zlomok meča, držadlo a puklice štítu) možno taktiež jednoznačne považovať za hrob bojovníka a ktorý spona Almgren 181 datuje až do periódy C1a. Pohľad na mapu rozšírenia praciek G 16 (obr. 22) nabáda hľadať v ich výskyte na našom území úzke kontakty s nadkarpatskými oblasťami v dobe pred markomanskými vojnami a počas nich.

Výzbroj a výstroj

Hroty

Hrot železnej kopije bol náhodne objavený v roku 1958 (obr. 8: 1). Má list vavrínového tvaru s výrazne odčleneným rebierkom prebiehajúcim cez celú jeho dĺžku. Dlhá tuľajka sa zužuje smerom k listu (typ T4

podľa Kaczanowského) a v priereze má tvar kruhu. Podľa klasifikácie P. Kaczanowského možno hrot priradiť k jeho typu VIII-1. Takéto hroty sa v przeworskej kultúre začali používať už v stupni B2, ale častejšie sa vyskytujú vo fáze C1a doby rímskej (Kaczanowski 1995, 18, 19, tab. IX; XX).

Z pohrebiska Gbelce-Tehelňa pochádza aj náhodný nález železného kovania hrotu pošvy (obr. 8: 2), pravdepodobne botky kopije alebo oštep. Botky príbuzného tvaru sú v slovenských nálezoch doložené už od mladšej doby laténskej (Pieta 2005, 41, 42, tab. III: 7-23). Čiastočné poškodenie predmetu sťažuje jeho bližšie typologicko-chronologické zaradenie.

Kovanie pošvy meča

Z kovových súčastí pošvy meča sa zachoval iba jediný železný záves (obr. 12: 2) nájdený v hrobe 5 (4/61). Slúžil na upevnenie meča s pošvou k remeňu. Tento typ poznáme najmä z pohrebísk przeworskej kultúry, ako sú napríklad Łajski - hrob 18 (Biborski 2000, 56, obr. 5: 1), Chmielów Piaskowy - hrob 20 (Godłowski/Wichman 1998, 119, tab. XXVI: 8). Upevňovacie závesy tohto typu sú charakteristické v przeworskej kultúre najmä pre stupeň C1a doby rímskej (Kaczanowski 1992, 40). E. Droberjar (1999, 5, tab. 17: 5-8) predpokladá ich výskyt už v stupni B2/C1, v horizonte nálezov charakteristických pre dobu markomanských vojen.

Ostrohy

V hrobe 3 (2/1961) boli zastúpené dve železné ostrohy s nízkymi stoličkovito rozšírenými stredovými časťami lučkových ramien (obr. 10: 1, 2). Ostrohy sú hybridnou formou medzi stoličkovitými a oblúkovitými ostrohami s gombíkmi. Reprezentujú typ E1/E2 podľa Ginalského, datovaný do rozvinutého štádia fázy B2 doby rímskej (Ginalski 1991, 61).

Podobné varianty železných oblúkovitých ostrôh s gombíkmi a stoličkovitých ostrôh poznáme z bohato vybaveného „kráľovského“ hrobu z Mušova, kde boli ostrohy typu B8, B9, B10 a B11 (Peška/Tejral 2002, 529-532, tab. 50; 54). Napriek istým typologickým podobnostiam vykazujú značné odlišnosti. Nálezy z Mušova si vo väčšej miere uchovali „dedičstvo“ stoličkových ostrôh a krátke ramená majú menej odčlenené ako nálezy z Gbeliec. Odlišnosti sú aj vo veľkosti a profilácii bodca. Mušovské ostrohy majú bodce nižšie a v priereze okrúhle, ostrohy z Gbeliec majú vysoký bodce, v priereze s výraznými hranami. Spoločným prvkom je výzdoba v podobe rýh na krčku bodca. Štýlová analýza dovoľuje predpokladať, že železné ostrohy z Gbeliec sú typologicky mladšie ako exempláre z Mušova. Majú už bližšie k oblúkovitým ostrohám, ale udr-

žujú aj znaky stoličkovitých ostrôh (štylizovaná stolička v tvare presýpacích hodín ako základňa bodca a strechovite hnaných ramien). Hybridnú formu medzi stoličkovitými a oblúkovitými ostrohami s gombíkmi môžeme datovať, ako vyplýva z analýzy J. Tejrala (2002b, 169), na koniec stupňa B2, resp. do periódy B2/C1 doby rímskej. Do stupňa B2 zaradil hybridnú formu ostrohy s nízkym bodcom z Choruly aj K. Godłowski (1970, obr. 1: 20). Takémuto datovaniu neodporuje ani výskyt bronzovej kolienkovej spony variantu Almgren 140-141 barbarského pôvodu.

Štyri železné ostrohy z hrobu v Mušove patria formálne ku Ginalského typu E1, ale reprezentujú typ so širokým a hnaným stredom ramien, ktorý je náznakom tvaru stoličkovitých ostrôh (Jahn 1921, 64, 65, obr. 67), podobne ako je to na exemplári z Baumgarten an der March (Rajtár 1998, 40). J. Tejral datuje ostrohy z mušovského hrobu na koniec fázy B2, ku koncu šesťdesiatych a do sedemdesiatych rokov 2. stor. (Tejral 2002b, 171-174).

V stredodunajskej oblasti poznáme železné oblúkovité ostrohy s gombíkmi, ku ktorým sú ostrohy z Gbeliec typologicky najbližšie, z nálezových celkov z Abrahámu, Mušova a zo Štúrova-Obidskej pustý (Rajtár 1998, 39, 40, obr. 16: 4). Spomínané ostrohy zodpovedajú Ginalského typu E2 (Ginalski 1991, 61, obr. 11: 4-9). Pri sídliskovom náleze zo Štúrova-Obidskej pustý je dôležité, že železná oblúkovitá ostroha typu E2 s gombíkmi bola nájdená v germánskej chate 32/86 spolu so zlomkom misky terry sigillaty typu Drag. 37, výrobku so stredogalskej dielne majstra Cinnamusa v Lezoux (Kuzmová/Roth 1988, 104, 105). Výrobky tejto dielne sa najčastejšie vyskytujú v zánikových horizontoch z obdobia markomanských vojen v Panónii (Kuzmová 1997, 19). Ostrohu J. Rajtár datuje do obdobia okolo stredu 2. stor. a za najpravdepodobnejší považuje jej výskyt v jeho tretej štvrtine (Rajtár 1998, 40).

Pár železných ostrôh z hrobu 215 z Abrahámu, patrí ku Ginalského typu E5. Tieto ostrohy sa našli spolu so železnou sponou variantu typu A 119 a fragmentmi bronzovej naberačky typu E 160. T. Kolník datuje hrobový celok do záveru stupňa B2 (Kolník 1980, 75, 76, tab. 61, 215). Z územia przeworskej kultúry je podobná (kombinácia stoličkovitých a oblúkovitých ostrôh) železná ostroha známa okrem iného z hrobu 36 na pohrebisku Chmielów Piaskowy (Godłowski/Wichman 1998, 33, tab. LIII: 36: 8). Odlišuje sa však kratším a osemnásobne hnaným bodcom. Bronzová ostroha z Baumgarten an der March, patrí približne ku Ginalského typu E1. Pochádza z rozrušeného žiarového hrobu, kde sa našla spolu so zlomkami bronzových nádob, vedra typu E 44 a cedidlovej súpravy asi typu

E 161. H. Adler (1976, 9-17, obr. 8) datuje spomínaný hrob ku koncu 2. stor. Ostrohu z Iže možno podľa jej nálezových okolností priradiť k horizontu markomanských vojen (*Rajtár 1998*, 40). Tvarovo je zhodná s ostatnými typmi E6, odlišuje sa však vyhotovením v kombinácii bronz a železa. Možno sa prikloniť k názoru J. Rajtára, ktorý sa domnieva, že oblúkovité ostrohy s gombíkmi boli v tom období nadregionálnym typom. Podobne ako aj mnohé iné druhy germánskych zbraní a výstroja nereprezentujú špecifický prejav jediného kultúrneho okruhu (*Rajtár 1998*, 41).

Nôž

V hrobe 3 (2/1961) sa našiel železný nôž s obojstranne pravouhlo odsadeným trňom (obr. 10: 3). Fragment železného noža pravdepodobne rovnakého typu sa našiel aj v hrobe 4 (obr. 11: 5). Ide o najbežnejší typ noža v dobe rímskej, ktorý má vzhľadom na účelovú dlho pretrvávajúcu formu chronologicky minimálnu výpovednú hodnotu.

Bronzové nádoby

Na analyzovaných pohrebiskách sú zastúpené dvomi exemplármi intencionálne deformovaných bronzových vedier (jedno v Čake a jedno v Gbelciach) a fragmentmi troch bronzových cedidiel, resp. súprav s naberačkou typu E 159-162.

Fragment bronzového vedra neurčiteľného typu (obr. 10: 5) pochádza z Gbeliec z hrobu 3 (2/1961). Sú na ňom sledovateľné stopy po zdobení zvislými kanelúrami (typ E 44-48). S touto nádobou pravdepodobne súvisí aj fragment bronzového dna a fragment železného oblúka (držadla?) zdobeného šikmými rytými líniami. V hrobe 4 (3/61) na uvedenom pohrebisku sa našiel fragment bronzového veslovitého držadla cedidla alebo naberačky typu E 160-161 (obr. 11: 4). Cedidlá s podobne profilovanými držadlami sú zastúpené najmä v stupni B2 a pokračujú v stupni B2/C1 (*Eggers 1951*, I, 174).

Sklo

Z tejto lokality sa povrchovým zberom už v roku 1958 získali tri pretavené sklené fragmenty modrozelennej farby, nájdené pravdepodobne v hrobe 1 (1/58). Zvyšné fragmenty pretavených sklenených predmetov modrej a zelenej farby boli v Gbelciach nájdené náhodne v roku 1961.

Perly

Z hrobu 2 (1/1961) pochádzajú tri sklené perly. Jednou je guľatá sklená perla jemnej zelenej farby (obr. 9: 2), patriaca do typu 13-16 skupiny I podľa Mączyńskiej, druhá guľatá sklená perla čiernej farby je zdobená osmičkovitými líniami (obr. 9: 3) a patrí

do typu 266-271 skupiny XXII podľa Mączyńskiej, fragment tretej sklenej perly bol oválneho tvaru bližšie neurčiteľného typu. Všetky uvedené sklené perly sú datované na prelom staršej a mladšej doby rímskej (*Mączyńska 1977*, 66). Okrem toho bolo už v roku 1870 v Gbelciach (pravdepodobne na pohrebisku) nájdených sedem sklenených perál - štyri sú bielej farby, jedna je červená, jedna žltá a jedna modrá. Bližšie údaje o nich sa nám nepodarilo získať.

Kovanie drevených skriniek

Bronzové držadlo drevenej skrinky v tvare dvoch proti sebe obrátených delfínov sa našli v hrobe 2 (1/61) spolu s fragmentom bronzového predmetu, upevňovacej skoby s prierezom v tvare písmena „U“ (obr. 9: 4, 5). Ide o značne štylizované okutia provinciálnej proveniencie (*Gáspár/Ratimorská 1983*, 5, 14, tab. I: 12, 14-12; IV).

Keramika

Z germánskeho pohrebiska v Gbelciach, podobne ako z pohrebiska v Čake, je k dispozícii typologicky pomerne rôznorodý keramický materiál, žiaľ, väčšinou vo fragmentárnom stave. Dominuje tu predovšetkým keramika domácej produkcie, vyhotovená v ruke. Rímskoprovinciálne výrobky, ktoré na paralelných kvádskejších sídliskách vystupujú v relatívne značnom počte, sú na pohrebiskách zriedkavo zastúpené (obr. 14: 4). Pravdepodobne to súviselo s rituálnymi zvyklosťami naddunajských Germánov, ktorí vo funerálnej keramike uprednostňovali vlastnú domácu produkciu.

V hrobách sa vyskytujú rôzne druhy keramiky. Zastúpené sú terriny, misy a vázovité nádoby, teda tvary vhodné ako urny. Ide zvyčajne o tenkostenné nádoby vyhotovené z hliny obsahujúcej prímеси drobnnozrnného piesku. Mali spravidla hladký povrch čiernej, prípadne hnedej alebo tmavosivej farby, ktorý bol často upravený leštením, zriedka tuhovalím.

Terriny-misy

Jednou z najčastejšie sa vyskytujúcich foriem urien na pohrebiskách sú misovité tvary. Bývajú bohato zdobené ornamentom vyhotoveným pomocou ozubeného kolieska alebo rôznymi vtlačanými motívami. Zriedkavejšie sa objavuje aj plastická výzdoba vo forme kanelúr alebo viacnásobných plastických líšt.

Horná časť misy, s priemerom okraja väčším ako maximálny priemer vydutiny a s ústím vytiahnutým do vonka bola nájdená na pohrebisku Gbelce-Tehelňa (obr. 14: 2). Misy tohto typu majú svoj pendant na germánskych osadách Čaka-Diely a Šarovce-Tehelňa. Terrina s odčleneným okrajom

bola nájdená v hrobe 3 (4/60) na pohrebisku Čaka. Baňaté brucho mala zdobené piatimi trojitými rytými vlnovkami (obr. 5: 1). Na základe rozboru hrobového inventára ju môžeme datovať do fázy B2 staršej doby rímskej. Ďalšie urny vázovitého tvaru boli nájdené na pohrebisku Gbelce.

Vázy

Keramika vázovitých tvarov vystupuje zvyčajne na pohrebiskách. V osadách patrí k zriedkavejšie zastúpeným formám. Najpozoruhodnejším nálezom je neporušená váza na dutej nôžke z hrobu 1/58 z pohrebiska Gbelce. Na hrdle bola zdobená piatimi dvojicami vhlbených oválov a dvomi obvodovými žliabkami odčleňujúcimi hrdlo, brucho a nôžku nádoby (obr. 13: 1). Z pohrebiska pochádza aj nádoba vázovitého tvaru, zdobená pod hrdlom dvomi obvodovými líniami (obr. 9: 1) i váza zdobená pod hrdlom prerušovanou rytou líniou a pod ňou skupinami malých otlačkov. Na najväčšej vydutine sa nachádzal meander vyhotovený pomocou ozubeného kolieska (obr. 12: 1). Tieto nádoby sú datované na koniec 2. stor. po Kr.

Výzdoba kvádskej ručne zhotovenej funerálnej keramiky sa čiastočne odlišuje od zdobenia väčšiny keramiky zastúpenej v osadách. Je vyhotovené dôkladnejšie a zreteľná je aj snaha o väčšiu rozmanitosť výzdobných prvkov. Zdobenie ručne formovanej stolovej keramiky vykazuje analógie s keramikou pochádzajúcou z územia juhozápadného Slovenska a južnej Moravy. Vo výzdobe a tvarovej škále keramiky možno konštatovať určité väzby s polabským kultúrnym okruhom.

Oblúbeným motívom výzdoby nádob bola rytá hrebeňovitá výzdoba - vlnovky, nachádzajúce sa tiež na iných formách nádob. Takýto výzdobný motív bol použitý napríklad na fragmentoch nádob pochádzajúcich z pohrebiska Gbelce-Tehelňa (obr. 15: 1, 2, 4, 5, 7; 19: 8). Analógie k takémuto typu zdobenia poznáme z juhozápadného Slovenska (*Varsík 1998; Hanuliak/Varsík 2005*, 133-168), ako aj z južnej Moravy (Blučina, chata VI - *Droberjar 1997*, tab. 15: 6; Hrušky, chata I - *Droberjar 1997*, tab. 27: 1) či z dolnorakúskych nálezísk (*Pollak 1980, 196*, tab. 26; 27).

Výzdoba funerálnej keramiky pomocou ozubeného kolieska je pre Kvádov typická v staršej dobe rímskej (stupne B1 a B2). Pri použití ozubeného kolieska alebo drevenej lišty so zárezmi sa vytvárali rôzne geometrické ornamente. Táto výzdoba je často kombinovaná s inými typmi ornamentu, najčastejšie s jemne odčlenenými plastickými lištami. Takúto výzdobu máme doloženú aj na pohrebisku Gbelce-Tehelňa (obr. 14: 2; 16: 1-7, 10, 13). Uvedené keramické fragmenty majú výzdobu ozubeným kolieskom v podobe vodorovných, zvislých a šikmých línií. Z tohto pohrebiska

pochádzajú tiež fragmenty nádob zdobené cikcakovitou a vodorovnou líniou, zvislými líniami vytvorenými pomocou ozubeného kolieska (obr. 16: 6) a horná časť hlbokkej misy s von vyhnutým ústím, s priemerom okraja väčším ako maximálny priemer brucha. Jej brucho zdobí vodorovná plastická lišta a cikcakovitý ornament vyhotovený pomocou dvojitého ozubeného kolieska, pod okrajom je výzdoba, ktorú tvoria trojuholníky opäť vyhotovené ozubeným kolieskom (obr. 14: 2). Ďalším výzdobným motívom vystupujúcim na pohrebisku v Gbelciach je svastika a vlnovka vytvorená ozubeným kolieskom (obr. 16: 3; 17: 2; 16: 1). Pozoruhodnou je tiež urna vázovitého tvaru zdobená zónovým ornamentom, ktorý tvorí prerušovaná rytá línia, pod ňou je zoskupenie malých otlačkov a na najväčšej výduti meander vytvorený ozubeným kolieskom (obr. 12: 1).

Paralely k vyššie uvedeným výzdobným technikám zastúpeným v nálezoch z Čaky a Gbeliec sa pravidelne vyskytujú na časovo príbuzných náleziskách na juhozápadnom Slovensku (*Varsík 1998*, 26-29, 38-40, 64-68, obr. 33), v Dolnom Rakúsku (*Pollak 1980, 196*) a na južnej Morave (*Droberjar 1997*, 65-91), teda na území považovanom za sídelnú doménu kmeňa Kvádov.

Na pohrebisku Gbelce-Tehelňa boli zistené aj dva fragmenty keramiky s kolkovanou výzdobou v tvare rozetky (obr. 16: 8, 11). Analogický typ výzdoby bol zistený v germánskej osade v Komjaticiach (*Točík 1980*, tab. 140: 5, 14, 15).

Oblúbenou u Germánov bola plastická výzdoba, tzv. „pseudobarbotinová“. Väčšia kolekcia takto zdobenej keramiky pochádza aj z Gbeliec-Tehelne (obr. 17: 6-9), kde je zastúpená tiež keramika zdobená tzv. vlčími zubami (vsúvanými trojuholníkmi; obr. 13: 2; 19: 1, 3) a keramika zdobená kanelovaním (obr. 18: 4, 9). Doložený je aj kolok v tvare koncentrického oblúka, výseky koncentrických kružníc (obr. 15: 3, 6), kolok v motíve dekomponovaného vajcovca (obr. 17: 4), trojuholníkové vpichy (obr. 18: 10), šikmé žliabky (obr. 18: 1, 2, 5), plastické lišty (obr. 18: 3, 8).

Do neskorej doby rímskej môžeme datovať keramické fragmenty zdobené vtláčanými motívmi v tvare polmesiaca (obr. 19: 7) a viacnásobnou rytou vlnovkou (obr. 19: 8). Do staršej fázy sťahovania národov už patrí črep s vhladeným mrežovitým vzorom (obr. 19: 9).

Celková charakteristika hrobových nálezov

Za mužské možno považovať hroby 3 (2/61) a 5 (4/61) - s bojovníckou výstrojou. Hrob 3 (2/61) datujeme do stupňa B2-B2/C1. Do tohto obdobia ho zaraďujú chronologicky citlivé predmety - pár železných ostrôh (typ E1/E2 podľa Ginalského),

Tabela 1. Čaka-Kopec a Gbelce-Tehelňa. Prehľad datovania hrobov.

Datovanie	Hroby	Počet hrobov
B2	Čaka-Kopec: 3 (4/60)	1
B2/-B2-C1	Gbelce-Tehelňa: 1 (1/58), 2 (1/61), 3 (2/61), 4 (3/61)	4
C1a	Gbelce-Tehelňa: 5 (4/61)	1
Doba rímska	Čaka-Kopec: 1 (2/60), 2 (3/60), 4 (6/60), 5 (7/60)	4

železná pracka (skupina G, typ 18 podľa Madydy-Legutko) a bronzová dvojdielna kolienkovitá spona (V. skupina, 9. séria, typ 140 alebo 141 podľa Almgrena). Bližšie chronologické zaradenie hrobu 5 (4/61) nám umožňuje železný záves pošvy meča. Takéto typy závesov vystupujú na pohrebiskách przeworskej kultúry v stupni C1a doby rímskej (Kaczanowski 1992, 40).

Za ženské možno považovať hroby 2 (1/61) a 4 (3/61) z Gbelce-Tehelne. Oba datujeme do rozvinutého štádia stupňa B2, prípadne do stupňa B2/C1 (do obdobia okolo polovice 2. stor. po Kr.). Hrob 2 (1/61) nám do tohto obdobia umožňuje datovať provinciálnorímske bronzové držadlo drevenej skrinky, v tvare dvoch delfínov a hrob 4 (3/61) pár železných trúbkovitých spôn (varianty A 86) a strieborná spona (typ A 38-39c).

POHREBNÝ OBRAD

V dobe rímskej v kultúre Kvádov na území juhozápadného Slovenska dominoval žiarový pohrebný rítus. Najcharakteristickejšou formou boli popolnicové hroby. Iba výnimočne sa objavili jamové hroby. Inhumačný pohrebný rítus sa v staršom období v stredodunajskom germánskom barbariku vyskytoval buď v rámci žiarových pohrebísk (Abrahám, Sládkovičovo), alebo v malých skupinách kniežacích hrobov (Vysoká pri Morave, Zohor, Krakovany-Stráže).

Na germánskych pohrebiskách Čaka-Kopec a Gbelce-Tehelňa bolo prevládajúcim pohrebným rítom spaľovanie. Hoci tu nebolo zistené kostrové pochovávanie, nemožno ho úplne vylúčiť. Urnovými boli hroby 1 (2/60), 2 (3/60), 3 (4/60), 4 (6/60) na pohrebisku Čaka-Diely a 1 (1/58), 2 (1/61) a 5 (4/61)

na pohrebisku Gbelce-Tehelňa. Hrob 5 (7/60) z Čaky bol jamový a pri hroboch 3(2/61), 4 (3/61) z Gbeliec môžeme vysloviť predpoklad, že boli urnové (nálezcovia však fragmenty urien nezožbierali). Dôkladnú charakteristiku pohrebného rítu znižujú chýbajúce antropologické rozbery, ako aj malý počet nám známych hrobov vo vzťahu k predpokladanému väčšiemu rozsahu oboch pohrebísk.

NÁLEZY Z ČAKY A GBELIEC V KONTEXTE STREDOEURÓPSKEHO BARBARIKA

Nálezy z Čaky a Gbeliec majú v kontexte sídliskového zázemia dolného Pohronia v dobe rímskej a tiež vo väzbe na známe historické udalosti (markomanské vojny) a s nimi spojené kultúrne zmeny v predpolí severopanónskeho limitu na konci staršej doby rímskej mimoriadny význam.

Začiatky germánskeho/kvádskeho osídlenia na území východne od rieky Váh začínajú až na prelome 1. a 2. stor. po Kr. Kvádi vyplnili sídliskové vákuum, ktoré tu vzniklo v neskoršej dobe laténskej (LTD; *Pieta* 1993, 77). Sporadické staršie keltsko-dácke osídlenie je sledovateľné ešte v neskorých štádiách doby laténskej (LTD2) napríklad na lokalitách Nitriansky Hrádok a Nitra-Mikov dvor (*Pieta* 1982b, 36-38). Výrazná koncentrácia kvádskeho osídlenia v 1. stor. po Kr. je evidovaná na dolnej Morave a v južnej časti Trnavskej pahorkatiny, t. j. v okolí rieky Dudváh (*Kolník* 1977, 147, 163-168; *Rajtár* 1998, 20; *Hüssen/Rajtár* 1994, 217-232). Vo fáze B2 sa Kvádi začínali presúvať na východ. Táto migračná vlna vychádzala medzi rokmi 80-100/120 z centrálného územia bývalého Vanniovho kráľovstva, ktorého južnú a východnú hranicu tvorili rieky Dunaj a Váh, západnú hranicu pohorie Malých Karpát (*Kolník* 1971, 519-522). Je pravdepodobné, že v pohraničnej východnej a severnej zóne tohto kráľovstva istý čas pretrvávalo spomínané keltsko-dácke osídlenie. Potvrdzujú to písomné pramene, ktoré hovoria o susedstve Kvádov s Dákmi (Plínius Starší - *Naturalis historia* IV, 80, 81⁵; Strabon - *Geografia* 7, 3, 1). Dodnes však nebolo doložené archeologickými nálezmi.

Kvádske osídlenie v stupni B2 doby rímskej (roky 80-160) sa rozšírilo východným smerom do

⁵ <http://www.thelatinlibrary.com/pliny.nh4.html> [80] Ab eo in plenum quidem omnes Scytharum sunt gentes, varie tamen litori adposita tenuere, alias Getae, Daci Romanis dicti, alias Sarmatae, Graecis Sauromatae, eorumque Hamaxobli aut Aorsi, alias Scythae degeneres et a servis orti aut Trogodytae, mox Alani et Rhoxolani; superiora autem inter Danuvium et Hercynium saltum usque ad Pannonica hiberna Carnunti Germanorumque ibi confinium, campos et plana Iazyges Sarmatae, montes vero et saltus pulsi ab iis Daci ad Pat-hissum amnem, [81] a Maro, sive Duria est a Suebis regnoque Vanniano dirimens eos, aversa Basternae tenent alique inde Germani. grippa totum eum tractum ab Histro ad oceanum bis ad decies centenum milium passuum in longitudinem, quattuor milibus minus CCCC in latitudinem, ad flumen Vistlam a desertis Sarmatae prodidit. Scytharum nomen usquequaque transiit in Sarmatas atque Germanos. nec alii prisca illa duravit appellatio quam qui extremi gentium harum, ignotic prope ceteris mortalibus, degunt.

dolného Pohronia a Poiplia. Bola to v staršej dobe rímskej najvýchodnejšia sídelná zóna podunajských Germánov. Archeologické nálezy, ktoré potvrdzujú prítomnosť Kvádov na tomto území na začiatku 2. stor. po Kr., pochádzajú z osád na dolnom Pohroní. Zaregistrovali ich už J. Eisner (1933, 236), H. Mitscha-Märheim (1924, 105, 108, 109), R. Pittioni (Mitscha-Märheim/Pittioni 1934, 151, 152, 160, 161, tab. 4: 2-6; 18: 9, 10) a najmä E. Beninger (1937, 44, 45, 131). K najlepšie prebádaným patria napríklad Biňa-Berek (Kuzmová 1997, 113, 114), Čaka-Diely (Beljak 2004; Kolník 1962, 356; Točík 1951, 158-160), Pohronský Ruskov (Kolník 1962, 356), Šarovce-Tehelňa (Beljak 2003; Novotný/Kuzmová 1994, 107-117), Štúrovo-Vojenské cvičisko (Kolník 1962), Štúrovo-Obid (Ožďáni 1985, 182-184; 1986, 177-179), Želiezovce (Novotný 1984, 107-117), ako aj tu analyzované pohrebiská Čaka-Kopec a Gbelce-Tehelňa. Archeologické objekty datované do stupňa B2 boli potvrdené na osadách Čaka-Diely: objekt 5 - M 32-36/1950, chata 4/1961, jama 2/1961 (Beljak 2004, 108, 109), Štúrovo-Vojenské cvičisko: chaty I a II/1956 (Kolník 1962, 358, 359).

V hrobových nálezoč z Čaky a Gbeliec máme zastúpené predmety, ktoré potvrdzujú čulé inter-regionálne kontakty Germánov na sklonku staršej doby rímskej. Tieto kontakty sú sledovateľné jednak smerom na sever - s oblasťou przeworského a wielbarského kultúrneho okruhu, jednak smerom na severozápad - s oblasťou polabského kultúrneho okruhu. Intenzívne väzby zisťujeme aj s rímskymi provinciami. Potvrdzujú ich početne zastúpené rímske importy v hrobových inventároch.

Pozoruhodným z tohto pohľadu je hrob bojovníka 3/1961 z Gbeliec. Obsahoval nálezy s blízkymi analógiami v oblasti przeworskej kultúry (dve železné ostrohy - hybridné deriváty oblúkových ostrôh, železnú pracku s pravouhlým rámom), ako aj nálezy s paralelami v Polabí (bronzovú kolienkovitú sponu 9. série V. skupiny Almgrena).

Podobne bol vybavený aj ženský hrob 4/1961 z Gbeliec. Z jeho inventára sa zachovali deriváty železných spôn typu A 86, ktoré vychádzajú z prostredia podunajských provincií, ale aj strieborná spona A 38-39c, častá v porýnsko-vezerskom a polabskom kultúrnom okruhu (obr. 21). Inventár oboch hrobov dopĺňajú fragmenty rímskoprovinciálnych bronzových nádob.

K železnému závesu pošvy meča, nájdenému v hrobe 5/61, poznáme analógie v przeworskej kultúre.

Uvedené nálezy jednoznačne potvrdzujú prienik germánskych elementov jednak z dolného Polabia,

jednak z przeworskej kultúry do stredodunajskej oblasti v stupni B2 a B2/C1 doby rímskej. Je niekoľko interpretácií prítomnosti náleзов polabskej a przeworskej proveniencie v stredodunajskej oblasti. Hľadá sa odpoveď na otázku, čo tento fenomén predstavuje. Či ide iba o prisun predmetov materiálnej kultúry, alebo priamo o príchod ich nositeľov. K. Godłowski upozorňuje na fakt, že niektoré typy przeworských náleзов - hlavne v rozvinutom štádiu stupňa B2 - vystupujú v stredodunajskej oblasti tak početne, že prevažujú nad niektorými miestnymi formami (Godłowski 1982, 59, 60). Medzi takéto nálezy patria napríklad spony 8. série V. skupiny Almgrena (s hrebeňom na hlavici). Ďalšími przeworskými nálezmí, ktoré vystupujú v kvádsko-markomanskom prostredí, sú napríklad spony typov A 38-39, A 41, A 43 (Rajtár 2002, 355-364), A 78, spony 10. série V. skupiny Almgrena, nákončia opaskov zakončené plochým okrúhlym terčom - typ JI podľa Raddatza, ako aj jednodielne oválne alebo polookrúhle pracky a dvojdielne štvorhranné pracky, ostrohy typov E podľa Ginalskeho. Keramika je najčastejšie zastúpená nevelkými miskami s vťahnutým dnom typu VI/2, ako aj urnami II. a V. skupiny podľa T. Liany (1970, 429-491; Olędzki 1996, 51, 52).

Prikláňame sa k názoru, že výskyt a nárast przeworských, wielbarských a polabských, teda v materiálnej kultúre v strednom Podunajsku cudzorodých germánskych prvkov súvisí priamo s prienikom germánskych bojovníckych družín do susedstva panónskeho limitu z nadkarpatských oblastí v dobe pred markomanskými vojnami a počas nich. Hroby z Čaky a Gbeliec prinášajú dôležité nálezy k riešeniu tejto problematiky. Zároveň naznačujú posun Kvádov smerom k Pohroniu. Dovoľujú predpokladať, že ho dosiahli začiatkom 2. stor. po Kr., teda v priebehu stupňa B2.

Pri interpretácii výskytu zbraní však treba brať do úvahy fakt, že na území stredoeurópskeho barbarika dochádzalo k ich výraznej unifikácii. K. Godłowski upozornil na to, že niektoré formy náleзов, ako napríklad spony Almgrenovej skupiny V, série 8, prevládajú nad miestnymi typmi (Godłowski 1982, 59, 60). Prikláňame sa k názoru J. Tejrál, že výskyt spomínaných spôn v naddunajskej oblasti je výsledkom infiltrácie barbarov zo severnej oblasti neobsadenej Germánie (Tejral 1998). Domnievame sa, že reálne treba počítať s účasťou určitých menších oddielov príslušníkov uvedených kultúr v markomanských vojnách v strednom Podunajsku (Tejral 1970a, 214; Olędzki 1992, 106; Willroth 1998). Nálezy z Čaky a Gbeliec nás k tomu plne oprávňujú.

LITERATÚRA

- Adler 1976* - H. Adler: Ein germanisches Wirtschaftsgebäude aus der römischen Kaiserzeit. Fundber. Österreich 15, 1976, 9-17.
- Almgren 1923* - O. Almgren : Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzial-römischen und südrussischen Formen. Leipzig 1923.
- Beljak 2003* - J. Beljak: Germánske osídlenie Pohronia - osady v Šarovciach a Zvolene. Nепublikovaná diplomová práca. Trnava 2003.
- Beljak 2004* - J. Beljak: Osadnictwo z okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów w dorzeczu Hronu i Ipoli. Nепublikovaná diplomová práca. Kraków 2004.
- Beninger 1937* - E. Beninger: Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Reichenberg - Leipzig 1937.
- Biborski 1978* - M. Biborski: Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej. Mat. Arch. 18, 1978, 53-165.
- Biborski 1994* - M. Biborski: Die Schwerter des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. aus dem Römischen Imperium und dem Barbaricum. Specimina Nova 9, 1994, 91-130.
- Biborski 2000* - M. Biborski: Nowe znaleziska rzymskich mieczy z Barbaricum w świetle problemów konserwatorskich. In: SVPERIORES BARBARI. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego. Kraków 2000, 49-80.
- Biborski 2004* - M. Biborski: Schwert. Römische Kaiserzeit. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Bd. 27. Berlin - New York 2004, 549-562.
- Bishop/Coulston 1993* - M. C. Bishop/ J. C. N. Coulston: Roman military Equipment from the Punic Wars to the fall of Rome. London 1993.
- von Carnap-Bornheim 2002* - C. von Carnap-Bornheim: Der Trachtschmuck, die Gürtel und Gürtelzubehör. In: *Peška/Tejral 2002/1*, 189-306.
- Cosack 1979* - E. Cosack: Die Fibeln der älteren Römischen Kaiserzeit in der Germania libera (Dänemark, DDR, BRD, Niederland, CSSR). Eine technologisch-archäologische Analyse. I. Armbrustfibeln, Rollenkappenfibeln, Augenfibeln. Neumünster 1979.
- Dąbrowska 1997* - T. Dąbrowska: Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien. Kraków 1997.
- Droberjar 1997* - E. Droberjar: Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. Praha 1997.
- Droberjar 1999* - E. Droberjar: Od plaňanských pohárů k vinařické skupině. (Kulturní a chronologické vztahy na území Čech v době římské a v časně době stěhování národů.) Sbor. Národ. Muz. Praha 53, 1999, 1-58.
- Eggers 1951* - H. J. Eggers: Der römische Import im freien Germanien. Atlas Urgeschichte 1. Hamburg 1951.
- Eggers 1955* - Eggers: Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. Jahrb. RGZM 2, 1955, 196-244.
- Eisner 1933* - J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- Fajer/Foltyn 2004* - M. Fajer/E. M. Foltyn: Dorzecze górnej Odry między Ostrawicą i Rudą w okresie rzymskim i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów na tle środowiska przyrodniczego. In: Okres laterński i rzymski w Karpatach polskich. Krosno 2004, 381-438.
- Fasold 1987-1988* - P. Fasold: Eine römische Grabgruppe auf dem Fuchsberg bei Günzenhausen, Gem. Eching, Lkr. Freising. Ber. Bayer. Bodendenkmalpfl. 28-29, 1987-1988, 181-213.
- Gáspár/Ratimorská 1983* - D. Gáspár/P. Ratimorská: Kovanie debničiek, zámky, držadlá, kľúče, klince a fragmenty panciera. Katalóg. Rímske zbierky I. Komárno 1983.
- Ginalski 1991* - J. Ginalski: Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna (Bügelsporen der Przeworsk-Kultur eine typologische Klassifikation). Przegląd Arch. 38, 1991, 53-84.
- Godłowski 1970* - K. Godłowski: The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe. Kraków 1970.
- Godłowski 1977* - K. Godłowski: Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku. II. Mat. Starożytne i Wczesnośred. 4, 1977, 7-237.
- Godłowski 1982* - K. Godłowski: Północni barbarzyńcy i wojny markomańskie w świetle archeologii. Scripta Arch. 2. Warszawa 1982, 48-80.
- Godłowski 1992* - K. Godłowski: Zmiany w uzbrojeniu ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich. In: Arma et Olla. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę pracy naukowej. Łódź 1992, 71-88.
- Godłowski/Wichman 1998* - K. Godłowski/T. Wichman: Chmielów Piskowy. Ein Gräberfeld der Przeworsk Kultur im Świętokrzyskie Gebirge. Kraków 1998.
- Gschwind/Ortisi 2001* - M. Gschwind/S. Ortisi: Zur kulturellen Eigenständigkeit der Provinz - Almgren 86, die raetische Form der sog. pannonischen Trompetenfibeln. Germania 79, 2001, 401-416.
- Gupte 1998* - O. Gupte: Die knieförmig gebogenen Fibeln der älteren römischen Kaiserzeit-Forschungsgeschichte und Forschungsstand. In: *Kunow 1998*, 203-212.
- Hanuliak/Varsik 2005* - M. Hanuliak/V. Varsik: Určujúce charakteristiky osídlenia vo Vlčkovciach. Slov. Arch. 53, 2005, 133-168.
- Hilgers 1969* - W. Hilgers: Lateinische Gefäßnamen. Beihefte der Bonner Jahrbücher 31. Düsseldorf 1969.
- Hüssen/Rajtár 1994* - C. M. Hüssen/J. Rajtár: Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege - Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 217-232.
- Jahn 1921* - M. Jahn: Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung. Leipzig 1921.
- Kaczanowski 1992* - P. Kaczanowski: Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego Barbaricum. Kraków 1992.
- Kaczanowski 1995* - P. Kaczanowski: Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego. Kraków 1995.
- Karasová 1998* - Z. Karasová: Die römischen Bronzegefäße in Böhmen. Fontes Arch. Pragenses 22. Praha 1998.
- Knaack 1978* - A. Knaack: Beobachtungen an Scherenbeigaben in Gräbern des elbgermanischen Siedlungsgebiets während der römischen Kaiserzeit. Ethnogr.-Arch. Zeitschr. 19, 1978, 15-50.
- Kolník 1956* - T. Kolník: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby sťahovania národov v Očkove pri Piešťanoch. Slov. Arch. 4, 1956, 233-300.

- Kolník 1958* - T. Kolník: Nové ojedinělé nálezy spôn z doby rímskej a sťahovania národov na juhozápadnom Slovensku. *Slov. Arch.* 6, 1958, 380-387.
- Kolník 1961* - T. Kolník: Pohrebisko v Bešeňove. (Príspevok k štúdiu doby rímskej na Slovensku.) *Slov. Arch.* 9, 1961, 219-300.
- Kolník 1962* - T. Kolník: Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku. *Arch. Rozhledy* 14, 1962, 344-368, 371-380, 385-397.
- Kolník 1971* - T. Kolník: Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sťahovaní národov. *Slov. Arch.* 19, 1971, 499-548.
- Kolník 1977* - T. Kolník: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und Regnum Vannianum. In: Symposium. Ausklang der Latène-Zivilization und Anfänge der germanischen Besiedlung im Mitteleren Donaugebiet. Bratislava 1977, 143-171.
- Kolník 1980* - T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.
- Kolník/Paulík 1959* - T. Kolník/J. Paulík: Čachtice v praveku. (Súpis archeologickej zbierky v Čachticiach.) *Štud. Zvesti AÚ SAV* 3, 1959, 87-114.
- Kopecký/Kuzma/Rajtár 1990* - M. Kopecký/I. Kuzma/J. Rajtár: Výsledky leteckej prospekcie. *AVANS* 1988, 1990, 101.
- Koščević 1980* - R. Koščević: Antičke fibule s područja Siska. Zagreb 1980.
- Křížek 1966* - F. Křížek: Nové nálezy terry sigillaty na Slovensku. II. *Slov. Arch.* 14, 1966, 97-145.
- Kovrig 1937* - I. Kovrig: Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien. *Diss. Pannonicae. Ser. II/4.* Budapest 1937.
- Kunow 1983* - J. Kunow: Der römische Import in der Germania libera bis zu den Markomannenkriegen. Studien zu Bronze- und Glasgefäßen. Göttinger Schr. Vor- u. Frühgesch. 21. Neumünster 1983.
- Kunow 1998* - J. Kunow (Hrsg.): 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. *Forsch. Arch. Brandenburg* 5. Wünsdorf 1998.
- Kuzmová 1997* - K. Kuzmová: Terra sigillata im Vorfeld des Nordpannonischen Limes. Nitra 1997.
- Kuzmová/Roth 1988* - K. Kuzmová/P. Roth: Terra sigillata v barbariku. Nálezy z germánskych sídlisk a pohrebísk na území Slovenska. *Mat. Arch. Slovaca* 9. Nitra 1988.
- Liana 1970* - T. Liana: Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim. *Wiadomości Arch.* 35, 1970, 429-491.
- Mączyńska 1977* - M. Mączyńska: Paciorki z okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów na obszarze środkowoeuropejskiego Barbaricum. *Archeologia* (Warszawa) 28, 1977, 61-91.
- Madyda-Legutko 1986* - R. Madyda-Legutko: Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. *BAR. Internat. Ser.* 360. Oxford 1986.
- Mitscha-Märheim 1924* - H. Mitscha-Märheim: Vorgeschichtliches aus dem unteren Grantal. *Wiener Prähist. Zeitschr.* 11, 1924, 105-117.
- Mitscha-Märheim/Pittioni 1934* - H. Mitscha-Märheim/R. Pittioni: Zur Besiedlungsgeschichte des unteren Grantales. *Mitt. Anthr. Ges. Wien* 64, 1934, 147-173.
- Nicklasson 1997* - P. Nicklasson: Svärdet Ijuger Inte. Vapenfynd från äldre järnålder på Sveriges fastland. Stockholm 1997.
- Nowakowski 1999* - W. Nowakowski: „Książęca” zapinka z cmentarzyska w Karwowie, pod Sochaczewem. In: *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej, dedykowane* Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin. Warszawa 1999, 279-294.
- Novotný 1984* - B. Novotný: Chata z doby rímskej v Želiezovciach (okr. Levice). In: *Zborník prác Ľudmily Kraskovskej (k životnému jubileu)*. Bratislava 1984, 107-117.
- Novotný/Kuzmová 1994* - B. Novotný/K. Kuzmová: Terra sigillata z germánskeho sídliska v Šarovciach. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 30, 1994, 107-117.
- Olędzki 1992* - M. Olędzki: Die Fibeln vom Typ Almgren 43 als Zeugnis für die Anwesenheit eingewanderter Viktovalen im mittleren Donauraum. *Prähist. Zeitschr.* 67, 1992, 90-111.
- Olędzki 1996* - M. Olędzki: Naddunajska grupa kultury przeworskiej w świetle analizy materiałów archeologicznych. *Acta Univ. Lodzensis. Folia Arch.* 20, 1996, 49-66.
- Olędzki 1998* - M. Olędzki: Rollenkappenfibeln der östlichen Hauptserie Almgren 37-41 und die Varianten Fig. 42-43. In: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 5. Wünsdorf 1998, 67-84.
- Ožďáni 1985* - O. Ožďáni: Výsledky záchranného výskumu v Štúrove v Obidskej puste. *AVANS* 1984, 1995, 182-184.
- Ožďáni 1986* - O. Ožďáni: Druhá výskumná sezóna v Štúrove-Obide. *AVANS* 1985, 1996, 177-179.
- Paulík 1963* - J. Paulík: K problematike čakanskej kultúry v Karpatskej kotline. *Slov. Arch.* 11, 1963, 269-338.
- Paulík/Kolník 1966* - J. Paulík/T. Kolník: Pohľady do minulosti Považia. Mohyla z mladšej doby bronzovej a pohrebisko z mladšej doby rímskej. Bratislava 1966.
- Pescheck 1937* - Ch. Pescheck: Neue wandalische Lanzen spitze. Heilszeichen aus Schlesien. *Nachrbl. Dt. Vorzeit* 13, 1937, 268.
- Peška/Tejral 2002* - J. Peška/J. Tejral: Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. 1-3. Mainz 2002.
- Petrowszky 1993* - R. Petrowszky: Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln. *Kölner Stud. Arch. Röm. Provinzen* 1. Buch am Erlbach 1993.
- Pieta 1982a* - K. Pieta: Die Púchov Kultur. Nitra 1982.
- Pieta 1982b* - K. Pieta: Probleme der Erforschung der dakischen Besiedlung in der Slowakei. *Thraco-Dacica* 3, 1982, 35-46.
- Pieta 1993* - K. Pieta: Osídlenie z doby rímskej a sťahovania národov v Nitre. In: *Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta*. Nitra 1993, 74-90.
- Pieta 1997* - K. Pieta: Sídlisko púchovskej kultúry v Likavke. *AVANS* 1995, 1997, 145, 146.
- Pieta 2005* - K. Pieta: Spätlatènezeitliche Waffen und Ausrüstung im nördlichen Teil des Karpatenbeckens. *Slov. Arch.* 53, 2005, 35-84.
- Pichlerová 1957* - M. Pichlerová: Pohrebisko z doby rímskej v Gbelcoch. *Arch. Rozhledy* 9, 1957, 799, 814-816.
- Pollak 1980* - H. Pollak: Die germanischen Bodenfunde des 1.-4. Jahrhunderts n. Chr. im nördlichen Niederösterreich. Wien 1980.
- Rajtár 1998* - J. Rajtár: Kríza rímsko-germánskych vzťahov v stredodunajskej oblasti v 2. stor. Nepublikovaná kandidátska dizertácia. I, II (Archeologický ústav SAV). Nitra 1998.
- Rajtár 2002* - J. Rajtár: Zur Verbreitung der Fibeln Almgren 43 im Mitteldonaugebiet. In: *Zwischen Rom und dem Barbaricum [Festschrift für T. Kolník]*. Nitra 2002, 355-364.
- Tejral 1970a* - J. Tejral: K interpretaci severovýchodních prvků v hmotné kultuře moravské oblasti na sklonku starší doby římské. *Pam. Arch.* 61, 1970, 184-215.
- Tejral 1970b* - J. Tejral: Počátky doby římské na Moravě z hlediska hronových nálezů. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 18, 1970, 107-192.

- Tejral 1971* - J. Tejral: Příspěvek k datování moravských hrobových nálezů ze sklonku starší a z počátku mladší doby římské. *Slov. Arch.* 19, 1971, 27-88.
- Tejral 1983* - J. Tejral: Mähren und die Markomanenkriege. *Slov. Arch.* 31, 1983, 85-120.
- Tejral 1998* - J. Tejral: Die Grundprobleme der kaiserzeitlichen Fibelforschung im norddanubischen Raum. In: *Kunow 1998*, 387-398.
- Tejral 2002a* - J. Tejral: Das archäologische Umfeld des Grabes in der frühen Kaiserzeit. In: *Peška/Tejral 2002/1*, 73-95.
- Tejral 2002b* - J. Tejral: Die Sporen. In: *Peška/Tejral 2002/1*, 141-188.
- Točík 1951* - A. Točík: Výskum v Čake na Slovensku. *Arch. Rozhledy* 3, 1951, 158-160.
- Točík 1980* - A. Točík: Záchranný výskum na lokalite Tomášove v Komjaticiach. *AVANS 1979*, 1980, 229-232.
- Točík/Paulík 1960* - A. Točík/J. Paulík: Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950-1951. *Slov. Arch.* 8, 1960, 59-124.
- Turčan 1996* - V. Turčan: Germánske sídliskové objekty medzi Trnavou a Bohdanovcami. *Zbor. SNM. Arch.* 6, 1996, 107-120.
- Ulbert 1969* - G. Ulbert: Gladii aus Pompeji. *Germania* 47, 1969, 97-128.
- Varsík 1998* - V. Varsík: Štruktúra germánskych sídlisk z 2.-3. storočia na juhozápadnom Slovensku (Branč, Veľký Meder). Nepublikovaná kandidátska dizertácia. I, II (Archeologický ústav SAV). Nitra 1998.
- Vladár 1962* - J. Vladár: Nagyrévske sídlisko v Čake. *Slov. Arch.* 10, 1962, 319-340.
- Vladár 1966* - J. Vladár: Zur Problematik der Kosihiy-Čaka in der Slowakei. *Slov. Arch.* 14, 1966, 245-336.
- Willroth 1998* - K.-H. Willroth: Die Fibeln der römischen Kaiserzeit und die Frage der ethnischen Deutung. In: *Kunow 1998*, 513-522.
- Antické pramene:*
- Marcus Aurelius Antoninus: Ta eis heauton - Rozhovory I. Marcus Aurelius Antoninus. Hovory k sobě. Praha 1969.
- Plinius Starší: Naturalis historia IV. <http://www.thelatinlibrary.com/>
- Strabon: Geografia. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I. Bratislava 1998.
- Tacitus: Germánia. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I. Bratislava 1998.

Die germanischen Gräber aus Čaka und Gbelce

Ein Beitrag zur Besiedlung der südwestlichen Slowakei in der römischen Kaiserzeit

Ján Beljak - Titus Kolník

ZUSAMMENFASSUNG

Die frühgeschichtliche Besiedlung des unteren Flussgebiet von Hron wird mit mehreren Siedlungs- und Grabsfunden bestätigt. Bis jetzt aber dominieren vor allem die freigelegten Siedlungen (Čaka, Šarovce, Štúrovo, Štúrovo-Obid, Želiezovce). Die Gräber und die untersuchten Gräberfelder aus der römischen Kaiserzeit sind nur sporadisch belegt. Auch deswegen stellen die beiden Fundstellen ein wichtiges Zeugnis der starken germanischen Enklave im nahen Vorfeld vom nordpannonischen Brigetio dar.

Die Gräberfelder Čaka und Gbelce liegen zwar im Flussgebiet von Hron, doch von seinem Stromlauf sind sie 10-15 km entfernt; untereinander sind entfernt mehr als 20 km (Abb. 1). Bei beiden Gräberfeldern ist wichtig die Tatsache, dass in ihrer Nähe auch chronologisch und kulturell verwandten Siedlungen festgestellt worden sind (Abb. 2; 7).

Gräberfeld Čaka

Die Fundstelle Čaka, Flur Kopec (Kreis Nitra, Bez. Levice) ist in der Fachliteratur vor allem dank der Grabung eines Grabhügels aus der späten Bronzezeit bekannt. Der Grabhügel war südwestlich von der Gemeinde Čaka, auf dem Abhang der westlichen Anhöhe, über dem Bach Bardoňovský potok situiert. Er wurde auf dem Ort des früheren Brandgräberfelds aus Schlussphase des Äneolithikums (Kosihiy-Čaka-Kultur) und des Körpergräberfelds aus der Mittelbronzezeit

(Karpätenländische Hügelgräberkultur) aufgehügelt. In der römischen Kaiserzeit erstreckte sich hier ein germanisches Brandgräberfeld.

Während der Revisionsgrabung eines Fürstengrabhügels aus der Spätbronzezeit in der Anlage Kopec wurden von J. Paulík im Jahr 1960 auch die 5 Brandgräber aus der römischen Kaiserzeit entdeckt (Abb. 3). Sie wurden auf der Fläche 7 x 12 m freigelegt (Abb. 3: 1). Die weitere Fläche mit dem potentiellen Vorkommen der Gräber wurde nicht mehr gegraben. Also die festgestellten Grabsfunde repräsentieren wahrscheinlich nur einen geringfügigen Teil des Gräberfeldes. Man kann berechtigt annehmen, dass sich der Zentralteil des Gräberfeldes aus der römischen Kaiserzeit ursprünglich vor allem auf der Fläche von ursprünglicher Aufschüttung des Grabhügels ausgedehnt hat. Alle im Grabhügelsmantel eingetieften Gräber wurden im Verlauf der Jahrhunderte durch naturgemäße Erniedrigung der Hügelaufschüttung und landwirtschaftliche Tätigkeit zerstört und vernichtet. Eine ähnliche archäologische Situation ist auf dem Gräberfeld in Očkov bestätigt, wo nur die Gräber hinter dem Umfang eines Velatice-Kultur Grabhügelsmantels erhalten worden sind.

Auf gegenliegendem Abhangsfuß in der Anlage Diely dehnt sich eine weiträumige germanische Siedlung aus dem 2.-4. Jahrhundert aus (Abb. 2). Sie war während einer Rettungsgrabung A. Točík im Jahr 1950 entdeckt und im

Jahr 1961 setzte hier Ausgrabungen J. Vladár fort. Auf dem weiteren gegenliegenden Abhang - Pod Vinohradmi - wurde im Jahr 2004 ein silberner Denar Hadrians (117-138) entdeckt.

Die reichste und signifikanteste Grabsausstattung enthielt das Grab 3 (4/60). Es war Grab eines germanischen Kriegers aus der Stufe B2. Eine nähere Datierung ermöglichen chronologisch empfindliche Funde - ein Schwert des *gladius-Pompei* Typ (nach Biborski die Gruppe VI) und eine Speerspitze (der Typ VI nach Kaczanovski). Als Urne wurde eine Terrine benützt. Der bauchförmige Körper wurde mit vier dreifachen Ritzwellenlinien verziert (Abb. 5: 1). Die römischen Importe repräsentieren: eine deformierte Bronzeimer vom Typ Östland (Typ Eggers 39 oder 40), die Fragmente des Bronzesiebes (Typ Eggers 159-162), ein Torso des Randes eines weiteren Bronzegefäßes (wahrscheinlich eines Siebes oder einer Kelle) und die verbrannten Glasmelzen (Eggers 182-183). Das Grabinventar wird von eiserner Schere, des Fragments einer Knochennadel und von Urnenharz ergänzt. Das angeführte Grab gehört zu den ältesten bis jetzt bekannten geschlossenen Fundkomplexen in diesem Gebiet. Es wird in die erste Hälfte des 2. Jahrhunderts nach Chr. datiert.

Gräberfeld Gbelce

Das Gräberfeld befand sich in der Lage Tehelňa am nord-östlichen Rand der Gemeinde Gbelce (madjarisch Köbölkút; Kreis Nitra, Bez. Nové Zámky). Es war am nordwestlichem und westlichem Rand der Lößanhöhe Szent Jancidomb situiert. Ihre Abhänge wurden im 20. Jahrhundert durch die Lehmgrube einer Ziegelei exploatiert. Im westlichen und südwestlichen Teil der Ziegeleilehmgrube wurden in Vergangenheit sporadisch die Reste der Brandgräber aus der römischen Kaiserzeit gerettet.

Nördlich von der Lokalität dehnt sich eine Niederung aus, über die der Bach Paríž fließt und unweit vom Gräberfeld eine Moorzone bildet. Die Siedlungsfunde aus der römischen Kaiserzeit wurden ungefähr 700 bis 1000 m südlich vom Gräberfeld in der Lage Gbelce-Čapáš und Gbelce-Nová Osada-Pri železnici festgestellt.

Im Grab 3 (2/61) und Grab 5 (4/61) wurden Männer mit der Kriegerausrüstung ausgestattet. Das Grab 3 (2/61) datieren wir in die Stufe B2-B2/C1. In diesen Zeitabschnitt wird es von chronologisch empfindlichen Gegenständen eingereiht - ein Paar der Eisernsporen (Typ E1/E2 nach Ginalski 1991), eine eiserne Gürtelschnalle (Gruppe G, Typ 18 nach Madyda-Legutko 1986) und eine zweiteilige bronzene Kniefibel von Gruppe V, Serie 9, Typ 140 oder 141 nach Almgren.

Die Gürtelschnalle aus Gbelce, gefundene im Grab mit den Sporen und barbarischer Kniefibel, korrespondiert sehr gut mit den Schlussfolgerungen von Carnap-Bornheim (2002, 200 - im Kontext einer Analyse der eisernen Gürtelschnallen des verwandten Typs aus „königlichem“ Grab aus Mušov), dass die eisernen Gürtelschnallen des Typs G 16 (nach Madyda-Legutko 1986) im mitteleuropäischen Barbarikum sehr oft in den Gräbern mit den Waffen, bzw. mit der Reitersausrüstung vorkommen. Er beachtet vor allem den Fund aus dem Grab 215 in Abrahám, in dem sich eine Gürtelschnalle zusammen mit den zwei Knopfsporen mit und einer Fibel Almgren 110 befindet; diese ist gut in die Phase B2b datiert. Ein Blick auf die Verbreitungskarte der Gürtelschnallen G 16 ermuntert uns in ihrem Vorkommen auf unserem Gebiet die engen Kontakte mit den Gebieten

nördlich der Karpaten in der Zeit vor und während der Markomannenkriege zu suchen.

Die nähere chronologische Einreihung des Grabes 5 (4/61) ermöglicht ein eiserner Schwertriemenhalter. Solche Schwertriemenhalter befinden sich auf den Gräberfeldern der Przeworsk-Kultur in der Stufe C1a der römischen Kaiserzeit.

Als Frauengräber kann man das Grab 2 (1/61) und das Grab 4 (3/61) aus Gbelce-Tehelňa bezeichnen. Die beiden sind ins entwickelte Stadium der Stufe B2, bzw. in die Stufe B2/C1 (in die Zeit um die Mitte des 2. Jahrhunderts nach Chr.) zu datieren. Das Grab 2 (1/61) wird in diese Zeit aufgrund eines provinzialrömischen Bronzengriffs aus einem Holzkästchen in Form der zwei Delphine und das Grab 4(3/61) aufgrund eines Paares eiserner Trompetenfibeln - Variant A 86 und einer silbernen Fibel des Typs A 38/39c datiert.

Keramik

Aus den germanischen Gräberfeldern in Čaka und Gbelce steht das typologisch verhältnismäßig verschiedene keramische Material zur Verfügung, meistens aber im fragmentarischen Zustand. Hier dominiert vor allem die handgemachte Keramik aus der einheimischen Produktion.

Die provinzialrömischen Erzeugnisse, die auf den parallelen Siedlungen der Quaden in relativ großer Zahl vorkommen, treten auf den Gräberfeldern nur selten auf (Abb. 14: 4). Wahrscheinlich hing es mit den rituellen Sitten der mitteldonauländischen Germanen zusammen, die in der Funeralkeramik die eigene Keramikproduktion bevorzugten.

In den Gräbern kommen verschiedene Gattungen der Keramik vor. Es sind die Terrinen, Schüsseln und die vasenförmigen Gefäße vertreten, also die Formen, die als Urnen verwendbar waren. Gewöhnlich handelt es sich um die dünnwandigen Gefäße. Sie hatten zumeist die glatte Oberfläche schwarz, bzw. brauner oder dunkelgrauer Farbe. Diese wurde oft mit Polieren und nur selten mit Graphitierung behandelt. Die Verzierung der quadischen handgemachten Funeralkeramik unterscheidet sich teilweise von der Verzierung der in den Siedlungen vertretenen Keramik. Sie ist solider gefertigt und deutlich ist auch die Bestrebung nach größerer Mannfaltigkeit der Verzierungselemente. Diese haben gute Parallelen in den Funden der Südwestslowakei und Südmähren. In der Verzierung und Formenskala der Keramik kann man auch gewisse Verbindungen mit dem Elbkulturreis konstatieren.

Bestattungsritus

Auf den germanischen Gräberfeldern Čaka-Kopec und Gbelce-Tehelňa war die Verbrennung eine dominierende Art der Bestattung. Die Vertretung der Körpergräber kann man aber nicht vollkommen ausschließen. Zu den Urnengräbern auf dem Gräberfeld Čaka-Diely haben die Gräber 1 (2/60), 2 (3/60), 3 (4/60) und 4 (6/60) gehört, auf dem Gräberfeld Gbelce-Tehelňa waren es die Gräber 1(1/58), 2 (1/61) und 5 (4/61). Das Grab 5 (7/60) in Čaka war ein Grubengrab und bei den Gräbern 3 (2/61) und 4 (3/61) aus Gbelce können wir die Voraussetzung äußern, dass sie Urnengräber waren. Die vollkommene Charakteristik des Bestattungsritus vermindern die fehlenden anthropologischen Analysen, wie auch die kleine Anzahl der uns bekannten Gräber im Bezug auf das angenommene größere Ausmaß der beiden Gräberfelder.

Funde aus Čaka und Gbelce im Kontext des mitteleuropäischen Barbarikums

Die Anfänge der germanischen/quadischen Besiedlung auf dem Gebiet östlich vom Fluss Váh beginnen erst um die Wende des 1. und 2. Jahrhunderts nach Chr. Die Quaden füllten das Besiedlungsvakuum aus, das hier in der späten Latènezeit entstanden ist (LTD). Die sporadische ältere keltisch-dakische Besiedlung ist noch in den späten Stadien der Latènezeit (LTD2) vertreten, z. B. auf den Fundstellen Nitriansky Hrádok und Nitra-Mikov dvor. Die ausdrucksvolle Konzentration der quadischen Besiedlung im 1. Jahrhundert nach Chr. ist im unteren March - Moravatal und im Südteil des Hügellands Trnavská pahorkatina, d. h. im Bereich des Flusses Dudvák evidiert.

Die quadische Besiedlung in der Stufe B2 der römischen Kaiserzeit (Jahre 80-160) verbreitete sich nach Osten ins Unterlaufgebiet der Flüsse Hron und Ipel. Es war in der älteren römischen Kaiserzeit die östlichste Besiedlungszone der donauländischen Germanen. Die archäologischen Funde, die die Anwesenheit der Quaden auf diesem Gebiet am Anfang des 2. Jahrhunderts nach Chr. bestätigen, stammen aus den auf dem Unterlaufgebiet Hron liegenden Siedlungen. Zu den bestuntersuchten gehören z. B. die Fundstellen Biňá-Berek, Čaka-Diely, Pohronský Ruskov, Šarovce-Tehelňa, Štúrovo-Vojenské cvičisko, Želiezovce, wie auch die hier vorliegenden Gräberfelder Čaka-Kopec und Gbelce-Tehelňa. Die in Stufe B2 archäologisch datierbare Objekte wurden auf den Siedlungen Čaka-Diely (Objekt 5-M32-36/1950, Hütte 4/1961, Grube 2/1961), Štúrovo-Vojenské cvičisko (Hütten I und II/1956) belegt.

In den Grabfunden aus Čaka und Gbelce sind die Gegenstände vertreten, die lebhaft interregionale Kontakte der Germanen am Ende der älteren römischen Kaiserzeit beweisen. Diese Kontakte sind in der Richtung nach Nord mit dem Gebiet des Przeworsk- und Wielbark- Kulturkreises, in der Richtung nach Nordwest mit dem Elbgebiet nachweisbar. Die intensiven Verbindungen stellen wir auch mit den römischen Provinzen fest. Sie werden von den zahlreich vertretenen römischen Importen bestätigt.

Beachtenswert vom diesen Gesichtspunkt ist das Grab eines Kriegers 3/1961 aus Gbelce. Es enthielt die Funde mit den nahen Analogien im Gebiet der Przeworsk-Kultur - die zwei eisernen Sporen (die Mischformen der Knopfsporen) und eine eiserne Gürtelschnalle mit rechteckigem Rahmen, wie auch die Funde mit den Parallelen im Elbgebiet - eine bronzene Kniefibel der 9. Serie, V. Gruppe nach Almgren.

Ähnlich war auch das Frauengrab 4/1961 aus Gbelce ausgestattet. Aus seinem Inventar wurden die Derivate der eisernen Fibeln A 86 erhalten, die von der Umwelt der donauländischen Provinzen ausgehen, aber auch die silberne Fibel A 38-39c, die oft im Rhein-Veser- und elbgermanischen Kulturkreis vorkommen. Das Inventar der beiden Gräber wird von Fragmenten der provinzialrömischen Bronzengefäße ergänzt. Zum eisernen Schwertriemenhalter,

gefundenem im Grab 5/61, kennen wir die Analogien in der Przeworsk-Kultur.

Die angeführten Funde bestätigen eindeutig den Durchbruch von germanischen Elementen einerseits aus unterem Elbgebiet, andererseits aus der Przeworsk-Kultur in die mitteldonauländischen Regionen in der Stufe B2 und B2/C1 der römischen Kaiserzeit. Es gibt einige Interpretationen der Anwesenheit der Funde von elbgermanischen- und Przeworsk- Provenienz im mitteldonauländischen Raum. Man wird die Antwort an die Frage gesucht, was stellt dieses Phänomen vor - ob es sich nur um den Gegenständezufluss handelt oder ob es direkt um den Einbruch ihrer Träger geht. K. Godłowski macht aufmerksam, dass irgendeine Typen der Przeworsk-Funde, vor allem in der entwickelten Stufe B2, im mitteldonauländischen Gebiet so zahlreich vorkommen, dass sie die lokalen Formen übertreffen. Zu diesen Funden gehören z. B. die Fibeln der 8. Serie, V. Gruppe nach Almgren (mit dem Kamm auf dem Kopf). Die weiteren Przeworsk-Funde, die im quadisch-markomanischen Milieu vorkommen, sind z. B. die Fibeln der Typen A 38-39, A 41, A 43, A 78, die Fibel der 10. Serie, V. Gruppe nach Almgren, die Gürtelbeschläge mit flacher Ringcheibe (Typ II nach Raddatz), wie auch die einteiligen ovalen oder halbkreisförmigen Gürtelschnallen und die zweiteiligen viereckigen Gürtelschnallen, die Sporen des Typ E nach Ginalska. Die Keramik wird am meisten mit den Schalen mit eingezogenem Boden des Typ VI/2 und mit den Urnen der II. und V. Gruppe nach T. Liana (1970) vertreten.

Die Autoren interpretieren das Vorkommen und Anwachsen der Komponente von den Przeworsk-, Wielbark-Kultur und elbgermanischen Kulturkreises, also in der Materialkultur im mitteldonauländischen Gebiet fremdartige germanische Elemente, als einen Durchbruch der germanischen Kriegertruppen in die Nachbarschaft des pannonischen Limes aus den nordgermanischen Gebieten in der Zeit vor und während der Markomannischen Kriege. Die Gräber aus Čaka und Gbelce bringen die wichtigen Funde zur Lösung dieser Problematik. Zugleich deuten die Verschiebung der Quaden in Richtung nach Hron-Gebiet an. Sie erlauben vorauszusetzen, dass es von ihnen am Anfang des 2. Jahrhunderts nach Chr., also in der Stufe B2, erlangt wird. Bei der Interpretation des Vorkommens der Waffen ist es nötig das Faktum in Betracht zu nehmen, dass es auf dem Gebiet des mitteleuropäischen Barbarikums zu ihrer ausdrucksvollen Unifikation gekommen ist. K. Godłowski machte aufmerksam darauf, dass irgendeine Fundformen, wie z. B. die Fibeln der 8. Serie, V. Gruppe nach Almgren, über die Ortstypen überwiegend sind. Die Autoren neigen sich zur Ansicht J. Tejral, dass das Vorkommen der angeführten Fibeln im nördlichen Mitteldonaugebiet ein Ergebnis von Infiltration der Barbaren aus dem nördlichen Gebieten der unbesetzten Germanien ist. Real ist es mit Beteiligung der gewissen kleineren Truppen der Angehörigen angeführter Kulturen in den Markomannischen Kriegen im mittleren Donaugebiet zu rechnen. Die Funde aus Čaka und Gbelce berechtigen diese Vermutung völlig.

Tabelle 1. Čaka-Kopec und Gbelce-Tehelňa. Eine Datierung übersicht der Gräber.

Abb. 1. Čaka und Gbelce. Situierung der Lokalitäten im Vorfeld des pannonischen Limes.

Abb. 2. Čaka. Plan der Ortsgemeinde mit Signatur des Ortsteiles Diely (Kreis) und des Gräberfeldes Kopec (Viereck).

Abb. 3. Čaka-Kopec. 1 - Dislokation der Gräber aus der römischen Kaiserzeit; 2 - Grundriss des Grabs 2/60; 3 - Grundriss des Grabs 3/60; 4 - Grundriss des Grabs 6/60; 5 - Grundriss des Grabs 7/60. Maßstab: a - 1; b - 2-5.

Abb. 4. Čaka-Kopec. Grundriss des Grabs 4/60.

Abb. 5. Čaka-Kopec. Inventar des Grabs 4/60. 1 - Urne, 2 - Urnenharz; 3 - Glasfragment; 4 - Schere; 5 - Sieb; 6, 7, 9 - Eimer; 8 - Speerspitze; 10 - Fibelfragment; 11 - Schwert

- (1 - Keramik; 2 - Urnenharz; 3 - Glas; 4, 6, 8, 11 - Eisen; 5, 7, 9 - Bronze; 10 - Knochen). Maßstab: a - 1; b - 2-9, 11; c - 10.
- Abb. 6. Čaka-Kopec. Inventar des Grabs 6/60. 1 - Fibelfragment; 2 - Glasfragment; 3 - Fragment des Bronzegegenstandes (1 - Knochen; 2 - Glas; 3 - Bronze).
- Abb. 7. Gbelce. Plan der Ortsgemeinde mit Signatur des Orsteil Čapáš (Kreis) und des Gräberfelds Tehelňa (Viereck).
- Abb. 8. Gbelce-Tehelňa. Gegenstände aus Eisen. 1 - Lanzen spitze; 2 - Lanzenschuh. Maßstab: a - 1; b - 2.
- Abb. 9. Gbelce-Tehelňa. Inventar des Grabs 1/61. 1 - Urne; 2, 3 - Glasperlen; 4 - Fragment des Bronzegegenstandes; 5 - Bronze Griff des Holzkästchens (1 - Keramik; 2, 3 - Glas; 4, 5 - Bronze). Maßstab: a - 1; b - 2-5.
- Abb. 10. Gbelce-Tehelňa. Inventar des Grabs 2/61. 1, 2 - Knopfsporen; 3 - Messer; 4 - Gürtelschnalle; 5 - Gefäßfragment; 6 - Fibel; 7 - Griff; 8 - Eimerfragment (1-4, 7 - Eisen; 5, 6, 8 - Bronze).
- Abb. 11. Gbelce-Tehelňa. Inventar des Grabs 3/61. 1-3 - Fibeln; 4 - Fragment des Griffes; 5 - Messerfragment (1, 2, 5 - Eisen; 3 - Silber; 4, 5 - Bronze).
- Abb. 12. Gbelce-Tehelňa. Inventar des Grabs 4/61. 1 - Urne; 2 - Schwertriemenhalter (1 - Keramik; 2 - Eisen). Maßstab: a - 1; b - 2.
- Abb. 13. Gbelce-Tehelňa. Keramikauswahl. Maßstab: a - 1; b - 2.
- Abb. 14. Gbelce-Tehelňa. Keramikauswahl.
- Abb. 15. Gbelce-Tehelňa. Keramikauswahl.
- Abb. 16. Gbelce-Tehelňa. Keramikauswahl.
- Abb. 17. Gbelce-Tehelňa. Keramikauswahl.
- Abb. 18. Gbelce-Tehelňa. Keramikauswahl.
- Abb. 19. Gbelce-Tehelňa. Keramikauswahl.
- Abb. 20. Das untere Hron- und Ipel'- Gebiet in der älteren römischen Kaiserzeit. Die germanischen Siedlungen (Ring) und Gräberfelder (Kreuz).
- Abb. 21. Vorkommen von Fibeln des Types Almgren 38-39c im Barbarikum (nach *Cosack 1979*, ergänzt).
- Abb. 22. Vorkommen von Gürtelschnallen des Typen Madyda-Legutko G 16 im Barbarikum (nach *Madyda-Legutko 1986*, ergänzt).

Rukopis prijatý 12. 1. 2006

Mgr. Ján Beljak
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
jan.beljak@savba.sk

PhDr. Titus Kolník, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
eva.kolnikova@savba.sk

Anglický preklad *Luďmila Vaňková*
Nemecký preklad *Viera Ondrušková*

POHREBISKO Z OBDOBIA AVARSKÉHO KAGANÁTU A VČASNOSTREDOVEKÉ SÍDLISKOVÉ OBJEKTY V ČIERNOM BRODE ¹

JOZEF ZÁBOJNÍK

The Avar-Khaganate Necropolis and Early-Medieval settlement features in Čierny Brod. In September 1966 earth-works were realised in Čierny Brod, position of Šiškadomb, which damaged several urn graves dated to the Late Roman period. Rescue excavations were carried out in Autumn 1966 (L. Veliačik - Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences in Nitra), during which inhumation graves from the Early Bronze Age were revealed together with a part of an urn burial ground from the Late Roman period, inhumation burials from the Avar Khaganate period and several prehistoric and early-medieval settlement features. A certain problem is with placing the site to the cadastre of Čierny Brod. Earlier finds from the urn burial ground dated to the Roman period come from the position of Limbuš, which is partially in the cadastre of neighbouring village of Košúty and partially in the Čierny Brod cadastre. Based on the present-day cadastre structure, however, the position of Šiškadomb lies in the Košúty cadastre. We cannot find, whether the cadastre limits between the villages Košúty and Čierny Brod has changed in the near past. Because the site has been known in literature as Čierny Brod, the author of this article uses the same name. The author is presenting here results from his study of a part of necropolis dated to the Avar Khaganate period and settlement features dated to early-medieval period. The part of Avar-Khaganate necropolis is represented by 19 burials. Among them the equestrian grave 63 with a partial burial of horse is exceptional. This is the second known case of such way of burying from the late phase of the Avar Khaganate on the territory of Slovakia, as till now graves with partial burial of horses were unambiguously dated to the early phase of the Khaganate. Their finds are the most frequent in the river Tisa basin. At other regions of the Carpathian basin they are more or less rare. Important is also a collection of finds from the grave 88, in which a cast bronze belt garniture was revealed. Among them a main belt strap-end is remarkable. Its front side is decorated with composition called "fighting animals" or so-called "three-piece ornament". Exceptional presentation of this relatively frequent motif enables us to classify the strap-end to the "Nyékladháza type". Its back side is decorated with a rather rare feather ornament. The set of belt mounts included also quadratic mounts with pendants decorated with a griffon. Other graves had relatively poor equipment (simple ear-rings, beads, iron knives, sickles, etc.). Two wooden buckets, from which their iron platings were preserved, and a set of five pottery pieces represent vessels. These were found in children graves. They are mostly winded exemplars. The part of necropolis under study, on which probably relatively poor community buried their deceased members, can be dated to the first half of the 8th century. The early-medieval period is represented also by settlement objects (one dwelling with two adjacent depressions and two pits). Considering absence of metal artefacts that could make their dating more precise, in their chronology we have to rely on dating of numerous pottery fragments. These allow us to classify the settlement objects only in general features to the end of the 9th and the 10th centuries.

Key words: Slovakia, Avar Khaganate period, necropolis, Early Middle Ages, settlement site.

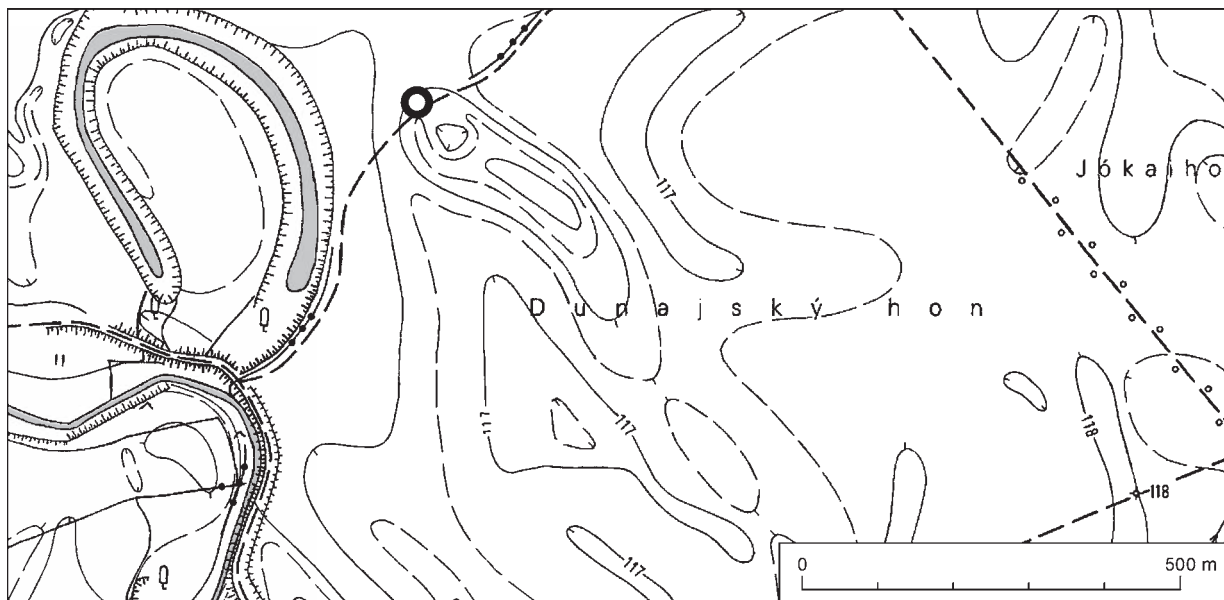
Pracovníci Štátneho majetku v Čiernom Brode začali 1. septembra 1966 realizovať terénne úpravy v chotári obce v polohe Šiškadomb. Pri odstraňovaní ornice buldozér a jej premiestňovaním do priestoru neďalekého bývalého pieskoviska spozorovali početný črepový materiál. Výsledkom nahlásenia tejto skutočnosti bola obhliadka náleziska a následný záchranný výskum, ktorý realizoval L. Veliačik za spolupráce dnes už nežijúceho technického pracovníka J. Rajčeka (obaja z Archeologického ústavu SAV v Nitre). Výskumom, ktorý trval takmer tri mesiace, boli preskúmané kostrové hroby zo staršej doby bronzovej, časť žiarového pohrebiska z neskorej doby rímskej, kostrové hroby z obdobia avarského kaganátu a niekoľko sídliskových objektov z praveku a včasného stredoveku (Veliačik

1969, 301). Na základe veľkosti plochy porušenej zemnými prácami a hustoty pochovávaní na pohrebisku z neskorej doby rímskej sa predpokladá, že pred samotným výskumom bolo na lokalite zničených cca 100-120 žiarových hrobov (Veliačik 1969, 302). Zachránené a výskumom zistené hroby z tohto obdobia boli publikované na inom mieste (Kolník 1975). Tento príspevok prezentuje výsledky výskumu hrobov z obdobia avarského kaganátu a včasnostredovekých sídliskových objektov².

Lokalita sa nachádza v blízkosti toku Čiernej Vody, cca 2 km na severozápad od obce Čierny Brod, na nevýraznom návrší - pretiahnutej pieskovej dune, s orientáciou v smere SZ-JV (obr. 1). Istý problém predstavuje zaradenie náleziska do katastra Čierneho Brodu. Staršie nálezy zo žiarového pohrebiska

¹ Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/6123/26 agentúry VEGA.

² Za poskytnutie materiálu a dokumentačných podkladov na publikovanie úprimne ďakujem autorovi výskumu L. Veliačikovi.

Obr. 1. Čierny Brod. Situačný plán. Poloha lokality Šiškadomb je označená krúžkom.

z doby rímskej pochádzajú z polohy Limbuš, ktorá leží čiastočne v katastri susednej obce Košúty a čiastočne v katastri Čierneho Brodu (Kolník 1975, 341). Na základe súčasného katastrálneho členenia sa však vyvýšenina v polohe Šiškadomb³ nachádza v katastri obce Košúty (obr. 2). Nepodarilo sa mi zistiť, či v poslednej dobe došlo k zmene hraníc katastrov obcí Košúty a Čierny Brod. Táto eventualita však nie je veľmi pravdepodobná. Keďže je však lokalita známa z literatúry pod označením Čierny Brod, budem ju takto uvádzať aj v tomto príspevku.

Súčasné ekoparametre, ako aj pedologické špecifiká náleziska sú už z literatúry známe (Kolník 1975, 341; Veliačik 1969, 301, 302). Nie je preto potrebné sa nimi na tomto mieste podrobne zaoberať. Vzhľadom na veľkosť sledovanej plochy je celkový plán konštruovaný trochu neobvykle (obr. 3). Aby ho bolo možné prezentovať na jednej strane, je vzdialenosť sídliskových objektov 1 a 1a od hranice preskúmanej plochy vyjadrená číselne. To isté platí aj o hrobach 100 a 102, ktoré boli odkryté v sonde nachádzajúcej sa v pomerne veľkej vzdialenosti od ostatných sond. Na originálnom celkovom pláne je znázornený približný rozsah plochy, ktorá bola porušená buldozércom. Keďže sa však rozprestierala na západ od skúmaného priestoru, nemožno ju vyznačiť na prezentovanom pláne. Pri jeho vypracovaní bolo potrebné rektifikovať orientácie jednotlivých hrobov a upraviť rozmery

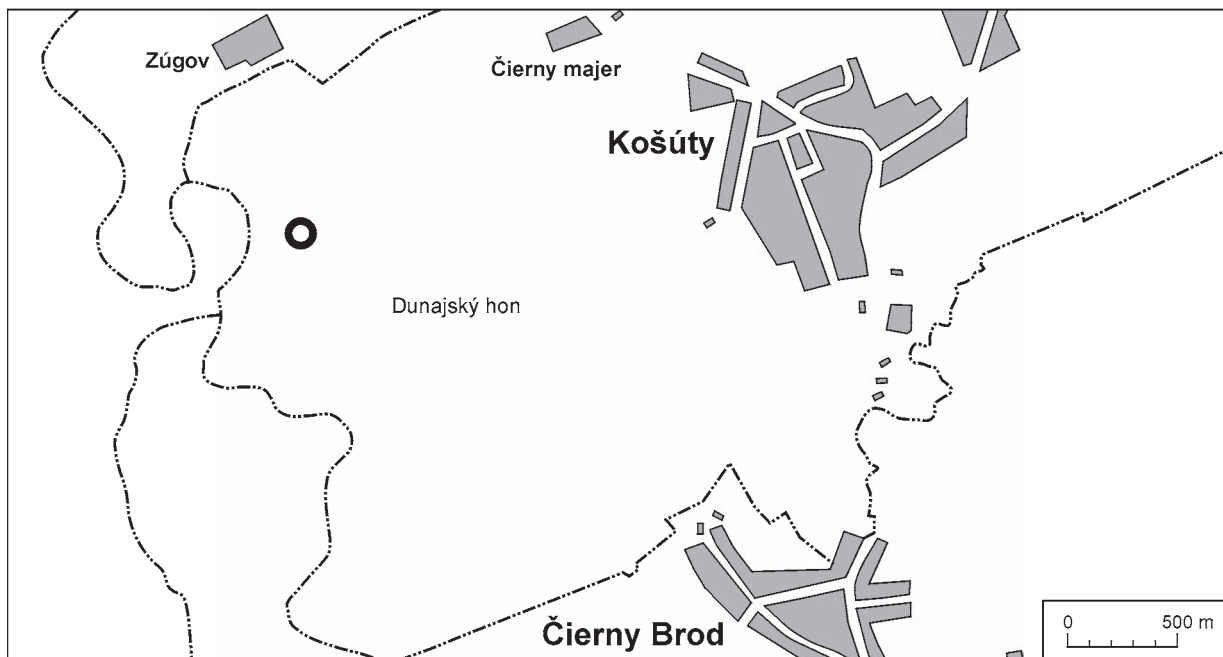
hrobových jám a objektov podľa detailných plánov jednotlivých hrobov a sídliskových objektov.

Je potrebné spomenúť ešte jednu mimoriadne dôležitú skutočnosť. Vo vzdialenosti 76 m na VJV od skúmanej plochy bola vytýčená sonda VIII, v ktorej boli zistené a odkryté už uvedené kostrové hroby 100 a 102. Vzhľadom na to, že sa ničím nelíšia od ostatných hrobov pohrebiska (t. j. tvarom a rozmermi hrobových jám, orientáciou, spôsobom uloženia pochovaných atď.), možno ich považovať za jeho súčasť. Ak vezmeme do úvahy predpokladanú veľkosť plochy a hustotu hrobov, pohrebisko Čierny Brod III⁴ rozhodne nepatrí medzi malé nekropoly a pravdepodobný pôvodný počet hrobov okolo 300 isto nie je prehnaný. Zostáva nám len konštatovať, že sa z neho preskúmalo iba torzo.

Pri písaní príspevku som vychádzal z nálezovej správy 5035/70, ktorá sa nachádza v archíve Archeologického ústavu SAV v Nitre. Materiál z archeologického výskumu v Čiernom Brode v polohe Šiškadomb je dočasne deponovaný vo Vlastivednom múzeu v Galante (depozitár v Trnovci nad Váhom), odkiaľ bol zapožičaný na dokumentačné účely. Súpravu opaskových kovaní z hrobu 88 sa mi nepodarilo získať kompletne, pretože väčšina kovaní sa v súčasnosti nachádza na mne neznámom mieste. V ilustráciách sú preto chýbajúce kresby kovaní nahradené menej kvalitnými fotografiami (tab. X).

³ Na súčasných mapách je uvádzaný chotárny názov „Dunajský hon“.

⁴ Kvôli prehľadnosti a skráteniu budem v súvislosti s pohrebiskom v celom texte používať názov Čierny Brod III. Je to v súlade s takýmto označením lokality v katalógu nálezov a nálezísk z obdobia avarskeho kaganátu na Slovensku (Zábojník 2004b, 87).

Obr. 2. Čierny Brod, poloha Šiškadomb. Situovanie náleziska v rámci katastrálneho územia obce Košúty. Hranice katastrov sú znázornené čiarkovanou líniou, lokalita je označená krúžkom.

Na vyhotovení ilustračných príloh sa podieľali viacerí pracovníci Archeologického ústavu SAV v Nitre.⁵

Ako už bolo spomenuté, predmetom tohto príspevku sú sídliskové objekty a hroby z obdobia včasného stredoveku. Na lokalite boli počas výskumu preskúmané 4 sídliskové objekty (jedno obydlie-zemnica, jeden bližšie neurčený „dvojobjekt“ a dve jamy) a 19 hrobov, ktoré patria do tejto historickej periódy. Z nich 18 priradil autor výskumu k pohrebisku z obdobia avarského kaganátu. Hrob 63 obsahoval okrem ľudského skeletu aj lebku a distálne časti končatín koňa. Na základe tejto skutočnosti vyslovil L. Veliačik v nálezovej správe domnienku, že ide o hrob staromaďarského jazdca. Veľkosťou hrobovej jamy, orientáciou, hĺbkou a polohou na pohrebisku sa nelíši od ostatných hrobov z obdobia avarského kaganátu. Vzhľadom na absenciu konského postroja a vzhľadom na spomínané nálezové okolnosti možno vysloviť predpoklad datovania hrobu 63 do 8. stor. Bol by to druhý prípad jazdeckého hrobu z obdobia avarského kaganátu na Slovensku s parciálnym spolupočovaním koňa (*Zábojník* 1993, 30, obr. 3).

Istý problém predstavuje fragment väčšej nádob (ktorú bolo možné rekonštruovať), nájdený

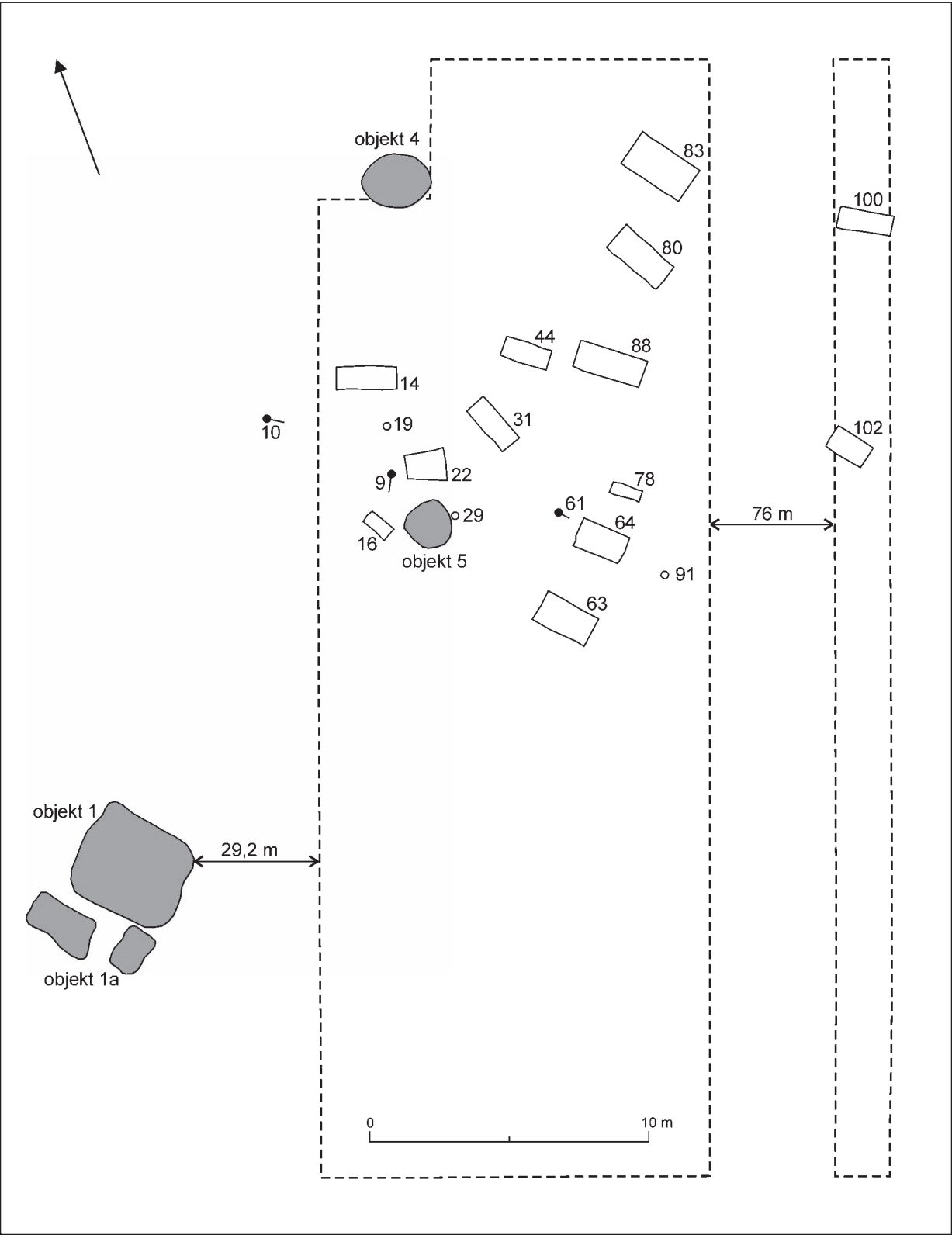
v hĺbke cca 50 cm (s označením ako hrob 91). Ide o pomerne vyvinutý tvar včasnostredovekej, azda sídliskovej keramiky, ktorá svojím zjavom nezodpovedá ostatným nádobám z pohrebiska. Nemožno vylúčiť, že v tomto prípade nejde o hrob, ale o pozostatok nezachyteného (nerozoznaného) sídliskového objektu. Ten však môže byť súčasný s hrobmi, pretože je známe, že sídlisková keramika je výrazne kvalitnejšia než väčšina nádob z hrobov. Na druhej strane nemožno vylúčiť ani jeho súčasnosť so sídliskovými objektmi z 10. stor. Nádoba v črepoch, nájdená v hĺbke 20 cm, tvorila azda inventár detského hrobu, z ktorého sa nezachoval kostrový materiál.

KATALÓG

Hroby a objekty boli pôvodne číslované priebežne, bez ohľadu na ich kultúrne a časové určenie. Keďže záchranné výkopové práce sa realizovali iba počas jednej výskumnej kampane, nie je za nálezovým celkom potrebné uvádzať index označujúci rok výskumu, ako je to v nálezovej správe⁶. Plánky hrobov

⁵ Predmety a keramiku kreslila J. Mészárosová, rekonštrukciu opaska na základe podkladov autora vyhotovila J. Hritzová, počítačový podklad pre rekonštrukciu opaska vypracoval G. Fusek, na zostavovaní tabuliek a zhotovení celkového plánu sa podieľali S. Ptáčková a Z. Turzová, plánky hrobov a objektov prekreslili M. Dufeková a M. Pekáriková. Všetkým menovaným chcem na tomto mieste vysloviť úprimné poďakovanie.

⁶ Napríklad hrob 16/66 uvádzam ako hrob 16.

Obr. 3. Čierny Brod, poloha Šiškadomb. Celkový plán výskumu.

na tabuľkách sú prezentované v mierke 1:20. Predmety sú kreslené v zásade v mierke 1:1. Výnimku predstavujú keramické nádoby (hroby 9, 16, 19, 29 a 91) a črepy zo zásypu (hrob 63), ktoré sú kreslené v mierke 1:2. V takomto merítku sú vyobrazené aj niektoré väčšie, zvyčajne zo železa vyhotovené predmety (kovové súčasti vedierok z hrobov 14 a 22, resp. kosák z hrobu 44). Plány sídliskových objektov sú prezentované v mierke 1:50, črepový materiál je kreslený v mierke 1:2.

Vzhľadom na skutočnosť, že od doby výskumu už uplynulo 40 rokov, viaceré potrebné údaje v katalógu chýbajú. Iné sú zasa výsledkom komparácie informácií z nálezovej správy s údajmi vyplývajúcimi zo súčasnej analýzy materiálu. Vzhľadom na absenciu antropologických analýz ľudských kostí nemožno v niektorých prípadoch pôvodné určenie veku a pohlavia pochovaných verifikovať. Keďže chýba aj archeozoologické vyhodnotenie, katalóg sa obmedzuje na konštatovanie výskytu kostí bližšie neurčených zvierat. Možno však konštatovať, že kosti hydiny neboli zistené ani v jednom prípade. Orientácia pochovaných je vyjadrená vo viacerých prípadoch na základe približných určení (na niektorých plánoch hrobov je uvádzaná iba odchýlka od severu v stupňoch). Niekedy sa tu objavujú dva údaje. Je to v takom prípade, kedy sa orientácia tela pochovaného odlišuje od orientácie osi hrobovej jamy o viac ako 2°. Pri výraznejšie porušených hroboch, resp. pri hroboch s nezachovaným skeletom, je uvedená orientácia osi hrobovej jamy v zátvorke. Črepový materiál zo zásypu hrobových jám bol väčšinou praveký, resp. z doby rímskej. V prípade, ak išlo o fragmenty včasnostredovekej keramiky, uvádzajú sa v opisoch.

Poznámka: V katalógu sú uvádzané bežne používané skratky: dl. = dĺžka, š. = šírka, v. = výška, hl. = hĺbka, pr. = priemer, max. = maximálny, min. = minimálny, zach. = zachovaný; V = východ, Z = západ, S = sever, J = juh (a ich kombinácie).

Pohrebisko

Hrob 9 (tab. I)

- *Hrobová jama:* Tvar a rozmery hrobovej jamy sa nepodarilo určiť, v hĺbke 50 cm (na rozhraní ornice a piesčitého podlažia) sa našla kostra.
- *Hrobová konštrukcia:* Nezistená.
- *Kostra:* Čiastočne strávená kostra dieťaťa bola uložená pravdepodobne vo vystretej polohe na chrbte, dolné končatiny uložené do tvaru kosoštvorca (pokrčené v kolenách).
- *Orientácia:* SSV-JJZ, približne 27°.
- *Nálezy:* Poníže pravej spánkovej kosti sa našli koráliky (1), konča nôh bola uložená nádoba (2).

1. Tri celé kusy a dva fragmenty drobných guľkovitých až valcovitých korálikov čiernej farby (jeden mimoriadne malý a preto nenakreslený); pr. 3 mm (tab. I: 9: 1).
2. Štíhla hrncovitá zdobená nádoba vyhotovená z jemnozrnného materiálu, na vnútornej strane sú dobre viditeľné vertikálne stopy po formovaní prstami, ústie je obtáčané; v. nádoby 149 mm, max. pr. 116 mm (tab. I: 9: 2).

Hrob 10 (tab. I)

- *Hrobová jama:* Tvar a rozmery hrobovej jamy sa nepodarilo zistiť, v hĺbke 30, resp. 50 cm (uvádzam oba údaje, ktoré sa nachádzajú v nálezovej správe) sa našla kostra.
- *Hrobová konštrukcia:* Nezistená.
- *Kostra:* Neúplne zachovaná kostra dieťaťa ležala vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela.
- *Orientácia:* Azda ZSZ-VJV, podľa označenia približne 300°.
- *Nálezy:* Pri pravej spánkovej kosti sa našla náušnica (1), vedľa ľavej spánkovej kosti bol korálik (2).
  1. Jednoduchá krúžková náušnica malých rozmerov, vyhotovená z bronzového drôtika nerovnakého kruhového prierezu; pr. náušnice 12 mm (tab. I: 10: 1).
  2. Drobný súdkovitý korálik bielej perleťovej farby so zlatým vláknom; pr. 5 mm (tab. I: 10: 2).

Hrob 14 (tab. II)

- *Hrobová jama:* Mala tvar obdĺžnika, steny boli zrejme zošikmené, dno rovné; rozmery: dl. 235 cm, š. 90 cm (na úrovni zistenia), dl. 215 cm, š. 80 cm (pri dne), hl. 160 cm.
- *Hrobová konštrukcia:* Nezistená.
- *Kostra:* Čiastočne strávená kostra dospelého jedinca (podľa príloh pravdepodobne ženy) ležala vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela, rebrá a kosti pravého predlaktia sa nezachovali.
- *Orientácia:* Azda ZSZ-VJV, podľa označenia približne 290°.
- *Nálezy:* Pri pravej spánkovej kosti bola náušnica, druhá sa našla v zásype (v hl. 97 cm) pri SSV stene hrobovej jamy v priestore nad lebkou pochovanej osoby (1), na pravej panvovej kosti bola pracka (2), vedľa ľavej ruky nôž (3), medzi kosťami chodidiel praslen (4), vo VSV rohu hrobovej jamy bolo vedierko (5), medzi holennými kosťami zvieracia kosť (6).
  1. Dve takmer identické okrúhle náušnice vyhotovené z bronzového drôtika kruhového prierezu, na spodnom oblúku majú guľkovitú sklenú perlu čiernej farby; pr. náušníc 24-25 mm, dl. záveska 7 mm (tab. II: 1/1, 1/2).
  2. Fragmenty (7 ks) železnej pracky pravdepodobne lichobežníkového tvaru, vyhotovenej z pomerne tenkej tyčinky kruhového prierezu; vzhľadom na značnú fragmentárnosť nebola možná ani kresbová rekonštrukcia.
  3. Neúplný železný nôž; dl. 75 mm (tab. II: 3).
  4. Dvojkónický hlinený praslen vyhotovený z jemnozrnného materiálu, zdobený kolkovaním (krúžok

so stredovou dierkou, tzv. Würfelaugen); v. 22 mm, max. pr. 28 mm (tab. II: 4).

5. Z vedierka, vyhotoveného s veľkou pravdepodobnosťou z ihličnatej dreviny, sa zachovali fragmenty obručí pomerne malého priemeru. Širšia, asi spodná obruč (š. 18-20 mm) sa zachovala z troch štvrtín, dolný okraj má spevnený rebrom (tab. II: 5/1). Vedierko bolo zrejme kónického, dospodu sa rozširujúceho tvaru. Na hornej obruči (š. 12-14 mm) sa zachovali fragmenty ataši azda v tvare kvapky. Na vnútornej strane obručí sú petrifikované zvyšky dreva (tab. II: 5/2-5/5).
6. Väčšia zvieracia kosť.

Hrob 16 (tab. III)

- *Hrobová jama*: Mala tvar obdĺžnika; rozmery: dl. 100 cm, š. 50 cm, hl. 65 cm.
- *Hrobová konštrukcia*: Nezistená.
- *Kostra*: Značne strávená kostra dieťaťa bola uložená azda vo vystretej polohe na chrbte, zachovali sa z nej len zvyšky lebky a fragment pravdepodobne pravej stehennej kosti.
- *Orientácia*: Azda SSZ-JJV, podľa označenia približne 330°.
- *Nálezy*: Pôvodne konča nôh bola uložená nádoba (1), v zásype hrobovej jamy sa našli ďalšie ľudské kosti (fragmenty lebky, rebrá), tie však zrejme patrili inému, pravdepodobne nedospelému jedincovi.
  1. Menšia zdobená obtáčaná hrncovitá nádoba vyhotovená z jemnozrnného materiálu, na okraji sú pozorovateľné stopy po formovacom nástroji; v. nádoby 110 mm, max. pr. 97 mm (tab. III: 16: 1).

Hrob 19 (tab. III)

- *Hrobová jama*: Tvar a rozmery hrobovej jamy nezistené, v hĺbke 20 cm sa našla nádoba.
- *Hrobová konštrukcia*: Nezistená.
- *Kostra*: Nenašli sa žiadne zvyšky ľudských kostí, ide azda o hrob malého dieťaťa.
- *Orientácia*: Na detailnom pláne nebola orientácia fixovaná.
- *Nálezy*: Nádoba (1).
  1. Nádoba sa pri vyberaní rozpadla, možno ju rekonštruovať kresbovým spôsobom; pôvodné rozmery: v. cca 140 mm, pr. ústia 100 mm, pr. max. vydutiny cca 110 mm, pr. dna 60 mm - uvádzané rozmery sú výsledkom porovnania údajov v nálezovej správe s meraním nádoby po jej kresbovej rekonštrukcii (tab. III: 19: 1); vzhľadom na fragmentárnosť zachovania nemožno jednoznačne určiť technológiu jej výroby.

Hrob 22 (tab. I)

- *Hrobová jama*: Mala tvar výrazného, mierne nepravidelného lichobežníka (v priestore lebky pochovaného bola užšia) a rovné dno; rozmery: dl. 145 cm, š. 80-122 cm, hl. 160 cm.
- *Hrobová konštrukcia*: Nezistená.
- *Kostra*: Porušený hrob, na základe rozmerov hrobovej jamy a veľkosti kostí však možno uvažovať o nedospelom jedincovi. Niektoré časti skeletu chýbajú. Nemožno vylúčiť, že telo zomrelého bolo uložené v skrčenej polohe.
- *Orientácia*: ZSZ-VJV, približne 288°.

- *Nálezy*: V blízkosti SSZ rohu hrobovej jamy bolo vedierko (1), v zásype hrobovej jamy sa v rôznej hĺbke nachádzali fragmenty ľudských kostí a drobné črepy, ktoré však možno datovať do doby rímskej.

1. Z vedierka, ktoré bolo vyhotovené z dreva tisu, sa zachovali fragmenty obruče, š. 9-11 mm (tab. I: 22: 1/2, 1/3) a väčšia časť oblúkového držadla vyhotoveného zo železnej tyčinky hranatého prierezu (tab. I: 22: 1/1). Na jednom konci je plochá ataša v tvare osmičky. V spodnej časti ataše je železný kliniec so zahnutým koncom. Na základe vzdialenosti zahnutého konca klinca od ataše možno predpokladať hrúbku drevenej časti. Uvedená vzdialenosť je prekvapujúco malá, iba 6 mm. V prípade, ak bol kliniec zapustený do dreva, mohla mať dĺžka hr. cca 10 mm. V nálezovej správe je uvedené, že v hrobe sa našli dve obruče vedierka, pr. 80 a 110 mm, čo však zrejme nezodpovedá skutočnosti. Naopak, na pláne hrobu je naznačená jedna obruč a držadlo.

Hrob 29 (tab. III)

- *Hrobová jama*: Tvar a rozmery hrobovej jamy sa nepodarilo určiť, v hĺbke 35 cm sa našla nádoba a ľudské kosti. V nálezovej správe sa uvádza, že hrob bol pravdepodobne porušený mladším objektom nepravidelného tvaru. V mieste, kde ležala pôvodne kostra, sa rysovala nepravidelná škvrna prepálenej zeme (jej rozsah je znázornený na tab. III). Nemožno však celkom vylúčiť ani málo pravdepodobnú možnosť, že uvedený objekt bol starší a hrob bol doň čiastočne zapustený.
- *Hrobová konštrukcia*: Nezistená.
- *Kostra*: Pri nádobe sa našli dve pomerne krátke kosti končatin a rebro, azda ide o hrob dieťaťa.
- *Orientácia*: Nezistená (v nálezovej správe sa však uvádza, že hrob bol pravdepodobne orientovaný rovnako ako ostatné hroby pohrebiska).
- *Nálezy*: Nádoba (1).
  1. Rekonštruovaná zdobená nádoba, v hornej časti so stopami obtáčania a použitia formovacieho nástroja, vyhotovená bola z jemnozrnného materiálu a pravdepodobne nekvalitne vypálená; výsledkom jej rekonštrukcie je zrejme aj nesymetrickosť nádoby; v. 130-135 mm, max. pr. 115 mm (tab. III: 29: 1).

Hrob 31 (tab. IV)

- *Hrobová jama*: Mala tvar obdĺžnika, zvislé steny a rovné dno; rozmery: dl. 200 cm, š. 80 cm, hl. 175 cm.
- *Hrobová konštrukcia*: Nezistená.
- *Kostra*: Dospelý jedinec bol uložený vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela.
- *Orientácia*: SSZ-JJV, približne 344° (338°), rozdiel medzi orientáciou kostry a osi hrobovej jamy bol cca 6°.
- *Nálezy*: Pod lebkou sa našiel fragment náušnice (1), vedľa ľavej ramennej kosti nôž (2).
  1. Fragment jednoduchej krúžkovej náušnice vyhotovenej z tenkej bronzovej tyčinky pravdepodobne hranatého prierezu, ktorá bola tordovaná; pr. 16 mm (tab. IV: 31: 1).
  2. Zo železného noža sa zachovali viaceré fragmenty, preto nemožno určiť jeho tvar; podľa údajov v nálezovej správe mal pôvodne dl. 115 mm (tab. IV: 31: 2).

Hrob 44 (tab. V)

- *Hrobová jama*: Mala tvar obdĺžnika, zvislé steny a rovné dno; rozmery: dĺ. 180 cm, š. 66-69 cm, hl. 120 cm.
- *Hrobová konštrukcia*: Nezistená.
- *Kostra*: Dospelá osoba (podľa určenia vedúceho výskumu žena) bola uložená vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pôvodne pozdĺž tela. Lebka, pravá časť hrudníka a kosti pravej hornej končatiny neboli v pôvodnej polohe - ide zrejme o stopy sekundárneho zásahu, resp. o výsledok činnosti väčšieho hlodavca.
- *Orientácia*: SZ-JV, približne 307°.
- *Nálezy*: V mieste pravého pleca bol nôž (1), v priestore brucha a panvových kostí bol položený kosák (2).
  1. Fragment železného noža s obojstranne šikmo odsadeným trňom, dĺ. zach. časti 60 mm; podľa údajov v nálezovej správe bola pôvodná dĺ. noža cca 100 mm (tab. V: 44: 1).
  2. Viaceré fragmenty železného kosáka. V ďalšom texte uvádzané miery kosáka boli určené na základe kresbovej rekonštrukcie; rozpätie čepele cca 210 mm, max. š. čepele cca 20-25 mm. Kosák mal pôvodne pomerne dlhý trň, na základe obrysovej kresby v nálezovej správe mal dĺ. asi 110 mm. Jeho koniec bol zahnutý do tzv. záchytného háčka slúžiacieho na stabilizáciu rukoväti (tab. V: 44: 2).

Hrob 61 (tab. III)

- *Hrobová jama*: Tvar a rozmery hrobovej jamy neboli zistené, v hĺbke 60 cm sa našli zvyšky čiastočne stráveného, údajne aj porušeného detského skeletu.
- *Hrobová konštrukcia*: Nezistená.
- *Kostra*: Telo dieťaťa bolo pôvodne uložené azda vo vystretej polohe na chrbte, čo však možno iba predpokladať vzhľadom na značný stupeň strávenia a údajne aj porušenia hrobu (zachovali sa iba fragmenty lebky, rebier a kostí končatín).
- *Orientácia*: SZ-JV, približne 314°.
- *Nálezy*: Bez nálezov.

Hrob 63 (tab. VI)

- *Hrobová jama*: Mala tvar takmer obdĺžnika; rozmery: dĺ. 205 cm, š. 95 cm (podľa opisu v nálezovej správe na úrovni zistenia), resp. dĺ. 205 cm, š. 111-115 cm (podľa plánu hrobu), hl. 145 cm. Na základe týchto údajov sa možno domnievať, že hrobová jama mala smerom ku dnu rozostupujúce sa steny a pravdepodobne rovné dno.
- *Hrobová konštrukcia*: Nezistená.
- *Kostra*: Dospelý jedinec (podľa určenia vedúceho výskumu muž) bol uložený vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela. Povedľa ľavej dolnej končatiny boli viaceré kosti koňa (lebka, kosti končatín). Na základe kresby a opisu sa zdá byť pravdepodobná domnienka, že ide o jazdecký hrob s parciálnym spolupočovaním koňa.
- *Orientácia*: SZ-JV, približne 318°.
- *Nálezy*: Na pravej panvovej kosti bol uložený nôž (1), konča nôh pochovaného bola zvieracia kosť (2), v zásype hrobovej jamy (podľa údajov v nálezovej správe v hĺbke 100 cm) sa našli viaceré črepy z doby rímskej a z obdobia včasného stredoveku (3).

1. Neúplný železný nôž; dĺ. 107 mm; podľa údajov v nálezovej správe bola pôvodná dĺ. 170 mm (tab. VI: 1).
2. Zvieracia kosť.
3. Dva črepy dolnej časti veľkej zdobenej nádoby vyhotovenej zo zrnitého materiálu. Ide pravdepodobne o sídliskovú keramiku, ktorá bola zrejme obtáčaná (tab. VI: 3/1, 3/2); podľa údajov a kresieb v nálezovej správe boli v zásype hrobu aj ďalšie črepy (väčšina z doby rímskej, jeden z okraja včasnostredovekej nádoby - ten sa mi nepodarilo nájsť).

Hrob 64 (tab. VII)

- *Hrobová jama*: Mala tvar málo výrazného lichobežníka (v priestore lebky bola širšia), SZ stena bola šikmá, ostatné steny boli zvislé, dno rovné; rozmery: dĺ. 180 cm, š. 100-110 cm, hl. 180 cm.
- *Hrobová konštrukcia*: Nezistená.
- *Kostra*: Dospelý jedinec (na základe príloh pravdepodobne žena) bol uložený vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela, vrchná časť skeletu bola esovito prehnutá (vzhľadom na absenciu antropologickej analýzy nemožno konštatovať patologickú príčinu zahnutia chrbtice).
- *Orientácia*: SZ-JV, približne 310°.
- *Nálezy*: Pod dolnou čeľusťou bol presnejšie neurčený počet korálikov (1), medzi pravým lakťom a rebrami sa našiel nôž (2), na holenných kostiach pochovaného ležala zvieracia kosť (3).
  1. Náhrdelník pozostávajúci z piatich celých kusov a piatich fragmentov korálikov tvaru melónového jadra takmer čiernej farby a tri priezračné až svetlozelené koráliky rovnakého typu; dĺ. 13-18 mm. Súčasťou náhrdelníka bola azda aj kónická trubička trojuholníkového prierezu, vyhotovená z belavého kovu (striebro?); dĺ. 16 mm (tab. VII: 64: 1).
  2. Fragment krátkeho železného noža s jednostranne odsadeným trňom, na čepeli sa uchovali petrifikované zvyšky drevenej pošvy; zach. dĺ. 67 mm (tab. VII: 64: 2).
  3. Lopatka z bližšie neurčeného zvierťa (na základe veľkosti azda z ovce/kozy).

Hrob 78 (tab. III)

- *Hrobová jama*: Mala tvar málo výrazného lichobežníka (pri lebke nepatrne užšia), pravdepodobne zvislé steny a rovné dno; rozmery: dĺ. 118 cm, š. 36-40 cm, hl. 75 cm.
- *Hrobová konštrukcia*: Nezistená.
- *Kostra*: Neúplne zachovaná kostra dieťaťa ležala vo vystretej polohe na chrbte, horné končatiny boli v lakťoch mierne pokrčené a uložené pozdĺž tela, holenné kosti sa nezachovali.
- *Orientácia*: SZ-JV, približne 309° (305°), rozdiel medzi orientáciou kostry a osi hrobovej jamy bol cca 4°.
- *Nálezy*: Pri lebke bola položená zvieracia kosť (1).
  1. Zvieracia kosť.

Hrob 80 (tab. VIII)

- *Hrobová jama*: Priestranná hrobová jama mala tvar obdĺžnika, zvislé steny a rovné dno; rozmery: dĺ. 230 cm, š. 105-108 cm, hl. 190 cm.

- *Hrobová konštrukcia:* Neúplne zachované dvojité obloženie v tvare mierne sa zužujúceho obdĺžnika, vo VJV rohu vonkajšieho obloženia sa zachytil náznak prekríženia zvyškov dosák.
- *Kostra:* Zle zachovaný skelet dospelého jedinca bol uložený vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela.
- *Orientácia:* SSZ-JJV, približne 330°.
- *Nálezy:* Na pravej panvovej kosti bol nôž (1), pod ľavou pätou bol črep (2).
  1. Pomerne masívny nôž sa rozpadol na množstvo fragmentov, nemožno ho ani kresbovo rekonštruovať; v nálezovej správe je obrysová kresba tohto noža, z ktorej možno zistiť iba jeho celkovú dĺ. 235 mm.
  2. V nálezovej správe sa uvádza, že pri nohách boli nájdené dva menšie črepy dna nádoby vyhotovenej pomocou kruhu; ide zrejme o fragment porušenej urny z doby rímskej.

Hrob 83 (tab. IV)

- *Hrobová jama:* Veľmi priestranná hrobová jama mala tvar obdĺžnika, zvislé steny a rovné dno; rozmery: dĺ. 250 cm, š. 140 cm, hl. 160 cm.
- *Hrobová konštrukcia:* V bezprostrednej blízkosti tela pochovaného boli pozorované pozdĺžne línie dreveného obloženia.
- *Kostra:* Dospelý jedinec, ktorého zle zachovaná kostra bola uložená vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela.
- *Orientácia:* JV-SZ, približne 143°.
- *Nálezy:* Z vnútornej strany pravého lakťa ležal nôž (1).
  1. Dobre zachovalý nôž s odlomeným hrotom má obojstranne odsadený plochý trň; dĺ. zach. časti 68 mm (tab. IV: 83: 1).

Hrob 88/60 (tab. IX)

- *Hrobová jama:* Mala tvar obdĺžnika, zvislé steny a rovné dno; rozmery: dĺ. pravdepodobne 250 cm (na pláne nie je zakreslená JV strana, ale na základe rozmiestnenia kolových jamiek v rohoch to možno predpokladať), š. 93-98 cm, hl. 220 cm.
- *Hrobová konštrukcia:* Mala pomerne zložitý tvar. Vo všetkých rohoch sa zistili pozostatky kolov siahajúce 80-85 cm nad úroveň a cca 40 cm pod úroveň dna. Okolo kostry pochovaného bola výdrevá vytvárajúca cca 50-55 cm široký priestor. Ten bol zapustený asi 20 cm pod úroveň ostatnej časti dna hrovej jamy. Nevýrazné zvyšky druhého (vonkajšieho) obloženia (dvojité drevené konštrukcie?) sa našli iba pozdĺž JZ steny hrovej jamy. Vzniknutý dutý priestor bol prekrytý vekom (na základe opisu sa nedá určiť, či len v zúženej časti, alebo po celom priestore výdrevy), pričom kostra pochovaného ležala v zúženej časti na drevenej podložke.
- *Kostra:* Čiastočne strávená kostra dospelého jedinca bola uložená vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela, dolné končatiny boli v kolénach mierne rozťahnuté.
- *Orientácia:* SZ-JV, približne 307°.
- *Nálezy:* V priestore pásu pochovaného (obr. 5) boli uložené početné bronzové kovania opaskovej garnitúry

(1), pri pravom predlaktí (z vnútornej strany) bola ocielka, kresací kamienok (2) a šidlo (3), konča pravej ruky nôž (4), na pravom predlaktí ležala zvieracia kosť (5).

1. Súprava opaskových kovaní (opis jej súčastí, ktoré som nemal k dispozícii, bol vypracovaný komparáciou údajov z nálezovej správy s fotografiami):
  - a - veľké bronzové liate nákončie je nevýrazne prelamované (vzniknuté otvory sú skôr dôsledkom nedokonalého vyplnenia formy taveninou než skutočným prelamovaním), na líčnej strane je zdobené motívom zvieracieho zápasu - tzv. „trojčlenka“, na rube je plastický vzor v podobe vetvičky či štruktúry listu, tylová časť je obojstranne zdobená (na líčnej strane zoomorfným motívom, na rube rastlinným ornamentom); celková dĺ. 110 mm (tab. X: 1/1/1, 1/1/2);
  - b - štyri takmer identické malé nákončia bočných remienkov sú vyhotovené z bronzu technikou liatia, na líčnej strane je štylizovaný vegetabilný ornament v tvare osmičky; vzhľadom na skutočnosť, že sa mi nepodarilo získať celú garnitúru na dokumentačné účely, nedá sa určiť, či je rub malých nákončíc hladký, alebo zdobený; ich dĺ. 34 mm (tab. X: 1/2/1-1/2/4);
  - c - šesť takmer identických liatych bronzových kovaní, ich obdĺžniková časť je zdobená prelamovaným motívom grifa, spodná časť - prelamovaný závesok zdobený rastlinným motívom - je upevnený pomocou šarniera; š. kovaní cca 40 mm, v. vrátane záveska cca 50-51 mm (tab. X: 1/4/1-1/4/6);
  - d - oválna bronzová pracka bez tylovej doštičky (na základe obrysovej kresby v nálezovej správe bola tylová doštička pôvodne zrejme plechová, ale sa nezachovala), rám pracky je tvorený perlovcom doplneným dvojitémi valčekovými vývalkami, podobným spôsobom je formovaný aj jej trň; rozmery 24 x 35 mm (tab. IX: 1/3);
  - e - tri bronzové, nerovnako veľké krúžky vyhotovené zo sploštenej tyčinky oválneho prierezu, pravdepodobne boli súčasťami (záveskami) plechových kovaní; ich pr. 24, 20 a 18 mm (tab. IX: 1/5/3, 1/5/6, 1/5/7);
  - f - neúplná pásiková prevliečka vyhotovená z bronzového plechu; rozmery 12 x 37 mm (tab. IX: 1/6);
  - g - neúplné kovanie zdobené na čelnej strane ryhami bolo vyhotovené prehnutím bronzového pliešku, v spodnej časti bol pravdepodobne zavesený krúžok; zach. v. 22 mm (tab. IX: 1/5/1);
  - h - dva fragmenty zaoblenej spodnej časti podobných kovaní (jeden nakreslený - tab. IX: 1/5/5);
  - i - tri fragmenty plochých plechových kovaní azda štvoruholníkového tvaru (dva nakreslené - tab. IX: 1/5/2, 1/5/4);
  - j - tri bronzové nity so zvyškami pliešku, zrejme boli súčasťami plechových kovaní s krúžkom.
2. Z ocieľky pravdepodobne lýrovitého tvaru sa zachovali viaceré fragmenty; dĺ. zach. časti cca 55 mm (tab. IX: 2/2); kresací kamienok nepravidelného tvaru z rohovca hnedej farby (tab. IX: 2/1).
3. Železné šidlo má funkčnú časť okrúhleho prierezu; zach. dĺ. 62 mm (tab. IX: 3).

4. Väčší železný nôž s odlomeným trňom; dl. zach. časti 172 mm, dl. čepele cca 166 mm. Železný fragment azda tvoril súčasť noža - trň; dl. 28 mm (tab. VII: 88: 4).
5. Zvieracia kosť.

Hrob 91 (tab. V)

- *Hrobová jama*: Tvar a rozmery hrobovej jamy sa nepodarilo zistiť, v hĺbke 50 cm sa našli väčšie fragmenty včasnostredovekej keramiky.
- *Hrobová konštrukcia*: Nezistená.
- *Kostra*: Nezachovala sa.
- *Orientácia*: Nenašli sa žiadne zvyšky ľudských kostí. Na detailnom pláne nebola orientácia fixovaná.
- *Nálezy*: nádoba (1).
  1. Rekonštruovaná, pomerne veľká zdobená obtáčaná nádoba vyhotovená z jemnozrnného materiálu a do zvoniva vypálená; v. 174 mm, max. pr. 182 mm (tab. V: 91: 1).

Hrob 100 (tab. VIII)

- *Hrobová jama*: Mala tvar pravidelného obdĺžnika. Keďže hrob bol pomerne plytký, nie je uvedený tvar stien, ale možno predpokladať, že boli zvislé a dno rovné; rozmery: dl. 200 cm (na základe plánu hrobu), resp. dl. 180 cm. (podľa opisu v nálezovej správe), š. 70 cm, hl. 55 cm.
- *Hrobová konštrukcia*: nezistená.
- *Kostra*: Dospelý jedinec bol uložený vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela, v hornej časti skeletu sú pozorovateľné stopy sekundárneho zásahu, dva zo stavcov sa našli okolo pravej stehennej kosti.
- *Orientácia*: ZSZ-VJV, 298°.
- *Nálezy*: Bez nálezov.

Hrob 102 (tab. VIII)

- *Hrobová jama*: Mala tvar takmer pravidelného obdĺžnika, steny boli pravdepodobne zvislé, dno rovné; rozmery: dl. 150 cm, š. 90-93 cm, hl. 80 cm.
- *Hrobová konštrukcia*: Nezistená.
- *Kostra*: Dospelý jedinec bol uložený na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela, dolné končatiny boli výrazne skrčené zrejme preto, že hrobová jama bola pomerne krátka.
- *Orientácia*: JV-SZ, približne 141°.
- *Nálezy*: Bez nálezov.

Sídlisko

Objekt 1 - obydlie (tab. XI)

V priestore porušenom zemnými prácami bol prieskumom zistený sídliskový objekt. Po odstránení ornice sa v sprašovom podloží rysoval pravidelný objekt štvoruholníkového pôdorysu. V jeho blízkosti sa nachádzali dva menšie objekty obdĺžnikového tvaru. Boli označené ako objekt 1a.

Objekt 1 predstavuje kvadratická zemnica s rozmermi 375 x 385 cm⁷, so zaoblenými rohmi. Zahĺbená bola do sprašového podlažia. Podlažia sa nachádzala v hĺbke 40 cm od úrovne terénu, zníženej prácou buldozéra. Keďže nemožno jednoznačne určiť, akú hrubú vrstvu zeminy buldozér odstránil, skutočná hĺbka nám zrejme zostane neznáma. Podľa údajov v nálezovej správe je pri severozápadnej stene uvádzaná hĺbka zistenia 30 cm, pri juhovýchodnej stene sa udáva 50 cm. Podľa priloženého rezu objektu 1 sa jej hĺbka od úrovne zistenia pohybovala v intervale 40-45 cm. Steny boli mierne zošíkmené a podlažia mierne klesajúca k južnej stene. Po obvode chaty boli zistené viaceré jamy s priemerom 22-30 cm - pozostatky podporných stĺpov konštrukcie strechy. Ich hĺbka pod úrovňou podlahy sa pohybovala v intervale 15-25 cm. V blízkosti severovýchodného rohu chaty, už v profile steny, bola ďalšia jama zahĺbená 25 cm pod úroveň podlahy. Jediná jama, ktorá sa nenachádzala v bezprostrednej blízkosti steny objektu (bola vzdialená cca 75 cm od JV steny chaty) mala priemer cca 30 cm a hĺbku 40 cm. Rozmiestnenie jam ako dokladov nosnej konštrukcie chaty je dosť nelogické, chýba predovšetkým pozostatok kola v juhozápadnej stene. V severnom rohu sa nachádzali zvyšky vykurovacieho zariadenia, z ktorého zostali väčšie aj menšie kamene. V nevelkej vzdialenosti od neho sa zistil oblúkovitý útvar označený v nálezovej správe ako ohnisko (na prezentovanom pláne je zobrazené). Z pozorného preskúmania terénnych záberov však vyplýva, že toto ohnisko bolo v inej úrovni (v menšej hĺbke než podlažia chaty) než vykurovacie zariadenie pozostávajúce z kameňov. Na základe tohto faktu sa možno domnievať, že ide o sekundárny zásah do objektu 1. Chata teda nemala dve vykurovacie zariadenia. Pôvodná kamenná piecka bola rozhádzaná a v jej blízkosti ležala hromádka popola a kostí. Približne v strede chaty bola v podlažia zistená obdĺžniková priehľbeň s rozmermi 240 x 70 cm, tiahnuca sa v smere SV-JZ. Mala hĺbku 30 cm a šikmé steny. Východne od nej ležala ďalšia, nepravidelná priehľbeň orientovaná v smere VSV-ZJZ⁸. Jej hĺbka bola 20 cm. Vo výplni chaty bol nájdený početný keramický materiál (1), železný nožík (2), bližšie neurčený železný zlomok (3), kusy trosky (4) a zvieracie kosti (5).

Opis nálezov:

1. Črepový materiál pochádza z viacerých nádob. Nádoba 1 bola vyhotovená z jemnozrnného materiálu. Zachoval sa z nej bezmála celý profil, takže ju bolo možné kresbovo rekonštruovať. Pomerne veľká hrncovitá nádoba je v hornej časti obtáčaná, ale stopy po ručnom formovaní sú dobre viditeľné na vnútornej strane nádoby takmer až po okraj. Horná polovica je zdobená trojzubým nástrojom (pravidelná vlnovka). Ten mal pravdepodobne tupé hroty. Obežné línie sú nanesené hrebeňom s nezistiteľným počtom zubov. Približne v strede profilu sa zachoval reparačný otvor (tab. XII: 1). Nádoba 2 bola vyhotovená z materiálu s prímiesou piesku. Jej fragmenty sú hrubšie a aj povrch má

⁷ Tento údaj z nálezovej správy je v rozpore s mierami, ktoré sú na pláne kreslenom v mierke 1:20. Podľa neho mal objekt rozmery 450 x 400 cm.

⁸ Rozdielne veľkosti boli zistené aj pri oboch priehľbniach (260 x 60-70 cm, resp. 210 x 45-80 cm).

drsnejší. Obtáčaný hrncovitý exemplár je zdobený obežnými líniami (dvojhrotý nástroj) a nepravidelnou vlnovkou (trojhrotý nástroj). Zachoval sa z nej väčší fragment hornej časti a tri črepy z vydutiny (tab. XIII: 2-5).

Nádoba 3 bola vyhotovená z jemnozrnného materiálu a obtáčaná. Stopy formovania pomocou formovacieho nástroja sú dobre badateľné na vnútornej strane nádoby. Z vonkajšej strany je zdobená širším jednohrotým nástrojom, ktorý mal plochú pracovnú časť. Pod okrajom je vlnovka, vydutina je zdobená obežnými líniami. Je kvalitne vypálená a zachoval sa z nej väčší fragment bez okraja (tab. XIII: 1).

Z nádoby 4 sa zachovali tri fragmenty, z ktorých 2 boli nakreslené (tab. XIV: 4, 9). Bola vyhotovená z jemnozrnného materiálu, obtáčaná a zdobená jednohrotým tupým nástrojom.

Nádoba 5 bola vyhotovená z jemnozrnného materiálu, do zvoniva vypálená. Na vnútornej strane sú viditeľné stopy po ručnom formovaní. Keďže sa z nej zachovali iba dva fragmenty z dolnej časti (dno a fragment tela), nedá sa určiť, či bola v hornej časti zdobená a obtáčaná (tab. XII: 2, 3).

Aj z nádoby 6 sa zachovalo iba dno. Bola vyrobená z materiálu s prímiesou piesku, povrch má korodovaný a značne drsný. Na vnútornej strane sú výrazné stopy po ručnom formovaní. Na dne sa nachádza kvadratický odtlačok buď osy formovacej dosky, alebo podložky (tab. XIV: 8).

Z obtáčanej nádoby 7 sa zachovali 2 fragmenty (tab. XIV: 3, 5). Menšia hrncovitá nádoba bola vyhotovená z jemnozrnného materiálu a kvalitne vypálená. Pod okrajom má strmú hrotitú vlnovku, na vydutine obežné línie. Zdobená bola jednoduchým nástrojom s tupým hrotom.

Nádoba 8 bola vyhotovená z jemnozrnného materiálu, obtáčaná a kvalitne vypálená. Jej výzdoba v podobe obežných línii je vyhotovená pomocou jednohrotého nástroja. Zachoval sa z nej črep z vydutiny a fragment okraja (tab. XIV: 1, 2).

4 ďalšie črepy, ktoré sa našli pri vyberaní objektu 1 nemožno priradiť ani k jednej z vyššie opísaných nádob. Sú vyhotovené z jemnozrnného materiálu a pochádzajú z tiel zdobených obtáčaných nádob (tab. XIV: 6, 10, 11). Výnimku predstavuje fragment výraznejšie profilovaného okraja (tab. XIV: 7).

Vo výplni objektu 1 sa našli početné (13 kusov), prevažne drobné a nezdobené fragmenty včasnostredovekej keramiky z tiel pravdepodobne obtáčaných nádob. Boli vyhotovené z jemnozrnného materiálu a pomerne kvalitne vypálené. Nie je vylúčené, že niektoré z nich boli súčasťami nádob 1-8. Vzhľadom na ich fragmentárnosť však má toto konštatovanie charakter domnienky. Počas vyberania výplne objektu 1 sa našli aj viaceré praveké črepy a fragmenty z doby rímskej. Tie pochádzajú pravdepodobne z urien žiarového pohrebiska.

2. Poškodený železný nôž⁹ s obojstranne šikmo nasadeným trňom a zosilneným hranatým chrbtom, rovné

ostrie sa na konci oblúkovito zužuje do hrotu; zach. dĺ. 151 mm, š. cca 20 mm.

3. Železný fragment som nezískal, údaj o jeho náleze sa spomína iba v rukopise nálezovej správy.
4. Rôzne veľké kusy pomerne ťažkej trosky.
5. Bližšie neurčené zvieracie kosti - neboli k dispozícii.

Objekt 1a - dve priehlbne (tab. XI)

V tesnej blízkosti juhozápadnej steny objektu 1 boli odkryté dva menšie objekty - priehlbne, ktoré azda patrili k zemnici/bydliu či už pre svoje umiestnenie, či na základe podobnosti materiálu. Jeden z týchto objektov mal obdĺžnikový tvar pretiahnutý na jednom konci, s rozmermi približne 250-300 x 130 cm. Druhý objekt mal obdĺžnikový až oválny tvar so zaoblenými rohmi a s maximálnymi rozmermi 190 x 150 cm. Steny oboch týchto objektov-priehlbni boli rôzne zošikmené. Vo väčšom objekte podlaha mierne klesala. Priehlbne boli zapustené do podlažia 45 a 35 cm. Ide pravdepodobne o objekty pričlenené k zemnici/bydliu, ktoré mali (podľa vedúceho výskumu) hospodársky charakter. Nemožno však celkom vylúčiť, že menšia z priehlbni tvorila vchodovú časť obydlia - objektu 1. „Dvojobjekt“ obsahoval keramický materiál (1) a zvieracie kosti (2).

Opis nálezov:

1. Keramický materiál pochádza z viacerých nádob.

Nádoba 1 bola pomerne hrubostenná, mala drsný povrch, vyhotovená bola z materiálu s prímiesou piesku. Predpokladám, že bola obtáčaná. Výzdoba v podobe jednoduchých obežných línii pokrývala aj jej spodnú časť. Zachovali sa z nej 3 fragmenty (tab. XV: 9-11).

Z obtáčanej nádoby 2 sa zachoval fragment ústia (tab. XV: 2). Nádoba má drsný povrch a bola dobre vypálená. Na podhrdlí je výzdoba vyhotovená jednohrotým nástrojom, vnútorná strana ústia je dekorovaná voľnou vlnovkou nanesenou trojhrotým hrebeňom. Súčasťou tejto nádoby bol pravdepodobne aj fragment dna (nebol kreslený).

Nádoba 3 bola vyhotovená z jemnozrnného materiálu a pravdepodobne obtáčaná. Zachoval sa z nej jeden hrubší fragment (tab. XV: 4). Výzdoba pozostávala z kombinácie obežných línii a vlnoviek vyhotovených dvojhrotým nástrojom.

Vo výplni sa našli viaceré zdobené a okrajové črepy z iných nádob. Väčšinou boli hrubšie a vyhotovené z materiálu s prímiesou piesku (tab. XV: 3, 6-8, 12). Výnimku predstavuje esovito formovaný okrajový črep (tab. XV: 5) a fragment z podhrdlia nádoby vyhotovenej z jemnozrnného materiálu, dobre vypálenej. Ten je dekorovaný jednoduchou širokou vlnovkou (tab. XV: 1). Jeden z črepov je nezdobený, veľmi jemné „obežné línie“ sú pravdepodobne výsledkom obtáčania (tab. XV: 7).

Vo výplni objektu 1 sa našlo ešte 12 včasnostredovekých črepov, z nich 2 boli zdobené jednoduchým tenkým nástrojom, na dvoch je len náznak výzdoby. Príslušnosť uvedených 12 črepov k niektorej z vyššie opísaných nádob je pravdepodobná, nemožno ju však jednoznačne doložiť.

2. Bližšie neurčené zvieracie kosti - neboli k dispozícii.

⁹ Opis noža predkladám na základe údajov a fotografie v nálezovej správe.

Objekt 4 - jama (tab. XI)

Jej obrysy boli spozorované hneď po odstránení ornice v hĺbke 40 cm. Objekt mal nepravidelný oválny tvar s osou v smere S-J a dĺžkou 230 cm, v smere V-Z bol dlhý 210 cm. Steny jamy boli šikmé, smerom ku dnu zošikmenie narastalo. Dno nepravidelného tvaru sa nachádzalo v hĺbke 145 cm (pravdepodobne od povrchu). V škvŕnitom svetlohnedom zásype boli nájdené početné zlomky keramiky (1), kusy mazanice (2) a zvieracie kosti (3).

*Poznámka: Na pláne objektu chýba určenie smeru - orientácia objektu.

Opis nálezov:

1. Keramický materiál pochádza z viacerých nádob.

Nádoba 1 bola pomerne hrubostenná, mala drsný povrch, vyhotovená bola z materiálu s prímiesou piesku. Obtáčaný exemplár bol kvalitne vypálený. Zachovalo sa z neho celkovo 9 fragmentov: 1 okraj, 1 fragment hrdla, 4 zdobené črepy z vydutiny, 1 nezdobený črep a 2 fragmenty z rozmedzia tela a dna nádoby (tab. XVI: 1, 2, 4-10). Na základe jej kresbovej rekonštrukcie (tab. XVI: 3) možno konštatovať, že ide o väčšiu, bohato dekorovanú baňatú hrncovitú nádobu. Výzdoba v podobe obežných línií a pravidelných vlnoviek bola vyhotovená pomocou hrebeňa, ktorý mal 5-6 hrotov. Nádoba 2, z ktorej sa zachovalo 6 fragmentov (tab. XVII: 8-13), bola vyhotovená z jemnozrnného materiálu, obtáčaná, dobre vypálená a pomerne tenkostenná. Výzdoba (obežné línie a vlnovky) bola vyhotovená pomocou štvorzubého hrebeňa.

Vo výplni objektu sa našli 3 zdobené črepy, ktoré nepatrili k vyššie uvedeným nádobám. Prvý z nich (tab. XVII: 7) predstavuje okrajový črep obtáčanej a kvalitne vypálenej nádoby vyhotovenej z jemnozrnného materiálu. Na podhrdlí je voľná vlnovka vytvorená trojhrotým nástrojom. Druhý črep (tab. XVII: 5) pochádza z obtáčanej nádoby vyhotovenej z jemnozrnného materiálu s drsnejším povrchom. Vlnovka a obežné línie sú vyhotovené taktiež trojhrotým nástrojom. Posledný fragment (tab. XVII: 6) bol súčasťou nádoby vyhotovenej z materiálu s prímiesou piesku. Výzdoba v podobe nepravidelnej vlnovky bola nanosená štvorzubým hrebeňom. Vo výplni jamy sa našli početné fragmenty jednej nádoby (spolu 12 kusov), ktorú možno datovať do obdobia neskorého eneolitu, ďalej fragmenty urien z doby rímskej a jeden včasnostredoveký črep zdobený jemnými obežnými líniami.

2. Podľa údajov z nálezovej správy na kusoch mazanice boli viditeľné odtlačky prútia. Keďže však neboli k dispozícii, informáciu nemožno overiť.
3. Bližšie neurčené zvieracie kosti - neboli k dispozícii. V nálezovej správe sa uvádza, že išlo o zvieracie rebrá, zuby a zlomky kostí končatín.

Objekt 5 - jama (tab. XI)

V hĺbke 70 cm bol spozorovaný obrys takmer kruhového (z jednej strany nevýrazne stlačeného) sídliskového objektu. Zreteľne sa črtal svojím tmavohnedým premiešaným zásypom. Približne 40 cm pod úrovňou zistenia sa objavil stupeň. Nad stupňom boli steny jamy zvislé, pod

ním šikmé. Rovné dno bolo v hĺbke 160 cm od povrchu, t. j. asi 90 cm od úrovne zistenia. Ústie jamy malo priemer cca 180 cm. V hĺbke 95-110 cm bola nájdená urna v črepech (1). Vo výplni objektu sa našli ďalšie črepy (2), kostený nástroj (3) a zvieracie kosti (4). Na rube plánu je poznámka: črepy pochádzajú prevažne z urny z doby rímskej, ktorá bola sem sekundárne hodená, teda jama je rozhodne mladšia ako z doby rímskej.

Opis nálezov:

1. Urna žiarového pohrebiska z doby rímskej.
2. Keramický materiál je z viacerých nádob. Nádoba 1 bola pomerne veľká, hrubostenná, s drsným povrchom a obtáčaná. Vyhotovali ju z materiálu s prímiesou piesku. Zachovali sa z nej 2 nezdobené okrajové črepy (tab. XVII: 3, 4). Z výplne pochádzajú ešte ďalšie 2 okrajové črepy (tab. XVII: 1, 2). Z nich prvý možno iba s výhradou priradiť ku včasnostredovekej keramike. Pri vyberaní objektu sa našli viaceré fragmenty urien z doby rímskej a jeden praveký črep.
3. Kostený nástroj - nebol k dispozícii. V rukopise nálezovej správy sa uvádza, že v jame sa našli 2 kostené nástroje - prvým je dôkladne opracované a vyhladené šidlo, druhým je nahrubo opracovaná orezaná kosť. V čistopise sa spomína iba fragment kosteného šidla vyhotoveného z pozdĺžne rozštiepenej dutej kosti, ktoré bolo dôkladne opracované a vyhladené; zach. dĺ. 60 mm. Absentuje však jeho kresba, resp. fotografia.
4. Bližšie neurčené zvieracie kosti - neboli k dispozícii.

ANALÝZA

Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu

Uvedených 19 hrobov predstavuje iba nepatrné torzo pôvodného pohrebiska. Jeho väčšia časť zostala nepreskúmaná, resp. niektoré jeho hroby mohli byť zničené. Tento predpoklad nemožno na základe dostupných faktov z nálezovej správy ani vyvrátiť, ani potvrdiť. Jedinou relevantnou informáciou je údaj, že sonda VIII bola vytyčená v značnej vzdialenosti od skúmanej plochy za účelom zistenia rozsahu pohrebísk¹⁰ východným smerom. Keďže v prípade lokality Čierny Brod v polohe Šiškadomb išlo o záchranný výskum, bola tomuto účelu podriadená aj technika výskumu.

Výkopové práce sa zamerali na preskúmanie tej časti lokality, ktorá sa nachádzala na východ od plochy porušenej zemnými prácami. V tomto priestore bolo vytyčených 7 sond so šírkou 2 m. Sondy I a II mali dĺžku 35 m, sondy III-VII boli 40 m dlhé. Preskúmaný priestor vytvoril ucelenú plochu s rozlohou 540 m². Vo vzdialenosti 76 m na VJV od hranice preskúmanej plochy bola vytyčená sonda VIII s rozmermi 40 x 2 m. V nej boli preskúmané dva hroby. Z tretieho hrobu sa podarilo zachytiť iba jeho

¹⁰ Rozumejú sa tým hroby pohrebiska zo staršej doby bronzovej, urnové hroby z neskoršej doby rímskej a pohrebisko z obdobia avarského kaganátu.

roh. Možno sa iba domnievať, že uvedené hroby predstavujú východný okraj pohrebiska.

V záverečnej fáze sa uskutočnilo zameranie preskúmaných plôch na neďaleko sa nachádzajúce trigonometrické body. Záchranný charakter výskumu sa prejavil aj na dokumentácii. V nejednom prípade sú údaje v nálezovej správe nejednoznačné, niekedy sú len približné a v niekoľkých prípadoch sú duplicitné, s rozdielnymi hodnotami. Napriek uvedeným nedôslednostiam predstavuje súbor údajov a pamiatok z pohrebiska Čierny Brod III cenný príspevok do riešenia problematiky obdobia avarského kaganátu na Slovensku. Vďaka obetavosti a úsiliu realizátora výskumu, zároveň aj autora nálezovej správy, tak možno získané poznatky účelným spôsobom využiť.

Pohrebný rítus

Pohrebisko Čierny Brod III patrí medzi ploché kostrové pohrebiská z obdobia avarského kaganátu na Slovensku. Vzhľadom na absenciu včasnostredovekých žiarových hrobov ho teda nemôžeme zaradiť do skupiny birituálnych nekropolí, z ktorých jedna koncentrácia sa nachádza práve na území juhozápadného Slovenska (*Zábojník 2004a*, obr. 7).

1. Tvar a rozmery hrobových jám

Tak ako je to bežné na iných nekropolách z obdobia avarského kaganátu, aj na pohrebisku Čierny Brod III je najčastejšou formou hrovej jamy obdĺžnik s pravouhlými (hroby 14, 31, 44, 63, 80, 83, 88, 100 a 102), v ojedinelom prípade so zaoblenými rohmi (hrob 16). Niektoré nákresy hrobov robia dojem prílišnej pravidelnosti. Pravdepodobne je to spôsobené istou schematizáciou plánov v dôsledku časovej tiesne počas záchranných prác. Hrobová jama hrobu 22 mala výrazne lichobežníkový tvar. Nepatrné diferencie v šírkach hrobových jám možno konštatovať pri hroboch 64 a 78. V prípade detských hrobov 9, 10, 29 a 61 sa nepodarilo fixovať obrysy hrobových jám, pretože boli zistené v pomerne malej hĺbke, t. j. neboli zapustené do podlažia. Ako hroby boli označené aj nálezy ojedinelých nádob (hroby 19 a 91).

Špecifický problém predstavuje hrob 29. V hĺbke 35 cm sa našla nádoba a fragmenty ľudských kostí (dieťaťa) bez obrysov hrovej jamy. V nálezovej správe sa uvádza, že hrob mohol byť porušený mladším objektom. V mieste, kde ležala pôvodne kostra, sa rysovala nepravidelná škvrna prepálennej zeme. Nemožno však vylúčiť ani možnosť, že uvedený objekt bol starší a hrob bol doň čiastočne

zapustený. Treba už len doplniť, že pod prepálenou zemou, teda aj v priestore pod hrobom 29, sa neskôr preskúmal sídliskový objekt 5 - jama.

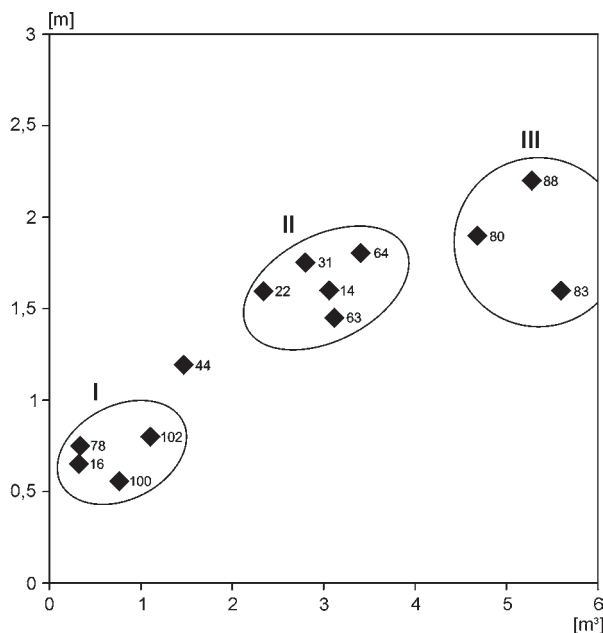
Pre spoznanie niektorých súvislostí pohrebného ritu možno využiť metrické údaje hrobových jám. Pri porovnaní všetkých mier navzájom¹¹ sa ukázalo, že najvyššiu hodnotu korelačného faktora vykazuje vzťah hĺbka/kubatúra. Objem hrovej jamy závisí predovšetkým od jej hĺbky, menej od dĺžky a najmenej od šírky. Obdobné vyhodnotenie iných vzťahov neposkytlo relevantný výsledok. Z toho dôvodu som bol nútený rezignovať aj na vyjadrenie vzťahu hĺbka/plocha, ktorý sa pri charakteristike včasnostredovekých pohrebísk štandardne používa (porovnaj *Daim 1987*, 71-75, obr. 14, 15; *Szöke 1992*, 47-52, obr. 4-15). Pravda, nezanedbateľný vplyv na tieto analýzy má v prípade pohrebiska Čierny Brod III malý počet skúmaných hrobov, ako aj nedostupnosť niektorých údajov (obzvlášť pohľavie a vek pochovaných).

Jediná kombinácia, ktorá vytvorila oddelené zoskupenia bodov rozmiestnených v oblasti spojnice lineárneho trendu, súvisí so vzťahom hĺbka/kubatúra (obr. 4). Rozpoznali sa tri zhluky bodov. Prvý zhluk (skupina I) je tvorený štyrmi hrobmi. Ide o dva detské hroby (16 a 78) a dva hroby dospelých (100 a 102). Charakterizované sú malou hĺbkou (interval 0,55-0,80 m) a tiež malou kubatúrou (0,33-1,1 m³). To, že sa v tejto skupine nachádzajú detské hroby, je prirodzené, pretože veľkosť hrobových jám je podmienená telesnými proporciami pochovaných. V hroboch 100 a 102 boli síce pochovaní dospelí, tieto hroby sa ale od ostatných hrobov jedincov tejto vekovej skupiny zásadne líšili. Neobsahovali prílohy a za istú zvláštnosť možno považovať aj spôsob uloženia tela dospelého jedinca v hrobe 102. Keďže pre účel jeho pohrebu vyhlbili pomerne malú hrobovú jamu, pri uložení nebožtíka boli nútení výrazne pokrčiť jeho dolné končatiny.

Druhý zhluk (skupina II) tvorí množina piatich hrobov. Miery ich hrobových jám majú priemerné hodnoty (hĺbka v intervale 1,45-1,8 m, objem v intervale 2,34-3,4 m³). Detský hrob 22 sa od tých, ktoré sa vyskytujú v skupine I, odlišuje výrazným lichobežníkovým pôdorysom hrovej jamy. Výbavu hrobov dospelých jedincov (podľa príloh jeden muž, dve ženy, jeden dospelý neurčený) tvorí pomerne prostý inventár (náušnice, koráliky, vedierko, nože). Do tejto skupiny patrí aj „jazdecký“ hrob 63 s parciálnym spolupochovaním koňa.

Tretí zhluk (skupina III) predstavuje trojica hrobov s najväčšími hĺbkami (interval 1,6-2,2 m), teda aj s najväčšou kubatúrou (4,68-5,6 m³) hrobových jám. Okrem nadštandardných hodnôt sledovaných

¹¹ T. j. dĺžka, šírka, hĺbka a z nich vypočítaná kubatúra hrobových jám.

Obr. 4. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarskeho kaganátu. Diagram vyjadrujúci závislosť medzi kubatúrou (os x) a hĺbkou hrobových jám (os y).

ukazovateľov vo všetkých troch hroboch skupiny III boli zistené pozostatky dreveného obloženia, čím sa taktiež odlišujú od ostatných hrobov na pohrebisku. Možno teda predpokladať, že motívom vykopať priestrannú hrobovú jamu bola aj možnosť umiestniť do nej hrobovú konštrukciu. V tejto súvislosti možno vysloviť domnienku, že tento fakt je prejavom sociálneho statusu pochovaných. Podporujú ju nálezy z mužského hrobu 88, ktorý je nesporne najbohatší na pohrebisku. Obsahoval kompletnú bronzovú súpravu opaskových kovaní spolu s ďalšími prílohami.

Mimo zhlukov, t. j. v prázdnom priestore medzi skupinami I a II, sa nachádza hrob 44. Bol v ňom pochovaný pravdepodobne dospelý jedinec (podľa určenia vedúceho výskumu žena), ktorého horná časť skeletu bola sekundárne porušená. Prostý inventár hrobu pozostával z noža a kosáka, ktorý bol umiestnený v brušnej oblasti. Jeho postavenie na diagrame dopĺňa aj jednoduchý charakter príloh.

Z 19 preskúmaných hrobov na pohrebisku Čierny Brod III nebolo možné zahrnúť do predchádzajúceho vyhodnotenia 6 hrobov¹². Príčinou je absencia metrických hodnôt udávajúcich rozmery hrobových jám. Keďže boli pomerne plytké, hrobové jamy neboli zachytené. Možno sa však oprávnene

domnievať, že v prípade úplnosti dát by sa svojimi mierami zaradili do skupiny I. Dôvodom pre takýto predpoklad je vysoká hodnota korelačného faktora vyjadrujúceho hĺbku hrobovej jamy, ako aj vek pochovaných.

2. Úpravy hrobových jám

Úpravy hrobových jám mali za cieľ vytvorenie dutého priestoru v okolí pochovaného tela. Motiváciou takéhoto konania boli pietne dôvody - zabrániť styk zeminy s telesnými pozostatkami zosnulého. Na pohrebisku Čierny Brod III sa v troch hroboch zistili pozostatky hrobových konštrukcií, ktoré boli zhotovené pravdepodobne z dreva. Iná úprava hrobových jám (stupňovitá úprava stien, pochovanie do výklenku, použitie kameňa a pod.) nebola pozorovaná. V priestrannej hrobovej jame hrobu 83 sa zachovali pozdĺžne línie jednoduchého dreveného obloženia. Ich priečne spojnice, ktoré by dopĺňali obdĺžnikový tvar rámu, však chýbajú. Je to dôsledok buď nepriaznivých pôdných podmienok, alebo v procese odkryvu hrobu boli prehliadnuté. S obdobnou situáciou sa stretávame aj v hrobe 80. Pôvodne zrejme dvojité rámová konštrukcia nebola pozorovaná v úplnosti. Naš zvýšený záujem si v tomto prípade zaslúži dôležitý konštrukčný detail. Vo VJV rohu hrobovej jamy sa zachytil náznak prekríženia zvyškov dosák vonkajšieho obloženia. Tie boli prepojené tesárskym spôsobom bez použitia kovového spojovacieho materiálu.

Zvyšky zložitej konštrukcie boli pozorované v hrobovej jame hrobu 88. Vo všetkých štyroch rohoch sa zistili pozostatky kolov, ktoré však siahali iba 80-85 cm nad úroveň a cca 40 cm pod úroveň dna. Okolo kostry pochovaného bola výdrevá vytvárajúca približne 50-55 cm široký priestor. Ten bol zapustený cca 20 cm pod úroveň ostatnej časti dna hrobovej jamy. Nevýrazné zvyšky druhého obloženia sa našli iba pozdĺž JZ steny hrobovej jamy. Tento detail by naznačoval existenciu dvojitej drevenej konštrukcie. Vzniknutý dutý priestor bol podľa poznámok v nálezovej správe prekrytý vekom, pričom kostra pochovaného ležala v zúženej časti údajne na drevenej podložke. Koly, ktorých horná úroveň bola asi 80-85 cm na dnom, by naznačovali existenciu akejsi roštovej konštrukcie, pod ktorou bola umiestnená schránka s pozostatkami zomrelého. Obdobné spôsoby úprav hrobových jám boli zistené zásluhou detailného odkryvu hrobov na viacerých pohrebiskách¹³. Treba ešte doplniť, že do

¹² Detské hroby 9, 10, 29 a 61, pravdepodobne detský hrob 19 a nález fragmentu keramiky, označený ako hrob 91.

¹³ Napr. v Holiaroch (Točík 1970, 32), z novších výskumov na pohrebiskách Obid I a Veľký Meder II (nepublikované). Na tomto mieste, ako aj inde uvádzané označenie lokalít s poradovým číslom vychádza z Katalógu nálezov a nálezísk z obdobia avarskeho kaganátu na Slovensku (porovnaj Zábojník 2004b, 75-117).

tejto zložitej a zároveň dômyselnej konštrukcie bol uložený muž patriaci do sociálne nadradenej vrstvy spoločnosti. Dokladá to jednak bohatý inventár jeho hrobu (kompletná súprava opaskových kovaní), jednak značná hĺbka hrobovej jamy (2,2 m).

Relatívne malý počet zistených hrobových konštrukcií zrejme spôsobila skutočnosť, že výskumom boli zachytené pravdepodobne iba okrajové zóny pohrebiska. Príčinou uvedeného stavu však mohol byť aj záchranný charakter výskumu a väčšie množstvo plytkých hrobov.

3. Orientácia

Na pohrebisku Čierny Brod III bolo síce preskúmaných iba 19 hrobov¹⁴, avšak pri detailnom pohľade zistíme, že rozptyl ich orientácie je značný. Treba hneď na začiatku povedať, že spracúvaný súbor sa z hľadiska tohto ukazovateľa v princípe nelíši od nekropol s prevládajúcou orientáciou v smere SZ-JV (hlavou na SZ). Až 13 hrobov, čo je takmer 70%, bolo orientovaných v smere SZ-JV, resp. v smere susediacich derivátov (ZSZ-VJV, SSZ-JJV). Dosť neobvyklá je orientácia v smere SSV-JJZ, ktorá bola zistená pri detskom hrobe 9. Na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska, ktoré sú z hľadiska počtu hrobov neporovnateľne väčšie než súbor z Čierneho Brodu III, sa vyskytuje takýto spôsob orientovania pochovaných relatívne zriedkavo.¹⁵ Takzvaná opačná orientácia, teda v smere JV-SZ, sa zistila iba v dvoch prípadoch (hroby 83 a 102). Na základe tejto skutočnosti možno nekropolu Čierny Brod III z hľadiska orientácie hrobov zaradiť do prvej skupiny pohrebísk (*Zábojník 2004b*, 30). Určenie v stupňoch sa môže zdať na prvý pohľad zbytočne detailné. Je to však dôsledok zlej deliteľnosti odvođenín 360 stupňovej škály (45°, resp. 22,5°).

4. Spôsob uloženia tela pochovaného

Väčšina pochovaných bola uložená do hrobu vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela. Analýzou súboru však možno postrehnúť isté anomálie. Tou najvýraznejšou je spôsob uloženia zomrelého do hrobu 102. Keďže pre dospelého jedinca vykopali hrobovú jamu malých rozmerov, pri pohrebe mu výrazne pokrčili dolné končatiny. Detský skelet v hrobe 22 bol porušený, niektoré jeho časti

chýbajú. Nemožno vylúčiť, že telo zomrelého bolo uložené v skrčenej polohe, azda na pravom boku. Istý problém predstavuje spôsob uloženia skeletu dieťaťa z hrobu 9 (dolné končatiny uložené do tvaru kosoštvorca, t. j. pokrčené v kolenách). Nepatrné odchýlky od kanonizovaného spôsobu pochovania zrejme nemožno považovať za anomálie (napr. spôsob uloženia dolných končatín pochovaného v hrobe 88, resp. pokrčenie trupu jedinca z hrobu 64). Na viacerých pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu sa zistili anomálie v ukladaní pochovaných (pokrčenie skeletu, uloženie na bok a pod.) predovšetkým v okrajových zónach. Na základe už spomínaných faktov by bolo možné predpokladať takúto situáciu aj v prípade pohrebiska Čierny Brod III.

5. Jazdecký hrob (tab. VI)

Vzhľadom na výnimočnosť jazdeckého hrobu 63 s parciálnym spolupochovaním koňa je potrebné sa ním detailnejšie zaoberať.

V priestornej hrobovej jame (kubatúra 3,12 m³) bol pochovaný dospelý jedinec, pravdepodobne muž. Pozdĺž jeho ľavej dolnej končatiny boli uložené časti konského skeletu - lebka a distálne časti končatín. Zvyk pochovávať jazdca s neúplným konským skeletom je charakteristický pre staromaďarské komunity (*Hanuliak 1994*, 29). Nie zriedka tvoria inventár takýchto jazdeckých hrobov typické súčasti konského postroja (*Bálint 1969*, 108). V zásype hrobovej jamy hrobu 63 v Čiernom Brode III sa síce našli fragmenty včasnostredovekej keramiky (tab. VI: 3/1, 3/2), avšak inventár tohto „jazdeckého hrobu“ tvoril iba železný nôž. Veľmi dôležitou skutočnosťou (popri absencii súčastí konského postroja) je aj spôsob uloženia konskej lebky do hrobu. Na staromaďarských pohrebiskách z územia Slovenska býva bez výnimky konská lebka¹⁶ uložená tak, aby bol neúplný skelet koňa rovnako orientovaný ako telo jazdca (*Točík 1968*, obr. 5; 7; 9; 16-19; 24). Vo všeobecnosti sa konštatuje, že v staromaďarských hroboch je hlava koňa otočená ňufákom v smere lebky pochovaného ľudského jedinca (*Bálint 1969*, 114). V prípade hrobu 63 v Čiernom Brode III je však orientovaná opačne. Takýto spôsob ukladania hlavy koňa je v období avarského kaganátu síce zriedkavý, predsa však nie ojedinelý¹⁷. Azda ho môžeme považovať za istú reminiscenciu jazdeckých hrobov s opačne orientovanou kostrou koňa.

¹⁴ Z tohto počtu v troch prípadoch nebola orientácia v nálezovej správe určená (hroby 19, 29 a 91).

¹⁵ Tu prezentované údaje som vyhodnotil na základe publikovaných katalógov. Čísla predstavujú počet hrobov/počet hrobov orientovaných v smere SSV-JJZ. Napríklad Bernolákovo: 98/1; Bratislava, časť Devínska Nová Ves I: 862/4; Nové Zámky I: 515/2; Prša II: 83/2.

¹⁶ V prípade, že nebola umiestnená konča nôh pochovaného.

¹⁷ Porovnaj napríklad ojedinelý hrob na lokalite Szentes-Derekegyháza (*Csallány G. 1939*, tab. I).

Podrobnou analýzou jazdeckých hrobov z územia Slovenska, ktoré sú pripisované staromaďarskému etniku, som dospel k poznatku, že ich hĺbka osciluje medzi hodnotami 50-90 cm. Jedinú výnimku predstavuje hrob 5 na pohrebisku v Bátorových Kosihách¹⁸, ktorého neobyčajne veľká hrobová jama, s rozmermi 315 x 110 cm, bola údajne až 145 cm hlboká (Liptáková 1964, obr. 4; Točík 1968, 60, obr. 24: 5). Ak neberieme do úvahy viaceré schematické znázornenia tvarov hrobových jám, dopracujeme sa k názoru, že staromaďarské etnikum hľbilo pre svojich nevoľníkov pomerne plytké hrobové jamy (Točík 1987, 185) zvyčajne v tvare obdĺžnika so zaoblenými rohmi. Jednoznačne prevažuje orientácia v smere Z-V, avšak vyskytujú sa aj odchýlky na SZ a S. Takzvaná opačná orientácia sa objavuje iba výnimočne (Točík 1987, 189).

Jedným z charakteristických znakov obdobia avarského kaganátu sú jazdecké hroby, do ktorých bol uložený celý skelet koňa. Parciálne spolupochovanie koňa bolo pred rokom 1960 v „avarskej archeológii“ prakticky neznáme. Bádania považovali jeho rôzne varianty za špecifické prejavy pohrebného ritu staromaďarského etnika (Bóna 1990, 114). Dnes už poznáme celý rad lokalít (predovšetkým na území Maďarska, menej v Zadunajsku a podstatne viac v Potisi) s výskytom takýchto hrobov (Bóna 1990, 114; Mesterházy 1987, 233, 234, obr. 10). V nedávnej dobe bolo dokonca odkryté jedno celé pohrebisko, na ktorom sa vyskytli jazdecké hroby s parciálnym spolupochovaním koňa (Bóna 1990, 115; Lőrinczy 1992).

Prakticky všetky prípady existencie tohto fenoménu sa dávajú do súvislosti s včasnoavarským obyvateľstvom a datujú sa do 6.-7. stor. (Bóna 1990, 116). Opodstatnenosť takéhoto datovania po prvýkrát narušil hrob s parciálnym spolupochovaním koňa z Tîrgşoru (Diaconu/Diaconu 1962). Na základe výskytu charakteristickej liatej bronzovej pracky ho možno pomerne spoľahlivo datovať do 8. stor. Keďže sa však nachádza na rumunskom území južne od Karpát, môžu byť vyslovené isté výhrady s jeho spájaním s obyvateľstvom avarského kaganátu. Oveľa dôležitejší je prípad z územia Slovenska. V jazdeckom hrobe 233 na pohrebisku Čataj I bol uložený dospelý jedinec a po jeho ľavej ruke ležala lebka koňa a neúplné distálne časti končatín (Zábojník 1993, 30, obr. 3). Ide teda o klasický prípad tzv. „včasnoavarského“ jazdeckého hrobu s parciálnym spolupochovaním koňa. Problém je však v jeho časovom určení. Na zmienenom pohrebisku sa začalo pochovávať na sklonku 7. stor. Hrob 233 síce nemá datovateľný inventár, ale na základe analýzy

postupu pochovávaní (Zábojník 1995, obr. 4) ho možno jednoznačne datovať do 8. stor. (dokonca azda do jeho mladšieho úseku). Z hľadiska vyššie uvedených skutočností získava na dôležitosť aj z literatúry známa poznámka, že E. Benninger hodlal publikovať jazdecký hrob z okolia Viedne, v ktorom sa našli liate neskoroavarské kovania a konská lebka (Csallány G. 1939, 120).

Najväčší problém spočíva v interpretácii výskytu kostí (myslí sa tým neúplný skelet) koňa v hrobe. Dá sa to vysvetliť viacerými spôsobmi:

- ide o pozostatky tzv. pohrebnej hostiny;
- zvieracie kosti sa posudzujú ako „posmrtná potrava“;
- je to doklad parciálneho spolupochovania koňa.

Asi najdôležitejším faktorom je množstvo konských kostí v hrobe, resp. ich sortiment. V prípade, že sa v hrobe vyskytne celá kostra koňa, nemáme vlastne pochyb, že ide o jazdecký hrob. Z času načas sa však v hroboch z obdobia avarského kaganátu vyskytnú časti skeletov veľkých zvierat. Je zrejmé, že nejde o pozostatky tzv. posmrtnéj potravy či o zvyšky pohrebnej hostiny, ale o parciálne spolupochovanie zvierat. Takýmto zvieratom môže byť kôň, hovädzí dobytok, ale aj ovca či koza (Lőrinczy 1992, 110, 111; 1998, 358). Za opodstatnenú preto môžeme považovať domnienku, že v takýchto prípadoch bola daná do hrobu namiesto celého zvierat iba jeho vypchatá koža doplnená o tie časti jeho skeletu, ktoré boli chudobné na mäso¹⁹. Všetky vyššie uvedené skutočnosti nás oprávňujú konštatovať, že hrob 63 na pohrebisku Čierny Brod III nesúvisí so staromaďarským etnikom, ale tvorí súčasť pohrebiska z obdobia avarského kaganátu.

Predmety materiálnej kultúry

Z hrobov pohrebiska Čierny Brod III pochádza pomerne chudobné spektrum predmetov materiálnej kultúry (kombinačná tabeľa týchto predmetov spolu s fenoménmi pohrebného ritu - tabeľa 1). Z hľadiska dôležitosti na prvom mieste stojí nesporne bronzová súprava opaskových kovaní z hrobu 88.

1. Súprava opaskových kovaní z hrobu 88

Garnitúra (tab. IX: 1/3, 1/5/1-1/5/7, 1/6; X) obsahovala liate bronzové kovania: veľké nákončie hlavného remeňa, štyri malé nákončia bočných remienkov zdobených ornamentom v tvare esovitej úponky a šesť obdĺžnikových kovaní dekorovaných

¹⁸ Predtým Vojnice, pod týmto názvom je pohrebisko aj publikované (Liptáková 1964).

¹⁹ Veľmi názorne to dokumentujú aj viaceré prípady neúplných skeletov koňov a hovädzieho dobytku na pohrebisku Szekszárd-Bogyszölő út (Rosner 1975-1976, 96; 1999, 105).

Tabela 1. Kombinačná tabela údajov z oblasti pohrebného rítu a predmetov materiálnej kultúry.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V
9	1			0,50			SSV-JJZ	*					5	1							
10	1			0,30/0,50			ZSZ-VJV	*				1	1								
14	1	2,25	0,85	1,60	1,91	3,06	ZSZ-VJV	♀		1		2			1	1				1	
16	1	1,00	0,50	0,65	0,50	0,33	SSZ-JJV	*						1							
19	1			0,20			?	?						1							
22	1	1,45	1,01	1,60	1,46	2,34	ZSZ-VJV	*							1						
29	1			0,35			?	*						1							
31	1	2,00	0,80	1,75	1,60	2,80	SSZ-JJV	o				1				1					
44	1	1,80	0,68	1,20	1,22	1,47	SZ-JV	♀?								1	1				
61	0			0,60			SZ-JV	*													
63	1	2,05	1,05	1,45	2,15	3,12	SZ-JV	♂		1						1					3
64	1	1,80	1,05	1,80	1,89	3,40	SZ-JV	♀		1			10			1					
78	1	1,18	0,38	0,75	0,45	0,34	SZ-JV	*		1											
80	1	2,30	1,07	1,90	2,46	4,68	SSZ-JJV	o	1							1					
83	1	2,50	1,40	1,60	3,50	5,60	JV-SZ	o	1							1					
88	1	2,50	0,96	2,20	2,40	5,28	SZ-JV	♂	1	1	1					1		1	1		
91	1			0,50			?	?						1							
100	0	2,00	0,70	0,55	1,40	0,77	ZSZ-VJV	o													
102	0	1,50	0,92	0,80	1,38	1,10	JV-SZ	o													

- A = číslo hrobu

B = inventár

C = dĺžka hrobovej jamy [m]

D = šírka hrobovej jamy [m]

E = hĺbka hrobovej jamy [m]

F = plocha hrobovej jamy [m²]

G = objem/kubatúra hrobovej jamy [m³]

H = orientácia pochovaného

I = pohlavie/vek pochovaného
- J = hrobová konštrukcia

K = posmrtná potrava/zvieracie kosti

L = súprava opaskových kovaní

M = náušnica

N = korálik

O = keramika

P = vedierko

Q = nôž

R = kosák
- S = šidlo

T = kresadlo

U = praslen

V = črepy v zásype

♂ = muž

♀ = žena

*

o = dospelý neurčený

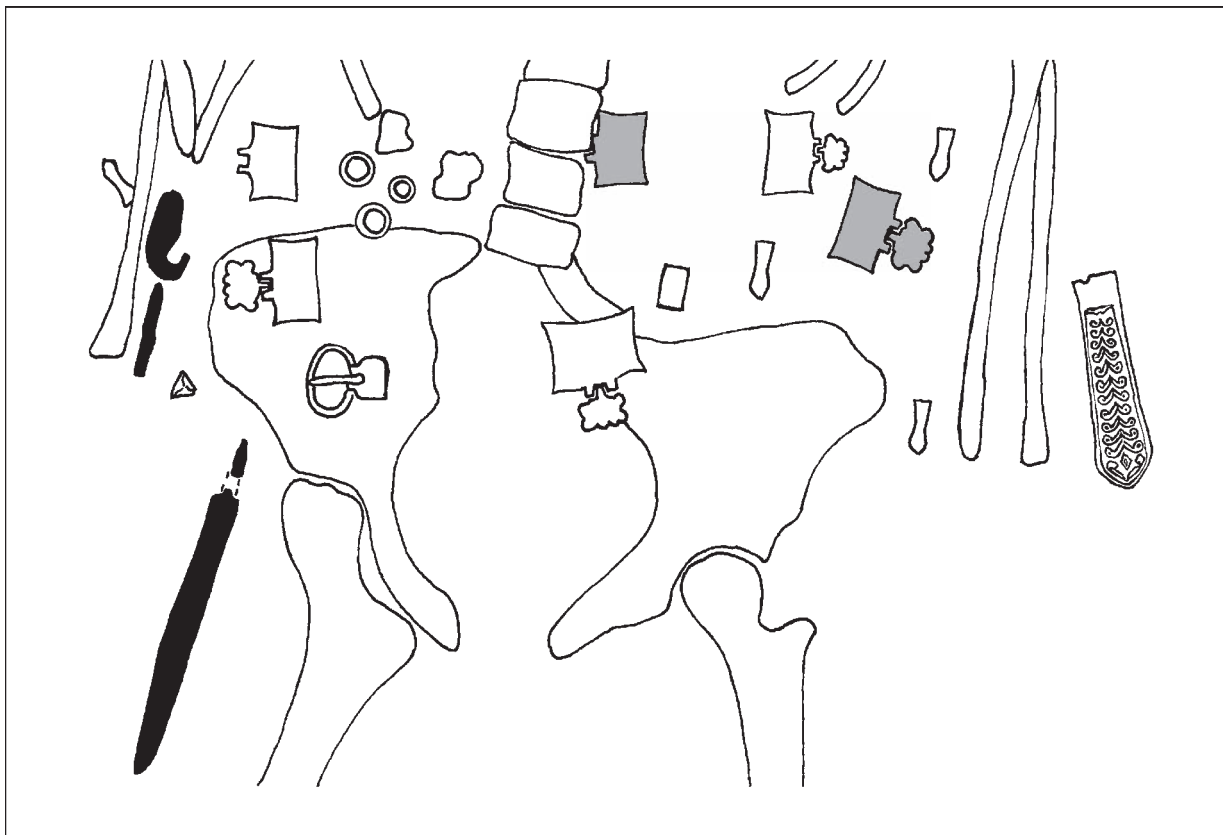
motívom grifa so záveskom. Bronzová pracka s profilovaným oválnym rámom bola zrejme na opasok upevnená prostredníctvom plechovej tylovej doštičky, ktorá sa nezachovala. Súpravu dopĺňal presne neurčený počet plechových kovaní s krúžkom a azda aj plechové kovania dierok²⁰. Vzhľadom na pozoruhodnú výzdobu veľkého nákončia je potrebné sa ním zaoberať detailnejšie.

Veľké nákončie

Liate bronzové, zvyčajne neprelamované veľké nákončie remeňa, zdobené na lícnej strane motívom zvieracieho zápasu (nem. Tierkampfszene), nie je zriedkavosťou v inventári hrobov z obdobia avarského kaganátu. Pomerne hojné sú exempláre, na ktorých je zoomorfný motív stvárnený v podobe prepletených zvieracích tiel. Toto prelínanie je neraz také výrazné, že niekedy nemožno určiť, ktorá časť

tela patrí ktorému zvieraťu. Nakončie z hrobu 88 z Čierneho Brodu III (tab. X: 1/1/1) však predstavuje variant tzv. „trojčlenky“, ktorý sa vyskytuje pomerne zriedkavo. V poslednej dobe sa preň zaužívalo pomenovanie „typ Nyékládháza“ (Fancsalszky 2000, 292). Pre jeho kompozíciu sú príznačné viaceré znaky. Zozadu útočí na korisť grif - bájne zviera s charakteristickým zobákom dravého vtáka a krídlom na levom tele. Korisť predstavuje pravdepodobne laň. Spredu je atakovaná ďalším dravcom. Tentokrát to nie je grif, ale štvornohá šelma, azda vlk. Na niektorých kovaníach sa dá postrehnúť otvorená papuľa a naznačené sú aj zuby. Zozadu útočiaci grif je výtvarne výrazne znázornený, na tela koristi už badať istú štylizáciu. Tá sa však naplno prejavila v stvárnení dravca útočiaceho spredu. To je zrejme aj príčinou, prečo nie sme schopní určiť, o aké dravé zviera ide. Každý pokus o jeho identifikáciu možno označiť za iluzórny (Dekan 1972, 332). Okrem toho sú nákončia charakteristické

²⁰ Kovania s krúžkom boli azda tri, chrániče dierok vzhľadom na pomerne veľký počet drobných plechových fragmentov iba predpokladám.

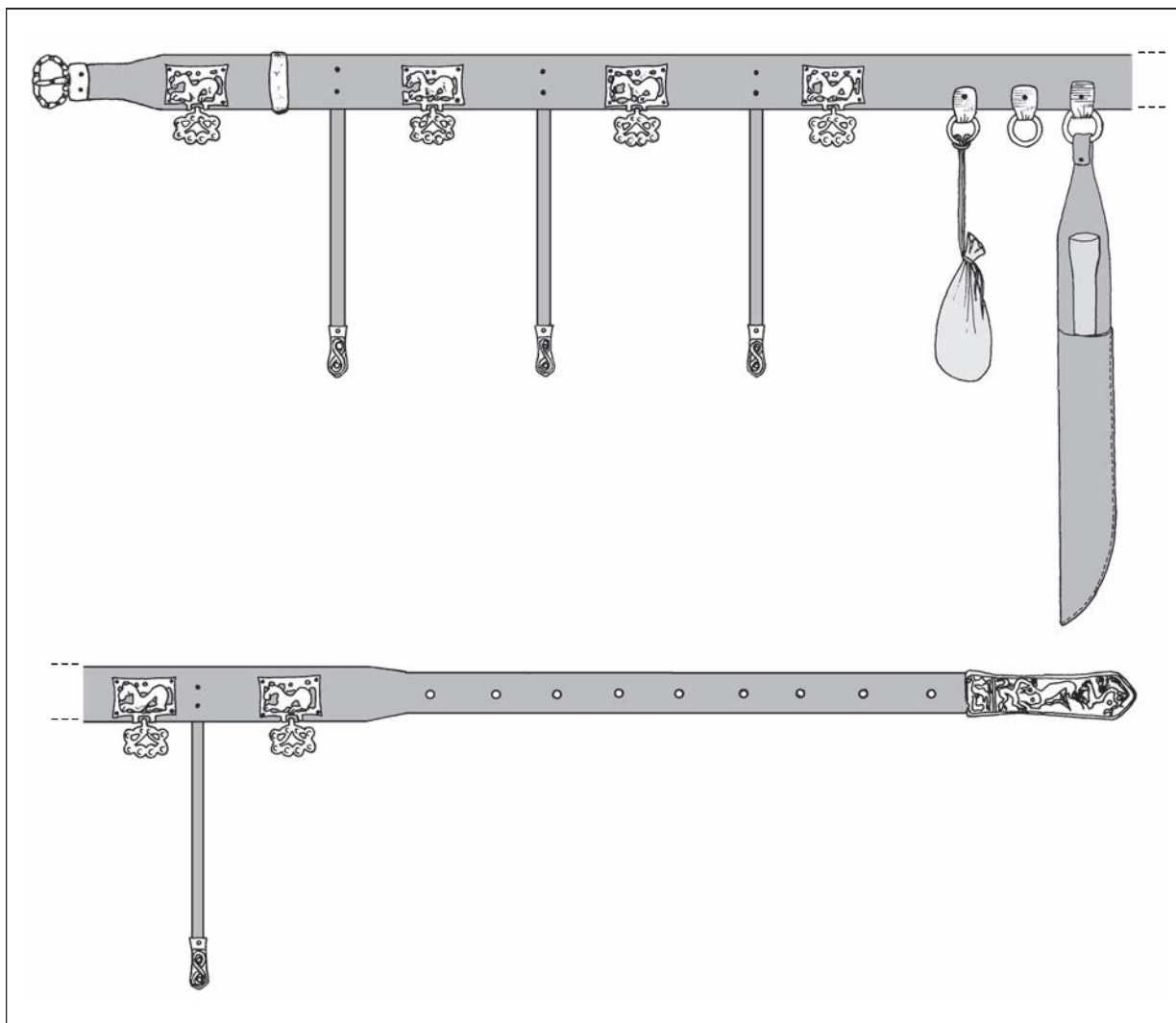
Obr. 5. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu. Detail plánu hrobu 88 s polohou jednotlivých súčastí garnitúry a príslušenstva opaska.

aj istou asymetriou v rozmeroch tiel. Spredu útočiace zviera je výrazne menšie než grif a napadnutá korisť. Robí to dojem stlačenia kompozície na plochu, ktorá je už z väčšej časti zaplnená.

Tylová časť nákončia predstavuje tuľajku, do ktorej sa zasúval remeň opaska. Je na nej taktiež zoomorfný ornament, oddelený od kompozície na nákončí prepážkou. Na pomerne malej ploche je znázornené zviera so späť otočenou hlavou, pričom celý motív je pootočený voči dlhšej osi nákončia o 90°. Ušaté, lani podobné párnokopytníky s pootvorenou papuľou (zvyčajne tri za sebou) sa z času na čas vyskytujú aj ako hlavný motív na veľkých nákončiach (Zábojník 1991, 255, typ 19, tab. 6: 4-6). Na exemplári z hrobu 51 v Dvoroch nad Žitavou je zvieratko znázornené realisticky (Točík 1983, 58, obr. 25: 10a; tab. 8: 9). Vo väčšine prípadov sa však v tejto časti nákončí „typu Nyékládháza“ nachádza výrazne štylizovaný zoomorfný motív. Na publikovaných ilustráciách však možno postrehnúť, že jednoznačne imituje realisticky stvárnené zviera so späť otočenou hlavou. Do tejto skupiny patrí aj nákončie z hrobu 88 v Čiernom Brode III, ale aj tri identické exempláre z hrobov 74, 218 a 252 v Nových Zámkoch (Čilinská 1966, 169, tab. XXV: 1;

XLII: 1; XLVII: 1), nákončie z ojedinelého hrobu na lokalite Nyékládháza-Vasútállomás (K. Végh 1968, 52, tab. 7: 1a, 1b), exemplár bez presnejších hrobových súvislostí z lokality Tard (K. Végh 1968, 60, tab. XVI: 1a, 1b), z hrobu 121 v Mödlingu (Awaren 1977, obr. na s. 19), z hrobového celku na pohrebisku Novi Slankamen-Čarevci (menej kvalitnú kresbu tohto nákončia publikoval Fancsalszky 1984-1985, obr. 9: 4) a napokon z neznámeho náleziska v Maďarsku (Fettich 1926, tab. IV: 3). V poslednej dobe pribudlo ešte jedno nákončie „typu Nyékládháza“ (bližšie neurčený hrob v Zamárdi), avšak jeho nálezové okolnosti a rubová strana mi zostali doposiaľ neznáme (Fancsalszky 2000, 292, obr. 9: 8).

Pre „typ Nyékládháza“ je charakteristická výzdoba na rubovej strane nákončia. Predstavuje ju rastlinný ornament v podobe akejsi vetvičky, ktorej jednotlivé články sú ukončené kruhovitou kvapkou. Takáto výzdoba sa vyskytuje iba v kombinácii s už opísanou kompozíciou tzv. boja zvierat. Jedinú mne známu výnimku predstavuje liate bronzové nákončie z bližšie neurčeného hrobu na pohrebisku Traiskirchen (Wurth 1938, tab. I: 3). Keďže je prelamované, identický vetvičkový ornament zdobí averz aj reverz kovania. Možno teda zhrnúť: „typ

Obr. 6. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu. Rekonštrukcia opaska z hrobu 88 vo vystretom stave.

Nyékládháza“ je na lícnej strane zdobený vyššie analyzovaným motívom zvieracieho zápasu, na rube sa nachádza vetvičkový vzor. Výnimočná je iná kombinácia ornamentov. Nákončie z hrobu 121 z pohrebiska v Mödlingu má na averze kompozíciu zvieracieho boja, avšak reverz je pokrytý dvojitou esovitou úponkou.²¹

Potrebné je doplniť ešte nasledujúcu dôležitú skutočnosť. Tri veľké nákončia z pohrebiska v Nových Zámkoch (z hrobov 74, 218 a 252) sú nielenže vyrobené v jednej dielni, ale ide s veľkou pravdepodobnosťou o výrobky pochádzajúce z jednej formy (Čilinská 1966, 169). Nápadná je podobnosť ostatných exemplárov, prejavujúca sa minimálnymi diferenciami v metrických údajoch. Dĺžka všetkých vyššie uvedených nákončíc osciluje v rozmedzí 102-110 mm (Fancsalszky 1984-1985,

342, 343, pozn. 29-35). V prípade, že exemplár z lokality Novi Slankamen-Čarevci je nakreslený v mierke 1:1 (Fancsalszky 1984-1985, obr. 9: 4), jeho dĺžka by bola 106 mm. Neznámy mi zostal dĺžkový údaj nákončia z lokality Zamárdi, pretože uvedený predmet je publikovaný formou nie príliš kvalitnej kresby bez grafickej mierky (Fancsalszky 2000, obr. 3: 6). Aj týmto faktom možno potvrdiť názor Z. Čilinskej (1966, 169), že ide o výrobky pochádzajúce z jednej dielne.

Na základe polohy jednotlivých kovaní v hrobe (obr. 5) som sa pokúsil vyhotoviť rekonštrukciu opaska z hrobu 88 (obr. 6; 7). Bohužiaľ, terénna dokumentácia mi neumožnila jednoznačné určenie polohy každej súčasti garnitúry. Týka sa to predovšetkým plechových kovaní s krúžkom. Na základe analogických pokusov (napr. Awwaren 1977, obr. na

²¹ Za poskytnutie kresby nákončia ďakujem F. Daimovi.

s. 19; Csallány D. 1962, obr. 7; Čilinská 1966, obr. 19) však možno predloženú rekonštrukciu považovať za veľmi pravdepodobnú.

V súvislosti s uvedenou rekonštrukciou je potrebné zaoberať sa aj skladbou garnitúr obsahujúcich nákončia „typu Nyékládháza“. Bohužiaľ, v prípade exemplárov z lokalít Zamárdi a Novi Slankamen-Čarevci mi potrebné informácie chýbajú. S výnimkou kovania z Tardu a nákončia z neznámej lokality v Maďarsku, ktoré je uložené v Magyar nemzeti múzeu v Budapešti, ostatné pochádzajú z uzatvorených nálezových komplexov a sú teda súčasťami, podľa mojej mienky, kompletných súprav. Z hľadis-

hrobu na lokalite Nyékládháza bol pravdepodobne inventár zachránený v úplnosti, takže aj garnitúru zrejme možno považovať za kompletnú.

Ak teda vyhodnotíme spomínané nálezové celky, zistíme, že opasok bol obitý liatymi obdĺžnikovými kovaniami zdobenými motívom grifa, ktoré majú vo väčšine prípadov závesok upevnený na kovanie pomocou šarniera (Čierny Brod III, Mödling, Nyékládháza, Nové Zámky - hroby 74 a 252), resp. bez záveska (Dvory nad Žitavou, Mödling). Ich počet osciluje medzi číslami 5 a 7. V ojedinelom prípade boli súčasťou súpravy plechové obdĺžnikové kovania s krúžkami (Nové Zámky - hrob 218). Garnitúra mala tiež 2 až 4 bočné remienky, z ktorých sa nám zachovali malé nákončia. Vo viacerých prípadoch ju dopĺňalo aj liate vrtuľovité kovanie²³ (Nové Zámky - hroby 74 a 218). Opasok sa zapínal pomocou pracky väčšinou lichobežníkového tvaru s plechovou tylovou doštičkou. Výnimky predstavujú oválne exempláre z hrobu 88 v Čiernom Brode III, resp. z hrobu 121 v Mödlingu. Predstavaná schéma v podstate zodpovedá typu I, tak ako ho na pohrebisku v Nových Zámkoch definovala Z. Čilinská (1966, obr. 19), a je tiež v súlade s predstavou, ako ju prezentoval D. Csallány (1962, obr. 7).

V hrobách obsahujúcich garnitúry s nákončiami „typu Nyékládháza“ boli pochovaní neozbrojení muži (ak za zbraň nebudeme považovať nôž), v dvoch prípadoch spolu s koňom (Nové Zámky - hroby 218 a 252).

2. Ženský šperk

Sortiment predmetov spadajúcich do kategórie ženského šperku je úzky. Predstavujú ho náušnice a koráliky. Jednoduchá krúžková, v strede oblúka zhrubnutá náušnička sa našla v detskom hrobe 10 (tab. I: 10: 1). Fragment jednoduchej krúžkovej náušnice vyhotovenej z tenkej tordovanej bronzovej tyčinky pravdepodobne hranatého prierezu tvoril inventár hrobu 31 (tab. IV: 31: 1). Nálezové spektrum náušníc dopĺňajú dva takmer identické exempláre z hrobu 14 (tab. II: 1/1, 1/2). Okrúhle náušnice sú vyhotovené z bronzového drôtika kruhového prierezu. Na spodnom oblúku majú guľkovitú sklenenú perlu čiernej farby. Tá je upevnená pomocou drôtika obopínajúceho spodný oblúk. Medzi ním a korálikom je objímka vyhotovená taktiež z drôtu. Rovnaké objímky sa nachádzajú aj v strede oblúkov oboch náušníc.

Obr. 7. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu. Rekonštrukcia zapnutého opaska z hrobu 88.

ka úplnosti či neúplnosti garnitúr je mimoriadne dôležité preveriť intaktnosť hrobov, v ktorých sa vyskytli. Za neporušené možno považovať nálezové komplexy všetkých troch hrobov z Nových Zámkov, hrob 121 na pohrebisku v Mödlingu, hrob 88 z Čierneho Brodu III a zrejme aj hrob 51 z Dvorov nad Žitavou²². Z recentne porušeného ojedinelého

²² Na pláne hrobu je znázornený recentný zásah v priestore dolných končatín (Točík 1983, obr. 13: 2). V opise hrobu táto skutočnosť uvedená nie je. Na inom mieste však autor uvádza, že medzi hroby, ktoré boli porušené novodobými zásahmi, patrí aj hrob 51 (Točík 1983, 58, 71).

²³ Nálezové komplexy hrobov 74 a 218 v Nových Zámkoch obsahovali veľmi podobné exempláre (porovnaj Čilinská 1966, tab. XXV: 7 a XLII: 9). Či sú skutočne identické, sa na základe kresby nedá jednoznačne určiť.

Aj sortiment korálikov tvoriacich náhrdelníky je veľmi prostý. Tri celé a dva fragmenty drobných guľkovitých až valcovitých korálikov čiernej farby tvorili chudobný inventár detského hrobu 9 (tab. I: 9: 1). V inom detskom hrobe (hrob 10 - tab. I: 10: 2) sa našiel ojedinelý drobný súdkovitý korálik bielej perleťovej farby so zlatým vláknom. Možno konštatovať, že skutočný náhrdelník, pozostávajúci z korálikov v tvare melónového jadra, tvoril prílohu pravdepodobne ženského hrobu 64 (päť celých a päť fragmentov takmer čiernej farby, tri priezračné až svetlozelené koráliky). Súčasťou náhrdelníka bola asi aj kónická trubička trojuholníkového prierezu, vyhotovená azda zo striebra (tab. VII: 64: 1).

3. Predmety dennej potreby

Do tejto kategórie predmetov materiálnej kultúry možno zaradiť predovšetkým železné nože. Sú najčastejšou prílohou v hroboch - našli sa v 8 hroboch (hroby 14, 31, 44, 63, 64, 83, 88 a 102). Väčšinou ide o pomerne malé, vo viacerých prípadoch neúplné exempláre. Za tzv. bojový nôž s dĺžkou čepele viac než 150 mm možno považovať azda iba exemplár z hrobu 88 (tab. VII: 88: 4). Inventár tohto nálezového celku tvorili aj iné artefakty uvedenej kategórie - ocieľka s kresacím kamienkom a železné šidlo (tab. IX: 2/1, 2/2, 3). Spomenuté predmety sa nachádzali v priestore pása pochovaného, boli teda asi obsahom predpokladaného vrecúška. Druhové spektrum predmetnej kategórie dopĺňa železný kosák (tab. V: 44: 2). Keďže sa zachoval iba vo fragmentoch, jeho rozmery sú výsledkom merania kresbovej rekonštrukcie a porovnania s náčrtkom v nálezovej správe.²⁴ Bol položený do oblasti brucha dospelého jedinca v hrobe 44, ktorého určil vedúci výskumu ako ženu. Kosák, prípadne iné ostré železné predmety uložené na tele pochovaného sa na základe etnografických paralel dávajú do súvislosti s ich magickou funkciou (*Somogyi* 1982, 191, s literatúrou; naposledy *Reichenbach* 2004, 558). Mali za úlohu zrejme zabrániť návratu revenanta a škodlivým účinkom jeho pôsobenia vo svete živých. Na pohrebisku sa našiel iba jediný praslen. Dvojkónický exemplár zdobený kolkovaním, ktorý bol súčasťou inventára hrobu 14 (tab. II: 4).

4. Nádoby

V siedmich hroboch sa na pohrebisku Čierny Brod III zistili nádoby. Vo všeobecnosti sa predpokladá, že obsahovali nápoje a tekuté pokrm, ktorými boli

zomrelí vybavení do záhrobia. Z hľadiska materiálu a spôsobu výroby môžeme nádoby rozdeliť do dvoch základných skupín - drevené vedierka spevnené kovovými súčasťami a keramické nádoby.

Drevené vedierka

Z drevených okovaných nádob sa zvyčajne zachovali iba ich kovové súčasti. Tie pozostávali z držadla, ataší, do ktorých bolo držadlo osadené, a z obručí, ktorými boli drevené dĺžky spevnené. Hoci sporadicky sa pri výrobe vedierok použili bronzové kovania, v drvivej väčšine prípadov sa na výrobu spojovacieho materiálu použilo železo. Nie je tomu inak ani v prípade exemplárov z pohrebiska Čierny Brod. Konča nôh pochovanej ženy sa v hrovej jame hrobu 14 našli fragmenty obručí pomerne malého priemeru. Pravdepodobne spodná obruč, široká 18-20 mm, sa zachovala z troch štvrtín. Dolný okraj má spevnený rebrom (tab. II: 5/1). Vedierko bolo zrejme kónického, dospodu sa rozširujúceho tvaru. Na hornej obruči, širokej 12-14 mm (tab. II: 5/2-5/5), sa zachovali fragmenty ataší azda v tvare kvapky (tab. II: 5/2, 5/3). Vedierko bolo vyhotovené s veľkou pravdepodobnosťou z ihličnatej dreviны, z ktorej sa zachovali petrifikované zvyšky na vnútornej strane obručí. V porušenom hrobe 22 sa konča hlavy pochovaného dieťaťa v rohu hrovej jamy našli kovové súčasti vedierka vyhotoveného z dreva tisu²⁵. Zachovali sa z neho fragmenty železnej obruče širokej 9-11 mm (tab. I: 22: 1/2, 1/3) a väčšia časť oblúkového držadla vyhotoveného zo železnej tyčinky hranatého prierezu (tab. I: 22: 1/1). Na jednom konci má plochú atašu v tvare osmičky. V spodnej časti ataše je železný klinec so zahnutým koncom. Na základe vzdialenosti zahnutého konca klinca od ataše možno predpokladať hrúbku drevenej časti. Uvedená vzdialenosť je prekvapujúco malá, iba 6 mm. V prípade, že klinec bol zapustený do dreva, predpokladaná hrúbka dĺžky mohla byť cca 10 mm.

V súvislosti s drevenými vedierkami z pohrebísk obdobia avarskeho kaganátu na území Slovenska je potrebné sa zmieniť o drevine, z ktorej boli vyhotovené. Najviac analýz zvyškov dreva vedierok bolo uskutočnených na súbore z pohrebiska Komárno IX. Všetkých 17 analyzovaných vzoriek bolo vyhotovených z dreva tisu (*Taxus baccata*, pozri *Hajnalová* 1993, 347, tab. I). Hroby, v ktorých sa našli možno bez výnimky označiť ako jazdecké. Aj na iných súvekých pohrebiskách sa našli pozostatky drevených okovaných vedierok vyhotovených z tisového dre-

²⁴ Na tomto mieste chcem poďakovať Z. Borzovej, ktorá fragmenty zostavila do predpokladaného tvaru, na základe ktorého vznikla kresbová rekonštrukcia.

²⁵ Moje poďakovanie patrí E. Hajnalovej a J. Mihályiovej, ktoré analyzovali drobné zvyšky nekonzervovanej dreviny.

va²⁶, nie zriedka práve v hroboch jazdcov. Zvláštna obľúbenosť tisového dreva sa niekedy dáva do súvislosti s jedovatými látkami, ktoré táto drevina obsahuje a na ktorú sú veľmi citlivé predovšetkým kone (*Hajnalová* 1993, 347). Už v rovine interpretačnej sa nachádza predpoklad použitia vedierka z tisového dreva za účelom eliminovania sily zvieraťa počas pohrebného aktu. Nemožno však vylúčiť ani technologický aspekt problematiky. V tejto súvislosti za nevyhnutné považujem potrebu konzultovať kvalitu a možnosti opracovania tisového dreva s remeselníkom špecializujúcim sa na výrobu sudov a iných drevených nádob.

Doklady vedierok vyhotovených z inej dreveniny sú sporadické. Do obdobia avarského kaganátu možno datovať zvyšky dreveného okovaného vedierka vyhotoveného z duba (*Quercus* sp.), ktoré sa našlo v hrobe 1/1994 na lokalite Obid III (*Hajnalová/Mihályiová* 1997, 64).

Keramické nádoby

Na pohrebisku Čierny Brod III sa našli v piatich hroboch (hroby 9, 16, 19, 29 a 91). V troch prípadoch ide evidentne o detské hroby. Ojedinelá nádoba nájdená v hĺbke 20 cm a označená ako hrob 19 (tab. III: 19: 1) azda tvorila inventár detského hrobu, z ktorého sa nezachovali nijaké časti skeletu. Problematický je fragment väčšej hrncovitej nádoby, ktorý sa našiel v hĺbke 50 cm (tab. V: 91: 1). Bol síce označený ako hrob 91, avšak jeho súčasnosť s ostatnými hrobmi pohrebiska nie je bezpečná. Ak teda nepočítame posledne menovaný prípad, môžeme konštatovať, že keramické nádoby sa na spracúvanom pohrebisku vyskytli iba v detských hroboch. Ani jediný hrob, ktorý nesporne patril dospelému jedincovi totiž keramiku neobsahoval.

V súvislosti s keramikou nachádzanou v hrobách z obdobia avarského kaganátu boli vyslovené dve hypotézy:

- Keramický riad bol vyhotovený pre účel pohrebu. Ide teda o tzv. funerálnu keramiku;
- Do hrobu sa vložili nádoby používané k dennému životu (prehľad názorov porovnaj *Vida* 1999, 14). Keramický súbor z pohrebiska Čierny Brod III pozostáva z piatich exemplárov. Štyri z nich patria do skupiny zdobených obtáčaných nádob. Nádoba z hrobu 19 sa pri vyberaní rozpadla, bolo ju možné iba kresbovo rekonštruovať. Bola síce bez výzdoby, ale technológiu jej výroby nemož-

no pre jej fragmentárnosť jednoznačne určiť. Na základe vyššie uvedených údajov by bolo možné sa prikloniť k názoru, že na prechovávanie posmrtnej potravy/nápoja použili na spracúvanom pohrebisku nádoby používané na bežné účely.

Pri výskume viacerých hrobov sa v ich výplni nachádzal črepový materiál. Vo väčšine prípadov však ide o fragmenty urien žiarových hrobov z doby rímskej, ktoré boli pri kopaní hrobových jám včasnostredovekého pohrebiska porušené. Výnimku predstavuje hrob 63, do ktorého uložili dospelého jedinca, zrejme muža, spolu s časťami konského skeletu. V jeho výplni sa našli dva väčšie črepy z dolnej časti veľkej zdobenej nádoby vyhotovenej zo zrnitého materiálu (tab. VI: 3/1, 3/2). Ide zrejme o fragment sídliskovej keramiky, ktorá bola s veľkou pravdepodobnosťou obtáčaná. Zvyk hádzať do výplne hrobov črepy nádob používaných v každodennom živote nie je ojedinelý²⁷. Azda ho možno interpretovať ako supľovanie funkcie nádoby, ktorú pre jej hodnotu neukladali do hrobu celú.

Vyhodnotenie a datovanie pohrebiska

Na pohrebisku Čierny Brod III bolo preskúmaných síce iba 19 hrobov, avšak súbor údajov a pamiatok z nich je významný z viacerých hľadísk. Na jednej strane je potrebné zdôrazniť pomerne chudobný charakter a nízku početnosť príloh, na strane druhej stojí za zmienku skutočnosť, že iba tri hroby boli bez inventára. Ak predpokladáme, že výskumom boli zachytené iba okrajové zóny pohrebiska, relatívne malý počet príloh v hrobách je logický. Pre viaceré nekropoly z obdobia avarského kaganátu sú príznačné chudobne vybavené hroby v okrajových areáloch. Uvedený predpoklad umocňuje aj spomínaný výskyt anomálií v ukladaní pochovaných. V centrálnej časti pohrebiska Čierny Brod III sa mohli nachádzať i bohatšie hroby. Tomu by nasvedčovala aj poloha najbohatšieho hrobu 88, obsahujúceho kompletnú súpravu opaskových kovaní. O ňom nemožno tvrdiť, že je okrajovým hrobom pohrebiska. Takýmto je však hrob 14, ktorý obsahoval náušnice, vedierko, praslen, pracku, nôž a posmrtnú potravu. Uvedené prílohy nepredstavujú chudobný inventár.

Za dôležitý fakt je potrebné považovať aj nález nákončia „typu Nyékládháza“ ako súčasti kompletnej súpravy opaskových kovaní z hrobu 88. Viac než polovica nákončí uvedeného typu totiž pochádza

²⁶ Cífer, časť Pác I, Komárno VI, Košice, časť Šebastovce I, Obid I. Vedierko vyhotovené z tisového dreva sa našlo aj na pohrebisku z 10. stor. v Bučanoch a tiež na nekropole z 9.-10. stor. v Čejči. Rovnako z dreva tisu bolo zhotovené vedierko, ktoré sa našlo v studni datovanej do slovanského obdobia na lokalite Liptovská Sielnica-Kamenica. Všetky tu prezentované údaje pochádzajú z databázy zvyškov dreva, ktorú mi láskavo poskytl E. Hajnalová, za čo jej na tomto mieste úprimne ďakujem.

²⁷ Na pohrebisku Obid I sa v mnohých hrobách našli väčšie aj menšie fragmenty keramiky (nepublikovaný autorov výskum).

z pohrebísk severnej, resp. severozápadnej periférie kaganátu. V tejto súvislosti by bolo možné uvažovať aj o existencii výroby, resp. o pôsobení špecializovaného remeselníka na danom území. Nebolo by to nič prekvapujúce. Na základe tvarových špecifik je totiž možné postrehnúť geografické rozmiestnenie dielni produkujúcich niektoré typy liatych bronzových kovaní (Stadler 1990).

Druhou mimoriadne dôležitou skutočnosťou je výskyt jazdeckého hrobu 63 s parciálnym spolupočovaním koňa. Po hrobe 233 na pohrebisku Čataj I je uvedený hrob druhým príkladom takéhoto spôsobu pochovávaní v neskorom stupni obdobia avarského kaganátu.

Už v rovine predpokladu je domnienka, že obdobným spôsobom datované jazdecké hroby s parciálnym spolupočovaním koňa sa objavujú aj v iných častiach Karpatskej kotliny.

Predchádzajúce riadky rezultujú do záverečnej pasáže tejto časti príspevku, a tou je chronologická pozícia súboru z pohrebiska Čierny Brod III. V nálezovom spektre sa nevyskytli predmety, ktoré by bolo možné datovať do stredného stupňa obdobia avarského kaganátu²⁸, napríklad tepaním a lisovaním vyhotovené kovania opaskov, tzv. „mittelawarenzeitliche“ typy náušnic, agráf a korálikov, nádoby z okruhu sívej keramiky a pod. Za jediné spoľahlivejšie datovateľné pamiatky možno považovať pár náušnic z hrobu 14, azda aj koráliky v tvare melónového jadra z hrobu 64, ale predovšetkým súpravu opaskových kovaní z hrobu 88. Uvedené predmety reprezentujú neskorý stupeň obdobia avarského kaganátu, resp. jeho staršie fázy. Na základe uvedeného možno z hľadiska absolútnej chronológie datovať hroby odkryté na lokalite Čierny Brod III do prvej polovice 8. stor. Na pohrebisku neboli zistené pamiatky charakteristické pre mladšie úseky neskorého stupňa. Tento fakt je trochu prekvapujúci. Ak predpokladáme, že výskumom boli odkryté okrajové zóny pohrebiska, práve v tom priestore by sa očakávali predmety typické pre najmladšie fázy neskorého stupňa. Ich absenciu možno vysvetliť v podstate dvoma spôsobmi:

- Na pohrebisku Čierny Brod III sa v danom období už nepochovávalo;
- Postup pochovávaní nebol lineárny, resp. radiálny, a preto sa najmladšie hroby nemuseli nachádzať práve v okrajových priestoroch nekropoly.

Sídliisko z obdobia včasného stredoveku

Sídliiskové objekty patriace do obdobia včasného stredoveku boli odkryté jednak na ploche porušenej buldozérmi, jednak v priestore skúmanom sondážnymi prácami. Vo vzdialenosti 29,2 m na ZSZ od steny sondy I, ktorá predstavovala hranicu preskúmanej plochy, bol v priestore porušenom zemnými prácami prieskumom zistený sídliskový objekt. Ide o obydlie, ktoré bolo označené ako objekt 1. V jeho bezprostrednej blízkosti boli preskúmané dve menšie priehlbne („dvojobjekt“) označené ako objekt 1a. Na ploche vymedzenej sondami I-VII sa preskúmali dve jamy (objekt 4 a objekt 5).

Zahĺbené zemnice štvoruholníkového pôdorysu predstavujú štandardnú formu obydlia na včasnostredovekých sídliskách. Do istej miery prekvapujú iba rozmery objektu 1.²⁹ Na včasnostredovekých sídliskách jednoznačne prevládajú obydlia s menšou plochou (Fusek 2000, 124; Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993, 42; Ruttkay/Cheben 1992, 115; Šalkovský 1998, 12; 2001, 33; Šalkovský/Vlkolinská 1987, 142; Točík/Sedlák 1993, 73). Z rozmiestnenia kolových jám ako pozostatkov nosnej konštrukcie chaty vzniká dojem, že niektoré z nich azda neboli pri výskume spozorované. Týka sa to predovšetkým absencie pozostatku kola v JZ stene, ktorý by mohol byť párovým stĺpom podopierajúcim sedlovú strechu.

Priehlbne zistené na dne objektu 1 možno vo všeobecnosti interpretovať ako pozostatky lôžka tkáčskeho stavu. Obdobná zásahy na dne sa vyskytli aj na iných včasnostredovekých sídliskách na území Slovenska³⁰. Predovšetkým v západnej Európe sa vo viacerých sídliskových objektoch s priehlbňami našli početné hlinené tkáčske závažia (Zimmermann 1982, 127-133). Skutočnosť, že pri vyberaní výplne objektu 1 sa nenašli žiadne zvyšky obdobných predmetov, možno interpretovať dvoma spôsobmi:

- Tkáčske závažia boli vyhotovené z organického materiálu, napríklad z dreva;
- Tkáčske závažia vyrobili síce z hliny, ale keďže neboli vypálené, tak sa nezachovali.

Veľmi podobná paralela k analyzovanému obydlíu (objekt 1) bola preskúmaná na včasnostredovekom sídlisku Bajč-Medzi kanálmi (Ruttkay 2002, obr. 9: 2). Objekt 46 má koly nosnej konštrukcie rozmiestnené po obvode obydlia a jeho plocha (cca 16 m²) je blízka

²⁸ Vzhľadom na absenciu, resp. mimoriadne sporadický výskyt pamiatok typických pre včasný stupeň na pohrebiskách z územia Slovenska (Trugly 1982, 27), je potrebné starší horizont našich pamiatok datovať do stredného stupňa v zmysle trojstupňovej periodizácie obdobia avarského kaganátu (Zábojník 1991, 232, 233).

²⁹ Ak budeme za pravdivé považovať rozmery na základe plánu objektu (cca 450 x 400 cm), plocha chaty by bola okolo 18 m².

³⁰ Napr. Mužla-Čenkov - objekt 33, 54, 335 a 436 (Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993, 43, Tab. 2; 3; 7; 11), resp. viaceré obydlia na lokalite Bajč-Medzi kanálmi (Ruttkay 2002, 258, tabula 1).

zemníci z Čierneho Brodu. Ostatné analógie z územia Slovenska mali buď výrazne menšie rozmery, alebo spôsob ich konštrukcie bol iný.

Zvyšné dva sídliskové objekty predstavujú jamy. Vzhľadom na ich hĺbku a tvar prierezu sotva slúžili na úschovu obilia. Primárna funkcia pomerne plytkých sídliskových jám je vo väčšine prípadov neznáma. Sekundárne sa však zrejme využívali na deponovanie odpadu.

T. Kolník (1975, 354) uvádza, že v sídliskovom objekte 5 bol urnový hrob z doby rímskej. Objekt považuje za mladší, avšak nevylučuje jeho súčasnosť so žiarovým pohrebiskom z doby rímskej, pričom vyslovil domnienku o jeho kultovom charaktere. Treba už len doplniť, že nad uvedenou sídliskovou jamou sa nachádzal porušený detský hrob 29. Vzhľadom na to, že vo výplni objektu sa našli aj črepy včasnostredovekej keramiky (tab. XVII: 1-4), akiste sa nebudem myliť, ak konštatujem, že pri hĺbení sídliskového objektu 5 (jamy) vtedajší obyvatelia narazili nielen na hrob z obdobia avarského kaganátu (detský hrob označený číslom 29), ktorý porušili, ale zároveň aj na popolnicu žiarového hrobu z doby rímskej. Fragmenty urny sa tak dostali do väčšej hĺbky, než bola úroveň zahľbovania ostatných žiarových hrobov z doby rímskej.

Materiálna kultúra

V nálezovej správe sa síce uvádza, že pri vyberaní objektov sa našli zvieracie kosti, avšak tie sa nepodarilo v depozitári nájsť. Taktiež sa mi nedostal do rúk železný nožík³¹ z objektu 1 (obydlie) a kostený nástroj z objektu 5 (jama). V katalógu predkladám iba ich opisy podľa údajov v nálezovej správe. V depozitári Vlastivedného múzea v Galante (v Trnovci nad Váhom) som objavil vrečko s pomerne ťažkými kúskami trosky, ktorá pochádza z výplne objektu 1. Podľa autora nálezovej správy sa našla v priestore ohniska v severnom rohu chaty. Meranie magnetickej susceptibility³² jednoznačne preukázalo prítomnosť železa v troske. Na základe tvarovania fragmentov trosky (jedna ich strana je miskovito formovaná) sa možno domnievať, že boli súčasťou „lupy“ uloženej v charakteristickej priehlbni, aké sa vyskytovali v kovárskych dielňach.

Fragmenty keramických nádob tvoria gros materiálu z výplne sídliskových objektov. Hoci bolo preskúmané iba jedno obydlie (objekt 1), k nemu pridružené priehlbne (objekt 1a) a dve

samostatné sídliskové jamy, keramický súbor je tvorený pomerne veľkým počtom nádob. V prípade zemnice (objekt 1) sa podarilo identifikovať fragmenty ôsmich nádob a v jamách v blízkosti zemnice fragmenty ďalších troch nádob. V sídliskovej jame 4 boli rozpoznané početné fragmenty dvoch nádob a v jame 5 okrajové črepy ďalšej nádoby.³³ Nádoby boli vyhotovené jednak z jemnozrnného materiálu, jednak z materiálu s prímесou piesku. Nejednotná je aj ich povrchová úprava. Niektoré z nich sú hladké, iné majú pomerne drsný povrch. Jednoducho sú formované aj ich okraje. Na väčšine fragmentov sú pozorovateľné evidentné doklady obtáčania, na vnútornej strane niektorých sa však zachovali stopy po ručnom modelovaní. Vnúterná časť torza nádoby 3 z objektu 1 je žliabkovitá (tab. XIII: 1). Je to doklad použitia formovacieho nástroja pri obtáčaní. Iba v jedinom prípade (dno nádoby 6 z objektu 1) sa na dne zachoval kvadratický odtláčok buď osy formovacej dosky, alebo podložky (tab. XIV: 8).

Výzdobu nádob tvoria vlnovky a obežné línie, vo viacerých prípadoch v kombinácii vytvorenej tým istým nástrojom. Na dekorovanie sa použil hrebeň s väčším počtom hrotov (3-6 zubov), avšak mnohé fragmenty sú zdobené pomocou jednohrotového nástroja s tupým ukončením. Výsledkom sú pomerne široké ploché väčšinou horizontálne línie. Takýmto nástrojom bola vytvorená aj pomerne strmá vlnovka na dvoch fragmentoch z objektu 1 (tab. XIII: 1; XIV: 3). Analogickým spôsobom zdobená keramika sa našla na viacerých lokalitách na území juhozápadného Slovenska. Z hľadiska jej datovania sú dôležité predovšetkým početné fragmenty pochádzajúce z hrnciarskych pecí odkrytých v polohe Lupka v Nitre (*Fusek/Horvát* 1998, obr. 1: 3, 5, 8; 2: 1; *Vlkolinská* 2002, obr. 11: 3). Z pece 8 pochádza okrem keramického materiálu aj bronzová náušnica, ktorej spodný oblúk je ovinutý drôťkom (*Chropovský* 1959, 825, obr. 315: 1). Jej presné analógie tvorili inventár viacerých hrobov na neďalekom pohrebisku Nitra-Lupka (*Chropovský* 1962, 211, obr. 20: 3, 4, 8, 9, 11, 15, 16, 19, 20, 21).

V zmysle nedávno publikovanej chronológie veľkomoravského šperku patrí tento typ náušnic do mladšieho úseku veľkomoravského, resp. do povelkomoravského obdobia (*Hanuliak* 2004, 167). Aj na základe tejto skutočnosti možno sídliskové objekty z Čierneho Brodu datovať do záverečného úseku 9., resp. priebehu 10. stor.

³¹ V nálezovej správe je iba fotografia uvedeného noža.

³² Merania uskutočnil J. Tirpák, za čo mu na tomto mieste úprimne ďakujem. Na vzorkách boli namerané nasledujúce hodnoty: 14500 x 10⁻⁶ j. SI (vzorka 1); 4700 x 10⁻⁶ j. SI (vzorka 2); 25700 x 10⁻⁶ j. SI (vzorka 3); 11500 x 10⁻⁶ j. SI (vzorka 4); 67700 x 10⁻⁶ j. SI (vzorka 5).

³³ Do tohto počtu som nezahrnul črepy, ktoré nebolo možné identifikovať s jednotlivými nádobami.

ZÁVER

Rezumujúc všetky informácie uvedené v tomto príspevku možno konštatovať:

1. Na lokalite Čierny Brod v polohe Šiškadomb boli počas záchranného výskumu získané pamiatky z viacerých období praveku (sídliškové objekty z obdobia mladého eneolitu - pravdepodobne badensko-kostolacký horizont, kostrové hroby zo staršej doby bronzovej), včasnej doby dejinnej (žiarové pohrebisko z neskorej doby rímskej) a včasného stredoveku;

2. Včasnostredoveké obdobie je reprezentované kostrovým pohrebiskom z obdobia avarského kaganátu a sídliskovými objektmi;

3. Preskúmané hroby predstavujú iba torzo pohrebiska; datovať ich možno do starších úsekov neskorého stupňa (prvá polovica 8. stor.);

4. Sídliškové objekty sú nesporne mladšie než pohrebisko z obdobia avarského kaganátu. Domnievam sa, že predstavujú časový horizont konca 9. a priebehu 10. stor.;

5. Vzhľadom na malý počet preskúmaných sídliskových objektov možno predpokladať tzv. difúzny model osídlenia lokality v období včasného stredoveku, t. j. pomerne veľké vzdialenosti medzi jednotlivými obydliami/usadlosťami;

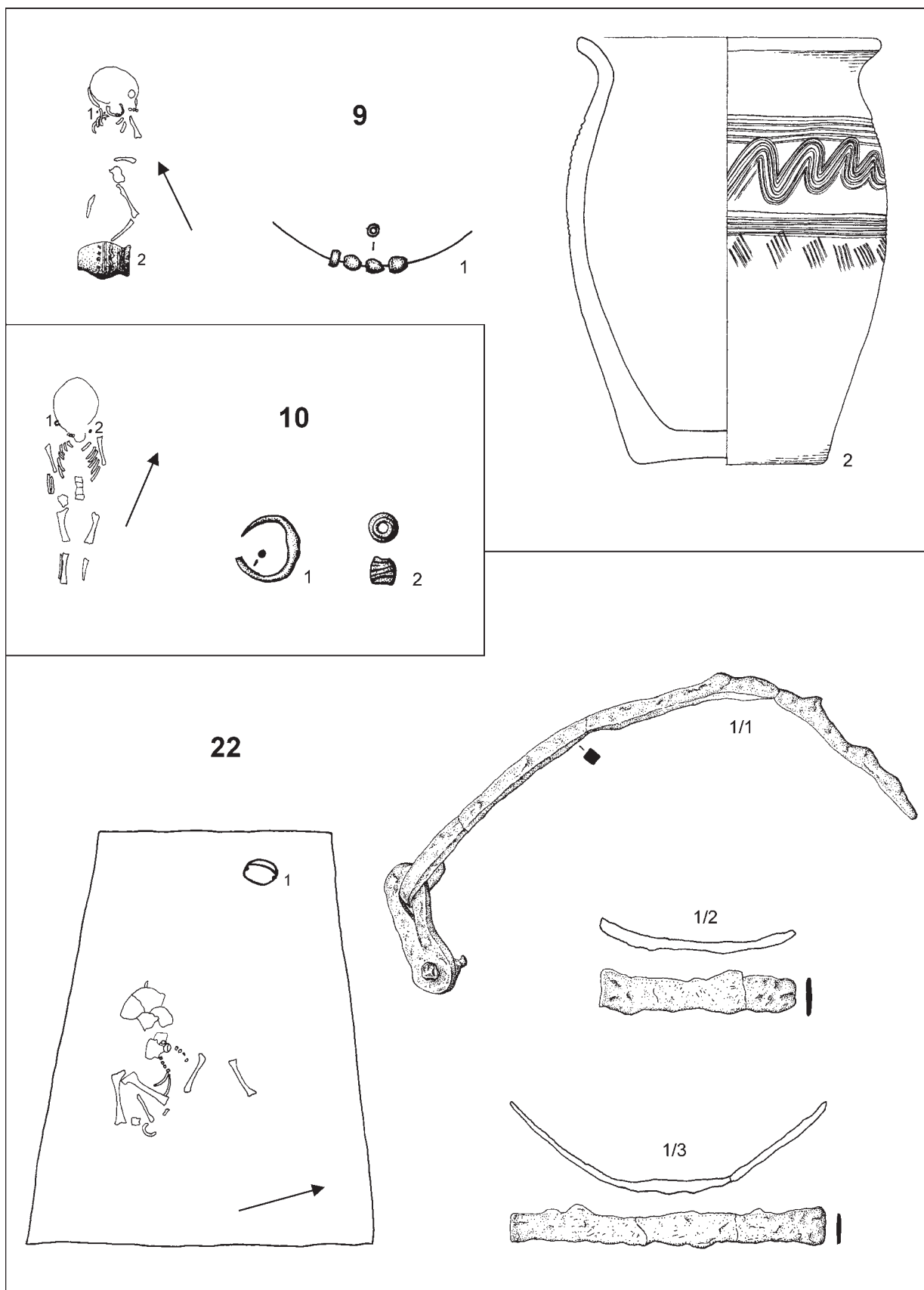
6. Črepový materiál datovaný do starších etáp osídlenia lokality sa v hroboch a objektoch z obdobia včasného stredoveku nachádzal sekundárne. Je to vzhľadom na veľké množstvo predovšetkým porušených žiarových hrobov z neskorej doby rímskej úplne pochopiteľné.

7. Napriek svojej torzovitosti predstavuje súbor pamiatok z lokality významný príspevok pre štúdium včasnostredovekého obdobia na juhozápadnom Slovensku.

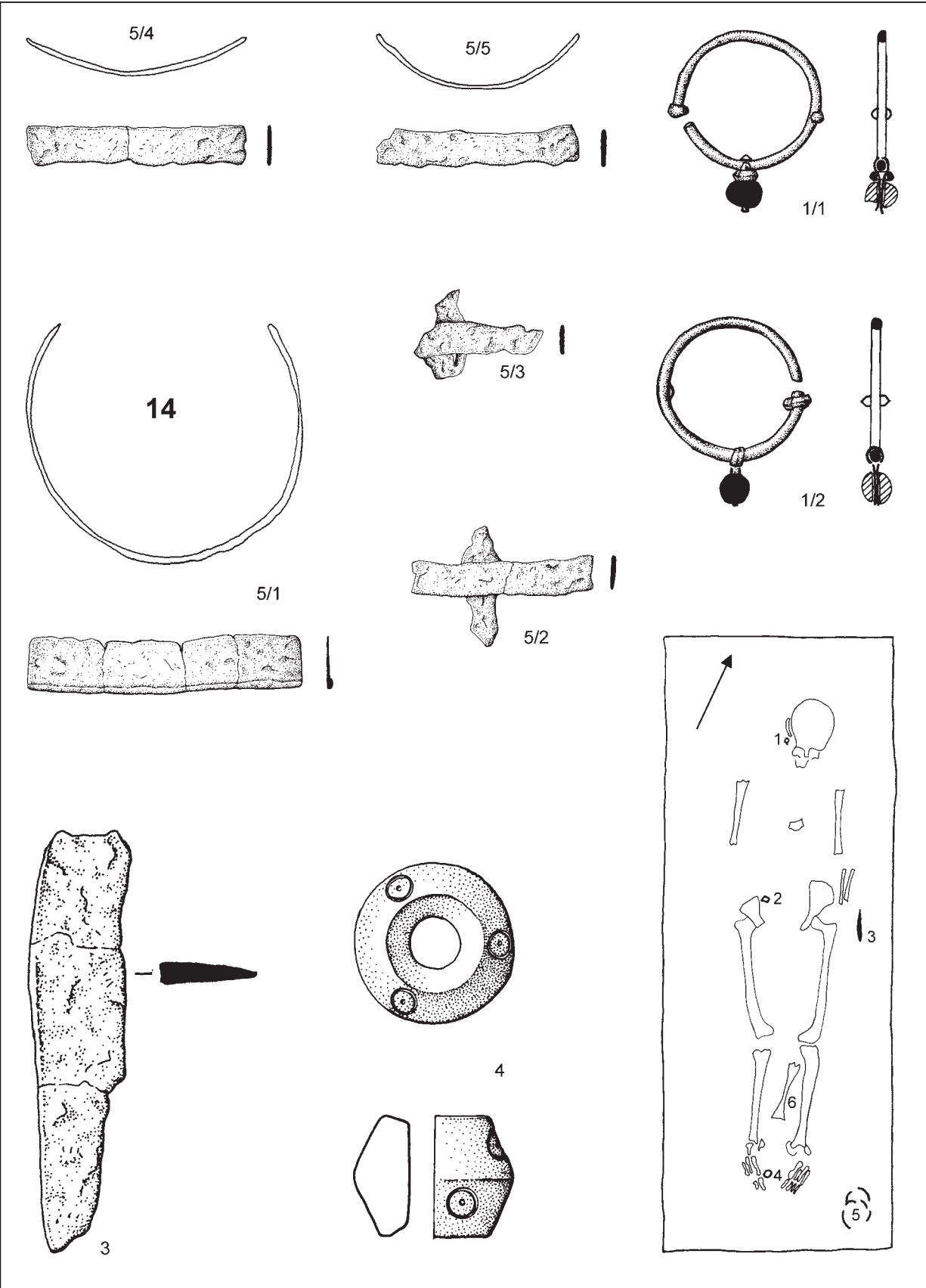
Zoznam skratiek svetových strán a určenie v stupňoch:

S - sever = 348,75° až 11,25°
SSV - severo-severovýchod = 11,25° až 33,75°
SV - severovýchod = 33,75° až 56,25°
VSV - východo-severovýchod = 56,25° až 78,75°
V - východ = 78,75° až 101,25°
VJV - východo-juhovýchod = 101,25° až 123,75°
JV - juhovýchod = 123,75° až 146,25°
JJV - juho-juhovýchod = 146,25° až 168,75°

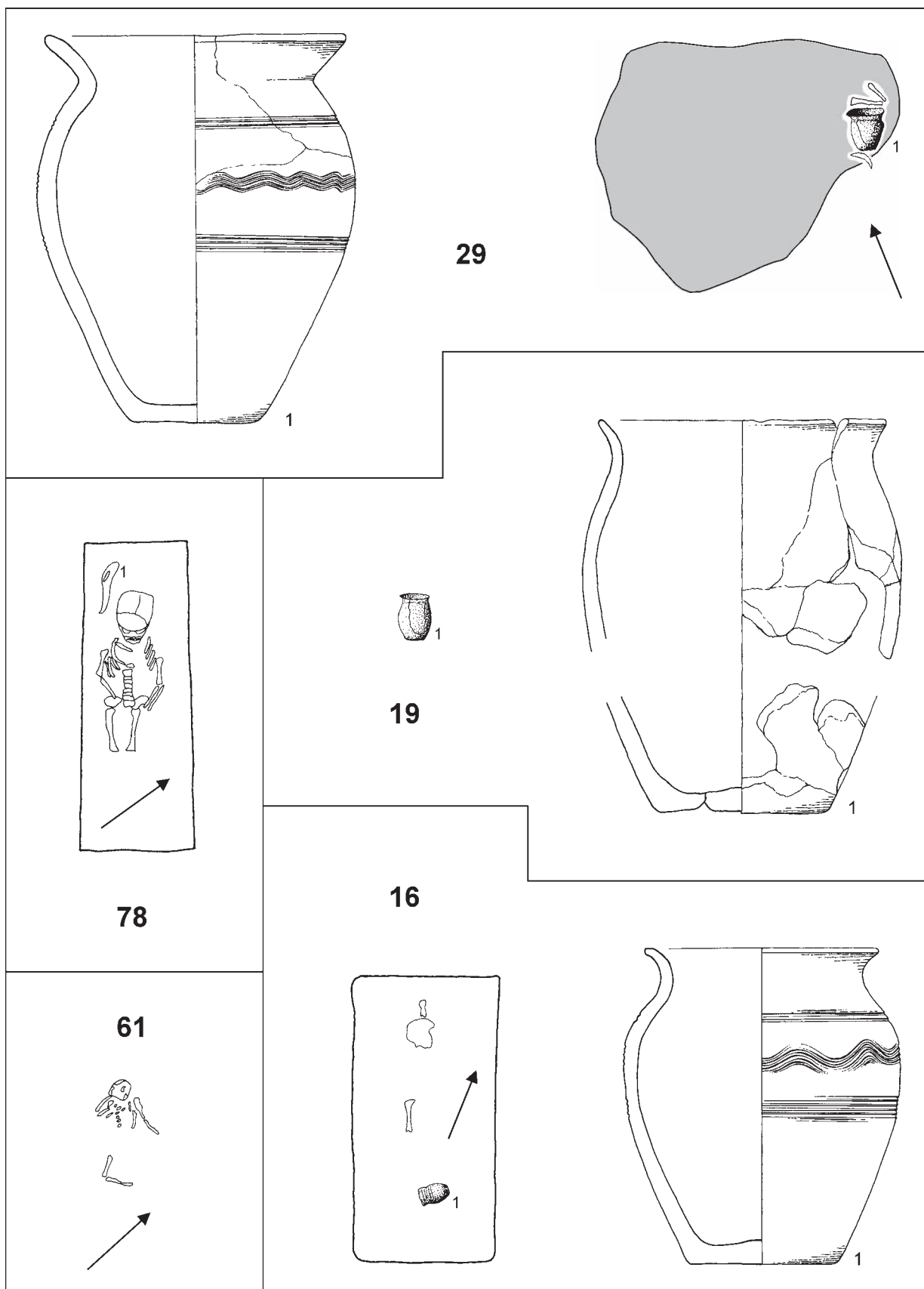
J - juh = 168,75° až 191,25°
JJZ - juho-juhozápad = 191,25° až 213,75°
JZ - juhozápad = 213,75° až 236,25°
ZJZ - západo-juhozápad = 236,25° až 258,75°
Z - západ = 258,75° až 281,25°
ZSZ - západo-severozápad = 281,25° až 303,75°
SZ - severozápad = 303,75° až 326,25°
SSZ - severo-severozápad = 326,25° až 348,75°

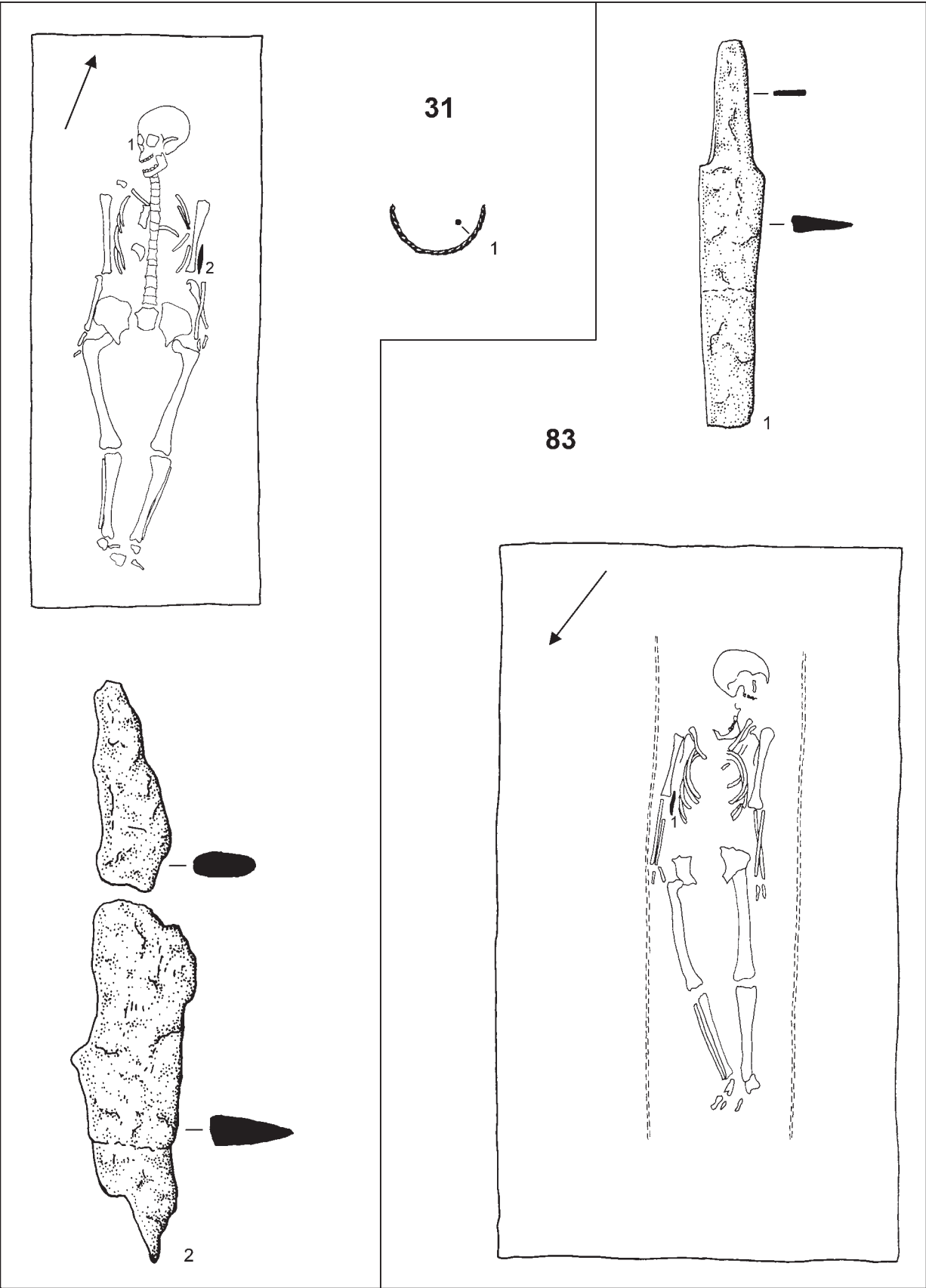
Tab. I. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu. Hroby 9, 10 a 22.

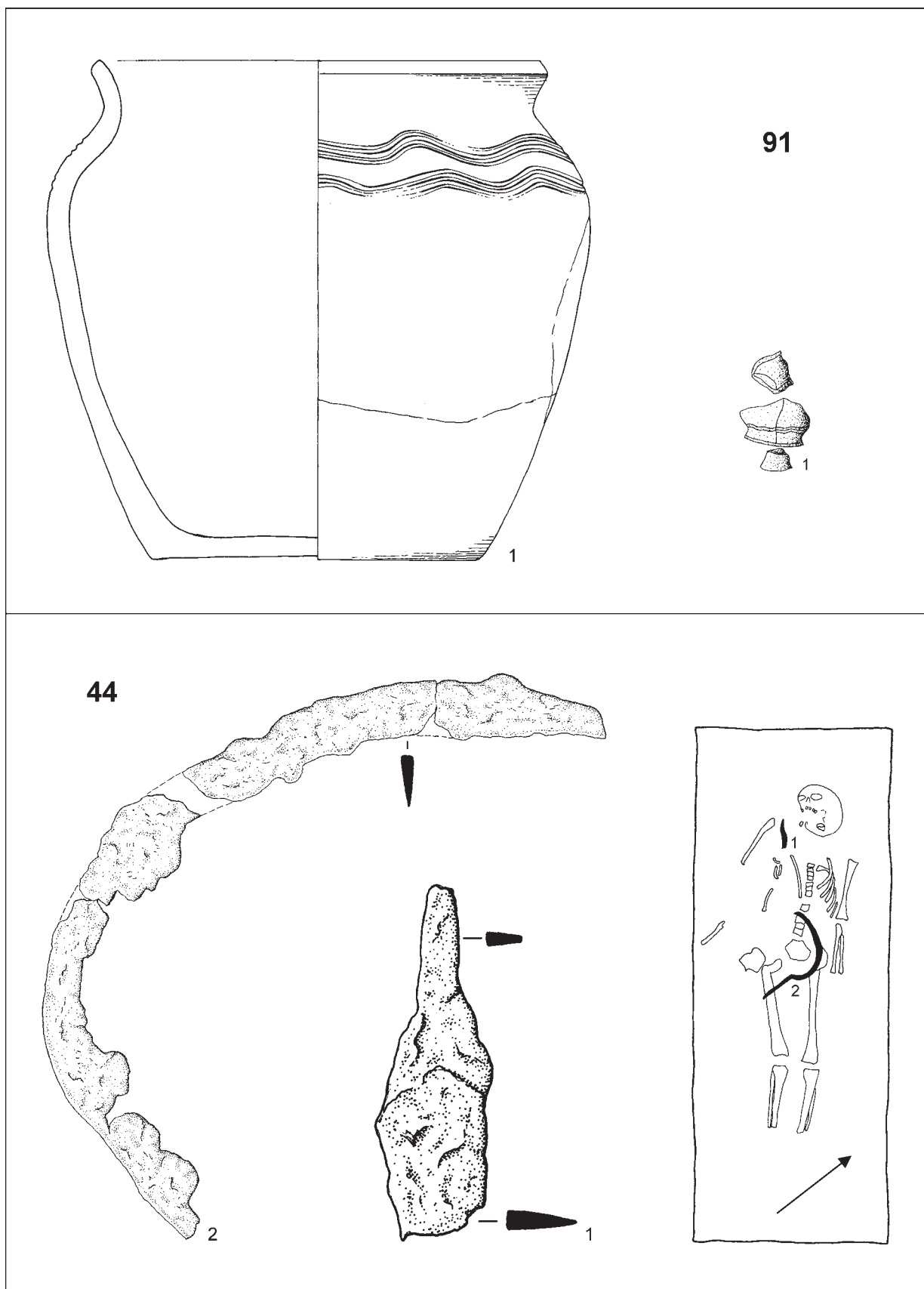
Tab. II. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu. Hrob 14.

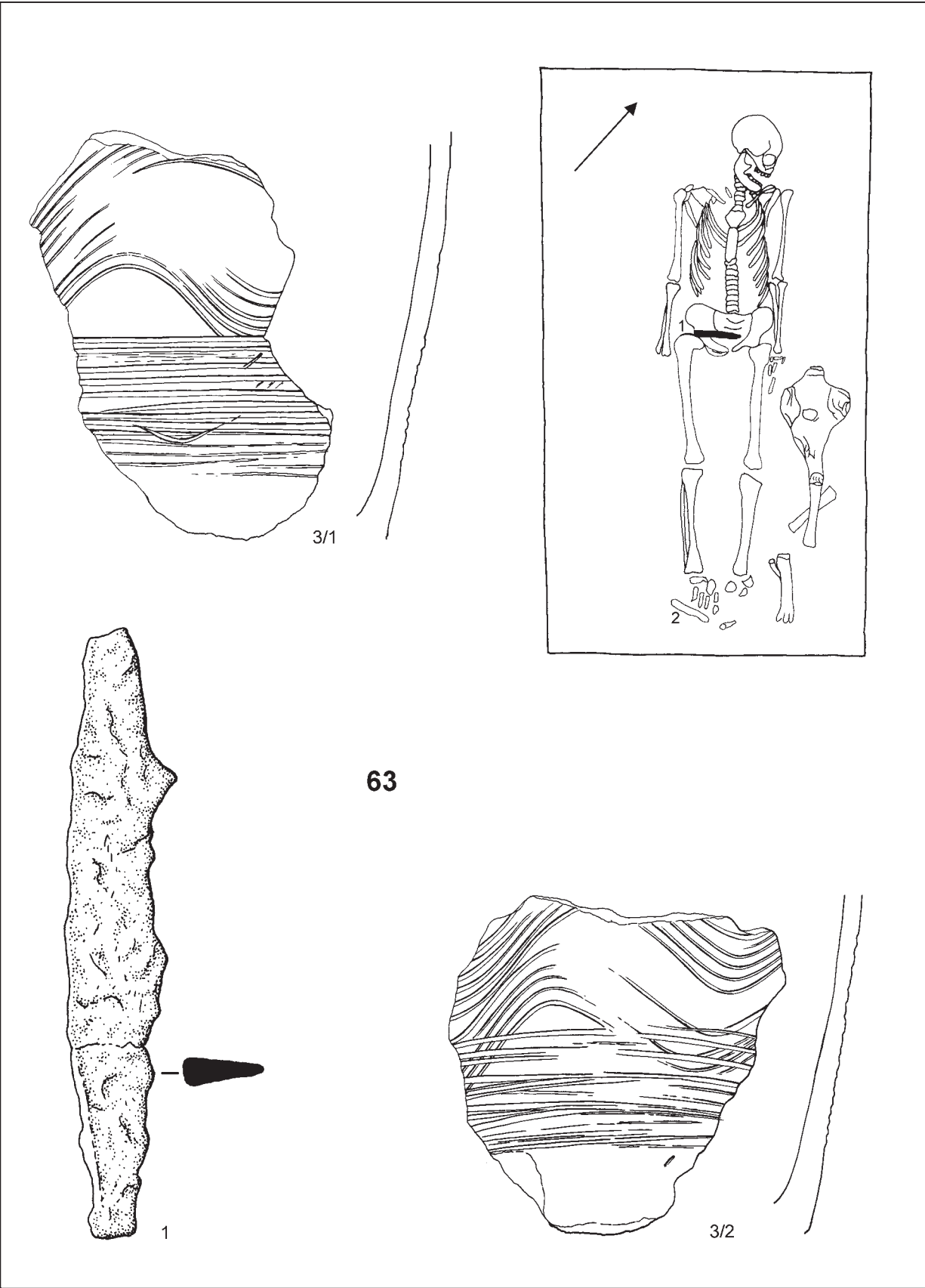
Tab. III. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu. Hroby 16, 19, 29, 61 a 78.

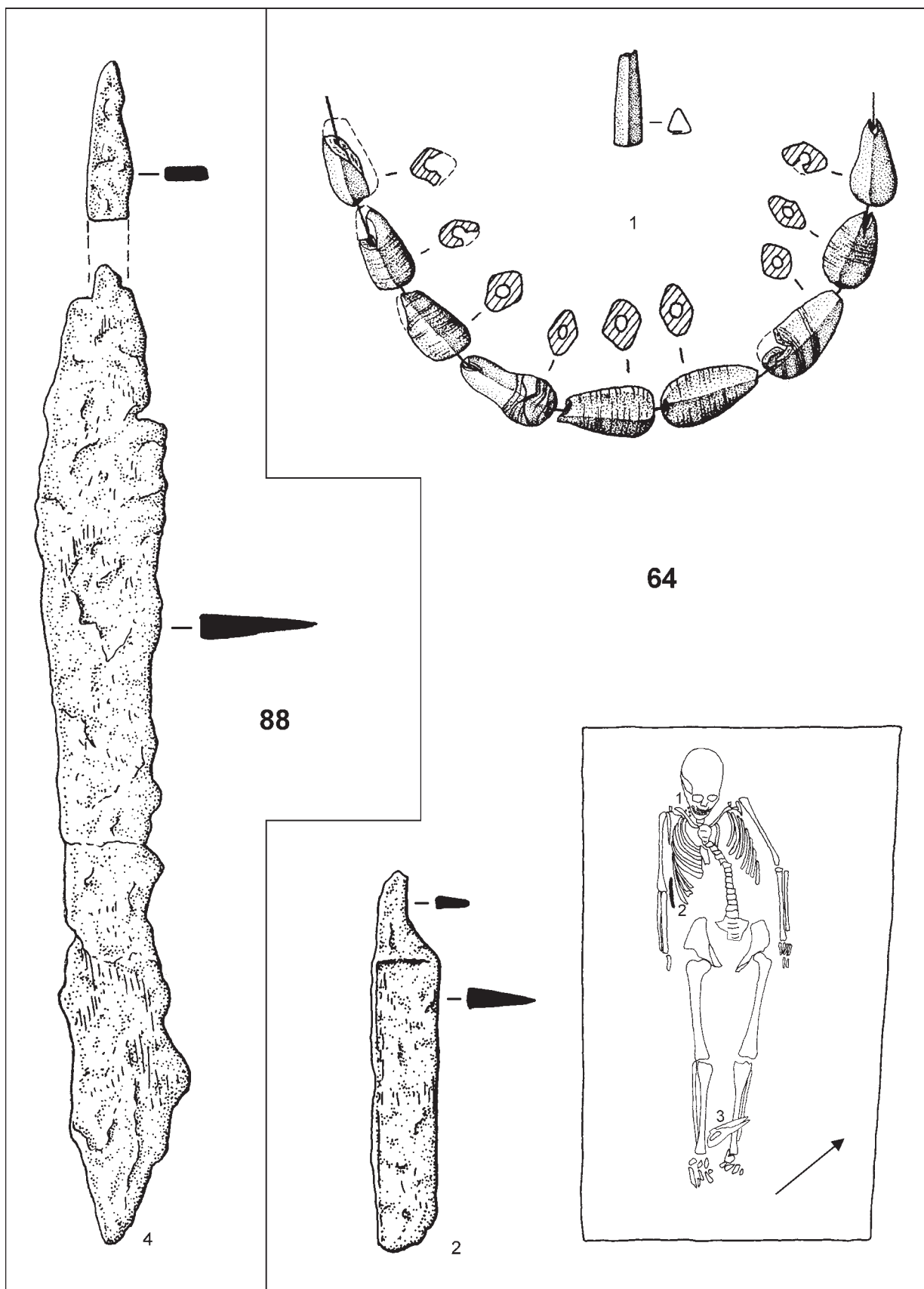
Tab. IV. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarskeho kaganátu. Hroby 31 a 83.

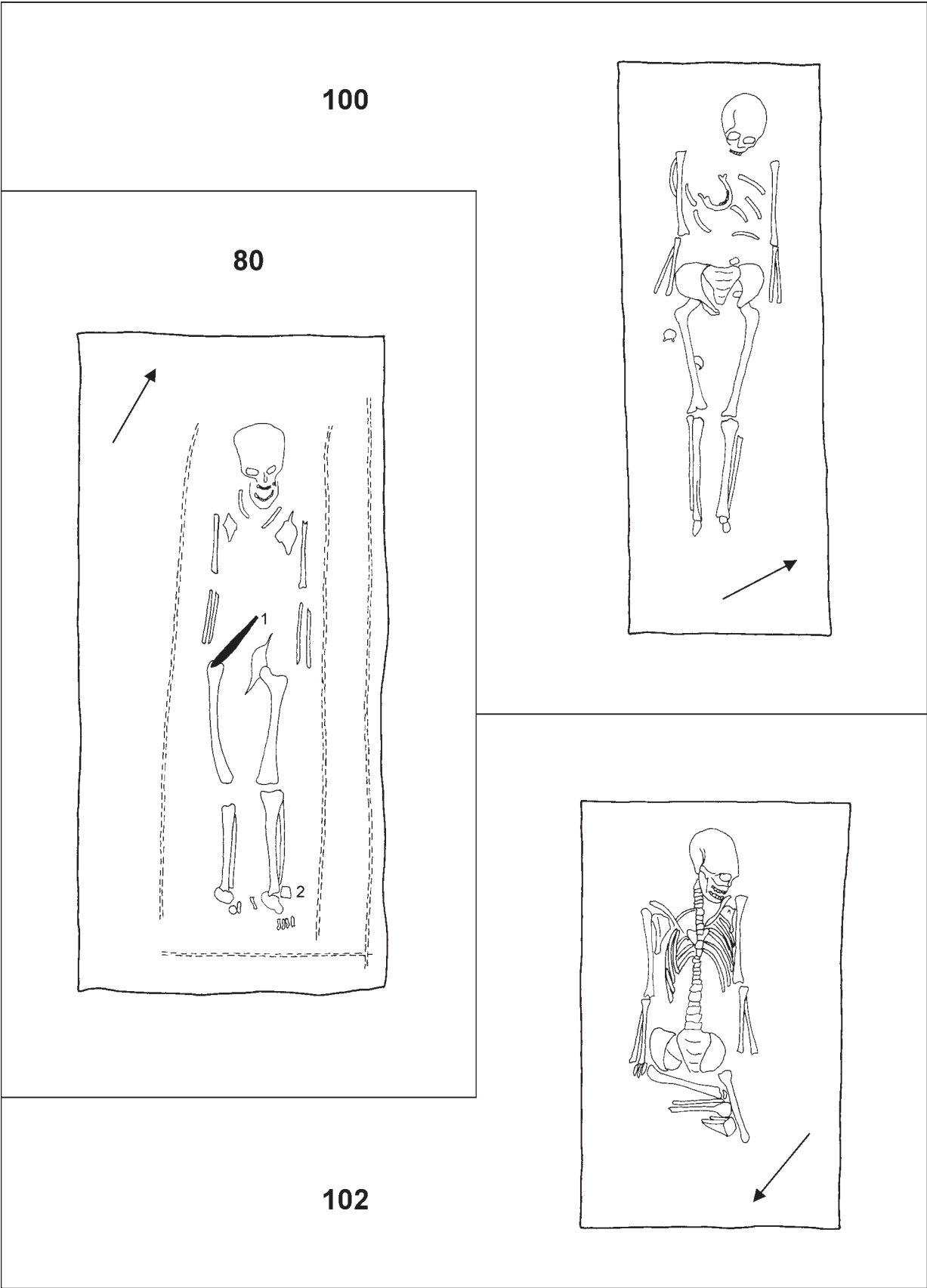
Tab. V. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu. Hroby 44 a 91.

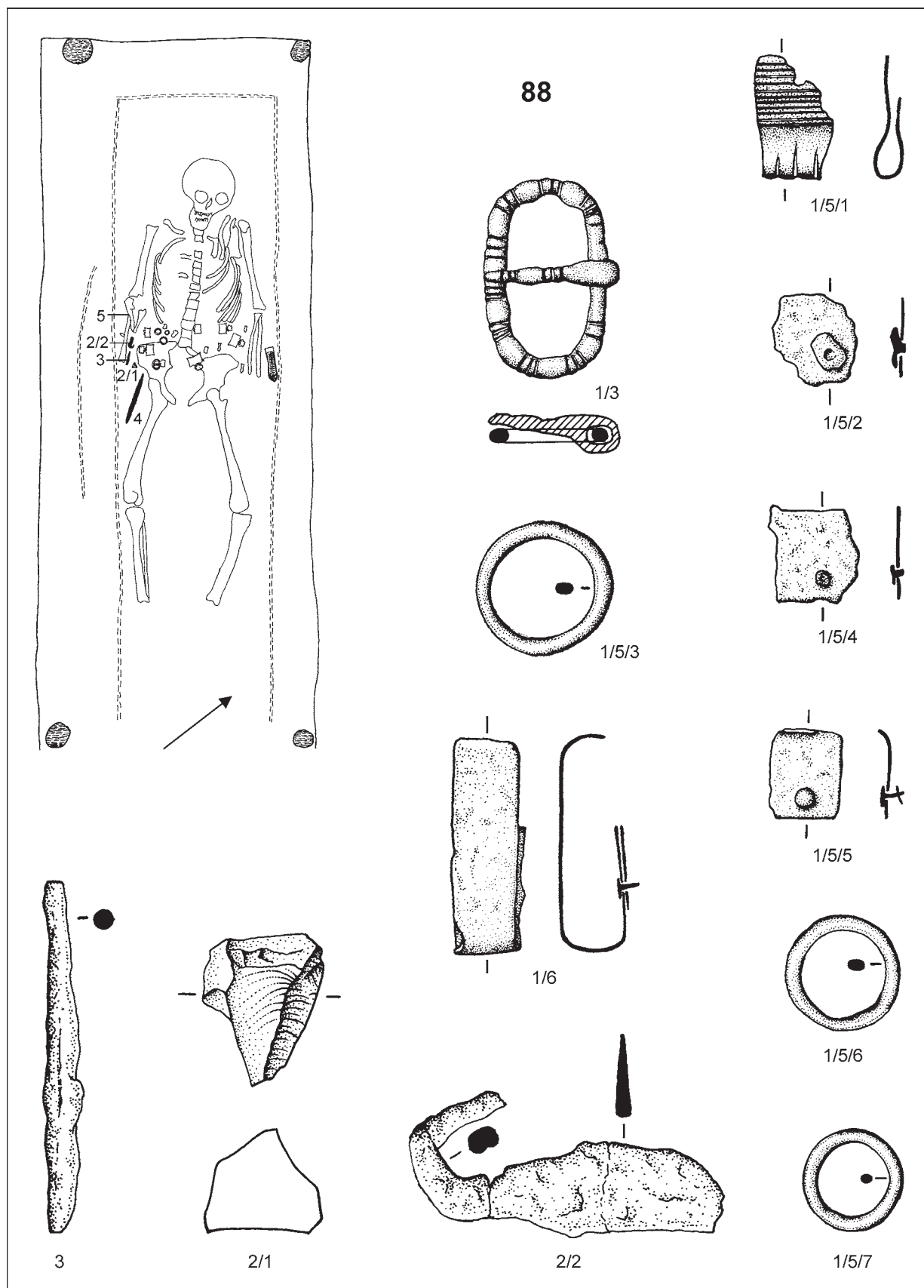
Tab. VI. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarskeho kaganátu. Hrob 63.

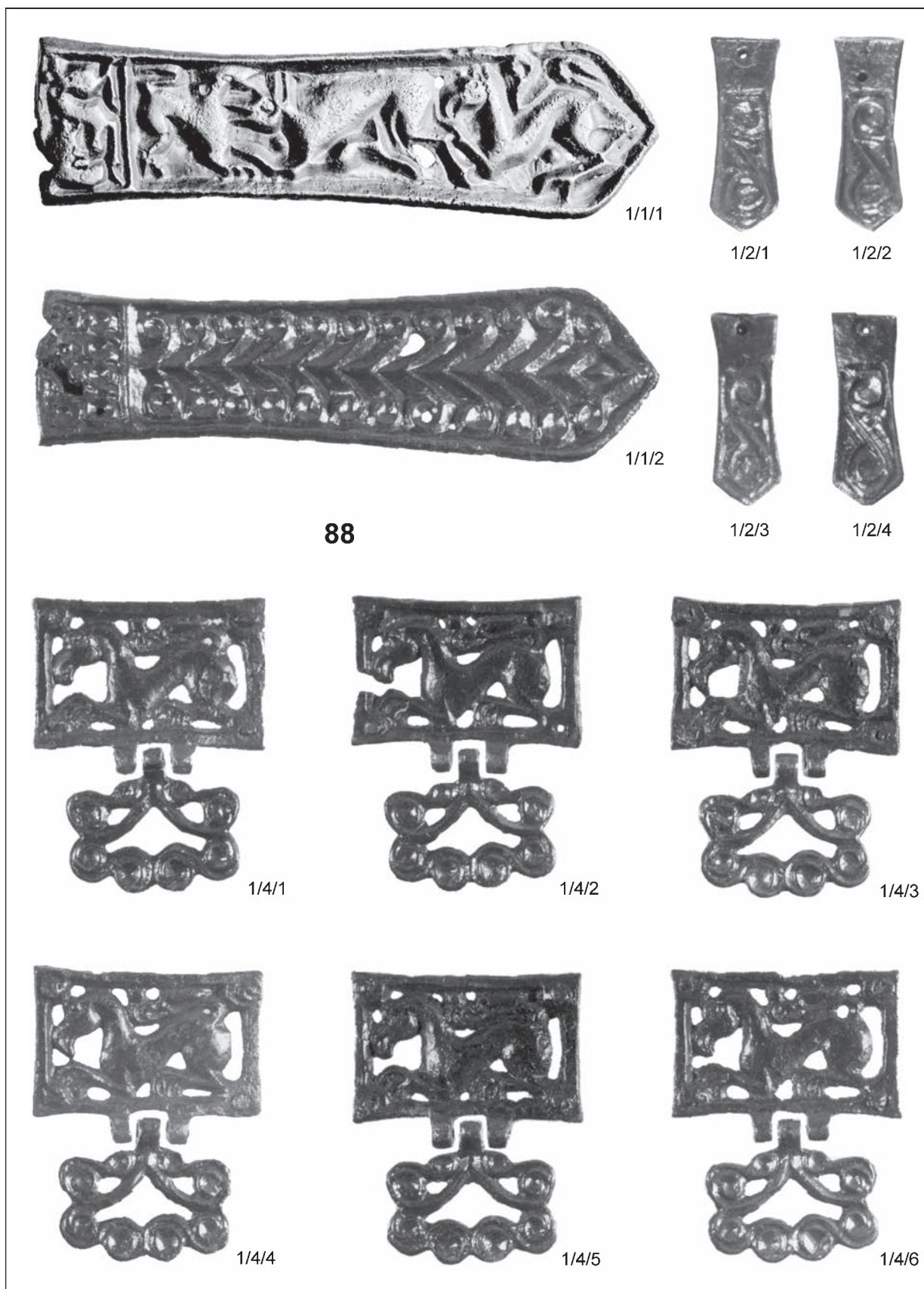
Tab. VII. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu. Hroby 64 a 88.

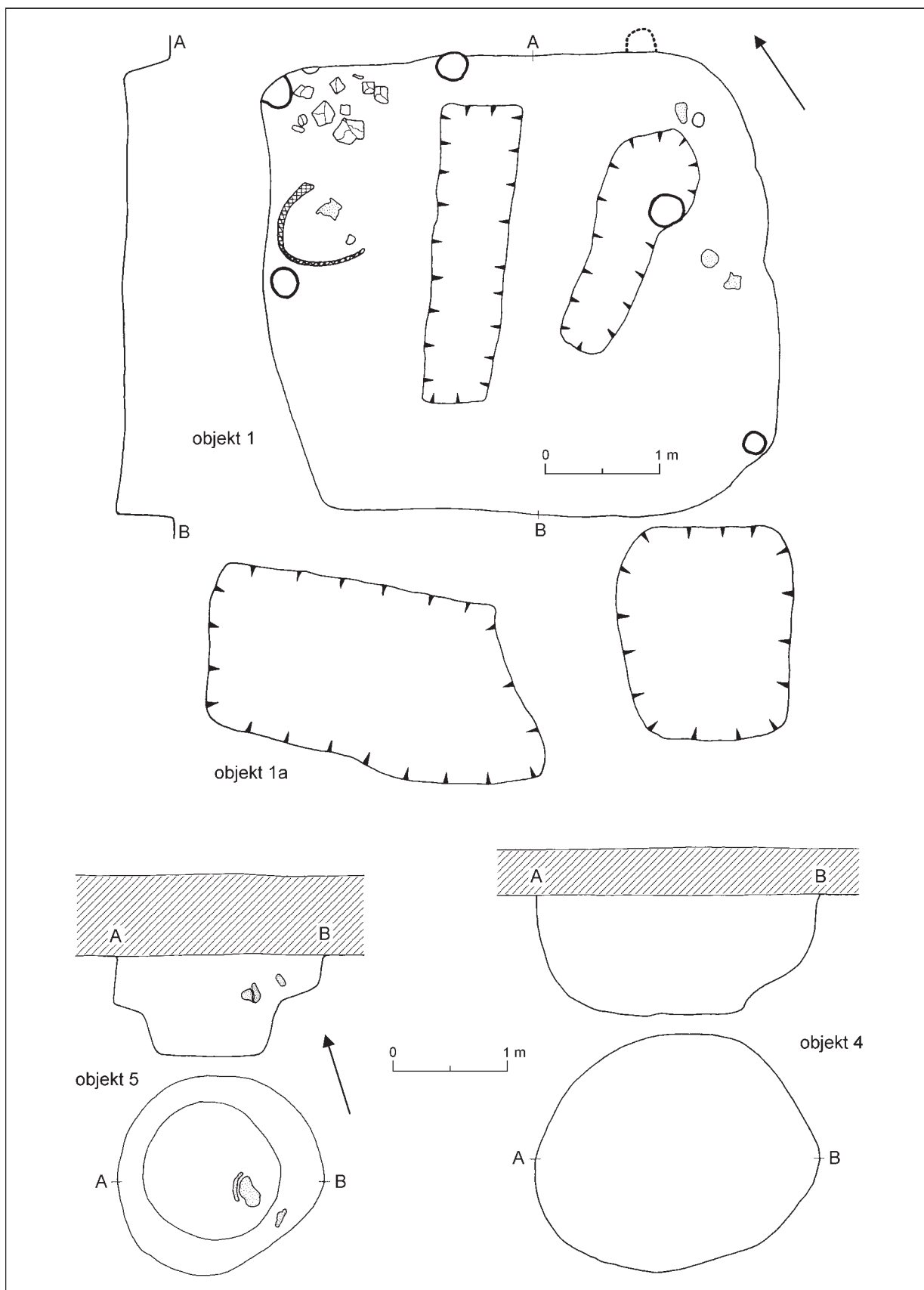
Tab. VIII. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarskeho kaganátu. Hroby 100 a 102.

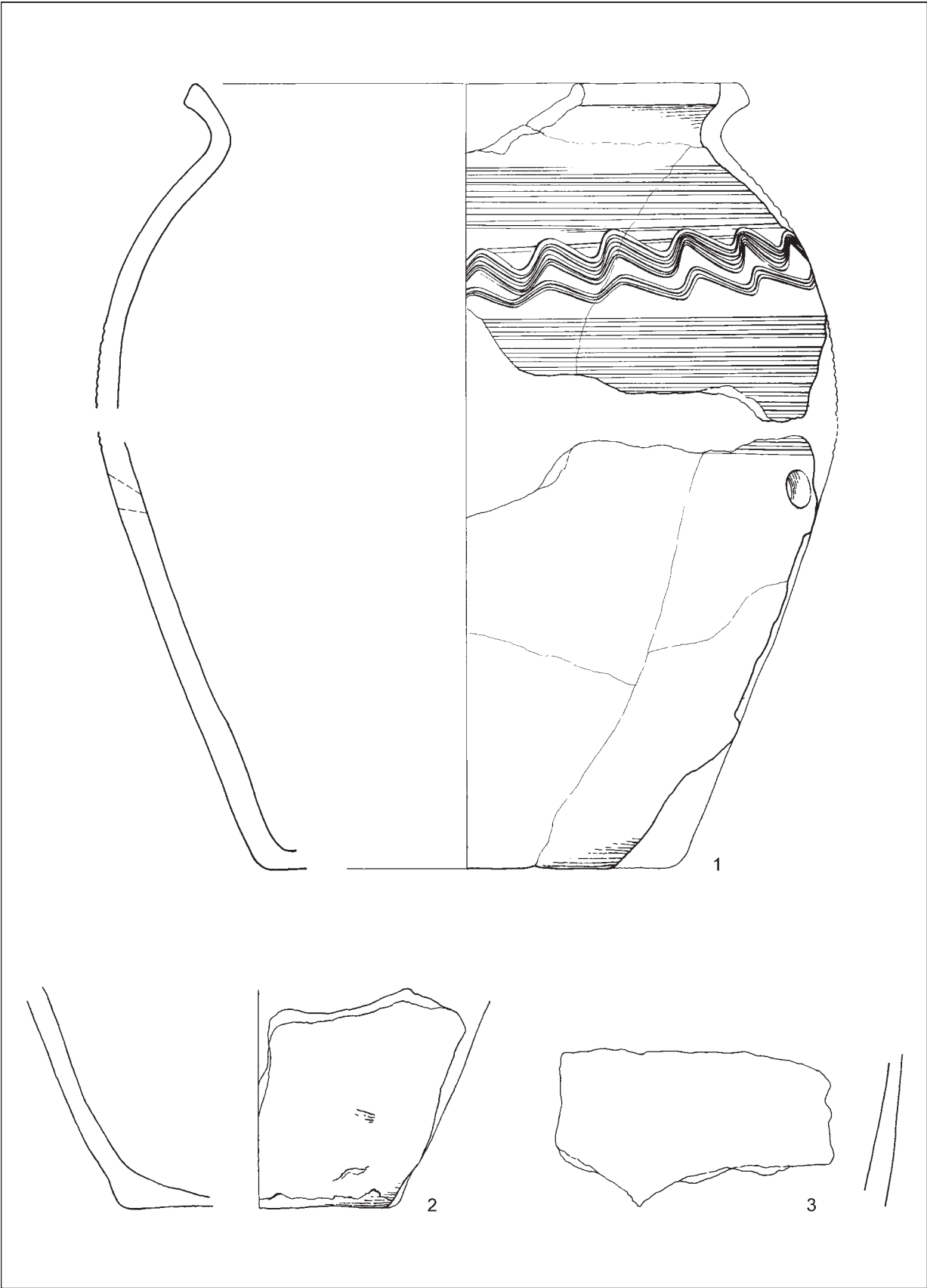
Tab. IX. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu. Hrob 88.

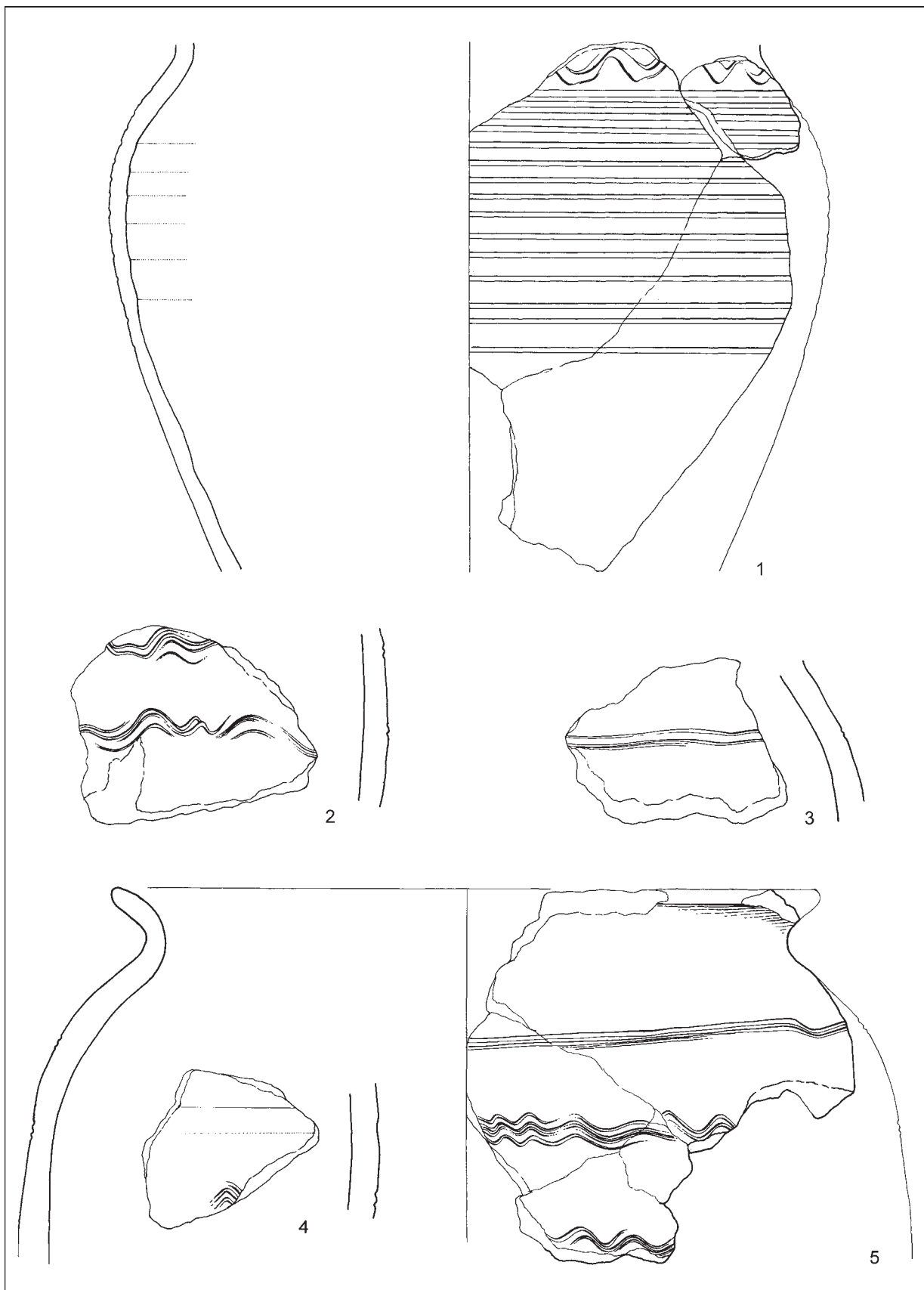
Tab. X. Čierny Brod III. Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu. Hrob 88.

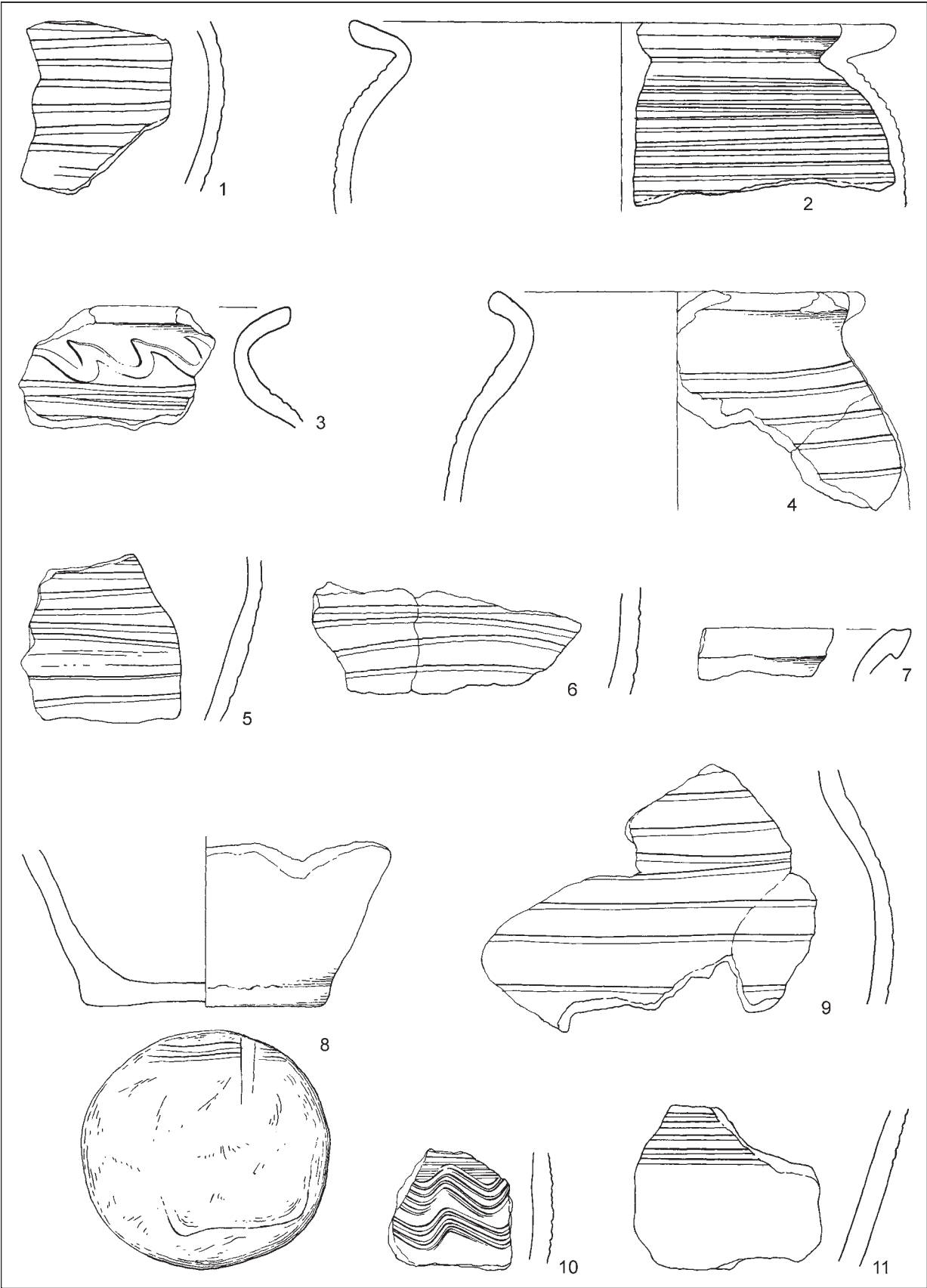
Tab. XI. Čierny Brod, poloha Šiškadomb. Plány sídliskových objektov z obdobia včasného stredoveku.

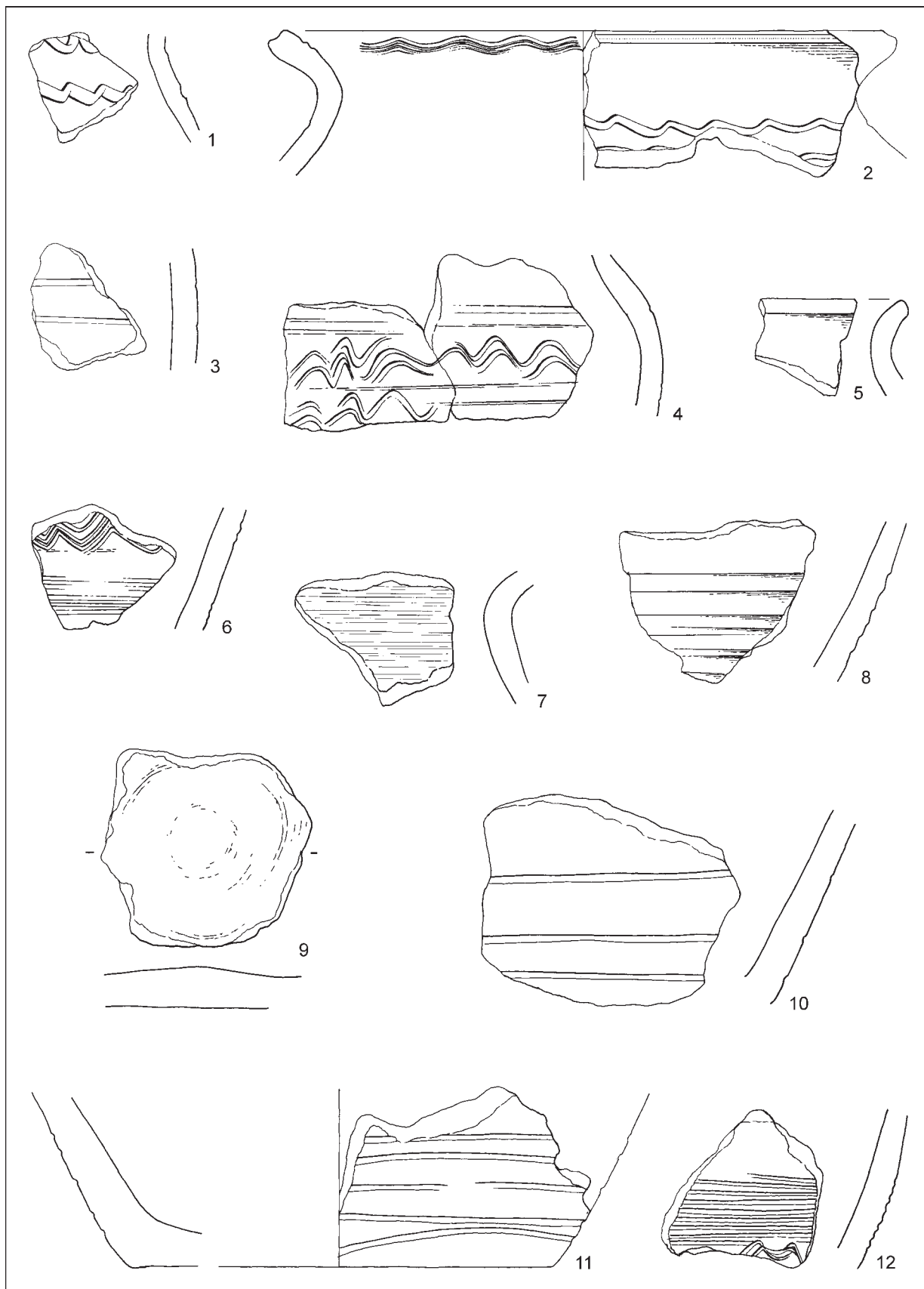
Tab. XII. Čierny Brod, poloha Šiškadomb. Keramický inventár z objektu 1.

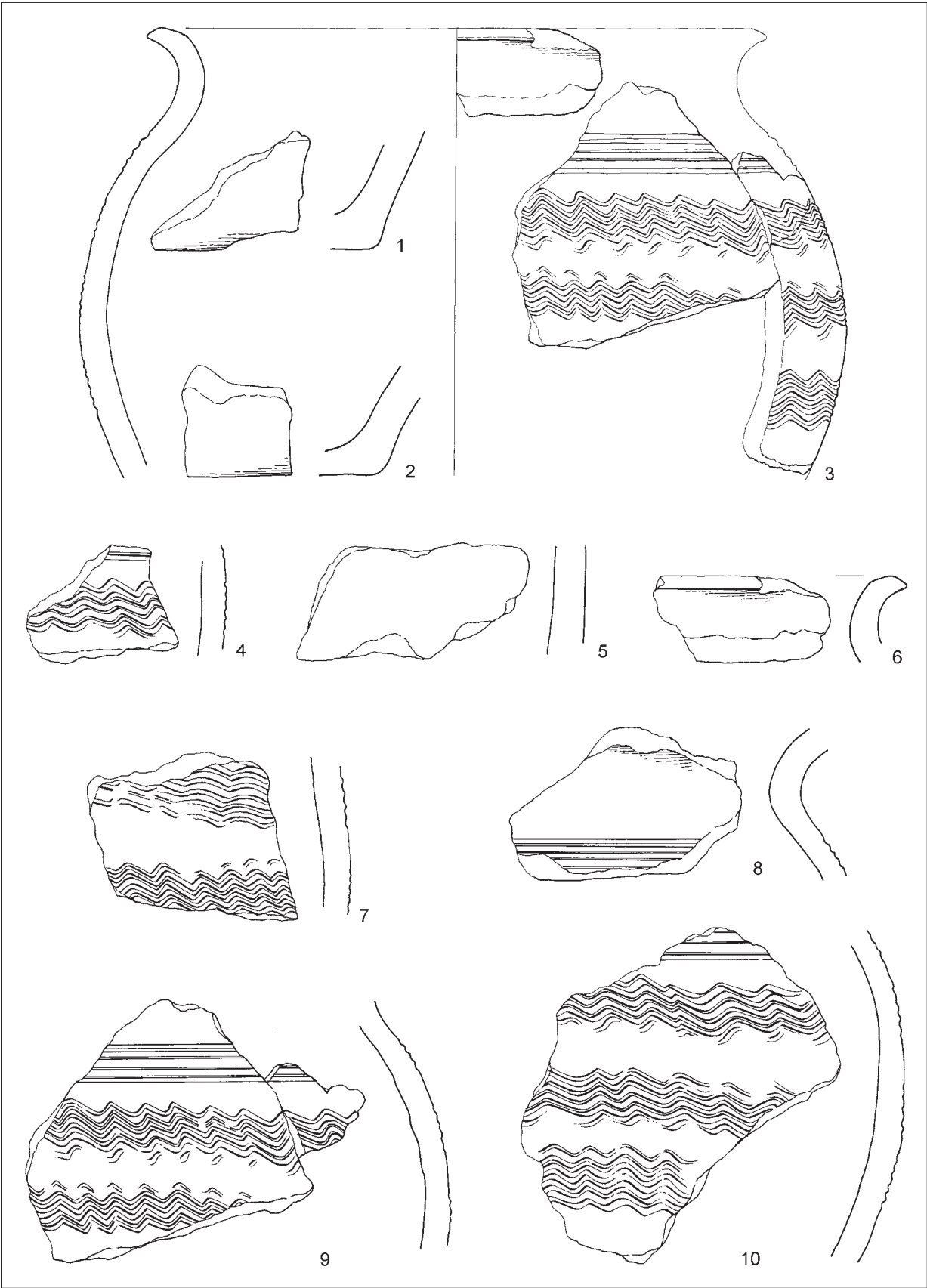
Tab. XIII. Čierny Brod, poloha Šiškadomb. Keramický inventár z objektu 1.

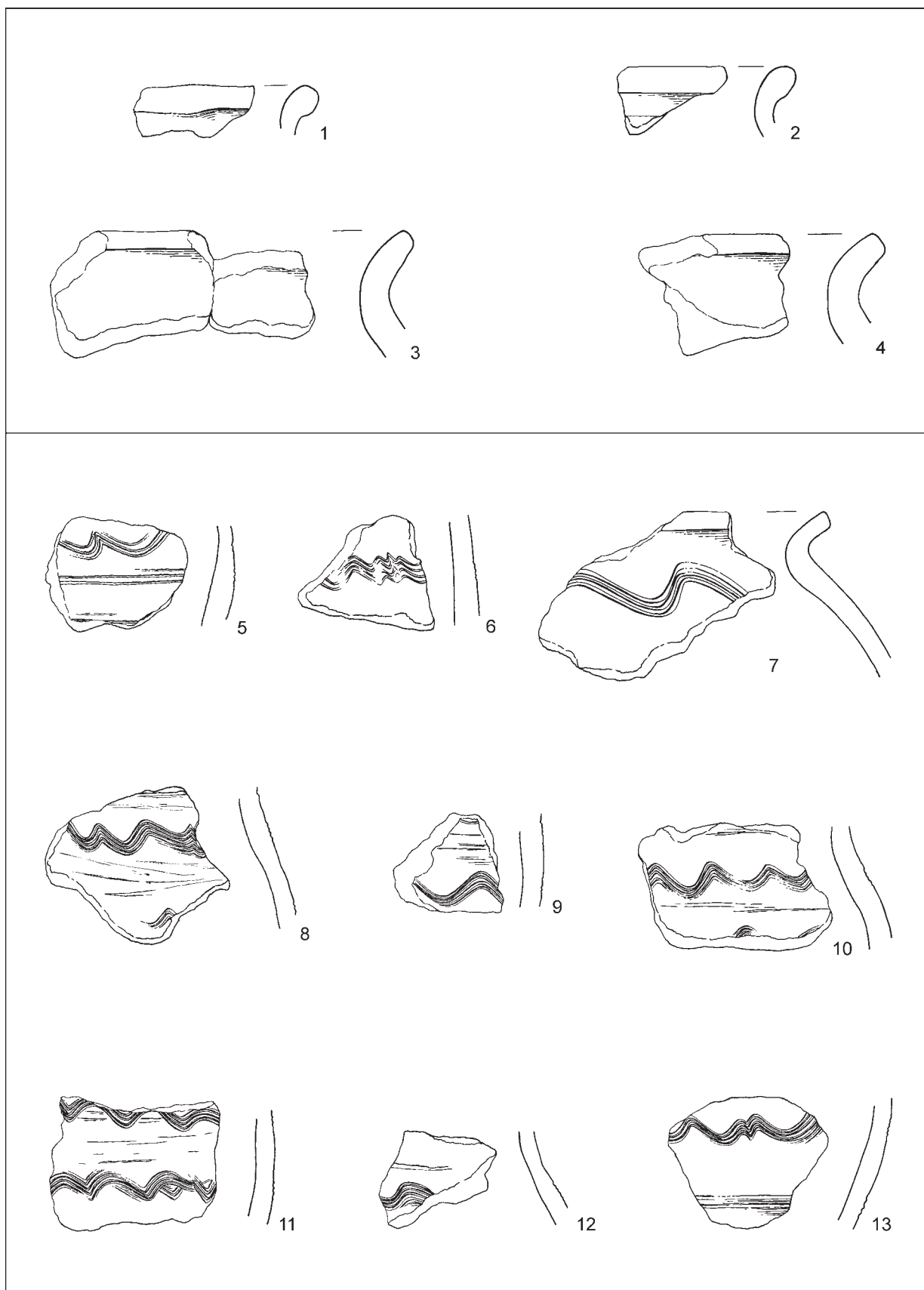
Tab. XIV. Čierny Brod, poloha Šiškadomb. Keramický inventár z objektu 1.

Tab. XV. Čierny Brod, poloha Šiškadomb. Keramický inventár z objektu 1a.

Tab. XVI. Čierny Brod, poloha Šiškadomb. Keramický inventár z objektu 4.

Tab. XVII. Čierny Brod, poloha Šiškadomb. Keramický inventár z objektov. 1-4 - objekt 5; 5-13 - objekt 4.

LITERATÚRA

- Awaren 1977* - Awaren. Ausstellung: Ausgrabungen Goldene Stiege. Katalóg výstavy. Mödling 1977.
- Bálint 1969* - Cs. Bálint: A honfoglalás kori lovastemetkezés néhány kérdése. Móra Ferenc Múz. Évk. 1, 1969, 107-114.
- Bóna 1980* - I. Bóna: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 32, 1980, 31-95.
- Bóna 1990* - I. Bóna: Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen. Wosinsky Mór Múz. Évk. 15, 1990, 113-124.
- Csallány, D. 1962* - D. Csallány: Der awarische Gürtel. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 14, 1962, 445-480.
- Csallány, G. 1939* - G. Csallány: A Szentes-Derékegyházi népvándorláskori sírlelet. Folia Arch. 1-2, 1939, 116-120.
- Čilinská 1966* - Z. Čilinská: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Arch. Slovaca Fontes 7. Bratislava 1966.
- Daim 1987* - F. Daim: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. Stud. Arch. Awaren 3/1. Wien 1987.
- Dekan 1972* - J. Dekan: Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des VIII. Jahrhunderts. Slov. Arch. 20, 1972, 317-452.
- Diaconu/Diaconu 1962* - Gh. Diaconu/P. Diaconu: Un mormînt călăreț din secolul VII descoperit la Tîgșor. Stud. și Cerc. Istor. Veche 13/1, 1962, 165-171.
- Fancsalszky 1984-1985* - G. Fancsalszky: Egyedi darabok a késő avar nagyszíjvégek állatküzdelmi jelenetét ábrázoló anyagában. Móra Ferenc Múz. Évk. 1984-1985/2, 337-361.
- Fancsalszky 2000* - G. Fancsalszky: Aállat- és emberábrázolás a késő avar kori öntött bronz övvereteken (1993-1999). In: L. Bende/G. Lőrinczy/Cs. Szalontai (Szerk.): Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája. Szeged 2000, 285-310.
- Fettich 1926* - N. Fettich: Die Tierkampfszene in der Nomadenkunst. In: Sbornik statej, posviaščennych pamiatí N. P. Kondakova. Recul d'études, dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov. Seminarium Kondakovianum. Praha 1926, 81-92.
- Fusek 2000* - G. Fusek: Torzo stredovekého sídliska v Bielovciach. Slov. Arch. 48, 2000, 101-158.
- Fusek/Horvát 1998* - G. Fusek/I. Horváth: Naturwissenschaftliche Untersuchungen der Keramik aus Nitra-Lupka. In: L. Poláček (Hrsg.): Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internat. Tagungen Mikulčice 4. Brno 1998, 279-286.
- Hajnalová 1993* - E. Hajnalová: Bruchstücke petrifizierter und verkohlter Pflanzenreste in den Gräbern von Komárno-Schiffswerft. Slov. Arch. 41, 1993, 347-352.
- Hajnalová/Mihályiová 1997* - E. Hajnalová/J. Mihályiová: Archeobotanické nálezy v roku 1995. AVANS 1995, 1997, 62-69.
- Hanuliak 1994* - M. Hanuliak: Malé Kosiň I. Pohrebisko z 10.-11. storočia (archeologicko-historické vyhodnotenie). Mat. Arch. Slovaca 12. Nitra 1994.
- Hanuliak 2004* - M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-12. storočí na území Slovenska. Nitra 2004.
- Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993* - M. Hanuliak/I. Kuzma/P. Šalkovský: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Mat. Arch. Slovaca 10. Nitra 1993.
- Chropovský 1959* - B. Chropovský: Slovanské hrnčiarске pece v Nitre. Arch. Rozhledy 11, 1959, 818-825.
- Chropovský 1962* - B. Chropovský: Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke. Slov. Arch. 10, 1962, 175-240.
- K. Végh 1968* - K. K. Végh: Avarkori leletek a Miskolci múzeumban. Herman Ottó Múz. Évk. 7, 1968, 47-90.
- Kolník 1975* - T. Kolník: Žiarové pohrebisko z neskorej doby rímskej a zo začiatku sťahovania národov v Čiernom Brode. Slov. Arch. 23, 1975, 341-378.
- Liptáková 1964* - Z. Liptáková: Dve pohrebiská z X. storočia na juhozápadnom Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 14, 1964, 237-258.
- Lőrinczy 1992* - G. Lőrinczy: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.-7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdüllő (Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung des partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit). Commun. Arch. Hungariae 1992, 81-124.
- Lőrinczy 1998* - G. Lőrinczy: Kelet-európai steppei népesség a 6-7. századi Karpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar betelepüléséhez. Móra Ferenc Múz. Évk. Stud. Arch. 4, 1998, 343-372.
- Mesterházy 1987* - K. Mesterházy: Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Bihakeresztesről. Folia Arch. 38, 1987, 219-245.
- Reichenbach 2004* - K. Reichenbach: Sicheln in mittelalterlichen Gräbern in der Slowakei. Arch. Hist. 29, 2004, 549-560.
- Rosner 1975-1976* - Gy. Rosner: A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar temető ló- és lovastemetkezései. Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múz. Évk. 6-7, 1975-1976, 79-109.
- Rosner 1999* - Gy. Rosner: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói StraÙe. Mon. Avarorum Arch. 3. Budapest 1999.
- Ruttkay 2002* - M. Ruttkay: Mittelalterliche Siedlung und Gräberfeld in Bajč-Medzi kanálmí (Vorbericht). Slov. Arch. 50, 2002, 245-322.
- Ruttkay/Cheben 1992* - M. Ruttkay/I. Cheben: Včasnostredoveké sídlisko a pohrebisko v Bini. Slov. Arch. 40, 1992, 109-134.
- Somogyi 1982* - P. Somogyi: A Karpát-medencei sarlóssí temetkezési szokás eredete. Arch. Ért. 109, 1982, 191-200.
- Stadler 1990* - P. Stadler: Verbreitung und Werkstätten der awarischen Hauptriemenbeschläge mit Greifendarstellung. In: H. Friesinger/F. Daim (Hrsg.): Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern II. Veröff. Komm. Frühmittelalterforsch. 13. Wien 1990, 305-350.
- Szöke 1992* - B. M. Szöke: Karolingerzeitliche Gräberfelder I-II von Garabonc-Ófalu. Antaeus 21, 1992, 41-230.
- Šalkovský 1998* - P. Šalkovský: Dedinský dom a sídlo vo včasnóm stredoveku. In: Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie. Bratislava 1998, 9-36.
- Šalkovský 2001* - P. Šalkovský: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra 2001.
- Šalkovský/Vlkolinská 1987* - P. Šalkovský/I. Vlkolinská: Včasnostredoveké a vrchnostredoveké sídlisko v Komjaticiach. Štud. Zvesti AÚ SAV 23, 1987, 127-172.
- Točík 1968* - A. Točík: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Arch. Slovaca Catalogi 3. Bratislava 1968.

- Točík 1970* - A. Točík: Pohrebný rítus na včasnostredovekých pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove. *Slov. Arch.* 18, 1970, 29-56.
- Točík 1983* - A. Točík: Pohrebisko z doby avarskej ríše v Dvoroch nad Žitavou, okres Nové Zámky. *Castrum Novum* 2, 1983, 47-127.
- Točík 1987* - A. Točík: Nachgroßmährische Gräberfelder des 10. und 11. Jh. in der Südwestslowakei. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 23, 1987, 177-241.
- Točík/Sedlák 1993* - A. Točík/K. Sedlák: Výskum na Šindolke v Nitre v roku 1968. Osídlenie v dobe laténskej a vo včasnóm stredoveku. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 29, 1993, 47-82.
- Trugly 1982* - A. Trugly: Pohrebisko z doby avarskej ríše v Komárne-Robotníckej štvrti. *Sprav. Múz. (Komárno)* 2, 1982, 5-48.
- Veliačik 1969* - L. Veliačik: Archeologický výskum v Čiernom Brode (okr. Galanta) roku 1966. *Arch. Rozhledy* 21, 1969, 301-319.
- Vida 1999* - T. Vida: Die awarenzeitliche Keramik I. (6.-7. Jh.). *Varia Arch. Hungarica* 8. Budapest 1999.
- Vlkolinská 2002* - I. Vlkolinská: Pece z lokality Nitra, poloha Lupka. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 35, 2002, 229-245.
- Wurth 1938* - E. K. Wurth: Awarische Gräber in Gutramsdorf und Traiskirschen. *Wiener Prähist. Zeitschr.* 25, 1938, 152-167.
- Zábojník 1991* - J. Zábojník: Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs. Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Kaganats. In: K problematike stredodunajskej kotliny vo včasnóm stredoveku. Nitra 1991, 219-321.
- Zábojník 1993* - J. Zábojník: K niektorým aspektom pohrebného rítu v období avarskeho kaganátu. In: E. Krekovič (Zost.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť Bratislava 1993, 28-36.
- Zábojník 1995* - J. Zábojník: Soziale Problematik des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats. *Slov. Arch.* 43, 1995, 205-344.
- Zábojník 2004a* - J. Zábojník: Birituálne pohrebiská z severnej a západnej časti Karpatskej kotliny v období avarskeho kaganátu. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 36, 2004, 339-352.
- Zábojník 2004b* - J. Zábojník: Slovensko a avarský kaganát. *Štud. Arch. et Mediev.* 6. Bratislava 2004.
- Zimmermann 1982* - W. H. Zimmermann: Archäologische Befunde frühmittelalterlicher Webhäuser. Ein Beitrag zum Gewichtswestuhl. *Jahrb. Männer Morgenstern* 61, 1982, 111-144.

Ein Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats und die frühmittelalterlichen Siedlungsobjekte in Čierny Brod

Jo z e f Z á b o j n í k

ZUSAMMENFASSUNG

Im September 1966 wurden die Erdarbeiten in Čierny Brod, Flur Šiškadomb realisiert. Während der Arbeiten wurden die zahlreichen Brandgräber aus der Römerzeit zerstört. Mit folgender Rettungsgrabung wurden die Skelettgräber aus der älteren Bronzezeit, die Brandgräber aus der Römerzeit, ein Teil des Gräberfeldes aus der Zeit des awarischen Khaganats und mehrere Siedlungsobjekte aus verschiedenen Zeitabschnitten untersucht. In diesem Beitrag werden die Ergebnisse der Gräberforschung aus der Zeit des awarischen Khaganats und der frühmittelalterlichen Siedlungsobjekte präsentiert. Die Fundstelle befindet sich in der Nähe des Flußlaufes Čierna Voda, cca 2 km zu nordwestlich vom Dorf Čierny Brod, auf einer flachen Düne (Abb. 1). Ein gewisses Problem stellt die Einreihung des Fundortes ins Katastergebiet von Čierny Brod vor. Die älteren Funde aus dem römerzeitlichen Brandgräberfeld stammen aus der Flur Limbuš, die zum Teil im Kataster der Nachbargemeinde Košúty und teilweise im Kataster von Čierny Brod liegt. Doch auf Grundlage der gegenwärtigen Katastergliederung befindet sich die Flur Šiškadomb im Katastralgebiet Košúty (Abb. 2). Angesichts der Größe der untersuchten Fläche wird der Gesamtplan ein wenig ungewöhnlich zusammengestellt

(Abb. 3). Damit man ihn auf einer Seite präsentieren konnte, wird die Entfernung der Siedlungsobjekte 1 und 1a von der Grenze der untersuchten Fläche ziffernmäßig ausgedrückt. Das selbe gilt auch über die Gräber 100 und 102, die in der Sonde VIII vorkamen, die in Entfernung 76 m von der untersuchten Fläche entdeckt wurden. Hinsichtlich dazu, daß sie sich von anderen Gräbern des Gräberfeldes nicht unterscheiden, kann man sie für seinen Bestandteil halten. Wenn wir die voraussichtliche Flächengröße und die Gräbersdichte in Betracht nehmen, wird das Gräberfeld Čierny Brod III (im Zusammenhang mit dem Gräberfeld wird im gesamten Text diese Bezeichnung benützt) gewiß nicht zu den kleinen Gräberfeldern gehören und die voraussichtliche Gräberzahl 300 wird sicher nicht überschritten sein.

Der Katalog der Gräber aus der Zeit des awarischen Khaganats und der frühmittelalterlichen Objekte

Die Gräber und Objekte wurden ursprünglich fortlaufend nummeriert, ohne Rücksicht auf ihre Kultur- und Zeitbestimmung. Die Gräbergrundrisse auf den Tafeln sind im Maßstab 1:20 präsentiert. Die Gegenstände

werden grundsätzlich im Maßstab 1:1 gezeichnet. Eine Ausnahme stellen die Gefäße und Scherben aus den Grabeinfüllungen vor, die im Maßstab 1:2 gezeichnet werden. In solchem Maßstab werden auch die einigen größeren Gegenstände (die Bestandteile von Eimern und eine Sichel) dargestellt. Die Grundrisse der Siedlungsobjekte sind im Maßstab 1:50 präsentiert, das Scherbenmaterial wird im Maßstab 1:2 gezeichnet. Da seit der Zeit der Ausgrabungen schon 40 Jahre vergangen sind, mehrere notwendigen Angaben fehlen im Katalog. Die anderen sind wieder ein Ergebnis der Komparation der Informationen aus dem Fundbericht mit den Angaben, die sich aus der gegenwärtigen Materialsanalyse ergaben. Hinsichtlich zur Absenz von anthropologischen Analysen der menschlichen Skelette, kann man in manchen Fällen nicht die ursprüngliche Alters- und Geschlechtsbestimmung der Verstorbenen verifizieren. Weil auch die archäozoologische Auswertung fehlt, beschränkt sich der Katalog nur auf eine Feststellung des Vorkommens von Knochen der näher unbestimmten Tieren. Doch man kann konstatieren, daß die Geflügelknochen in keinem Fall festgestellt wurden. Die Orientierung der Bestatteten wird in mehreren Fällen aufgrund der annähernden Bestimmungen geäußert (auf manchen Gräbergrundrissen wird nur die Abweichung vom Nord in Graden angeführt). Die zwei Angaben erscheinen dann, wenn sich die Orientierung des Bestatteten von der Orientierung der Grabgrubenachse um mehr als 2° unterscheidet). Bei den deutlich zerstörten Gräbern, bzw. bei den Gräbern mit nicht erhaltenem Skelett, wird die Orientierung der Grabgrubenachse in Klammer angeführt.

Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats

Die erforschten 19 Gräber (Taf. I-X; Tabelle 1) stellt nur ein Torso vom ursprünglichen Gräberfeld dar. Sein größerer Teil blieb unerforscht, bzw. einige seiner Gräber konnten zerstört sein. Weil es sich im Fall der Fundstelle Čierny Brod III um eine Rettungsgrabung handelte, wurde auch die Grabungstechnik diesem Zwecke unterworfen. Die Grabungsarbeiten wurden auf die Untersuchung jenes Teiles der Fundstelle gerichtet, der sich gegen Osten von der mit Erdarbeiten zerstörten Fläche befandete. Der erforschte Raum bildete eine geschlossene Fläche im Ausmaß 540 m². In Entfernung 76 m gegen ost-süd-ost von der Grenze der untersuchten Fläche wurde die Sonde VIII mit dem Ausmaß 40x2 m festgelegt. Darin wurden zwei Gräber untersucht. Vom dritten Grab wurde nur seine Ecke festgestellt. Es läßt sich nur vermuten, daß die angeführten Gräber den östlichen Rand des Gräberfeldes darstellen. Ein Rettungsscharakter der Ausgrabungen ist auch bei der Dokumentation zum Ausdruck gekommen. In einzelnen Fällen sind die Angaben im Fundbericht nicht eindeutig, manchmal „ungefähr“ und in einigen Fällen auch dupliziert, mit verschiedenen Werten. Trotz der angeführten Unschlüssigkeiten stellt der Komplex von Angaben und Denkmälern aus dem Gräberfeld Čierny Brod III einen wertvollen Beitrag zur Lösung der Problematik der Zeit des awarischen Khaganat in der Slowakei dar.

Der Bestattungsritus

Das Gräberfeld Čierny Brod III gehört zu den Körpergräberfeldern aus der Zeit des awarischen Khaganats in der Slowakei. Die häufigste Form der Grabgrube ist ein Rechteck mit rechtwinkligen, im vereinzellen Fall mit abgerundeten Ecken. Für die Erkenntnis irgendwelcher Zusammenhänge des Bestattungsritus kann man die metrischen Angaben der Grabgruben ausnützen. Bei dem Vergleich aller Maße gegeneinander hat es sich gezeigt, daß der höchste Wert vom Korrelationsfaktor das Verhältnis die Tiefe/Kubatur aufgewiesen wird. Der Grabgrubenumfang ist vor allem von seiner Tiefe, weniger von der Länge und am wenigsten von der Breite abhängig. Die ähnliche Auswertung der anderen Verhältnisse hat kein relevantes Ergebnis gebracht.

Die einzige Kombination, die die getrennten Punkten-gruppierung bildet, befindet sich im Bereich des Linear-trendes und hängt mit dem Verhältnis Tiefe/Kubatur zusammen. (Abb. 4). Wir haben die 3 Anhäufungen der Punkte unterschieden. Die erste Gruppe (Gruppe I) wird mit den 4 Gräbern gebildet. Sie sind mit kleiner Tiefe und auch mit kleiner Kubatur charakterisiert. Das, daß sich in dieser Gruppe die Kindergräber befinden, ist naturgemäß, weil die Größe der Grabgruben mit den körperlichen Proportionen der Toten bedingt ist. In den Gräbern 100 und 102 lagen zwar die Erwachsenen, doch sie unterscheiden sich grundsätzlich von anderen Gräbern dieser Altersgruppe. Sie haben keine Beigaben enthalten und für eine gewisse Besonderheit kann man auch die Art der Körperlage eines Erwachsenen im Grab 102 halten. Da zum Zweck seiner Bestattung eine relativ kleine Grabgrube eingetieft wurde, hat sich bei der Beisetzung der Verstorbenen die Notwendigkeit ergeben, seine untere Gliedmaßen deutlich zu biegen. Die zweite Gruppierung (Gruppe II) wird von 5 Gräbern gebildet. Die Masse ihrer Grabgruben haben die mittelmäßigen Werte. Die Ausstattung von Gräbern der Erwachsenen bildet das relativ einfache Inventar. Zu dieser Gruppe gehört auch das „Reitergrab“ 63 mit der partiellen Pferdebestattung. Die dritte Gruppe (Gruppe III) stellt die Dreiergruppe der Gräber mit den größten Tiefen und damit auch mit der größten Kubatur der Grabgruben. Außer den Überstandartswerte der folgenden Weise in allen Gräbern der Gruppe III wurden die Reste einer Holzverkleidung festgestellt, womit sie sich auch von den anderen Gräbern des Gräberfeldes unterscheiden. Dieses Tatsache ist wahrscheinlich ein Ausdruck vom Sozialstatus der Verstorbenen. Es wird auch von dem Grab 88 (unstrittig das reichste auf dem Gräberfeld), das eine Gürtelgarnitur enthielt, belegt. Außer den Punktengruppierungen, in einem leeren Raum zwischen den Gruppen I und II, befindet sich das Grab 44. Darin lag wahrscheinlich ein Erwachsener, dessen oberer Skelettteil sekundär zerstört wurde. Das einfache Grabinventar bestand aus dem Messer und der Sichel und wurde im Bauchbereich angelegt.

Die Vorrichtungen der Grabgruben hatten zum Ziel die Bildung eines hohlen Raumes in der Umgebung vom begrabenem Körper. Auf dem Gräberfeld Čierny Brod III wurden in den 3 Gräbern die Reste von den Holzkonstruktionen festgestellt. In der Grabgrube vom Grab 83 wurden die Längslinien der einfachen Holz-

verkleidung erhalten, im Grab 80 war eine doppelte Rahmkonstruktion sichtbar. Im Grab 88 wurde die Kombination einer Holzverkleidung mit der Pfahlkonstruktion festgestellt. In diesem Grab wurde ein Mann begraben, der zu der sozial übergeordneten Schicht der Bevölkerung gehörte.

Vom Gesichtspunkt der Orientierung der Verstorbenen gehört das Gräberfeld Čierny Brod III zu den Gräberfeldern mit dominierender Orientierung in Richtung NW-SO. Die sog. umgekehrte Orientierung, d. h. in der Richtung SO-NW wurde nur in zwei Fällen festgestellt. Die Mehrheit von den Bestatteten wurde im Grab in gestreckter Lage auf dem Rücken gelegen, mit oberen Gliedmaßen längs des Körpers. Für eine Anomalie kann man die Weise der Lage des Verstorbenen im Grab 102 (deutlich gebogene untere Gliedmaßen).

Außergewöhnlich ist das Grab 63, das einen klassischen Fall des sog. „frühawarischen“ Reitersgrabes mit der partiellen Pferdebestattung darstellt. Doch das Problem liegt in seiner Zeitbestimmung. Das Grab 63 aus dem Gräberfeld Čierny Brod III kann man in keinem Fall früher als ins 8. Jahrhundert datieren.

Die Materialkultur

Vom Gesichtspunkt der Bedeutung steht an erster Stelle die Gürtelgarnitur aus dem Grab 88, die die gegossene Bronzebeschläge - eine große Riemenzunge, vier kleine Nebenriemenzungen und sechs rechteckige Beschläge mit dem Greifsmotiv enthielt. Die bronzene Gürtelschnalle mit profiliertem ovalförmigen Rahmen wurde wahrscheinlich zum Gürtel durch einen blechernen Schnallenbeschlag, der sich nicht erhalten hat, angeschlossen. Die Garnitur wurde mit einer nicht genau bestimmten Anzahl der Blechbeschläge mit dem Ring und vielleicht auch mit den blechernen Lochschützer ergänzt. Die große Riemenzunge stellt eine Variante der sog. „Tierkampfszene“ dar, die relativ selten vorkommt. Für sie wurde die Benennung der „Typus Nyékládháza“ angewendet. Der Rückenteil des Beschlags stellt eine Tülle vor, in die der Gürtelriemen eingesteckt wurde. Auch gibt es auf ihr ein zoomorphes Ornament, der von der Komposition auf dem Beschlag mit einer Scheidewand getrennt wird. Aus den 11 Exemplaren der großen Riemenzungen vom „Typus Nyékládháza“ bis 5 Stücke stammen aus den Gräberfeldern im Gebiet der südwestlichen Slowakei. Für diesen Typus ist die Verzierung an der Rückseite des Beschlags charakteristisch. Sie stellt das Pflanzenornament in der Form eines nicht näher bestimmbaren Zweiges dar, dessen einzelne Glieder mit dem kreisförmigen Tropfen beendet werden. Aufgrund der minimalen Differenzen in den metrischen Angaben der Beschläge kann man die Annahme äußern, daß es sich um die aus einer Werkstatt stammenden Erzeugnisse handelt, bzw. es um die Produkte eines einzigen Metallgießers geht. Hervorgehend aus der Lage der einzelnen Beschläge im Grab (Abb. 5) versuchte der Autor dieses Beitrages eine Rekonstruktion des Gürtels aus dem Grab 88 (Abb. 6; 7) anzufertigen. Die Grabungsdokumentation ermöglichte ihm leider nicht die eindeutige Bestimmung der Position von jedem Teil der Garnitur. Es betrifft vor allem der Blechbeschläge mit dem Ring. Doch aufgrund analoger

Versuche kann man die vorliegende Rekonstruktion als wahrscheinliche halten.

Das Sortiment des Frauenschmucks ist nicht umfangreich. Es ist von Ohrringen und Perlen vertreten. Der einfache grobe kreisförmige Ohrring wurde im Kindergrab 10 gefunden. Ein Fragment des Ohrrings angefertigt aus dem dünnen drehenden Stäbchen hat das Inventar vom Grab 31 gebildet. Das Fundspektrum der Ohrringe wird von den zwei fast identischen Exemplaren aus dem Grab 14 ergänzt, die aus dem Bronzedraht mit kreisförmigem Durchschnitt angefertigt wurde. Auf unterem Bogen hatten sie eine kugelförmige schwarze Glasperle. Das Sortiment der Perlen, die die Halsketten bildeten, ist sehr einfach. Die kleine schwarze Perlen stellten das eifache Inventar des Kindergrabs 9 dar, im Kindergrab 10 wurde die vereinzelte kleine tonnenförmige Perle von weißer Perlmutsfarbe mit goldenem Faden gefunden. Eine Halskette bestehend aus Melonenkernperlen bildete die Beigabe des Frauengrabs 64. Ein Bestandteil dieser Halskette war wahrscheinlich auch das konische Röhrchen mit dreieckförmigem Durchschnitt, die vielleicht aus Silber gefertigt wurde.

In die Kategorie der Geräte kann man auch die eisernen Messer einreihen. Meistens geht es um relativ kleine, in mehreren Fällen unvollständige Exemplare. Für ein sog. Kampfmesser, mit der Länge der Klinge mehr als 150 mm kann man vielleicht nur das Exemplar aus dem Grab 88 halten. Das Inventar dieses Grabkomplexes wurde auch vom einem Feuerstahl mit dem Feuerstein und um eine eiserne Ahle ergänzt. Das Fundspektrum dieser Kategorie von Gegenständen ergänzt die eiserne Sichel. Sie wurde in den Bauchbereich des Erwachsenen im Grab 44 gelegt. So eine Art des Beilegens wird aufgrund der ethnographischen Parallelen in den Zusammenhang mit der magischen Funktion des Gegenstandes gegeben (der scharfe Gegenstand sollte evident an die Rückkehr eines Revenanten und die schädlichen Taten seiner Wirkung in der Welt der Lebenden hindern). Auf dem Gräberfeld wurde nur ein einziger doppelkonischer Spinnwirtel gefunden, der mit Stempel verziert wurde.

In den sieben Gräbern auf dem Gräberfeld Čierny Brod III wurden die Gefäße festgestellt. Im Allgemeinen wird es angenommen, daß sie die Getränke und flüssige Speisen enthielten, mit den die Verstorbene ins Jenseits ausgestattet wurden. Vom Gesichtspunkt des Materials und der Erzeugungsweise können wir die Gefäße in die zwei Grundgruppen verteilen. Die erste sind die Holzeimer mit Eisenbeschlägen, die zweite sind die keramischen Gefäße. Von den Holzheimern sind gewöhnlich nur ihre Metallbestandteile erhalten. Die bestanden aus dem Griff, der Attaschen, in die ein Handgriff aufgestellt wurde und aus den Eimersreifen, mit welchen die Holzdauben verfestigt wurden. Sie wurden in den Gräbern 14 und 22 gefunden. Der erste Eimer wurde aus dem Nadelholz, der zweite aus dem Eibenholz (*Taxus baccata*) gefertigt. In fünf Gräbern des Gräberfelds Čierny Brod III wurden die keramischen Gefäße gefunden. In drei Fällen geht es bestimmt um die Kindergräber. Auch das vereinzelte Gefäß, gefunden in der Tiefe von 20 cm, das als Grab 19 bezeichnet wurde, bildet vielleicht das Inventar eines Kindergrabes, aus dem keine Skelettteile erhalten geblieben sind. Problematisch

ist auch ein Fragment des größeren Topfgefäßes, das in der Tiefe von 50 cm gefunden wurde. Es war zwar als das Grab 91 bezeichnet, doch ist seine Gleichzeitigkeit mit den anderen Gräbern des Gräberfeldes nicht ganz eindeutig. Also wenn wir den letzten angeführten Fall nicht in Betracht nehmen, können wir feststellen, daß die keramischen Gefäße auf dem bearbeitenden Gräberfeld nur in den Kindergräbern vorgekommen sind. Die Keramik enthielt nämlich kein einziges Grab, das unbestritten dem Erwachsenen gehört hätte. Die keramische Kollektion aus dem Gräberfeld Čierny Brod III besteht aus den fünf Exemplaren. Die vier von ihnen gehören in die Gruppe der verzierten gedrehten Gefäße. Das Gefäß aus dem Grab 19 wurde bei dem Aufheben zerstört, man konnte es nur zeichnerisch rekonstruieren. Es war unverziert und auch die Technologie seiner Herstellung kann man aufgrund seiner Fragmentarität nicht eindeutig bestimmen. Auf dem Grund der oberen angeführten Angaben würde es möglich sein zu der Ansicht neigen, daß zur Bewahrung der nachgelassenen Nahrung/Getränke auf dem bearbeitenden Gräberfeld die in Verwendung fortlaufend stehenden Gefäße gebraucht wurden.

Bei der Grabung mehrerer Gräber befandete sich in ihren Einfüllungen das Scherbenmaterial. In meisten Fällen geht es doch um die Urnenfragmente der Brandgräber aus der Römerzeit, die bei dem Grabbau des frühmittelalterlichen Gräberfeldes beschädigt wurden. Eine Ausnahme stellt das schon erwähnte Reitergrab 63 mit der partiellen Pferdebestattung dar. In seiner Einfüllung wurden zwei größeren Scherben aus dem unteren Teil eines großen verzierten Gefäßes gefunden. Es geht deutlich um ein Fragment der Siedlungskeramik, die großer Wahrscheinlichkeit nachgedreht wurde.

Die Auswertung und Datierung des Gräberfeldes

Auf dem Gräberfeld Čierny Brod III wurden zwar nur 19 Gräber untersucht, doch ist der Komplex von Angaben und Denkmälern aus mehreren Gesichtspunkten bedeutungsvoll. An einer Seite ist es nötig den relativ armen Charakter und die niedrige Anzahl von Beigaben zu betonen, an der anderen Seite ist die Tatsache erwähnenswert, daß nur drei Gräber fundlos waren. Unter der Voraussetzung, daß mit der Ausgrabung nur die Randzonen des Gräberfeldes erforscht wurden, ist die relativ kleine Anzahl von Beigaben in den Gräbern logisch. Für mehrere Gräberfelder aus der Zeit des awarischen Khaganats sind die arm ausgestatteten Gräber in den Randbereichen charakteristisch. Die angeführte Voraussetzung wird auch vom schon erwähnten Vorkommen der Anomalien in der Lage der Bestatteten bekräftigt. Im Zentralteil des Gräberfeldes Čierny Brod III konnten sich vermutlich auch die reicheren Gräber befinden. Auch die Lage des reichsten Grabes 88, das eine komplette Gürtelgarnitur enthielt, kann das bezeugen. Über dieses Grab kann man nicht behaupten, daß es am Rand des Gräberfeldes befand. Ein solches ist doch das Grab 14, das die Ohrringe, den Eimer, einen Spinnwirtel, eine Gürtelschnalle, ein Messer und Nahrungsbeigabe enthielt. Die angeführten Beigaben stellen kein armes Inventar dar.

Für eine wichtige Tatsache ist es nötig auch den Fund einer Riemenzunge vom „Typus Nyékládháza“ zu erwähnen, als einen Teil der kompletten Gürtelgarnitur aus dem Grab 88. Die zweite außerordentlich wichtige Tatsache ist das Vorkommen des Reitersgrabes 63 mit partieller Pferdebestattung. Nach dem Grab 233 auf dem Gräberfeld Čataj I belegt das angeführte Grab das zweite Exemplar solcher Bestattungsweise aus der Spätstufe der Zeit des awarischen Khaganats. Auf dem Gräberfeld haben sich keine Gegenstände vorgefunden, die man eindeutig in die Früh- oder Mittelstufe der Zeit des awarischen Khaganats datieren konnte. Für die einzigen zuverlässig datierbaren Denkmäler kann man ein Ohrringpaar aus dem Grab 14, vielleicht auch die Melonenkernperlen aus dem Grab 64, aber vor allem die Gürtelgarnitur aus dem Grab 88 halten. Die angeführten Gegenstände repräsentieren die Spätstufe der Zeit des awarischen Khaganats, bzw. ihre älteren Phasen. Vom Gesichtspunkt der absoluten Chronologie kann man die entdeckten Gräber aus Čierny Brod III in die erste Hälfte des 8. Jahrhunderts datieren. Auf dem Gräberfeld wurden keine Denkmäler festgestellt, die für die jüngeren Phasen der Spätstufe charakteristisch sind. Diese Tatsache ist ein bißchen überraschend. Unter der Voraussetzung, daß bei der Freilegung nur die Randzonen des Gräberfeldes entdeckt wurden, würde man gerade in diesem Raum solche Gegenstände erwarten, die für die jüngsten Phasen der Spätstufe typisch sind. Ihre Abwesenheit kann man im wesentlichen auf zwei Weise erklären: 1. Auf dem Gräberfeld Čierny Brod III hat man in diesem Zeitabschnitt nicht mehr bestattet. 2. Die Ausrichtung des Bestattungsablaufs war nicht linear, bzw. radial, und deshalb mußten sich die jüngsten Gräbern nicht gerade in den Randzonen des Gräberfeldes befinden.

Eine Siedlung aus der Zeit des frühen Mittelalters

Die Siedlungsobjekte (Taf. XI-XVII) befanden sich einerseits auf der durch den Bulldozer beschädigten Fläche, andererseits im Raum, der durch Sondagearbeiten erforscht wurde. Im zerstörten Bereich wurde auch das Siedlungsobjekt 1 festgestellt. In seiner unmittelbaren Nähe wurden zwei kleinere Vertiefungen (vom Ausgräber als „Doppelobjekt“ benannt) freigelegt, die als Objekt 1a bezeichnet waren. Auf der Fläche durch die Sonden I-VII abgrenzt, wurden zwei Gruben (Objekt 4 und Objekt 5) erforscht.

Die eigetieften Grubenhäuser mit vierkantigem Grundriß stellen die Standartform der Häuser auf frühmittelalterlichen Siedlungen dar. Gewissermaßen überraschen nur die Ausmaße des Objektes 1 (ungefähr 18 m²), weil auf den anderen Fundstellen die Wohnbauten mit kleinerer Fläche überwiegen. Die Vertiefungen, die auf dem Boden des Objektes 1 festgestellt wurden, kann man als Reste vom Webstuhl interpretieren. Die ähnlichen Bodenvertiefungen werden auch auf anderen frühmittelalterlichen Siedlungen auf dem Gebiet der Slowakei vorgekommen. Die anderen zwei Siedlungsobjekte stellen die Gruben dar. Hinsichtlich zu ihrer Tiefe und Durchschnittsform ist es unwahrscheinlich, daß sie zur Aufbewahrung von Getreide gedient hätten. Die primäre Funktion der relativ flachen Siedlungsgruben ist in meisten Fällen unbekannt. Sekundär wurden sie doch evident zur Deponierung des

Abfalls benützt. Im Siedlungsobjekt 5 (eine Grube) war ein römischer Urnengrab entdeckt. Überhalb der Grube befand sich das gestörte Kindergrab 29. Hinsichtlich dazu, daß in der Objekteinfüllung auch frühmittelalterliche Scherben gefunden wurden, kann man die Vermutung äußern, daß man beim Bau des Siedlungsobjektes 5 nicht nur an das Grab aus der Zeit des awarischen Khaganats (das zerstört wurde) gestoßen ist, sondern auch gleichzeitig an eine Urne des römischer Brandgrabes. Deswegen gelangten die Urnenfragmente tiefer als das Niveau der Vertiefung der anderen römischer Brandgräber war.

Die Materialkultur

Im Fundbericht wird zwar angeführt, daß bei Freilegung der Objekte auch Tierknochen gefunden wurden, doch es ist nicht gelungen, sie im Magazin zu finden. So fand man weder das Eisenmesser aus dem Objekt 1 (das Haus), sowohl das Knochengerät aus dem Objekt 5 (die Grube). Im Katalog werden nur ihre Beschreibungen nach den Angaben im Fundbericht angeführt. Im Magazin des Vlastivedné múzeum in Galanta (in Trnovec nad Váhom) wurde eine Tüte mit verhältnismäßig schweren Schlakenstücken, die aus der Einfüllung des Objektes 1 stammten. Nach dem Autor des Fundberichts wurde die Schlake im Raum der Feuerstätte in der nördlichen Ecke des Hauses gefunden. Aufgrund der Formgebung von Schlakenfragmenten (eine ihrer Seite schüsselförmig ist) kann man annehmen, daß sie ein Teil einer „Luppe“ war, die in eine charakteristische Form des Ofenbodens hat. Die Messung der magnetischen Suszeptibilität belegte eindeutig die Anwesenheit des Eisens in der Schlake.

Die Fragmente von Tongefäßen haben das Gros vom Material gebildet. Obwohl nur ein Haus (Objekt 1), die zu ihm gehörende Vertiefungen (Objekt 1a) und zwei alleinstehende Siedlungsgruben untersucht wurden, ist das Fundkomplex von Keramik mit verhältnismäßig großer Anzahl der Gefäße gebildet. Im Fall des Grubenhauses (Objekt 1) ist es gelungen die Fragmente von acht Gefäßen zu identifizieren. Aus den Gruben, die sich in seiner Nähe befanden, stammen die Fragmente weiterer drei Gefäße. In der Siedlungsgrube 4 wurden die zahlreiche Fragmente von zwei Gefäßen und in der Grube 5 die Randscherben aus einem anderen Gefäß erkannt. Die Gefäße wurden einerseits aus feinkörnigem Material, andererseits aus dem sandmagerten Material gefertigt. Uneinig ist auch ihre Oberflächenbehandlung. Einige von ihnen sind glatt, die anderen haben eine relativ raue Oberfläche. Auch ihre Ränder sind einfach geformt. An der Mehrheit von Scherben sind deutliche Belege vom Drehen bemerkbar, doch an der Innenseite anderer Fragmente wurden Spuren von Handherstellung erkannt. Die Innenseite des Gefäßtorsos Nr. 3 aus dem Objekt 1 war „kanneliert“. Es ist ein Beleg vom Gebrauch eines Formgerätes beim Drehen. Nur in einem Fall wurde auf dem Boden ein quadratischer Abdruck entweder der Achse einer Scheibe oder einer Unterlage erhalten.

Die Verzierung von Gefäßen wurde von Wellenlinien und Umlauflinien, in mehreren Fällen in gegenseitiger Kombination gefertigt, die mit dem selben Gerät gemacht wurde. Zur Dekorationsarbeit wurde ein Kamm

mit mehreren Spitzen (3-5 Zähne) benützt, aber manche Fragmente sind mit Hilfe des einspitzigen Geräts mit stumpfem Ende verziert. Das Ergebnis bilden in meisten Fällen die relativ breiten und flachen Horizontallinien. Mit solchem Gerät wurde auch die relativ steile Wellenlinie auf den zwei Fragmenten aus dem Objekt 1 gemacht. Die auf analoger Weise verzierte Keramik wurde auf mehreren Fundstellen auf dem Gebiet der südwestlichen Slowakei gefunden. Vom Gesichtspunkt ihrer Datierung sind vor allem die zahlreichen Fragmente wichtig, die aus den Töpferöfen des Fundorts Nitra-Lupka stammen. Aus dem Ofen 8 stammt außer dem keramischen Material auch ein Bronzeohrring, deren unterer Bogen mit Drähtchen umwickelt ist. Seine genauen Parallelen haben das Inventar mehrerer Gräber auf dem unweit liegendem Gräberfeld Nitra-Lupka gebildet. Im Sinn der Chronologie des großmährischen Schmuckes gehört dieser Typus der Ohrringe in die spät-, bzw. nachgroßmährische Zeit. Auch aufgrund dieser Tatsache kann man die Siedlungsobjekte aus Čierny Brod III in den abschließenden Abschnitt des 9., bzw. in den Verlauf des 10. Jahrhunderts datieren.

Die Schlußfolgerung

Alle in diesem Beitrag angeführten und festgestellten Tatsachen kann man folgenderweise zusammenfassen:

1. Auf der Fundstelle Čierny Brod, Flur Šiškadomb, wurden während der Rettungsgrabungen die Funde aus mehreren Zeitabschnitten der Urzeit (die Siedlungsobjekte aus dem jüngeren Äneolithikum - wahrscheinlich der Horizont Baden-Kostolac, die Skelettsgräber aus der älteren Bronzezeit), aus der Frühgeschichte (das spätrömische Brandgräberfeld) und aus dem Frühmittelalter gewonnen;
2. Das Frühmittelalter repräsentieren das Körpergräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats und die in den späteren Zeitabschnitt datierbare Siedlungsobjekte;
3. Die untersuchten Gräber stellen nur einen Teil des Gräberfeldes dar, die man in die älteren Zeitabschnitte der Spätstufe datieren kann (die erste Hälfte des 8. Jahrhunderts);
4. Die Siedlungsobjekte sind ohne Frage jünger als das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Sie stellen den Zeithorizont des Endes des 9. und des Verlaufs des 10. Jahrhunderts dar;
5. Hinsichtlich der kleinen Zahl der erforschten Siedlungsobjekte kann man ein sog. diffuses Modell der Besiedlung der Fundstelle im Frühmittelalter voraussetzen. Es sind verhältnismäßig große Entfernungen zwischen einzelnen Häusern/Siedlungen anzunehmen;
6. Das Scherbenmaterial, das in die älteren Etappen der Besiedlung datierbar ist (Urzeit, Frühgeschichte), befand sich in den frühmittelalterlichen Gräbern und Objekten in sekundärer Lage. Hinsichtlich der großen Menge, vor allem der gestörten spätrömischen Gräber, ist es ganz verständlich;
7. Im Gegensatz zum seinen fragmentaren Zustand, stellt der Fundkomplex aus Čierny Brod III einen bedeutenden Beitrag zum Studium des Frühmittelalters in der Südwestslowakei dar.

Abb. 1. Čierny Brod. Situationsplan. Die Fundstelle Šiškadomb ist mit einem Punkt bezeichnet.

Abb. 2. Čierny Brod, Flur Šiškadomb. Lage des Fundorts im Rahmen des Katastergebiets der Ortsgemeinde Košúty. Die Katastergrenzen sind mit schraffierter Linie markiert, die Fundstelle ist mit Punkt bezeichnet.

Abb. 3 Čierny Brod, Flur Šiškadomb. Gesamtplan der Grabung.

Abb. 4. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Diagram, das die Abhängigkeit zwischen der Kubatur (Achse X) und der Tiefe der Grabgruben (Achse Y) ausdrückt.

Abb. 5. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Detail eines Grundrisses des Grabes 88 mit der Lage einiger Teile der Gürtelgarnitur und des Gürtelzubehörs.

Abb. 6. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Rekonstruktion des Gürtels aus dem Grab 88 im geöffneten Zustand.

Abb. 7. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Rekonstruktion des Gürtels aus dem Grab 88 im geschlossenen Zustand.

Taf. I. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Gräber 9, 10 und 22.

Taf. II. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Grab 14.

Taf. III. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Gräber 16, 19, 29, 61 und 78.

Taf. IV. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Gräber 31 und 83.

Taf. V. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Gräber 44 und 91.

Taf. VI. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Grab 63.

Taf. VII. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Gräber 64 und 88.

Taf. VIII. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Gräber 100 und 102.

Taf. IX. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Grab 88.

Taf. X. Čierny Brod III. Das Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats. Grab 88.

Taf. XI. Čierny Brod, Flur Šiškadomb. Die Grundrisse der frühmittelalterlichen Siedlungsobjekte.

Taf. XII. Čierny Brod, Flur Šiškadomb. Keramisches Inventar aus dem Objekt 1.

Taf. XIII. Čierny Brod, Flur Šiškadomb. Keramisches Inventar aus dem Objekt 1.

Taf. XIV. Čierny Brod, Flur Šiškadomb. Keramisches Inventar aus dem Objekt 1.

Taf. XV. Čierny Brod, Flur Šiškadomb. Keramisches Inventar aus dem Objekt 1a.

Taf. XVI. Čierny Brod, Flur Šiškadomb. Keramisches Inventar aus dem Objekt 4.

Taf. XVII. Čierny Brod, Flur Šiškadomb. Keramisches Inventar aus den Objekten 4 und 5.

Tabelle 1. Die Kombinationstabelle von Angaben aus dem Bereich des Bestattungsritus und des Fundmaterials.

Der Kommentar zum Text: A - Grabnummer; B - Inventar; C - Länge der Grabgrube; D - Breite der Grabgrube; E - Tiefe der Grabgrube; F - Fläche der Grabgrube; G - Kubatur der Grabgrube; H - Orientierung des Bestatteten; I - Geschlecht/Alter des Bestatteten; J - Grabkonstruktion; K - Nahrungsbeigabe; L - Gürtelgarnitur; M - Ohrring; N - Perle; O - Keramik; P - Eimer; Q - Messer; R - Sichel; S - Ahle; T - Feuerzeug; U - Spinnwirtel; V - Scherben von Einfüllung; ♂ - Mann; ♀ - Frau; * - Kind; o - Erwachsene.

Rukopis prijatý 12. 1. 2006

Anglický preklad Ludmila Vaňková

Nemecký preklad Viera Ondrušková

Jazyková korektúra nemčiny Susanne Stegmann-Rajtár

PhDr. Jozef Zábojník, CSc.

Archeologický ústav SAV

Akademická 2

SK-949 21 Nitra

jozef.zabojnik@savba.sk

PORUŠOVANIE TELESNÝCH ZVÝŠKOV ZOMRELÝCH VO VEĽKOMORAVSKOM PROSTREDÍ Z ÚZEMIA SLOVENSKA ¹

MILAN HANULIAK

Damaging of skeletal remains of deceased individuals in the Great-Moravian environment from the territory of Slovakia.

Finds of damaged skeletal remains of deceased individuals are not unusual at Great-Moravian archaeological sites. Their bones in such cases are usually broken or moved from their natural anatomical position or some of them are missing in a grave pit. These anomalies can be considered to be accidental activities caused by building or earthworks, soil cultivation, results of rodents or vegetation, eroded bones, shift of bones in a hollow room of grave construction or in burying of the deceased into an older grave pit. In cases of broken body remains of deceased individuals intentional activities performed by members of a contemporary population are much more important. A special material file has been formed to elucidate reasons of such behaviour. It consists of finds excavated from 253 burials and settlement objects situated at 61 archaeological sites of four different types. The collection under study is representing a volume of 7.4% from Great-Moravian finds. The finding places are not concentrated in some region, but they are scattered in regions with different density of known sites. The mentioned damaging activity was oriented on various parts of dead bodies. Frequency of interventions grows with increasing age of individuals and also during the interval of burying. Evaluated features are different at various sites. It means that every of contemporary communities had its own priorities in intentional damaging of some parts of human remains according to sex, age and depending on a chronological period, in which some special reasons occurred that determine these activities. Results of analyses showed that broken dead bodies were not in connection with grave robbing. The information that individuals with broken bodies do not differ in a remarkable way from the others buried according to various aspects of funeral rite, property or social status is also relevant. Their graves are unevenly scattered among other burials at the site. The skeletal material had no anomalies that would make these individuals exceptional. Also this was the reason why they were buried with traditional ceremonies and their graves were equipped with gifts according to their property status. The closest sources for interpretation of intentional damaging of dead bodies are ethnological ones, which describe interventions made on individuals - revenants - who after their death could cause harm to living persons on health, economic success or in other important aspects of their lives. Reasons for such interventions could originate in imperfections in funeral ceremonies as well as in unfulfilled deceased's promises or in an unusual way of their death. Frequency of studied cases proves that the interventions were not realised on a mass scale, but only occasionally. They were used first of all when traditional ceremonies of funeral rite consisting of numerous protective and purgative means appeared to be less effective or when there was no certainty that they are able to protect the survivors from threatening negative influence of some dead individuals. Images of this kind are not unusual in the 9th to half of the 10th centuries. This was the period of the pagan-Christian syncretism, when a multileveled transformation of basic items of pre-Christian system carried out. This was directly connected with occurrence of several perturbative elements in the superstructure, which have to be eliminated by such a radical way. Obviously because this was the last opportunity that could be used by the survivors for their benefit and for protection of collective securities involved in all relevant sides of life.

Key words: Slovakia, Great Moravian period, damaging of skeletal remains, analysis, interpretation.

V nálezovom spektre veľkomoravských nekropolí s bezvýhradne aplikovaným kostrovým rítom zo západnej časti Slovenska, nepredstavujú výnimočný prvok porušené skelety zomrelých. Ide o také prípady, v ktorých sú jednotlivé kosti rozlomené či presunuté z anatomickej polohy, alebo niektoré kosti v hrobej jame chýbajú. Pri osvetľovaní okolností, za ktorých k rušivým zásahom došlo, ako aj dôvodov, ktoré sa pričínili o ich vznik, treba pristupovať obozretné. Určujúci význam má v tomto smere potreba detailného priblíženia charakteru a rozsahu výsledných prejavov i časového rámca, počas ktorého k narušeniam došlo.

Úspešnosť zvládnutia danej úlohy je však závislá od toho, či pri odkryve nálezových situácií bolo možné

zachytiť relevantné indície a akým spôsobom boli príslušné informácie zaznamenané v dokumentačných materiáloch. Tie v drvivej väčšine prípadov predstavujú východiskovú pramennú bázu pre štúdium predmetného javu. Situáciu v tomto smere komplikuje však skutočnosť, že plány hrobov s precíznym opisom nálezovej situácie často nie sú k dispozícii. V mnohých prípadoch nebývajú potrebné detaily ani zaznamenané. K nedostatkom iného druhu patrí obmedzená možnosť postrehnutia rušivých zásahov či stanovenia časového rámca ich vzniku. Na príčine býva nadmerná homogenita sfarbenia zásypovej zeminy v hrobách so štandardne obmedzenou plochou a zahĺbením do cca 100 cm. V obmedzenom počte ideálnych prípadov mohli byť nezreteľné doklady o sekundárnych

¹ Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/5059/25 agentúry VEGA.

výkopoch takisto prehliadnuté pri nevhodne aplikovanej metodike odkryvu. Z uvedených príčin bývajú anomálie v uložení skeletového materiálu bez väčších výhrad dávane do súvislosti s náhodnou činnosťou alebo so zámernými aktivitami.

DÔSLEDKY NÁHODNEJ ČINNOSTI

Na základe preukázaných skutočností možno vznik pertraktovaných anomálií v prevahe zlúčiť s recentnou ťažbou zemitého materiálu, so stavebnou činnosťou a s kultiváciou poľnohospodárskej pôdy. Najmä s jej podielom treba rátať v plytkých hrobách, zahĺbených zhruba 40 cm od úrovne dnešného terénu (Geisler 1992, 361; Sláma 1990, 113). Neveľký posun niektorých kostí bol v minulosti skôr intuitívne spájaný aj s činnosťou hlodavcov alebo s pôsobením koreňových systémov vegetačného porastu (Čaplovič 1954, 9; Dostál 1982, 181; Točík 1970, 46; Vendtová/Rejholec 1963, 242).

Popri spomenutých eventualitách recentného pôvodu dochádzalo k opisovaným anomáliám aj počas včasnostredovekého obdobia. K ich vzniku mohla podľa predpokladu prispieť aj dekompozícia telesných zvyškov pochovaných (Hrubý 1955, 80; Marešová 1983, 34; Točík 1993, 154). Opodstatnenosť jej účinkov bola neskôr aj exaktne potvrdená v precízne zdokumentovaných nálezových situáciách. Preukázalo sa pritom, že po strávení svalového tkaniva, šliach a kĺbového väziva vznikala v inak kompaktnom hlinitom zásype hrobu obmedzený dutý priestor, v ktorom možno očakávať neveľký posun niektorých kostí (Černý 1995, 302). Výraznejší posun skeletového materiálu zasa akiste nastal v dutom priestore hrobových konštrukcií (Sládek/Kavánová 2003, 446). Po strávení drevnej hmoty a tlakom zosúvajúcej sa zásypovej zeminy dochádzalo v tomto prostredí k premiestneniu kostrového materiálu (Černý 1995, 310, 311). O strávenie niektorých kostí sa mohli pričiniť aj biochemické procesy prebiehajúce intenzívnejšie v hrobách s výskytom drevnej hmoty a iných organických materiálov (Geisler 1992, 361; Štaššiková-Štukovská 1993, 251-256). U detských jedincov mohol byť tento proces zasa uľahčený nízkym stupňom osifikácie ich skeletového materiálu. Vcelku logicky sa dá očakávať, že k výraznejšiemu stranovému posunu alebo k vyvráteniu lebiek mohlo dôjsť v hrobách, kde hlavy pochovaných pôvodne spočívali na podložkách z organického materiálu (Ludikovský/Snášil 1974, 20, 21). K náhodnému narušeniu skeletov jedincov, teda bez snahy o likvidačný úmysel, dochádzalo napríklad aj v dvojhrobách. Išlo o také prípady, kde bol do staršej hrobovej jamy z dôvodov užších príbuzenských väzieb pochovaný neskôr iný jedinec. V prípade väčšieho časového

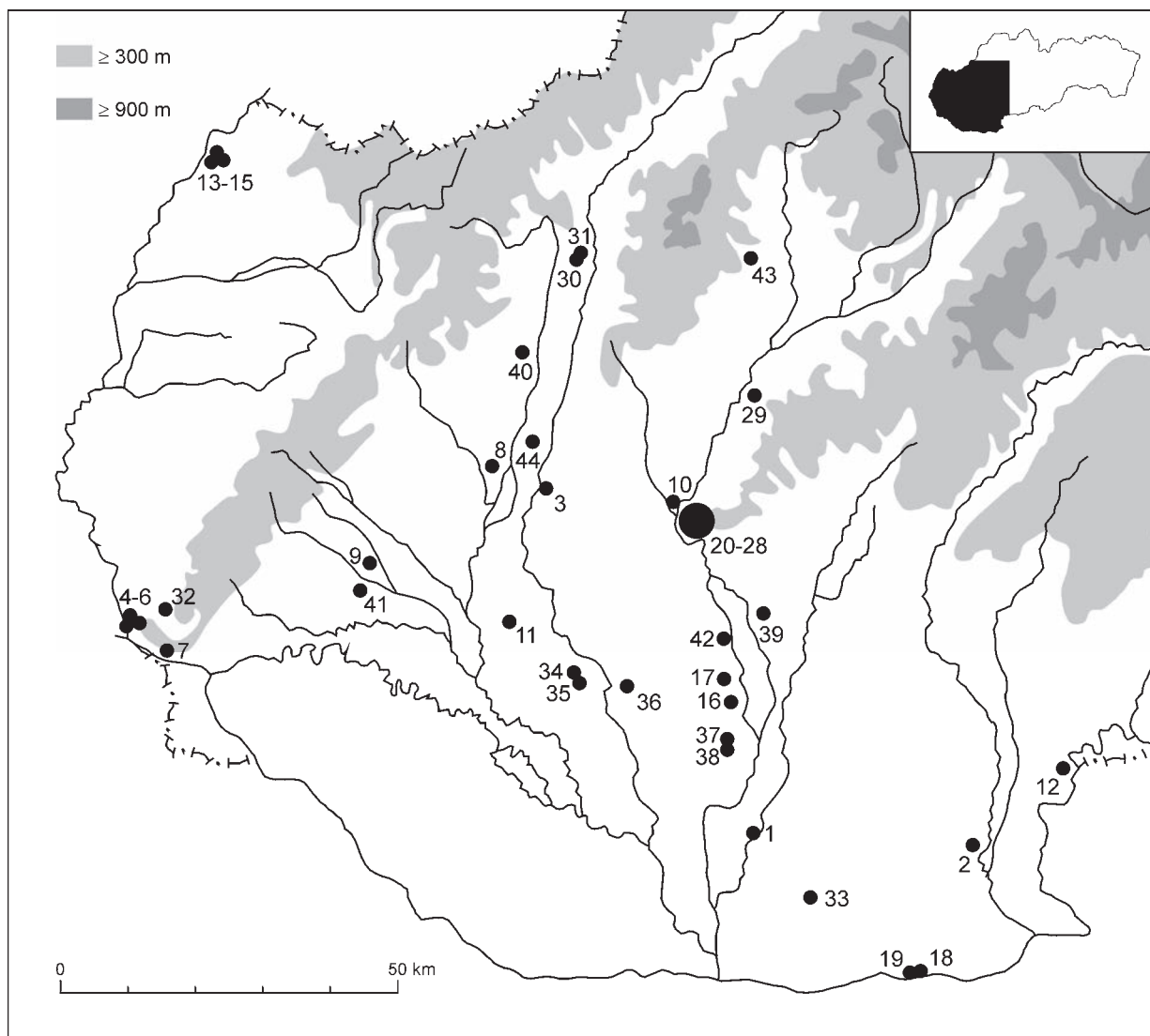
odstupu môžu byť telesné zvyšky skôr zomrelého pri novom výkope v rôznej miere neúmyselne narušené (Hanuliak 2004b, 115, 117). Dislokované kosti aj časti skeletu bývajú pritom lineárnym spôsobom odsunuté k stene hrobovej jamy alebo sústredené do zhľukov (Frolíková-Kalischová 2000, 217, 218; Pollex 2000, 409, 410). Do označenej skupiny patrí aj hrob 36/89 z Mužly-Čenkova (Orechový sad). Do jeho interiéru bol ako prvý uložený dospelý jedinec. Jeho telesné zvyšky boli počas neskoršieho pochovania detského jedinca stredného veku odsunuté k obvodovým stenám drevenej komory. Daný stav po istom čase zmenil intencionálny výkop likvidačného charakteru. Počas neho bola porušená nielen celistvosť detského skeletu, ale došlo aj k ďalšiemu nepietnemu premiestneniu kostí dospelého (obr. 9: 1). K posunom niektorých kostí mohlo takisto dôjsť u jedincov uložených do sídliskových objektov. Ich telá nespočívali na kompaktnom vodorovne upravenom dne ako v prípade hrobovej jamy. Vo výraznej prevahe išlo o nespevnený hlinitý zásyp rôznorodej štruktúry (Hanuliak 1997, 167). Počas jeho zhutňovania tlakom nadložných vrstiev mohla v niektorých prípadoch nehomogénna štruktúra nerovnomerne poklesávať a spolu s ňou aj ľudské kosti.

DÔSLEDKY ZÁMERNÝCH AKTIVÍT

Okrem kolekcie náhodných faktorov recentného i včasnostredovekého pôvodu možno porušovanie telesných zvyškov zomrelých z veľkomoravských lokalít zlúčiť aj so zámernou činnosťou vykonávanou príležitostne príslušníkmi súvekej populácie. Výsledné prejavy danej kategórie predstavujú obsahovú náplň tohto príspevku. Jeho cieľom je snaha o komplexnejšie zhodnotenie zámerného porušovania hrobov a sídliskových objektov, osvetlenie spôsobov a príčin vykonávania predmetnej činnosti. Na tento účel boli z veľkomoravského pohrebiskového materiálu vyčlenené hroby a sídliskové objekty príslušnej kategórie (Hanuliak 2004b, 255-280) a z nich dotvorený pracovný súbor bol následne analyzovaný. Získané výsledky boli zhodnotené za prispenia dostupných interpretačných zdrojov.

Charakteristika pracovného súboru

Svedectvo o zámernom porušovaní telesných zvyškov zomrelých možno priamo doložiť na skeletovom materiáli z 253 hrobov a sídliskových objektov, umiestnených na 61 lokalitách štyroch rozdielnych typov. Tieto jednotky predstavujú vo veľkomoravskom nálezovom prostredí diel s hodnotou 7,4% prípadov. Súčasťou tejto skupiny je aj jediný osamotený hrob z jednej lokality, deväť sídliskových objektov

Obr. 1. Lokality so zámerne porušeným telom jedincov na Slovensku (podľa: Hanuliak 2004b, 255-280). 1 - Bajč-Medzi kanálmi; 2 - Biňa-Strojový park; 3 - Bojničky-Cintorínske pole; 4 - Bratislava-Devín-hradný areál-SZ časť; 5 - Bratislava-Devín-Staré vinohrady; 6 - Bratislava-Devín-Za kostolom; 7 - Bratislava-Karlova Ves-Botanická záhrada; 8 - Bučany-Vinohrady; 9 - Cífer-Pác-Drahy; 10 - Čakajovce-Kostolné; 11 - Galanta-Za majerom; 12 - Ipeľský Sokolec-Staré pieskovisko; 13 - Kopčany-Hrúdy I; 14 - Kopčany-Hrúdy II; 15 - Kopčany-Hrúdy III; 16 - Lipová-Ondrochov-Tallószér; 17 - Michal nad Žitavou-Domovina; 18 - Mužla-Čenkov-Orechový sad; 19 - Mužla-Čenkov-Vilmakert; 20 - Nitra-Dolné Krškany-Dvor OSP; 21 - Nitra-Dolné Krškany-Závod Mier; 22 - Nitra-Horné Krškany-Mäsokombinát; 23 - Nitra-Chrenová III-severne od Mačacieho zámku; 24 - Nitra-Staré Mesto-Farská ul. 14; 25 - Nitra-Staré Mesto-hradný areál-Morový stĺp; 26 - Nitra-Staré Mesto-Piaristická ul. 6; 27 - Nitra-Zobor-Dolnozoborská cesta; 28 - Nitra-Zobor-Lupka; 29 - Nitrianska Streda-Patriková; 30 - Pobedim-Hradištia; 31 - Pobedim-Na laze; 32 - Stupava-Mást-pozemok J. Mádera; 33 - Svätý Peter-Kisrét; 34 - Šaľa-Veča-Hidas; 35 - Šaľa-Veča-Pieskovisko; 36 - Trnovec nad Váhom-Horný Jatov-Remízka; 37 - Tvrdosovce-Halomi domb; 38 - Tvrdosovce-Kerekto; 39 - Veľký Cetín-Jakubské B; 40 - Veľké Kostoľany-Zákostoľany-Staré hliníky; 41 - Veľký Grob-Za potoky; 42 - Veľký Kýr-Násypový sek; 43 - Závada-Chríby; 44 - Žlkovce-Za humnami.

s telom zomrelého z ôsmich lokalít (obr. 9: 2), 21 hrobov zo sídliskových areálov opäť z ôsmich lokalít (obr. 6: 1, 4; 7: 4; 8: 2; 9: 1) a 222 hrobov z regulárnych občinových pohrebísk vyhlbených na 44 lokalitách (obr. 6: 2, 3, 5; 7: 1-3, 5, 6; 8: 1, 3; 9: 3).

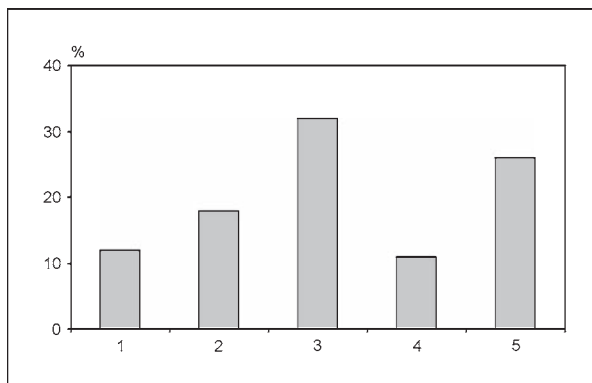
Z geografického hľadiska si pozornosť zasluhuje zistenie, že registrované náleziská nie sú v západnej

časti Slovenska prednostne sústredené v niektorom z regiónov, ale nerovnomerne rozptýlené v oblastiach so sporadickým, priemerným i koncentrovaným výskytom súvekých nekropol (obr. 1; Hanuliak 2004b, obr. 37). Prítomnosť desiatich lokalít z analyzovaného súboru na území nitrianskej sídliskovej aglomerácie neprekvapí, pretože v tomto priestore

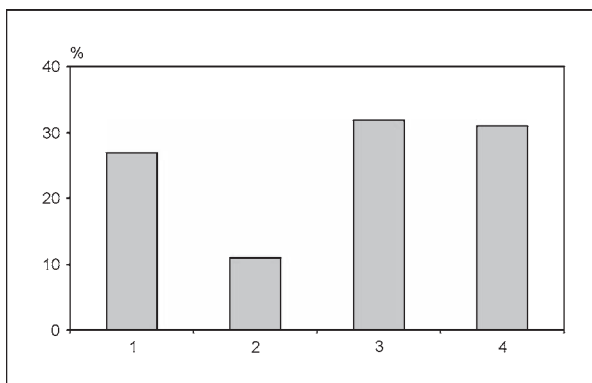
evidujeme aj najvyššiu koncentráciu súvekých nekropol a sídliskových jednotiek (Hanuliak 2004b, obr. 40). Na vypracovanom mapovom podklade nie sú vynesené všetky náleziská z pracovného súboru, ale iba polohy s ich výskytom (obr. 1). Ak sa v rámci nich nachádza viacero typov, nie je ich početnosť graficky zaznamenaná. Na ilustráciu možno uviesť Mužlu-Čenkov (Orechový sad a Vilmakert), kde okrem hrobov z pohrebiska pod príslušným označením figurujú aj hroby zo sídliskového areálu a sídliskové objekty s telom jedinca (Hanuliak 2004b, 268).

Numerické hodnoty globálnych ukazovateľov informujú, že intencionálna činnosť pri porušovaní telesných zvyškov bola prednostne zacielená nielen na hornú polovicu trupu, ale aj na celé telo zomrelých. Zriedkavejšie išlo o hlavu s hornou polovicou trupu, iba o hlavu, iba o dolnú polovicu trupu (obr. 2). Zásahy spracúvanej kategórie evidujeme u jedincov rozdielneho pohlavia a veku, rozdelených do štyroch základných kategórií (obr. 3). U dospelých mužov a žien je ich zastúpenie vcelku vyrovnané. U detských jedincov stredného a staršieho veku bez určiteľného pohlavia sa frekvencia narušení zdá byť na prvý pohľad vysoká. Zachytený údaj sa zreální, ak sa jeho hodnota porovná s hodnotou získanou po zlúčení položiek vystihujúcich početnosť sledovaných prípadov u dospelých mužov a žien. Medzi oba numerické ukazovatele sa môže vysunúť aj frekvencia porušovania zaznamenaná u nedospelých. Jej prvočne doloženú nevelikú hodnotu skresľuje štandardne nízka prítomnosť takýchto jedincov v skladbe zomrelých z veľkomoravskej populácie (Hanuliak 2004b, obr. 240-243). Po vykonaní predchádzajúcich korekcií možno uzavrieť, že intenzita spracúvaného porušovania postupne narastá s pribúdajúcim vekom jedincov. Výstižnejší doklad o tom približuje zistenie, že zámerné porušenia tiel u detí predstavujú v súvekej skladbe zomrelých 7,7% prípadov, u nedospelých 12,9% a u dospelých jedincov 16,4% prípadov. Analogická vývojová línia sa vykreslí aj pri chronologických ukazovateľoch, pretože početnosť evidovaných prípadov pozvoľne narastá od staršieho úseku veľkomoravského obdobia do povelkomoravského obdobia (obr. 4).

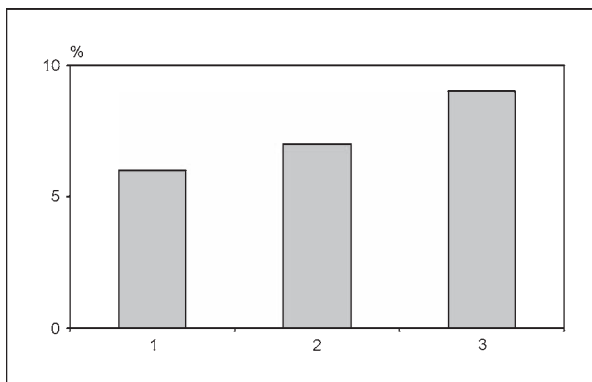
Výsledky následného vyhodnocovania charakteristik porušovania zomrelých ukázali, že určujúce parametre z jednotlivých typov spracúvaných lokalít sa líšia od hodnôt globálnych ukazovateľov. V prípade hrobov zo sídliskových areálov boli napríklad likvidačné zásahy nasmerované na rôzne časti tela. Ich frekvencia je vcelku proporcionálne rozdelená, hoci porušovanie hláv bolo skôr zriedkavé (9,5% prípadov), zatiaľ čo jeho doklady z hornej polovice trupu dominovali (28,5% prípadov). Väčšinou zložku predstavovali dospelí muži a detskí jedinci (42,8% a 38,2% prípadov). V chronologických reláciách išlo

Obr. 2. Výskyt vyčlenených kategórií so zámerné porušenými časťami tela. 1 - porušená hlava; 2 - porušená hlava s hornou polovicou trupu; 3 - porušená horná polovica trupu; 4 - porušená dolná polovica trupu, 5 - porušené celé telo.

Obr. 3. Zastúpenie zámerné porušeného tela u jedincov rozdielneho pohlavia a veku. 1 - detskí jedinci; 2 - nedospelí jedinci; 3 - dospelí muži; 4 - dospelé ženy.

Obr. 4. Výskyt jedincov so zámerné porušeným telom v priebehu pochovávaní. 1 - starší úsek veľkomoravského obdobia; 2 - mladší úsek veľkomoravského obdobia; 3 - povelkomoravské obdobia.

vo zvýšenej miere o mladší úsek veľkomoravského obdobia (55,6% prípadov).

Aj u zomrelých zo sídliskových objektov prevažuje spomenutý časový rámec (80,8% prípadov). Medzi jedincami sú však početnejšie dospelé ženy (66,6% prípadov). Likvidačná činnosť bola okrem hlavy nasmerovaná aj na celé telo zomrelých (44,4% a 33,3% prípadov).

Na regulárnych občinových pohrebiskách sú vyhodnocované parametre vo väčšej miere blízke hodnotám globálnych ukazovateľov, hoci reálna početnosť viacerých vyhodnocovaných prvkov býva osobitá na každej z registrovaných lokalít. Výstižnejší obraz o tom vykresľujú náleziská s vyšším počtom zachytených prípadov. V škále získaných poznatkov nemožno v prvom rade prehliadnúť rozdielne zastúpenie zámerne porušených hrobov na pohrebiskách bez ohľadu na celkový počet evidovaných hrobov. Výsledné hodnoty tohto druhu napríklad ukazujú, že v Trnenci nad Váhom-Hornom Jatove a vo Veľkom Grobe ide o sporadickú frekvenciu sledovaného javu (4,2% a 6,4% prípadov). Na lokalitách Biňa-Strojový park, Lipová-Ondrochov, Nitra-Zobor-Dolnozoborská cesta, Nitra-Zobor-Lupka a Tvrdošovce-Halomi domb hodnota rušivej činnosti osciluje od 10,5% po 19,8% prípadov. Maximálna početnosť bola doložená v Pobedime-Na laze, kde siahla až do úrovne 30,7% prípadov.

Medzi porušovanými časťami tela výnimočne dominuje aj oblasť hlavy, kulminujúca iba v Trnenci nad Váhom-Hornom Jatove (45,4% prípadov). Vo Veľkom Grobe ide zasa o hlavu a hornú polovicu trupu (44,5% prípadov). Na lokalitách Lipová-Ondrochov, Nitra-Zobor-Dolnozoborská cesta a Pobedim-Na laze bolo v prevahe narúšané celé telo (50%, 62,5% a 39,4% prípadov). Deštruktívne zásahy nasmerované na hornú polovicu trupu sa vyskytli na lokalitách: Bučany, Nitra-Zobor-Lupka a Tvrdošovce-Halomi domb (50%, 61% a 80,2% prípadov). V skladbe jedincov z analyzovaných hrobov pohrebisk Lipová-Ondrochov, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov a v Tvrdošovce-Halomi domb bolo zastúpenie dospelých mužov a žien vcelku vyrovnané. Dominantné zastúpenie detských jedincov má Nitra-Zobor-Lupka a Pobedim-Na laze (55,5% a 45,5% prípadov). V Bučanoch a vo Veľkom Grobe je výraznejší podiel dospelých žien (50% a 55,5% prípadov). Dospelí muži sú v prevahe na lokalite Nitra-Zobor-Dolnozoborská cesta (51,5% prípadov).

Po zohľadnení chronologického postavenia analyzovaných hrobov sa preukázalo, že na lokalitách Nitra-Zobor-Dolnozoborská cesta, Nitra-Zobor-Lupka, Pobedim-Na laze a Tvrdošovce-Halomi domb porušovanie telesných zvyškov vrcholilo počas mladšieho úseku veľkomoravského obdobia

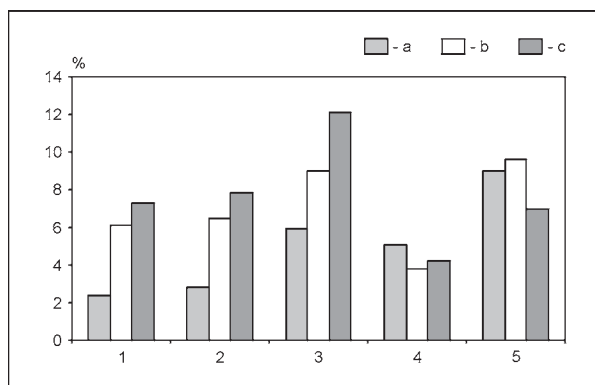
(50% až 83,3% prípadov). V Bučanoch, Lipovej-Ondrochove a Trnenci nad Váhom-Hornom Jatove išlo o veľkomoravské obdobie (50% a 63,6% prípadov). Starší úsek veľkomoravského obdobia dominoval iba vo Veľkom Grobe (66,6% prípadov).

Kolekcia vyššie uvedených ukazovateľov nesúrodnej kvality v stručnosti poukazuje na to, že každá zo súvekých komunít pristupovala prednostne k zámernému porušovaniu niektorých častí telesných zvyškov patriacich pochovaným rozdielneho pohlavia i veku a počas takého chronologického úseku, kedy sa vyskytli pre danú činnosť určujúce dôvody. Vyššia jednotnosť základných prvkov nebola zaznamenaná ani na náleziskách s dvomi až tromi typmi pohrebiskových lokalít umiestnených v plošne obmedzenom areáli, kde boli hroby a sídliskové objekty vyhlbené v nevelkej vzdialenosti od seba.

Príčiny zámerného porušovania tiel pochovaných

Za jednu z možných príčin časovo súvekých a zámerne vykonávaných výkopov býva v odbornej literatúre považovaná snaha po odcudzení hodnotnejších exemplárov pohrebného inventára (Kavánová 2003, 281, 282; Profantová 2003, 50; Točík 1970; Vendtová/Rejholec 1963, 242; Zábojník 2004, 37, 38). Názory tohto druhu nemožno jednoznačne prijať ani odmietnuť bez zohľadnenia dostupných informácií. Ich kvalita však nezodpovedá našim požiadavkám. Na príčine je chýbajúca jednoznačnosť získaných výpovedí. K dispozícii je kolekcia nepriamych indícií, ktoré vykrádanie na veľkomoravských lokalitách z územia Slovenska s väčšou či menšou presvedčivosťou spochybňujú. Na ilustráciu možno uviesť jedincov z hrobov umiestnených v sídliskových areáloch alebo zo sídliskových objektov, kde sa pohrebný inventár objavuje iba sporadicky až výnimočne.

Na regulárnych pohrebiskách by pochybnosti tohto druhu vyvolávala aj iná skutočnosť. Podľa nej až v 61% prípadov bývala druhotným výkopom porušená oblasť hlavy a hornej polovice trupu. Do označených partií bol počas 9.-10. stor. umiestňovaný väčšinový diel predmetov pohrebného inventára. V prípade jedincov ženského pohlavia detského, nedospelého a dospelého veku išlo najmä o šperky a súčasti odevu zdobiace príslušné časti ich tela. U zomrelých rovnakého veku z mužskej časti populácie boli hodnotnejšie predmety materiálnej kultúry umiestňované najmä do oblasti pásu a panvy, no iba zriedkavo aj v hornej časti hrudníka. Aj napriek tejto zásade nebýva rozdielnosť vo výbere príslušných miest dôslednejšie dodržiavaná pri porušovaní telesných schránok pochovaných. Oblasť hlavy a hornej časti hrude býva u jedincov mužskej

Obr. 5. Výskyt vyčlenených kategórií so zámerne porušenými časťami tela u jedincov rozdielného pohlavia a veku. 1 - porušená hlava; 2 - porušená hlava s hornou polovicou trupu; 3 - porušená horná polovica trupu; 4 - porušená dolná polovica trupu; 5 - porušené celé telo. Legenda: a - detskí jedinci; b - mužskí jedinci; c - ženskí jedinci.

populácie narúšaná iba o 1,2% až 3,4% prípadov zriedkavejšie ako u jedincov opačného pohlavia. Nemožno takisto prehliadnuť, že rozdielnosť analogickej hodnoty býva dodržaná aj pri rozrušenej dolnej polovici trupu, hoci do týchto miest boli vo zvýšenej miere prikladané militária príznačné pre mužskú populáciu (obr. 5).

Škálu pochybností naznačeného obsahu dopĺňa aj séria iných dokladov získaných z analýzy pracovného súboru. Z 13 hrobov zomrelých jedincov ženského pohlavia s inventárom boli v 65% prípadov v okolí porušenej hlavy nájdené šperky. Ak išlo súčasne o oblasť hlavy a hrudníka boli v týchto miestach doložené takéto nálezy v 69% prípadov. V 21 ďalších hroboch s porušeným hrudníkom boli ozdoby nájdené síce iba v 24% prípadov, avšak v oblasti neporušenej hlavy sa zaznamenali až v 71% prípadov. K spochybneniu cieleného vykrádania hrobov prispieva aj poznatok o rastúcej intenzite porušovania telesných zvyškov počas mladšieho úseku veľkomoravského obdobia a v povelkomoravskom období s príznačným úbytkom nálezov a rastúcim počtom hrobov bez ich akejkolvek prítomnosti.

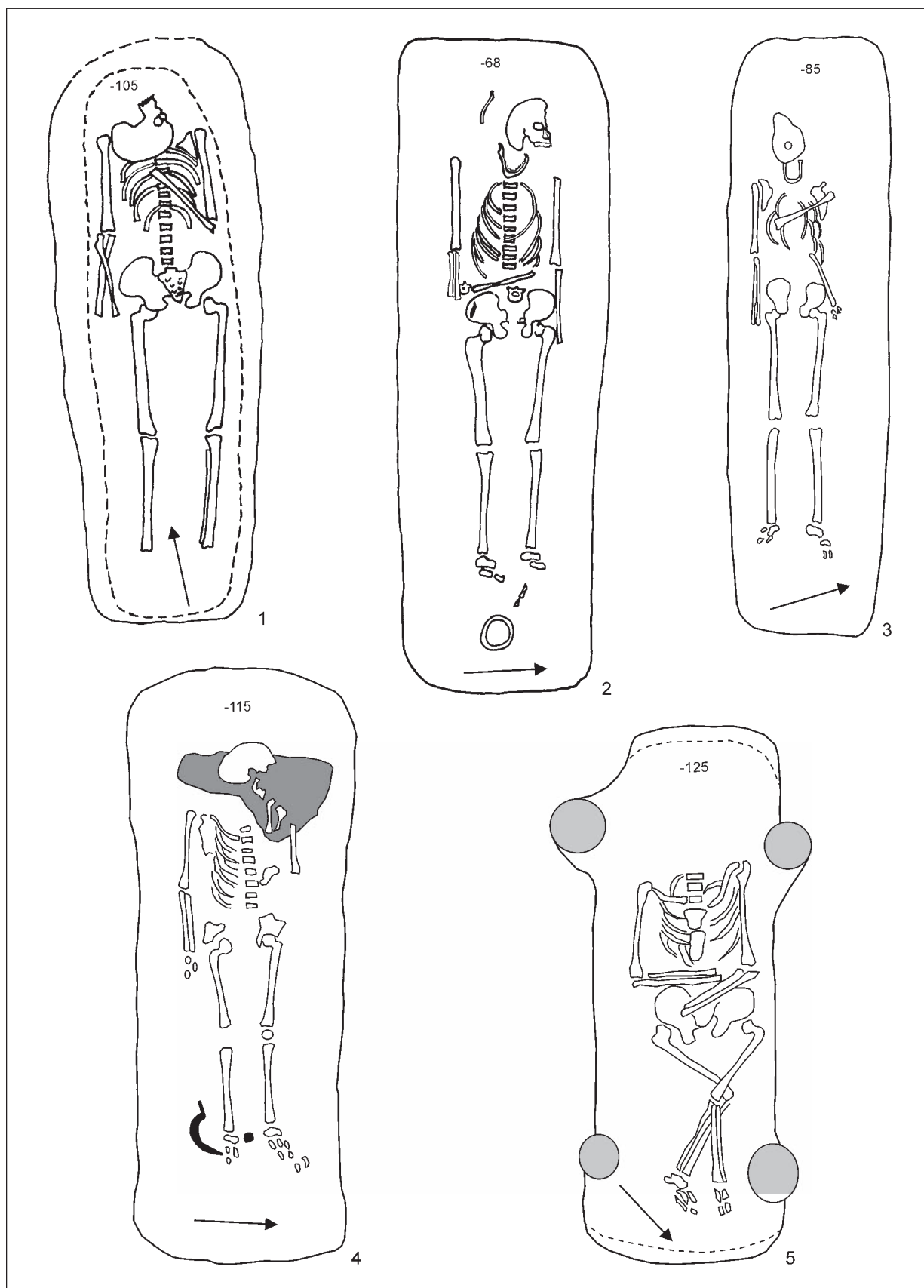
Pochybnosti o porušovaní hrobov z dôvodov ich vykrádania vyvolávajú aj zistenia odporujúce ústredným zásadám pohrebneho ritu. K nim takisto patria aj prvky kontaktnej mágie postupne zavádzané do pohrebných zvykov. Jednu z jej významných zložiek predstavoval podľa etnologických prameňov posvätný nečistý stav, v ktorom sa posmrtné ocitlo telo zomrelého. Rovnaký štatút nadobudli nielen predmety z mobiliára komunity, použité pri zaopatrovaní zomrelého alebo pri úprave jeho hrovej jamy. K nim je potrebné priradiť aj predmety pohrebneho inventára, priložené k pochovanému, pretože prišli do kontaktu s nečistým organizmom

(Bednárík 1939, 61; Horváthová 1975, 1003; Jágerová 2001, 16). Z tohto dôvodu sa za škodlivé považovalo prípadné odcudzenie uvedených predmetov materiálnej kultúry. Nepripustné bolo aj okradnutie zomrelého, ktorý v súlade s fyzickou podstatou posmrtnej existencie neprestal byť integrálnou súčasťou príslušnej komunity (Bylina 1995, 14; Le Goff/Smitt 1999, 283; Profantová 2003, 50; Slupeckí 2002, 87; Vašica 1996, 197, 210).

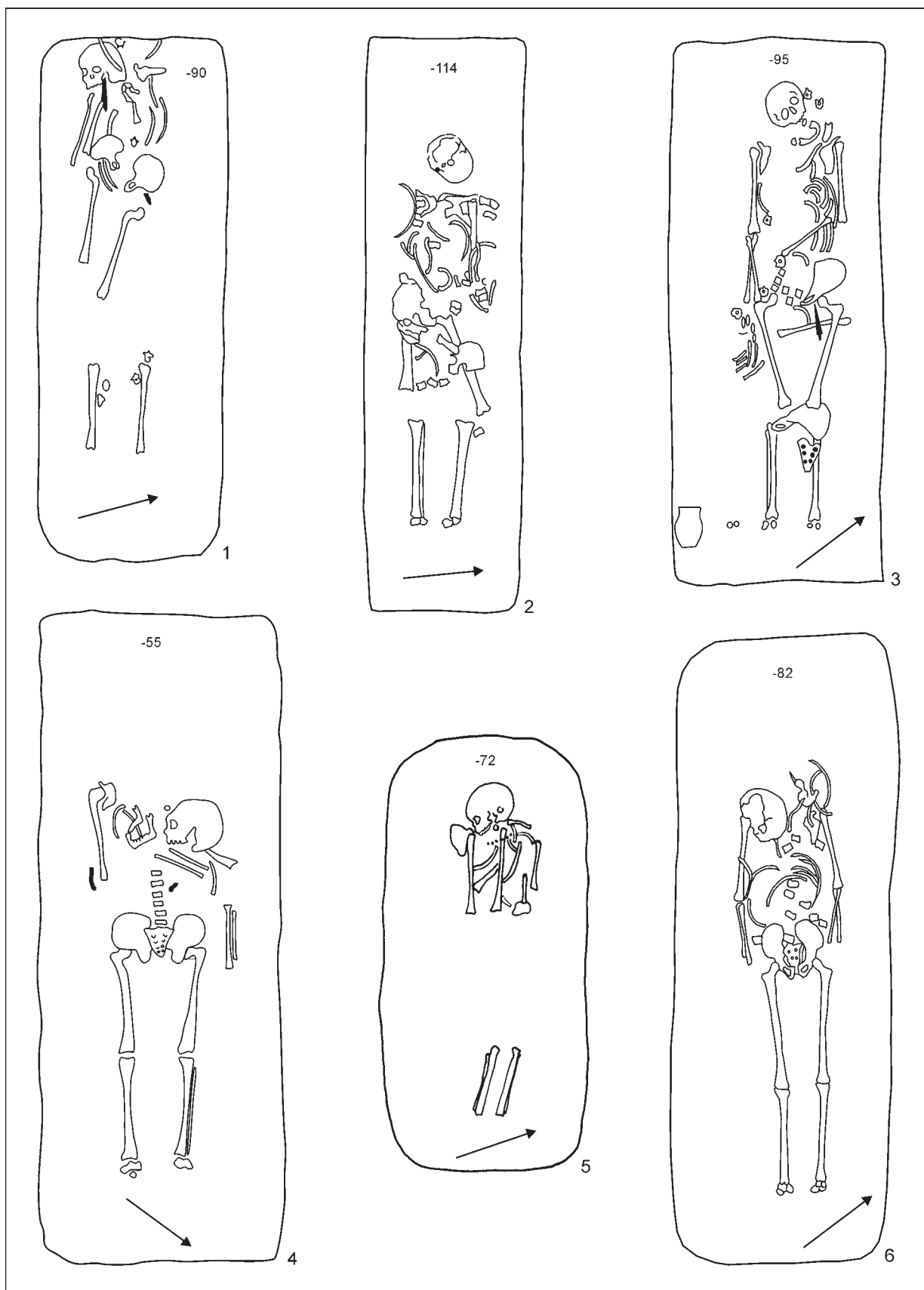
Na základe absentujúcej priestorovej sústredenosti porušených hrobov v istých sektoroch nekropol možno do pochybností uviesť spájanie druhotnej výkopovej činnosti s cudzími a s komunitou znepriatelenými jedincami. K zabráneniu vzniku neželaných aktivít tohto druhu mala prispieť aj zásada uplatňovaná pri umiestňovaní nekropol v teréne. Pri výbere príslušného miesta bola za ideálnu považovaná taká poloha, ktorá bola vzdialená 150-600 m od súvekeho sídliska. Toto rozpätie malo byť dostatočne účinné na spoľahlivé oddelenie sveta živých od tabuizovaného prostredia zomrelých. Pri nadmernom odsunutí pohrebiska sa potrebné sociálne väzby medzi oboma prostrediami vytrácali. Hrozilo taktiež, že pozostali svoj sakrálny priestor s pochovanými predkami nebudú schopní účinne ochrániť pred prípadným vykrádaním hrobov, porušovaním tiel cudzími ľuďmi a divou zverou (Hanuliak 2004a, 41).

Z vnútornej podstaty uplatňovaných princípov takisto vyplýva, že pohrebiskový areál predstavoval v živote včasnostredovekých komunit posvätný priestor chrániaci pokojný odpočinok zomrelých. Okrem širšej škály zložiek vykonávaných pohrebných obradov a spomienkových slávností bolo toto tabuizované prostredie považované za ideálne miesto aj na uzatváranie právnych aktov, vykonávanie magicko-rituálnych úkonov zameraných na ovplyvňovanie prírodných a osudových síl či veštenie budúcnosti (Zibrt 1995, 15, 57 n.). Z uvedenej činnosti mohli však vyťažiť pozitívny prínos iba členovia príslušnej komunity bytostne spätí s týmto prostredím. Takisto iba títo boli podľa zvykového práva spôsobilí vykonávať na pohrebisku druhotnú výkopovú činnosť. Bez obáv zo závažného porušenia včasnostredovekých rituálnych princípov mohlo k takému aktu dôjsť iba vtedy, ak sa mali touto cestou odstrániť závažné skutočnosti ohrozujúce hospodársku prosperitu a životné istoty žijúcej komunity (porovnaj: Chorváthová 2001, 34).

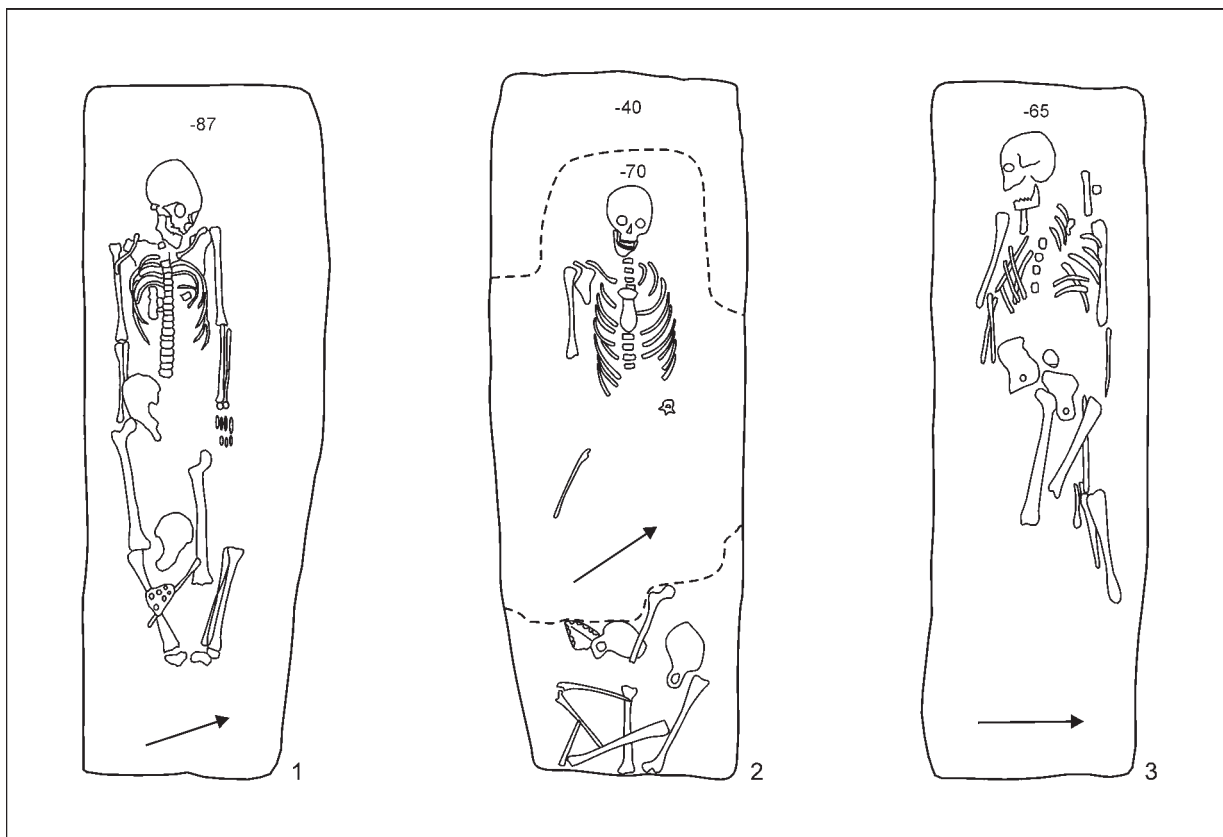
Prednostným porušovaním istých častí tela zomrelých sa vylučuje náhodnosť pri ich výbere. V opačnom prípade by nebola uprednostňovaná oblasť hlavy s obávanými zmyslovými orgánmi (obr. 6: 1, 2, 5). V hrudníku, resp. v celej hornej polovici trupu, sa zasa nachádzajú pre život najvýznamnejšie orgány (obr. 6: 3, 4; 7: 2-4, 6; Bednárík 1939, 59). Porušenie dolnej časti trupu s končatinami môže byť azda

Obr. 6. Jedinci v zámerne porušených hroboch. 1 - Bíňa, hrob 5/62; 2 - Bučany, hrob 34; 3 - Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, hrob 360; 4 - Mužla-Čenkov-Orechový sad, hrob 43/89; 5 - Galanta, hrob 3/82.

Obr. 7. Jedinci v zámerne porušených hroboch. 1 - Bučany, hrob 77; 2 - Čakajovce, hrob 430; 3 - Nitra-Zobor-Lupka, hrob 34; 4 - Mužla-Čenkov-Vilmakert, hrob 7; 5 - Bučany, hrob 30; 6 - Čakajovce, hrob 320.

Obr. 8. Jedinci v zámerne porušených hrobch. 1 - Čakajovce, hrob 267; 2 - Mužla-Čenkov-Vilmakert, hrob 11; 3 - Šaľa-Veča-Pieskovisko, hrob 10.

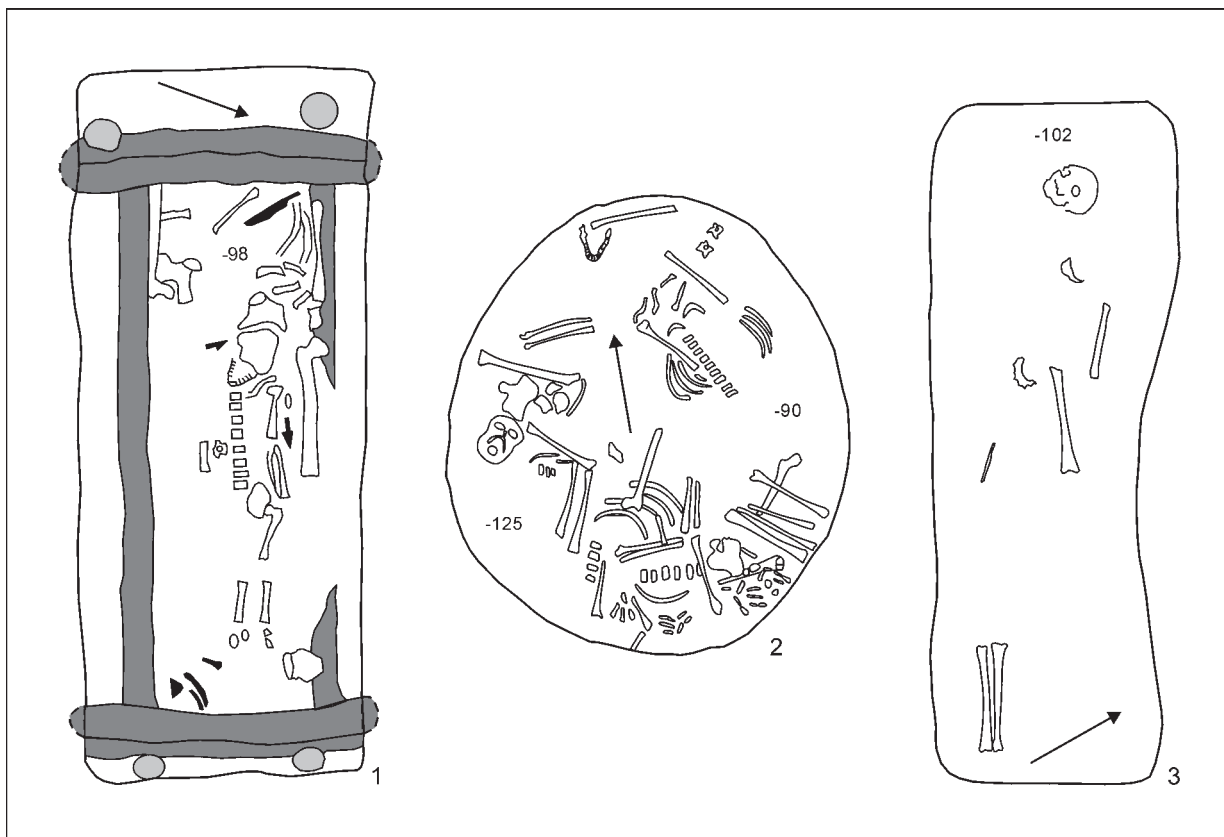
zlúčiteľné so snahou o znefunkčnenie pohybových orgánov potrebných k navštevovaniu pozostalých (obr. 8: 1-3; Galuška 2004, 81). Príbuzný výsledný efekt mohol byť dosiahnutý aj vtedy keď boli oddelené a presunuté jednotlivé časti tela alebo končatín (obr. 7: 1, 5). Nedá sa však vylúčiť, že rozdielnosť uvedených stupňov porušenia mohla ovplyvniť aj intenzita procesu skeletizácie pochovaného tela. Pri jeho kompletom rozrušení však treba uvažovať o najdokonalejšej forme vyhodnocovaných aktivít so zjavným likvidačným obsahom (obr. 9: 1-3). Pri ich vykonávaní neboli zničené iba časti s významnými orgánmi zomrelého, ale i samotná podstata jeho fyzickej existencie.

Príčiny porušovania telesných zvyškov pochovaných spracúvanej kategórie nie sú v dostatočnej miere známe. Archeologické pramene neposkytujú k ich objasneniu potrebné informácie. Aj napriek precíznosti vykonaných analýz prinášajú ich výsledky iba isté záchytné body využiteľné pri tvorbe nepriamych indícií. Z ich obsahu vyplýva, že vyhodnocovaná skupina jedincov nie je zo sociálneho hľadiska výnimočná. Od ostatných pochovaných z príslušného pohrebiska sa zásadnejším spôsobom neodlišujú vo väčšine z vyhodnocovaných paramet-

rov. Významnejší zástoj napríklad nemali doklady o nepravidielnostiach vo forme, nižších hĺbkach a kubatúrach hrobových jám, o zníženej pietnosti v uložení tiel, ktoré sú príznačné pre zomrelých z podradnej sociálnej vrstvy.

Zámerne porušené hroby bývajú v drvivej väčšine prípadov bez postrehnuteľného systému nerovnomerne rozptýlené medzi ostatnými hrobmi príslušného pohrebiska (obr. 10-12). Na nekropolách s odborné spracovaným a vyhodnoteným antropologickým materiálom sa nezistili na kostiach anomálie výnimočného charakteru a v takom hojnom zastúpení, na základe ktorých by sa títo jedinci odlišovali od ostatných pochovaných a boli tak predurčení na vykonanie obranných zákrokov. Postrehnuté patologické zmeny s frekvenciou ich výskytu dosahujú charakter evidovaný bežne u príslušníkov súvekej slovanskej populácie (napr. Jakab 1978; Thurzo 1969; 1972; Vondráková/Hanuliak 2005).

Výnimočné črty neboli zaznamenané ani v ukazovateľoch majetkového postavenia pochovaných. Pohrebný inventár bol v ich hrobch doložený v 60,9% prípadov. Okrem predmetov podpriemernej a priemernej ekonomickej hodnoty figurovali v jeho zostave aj britvy, kosáky, vedierka a militária s ich

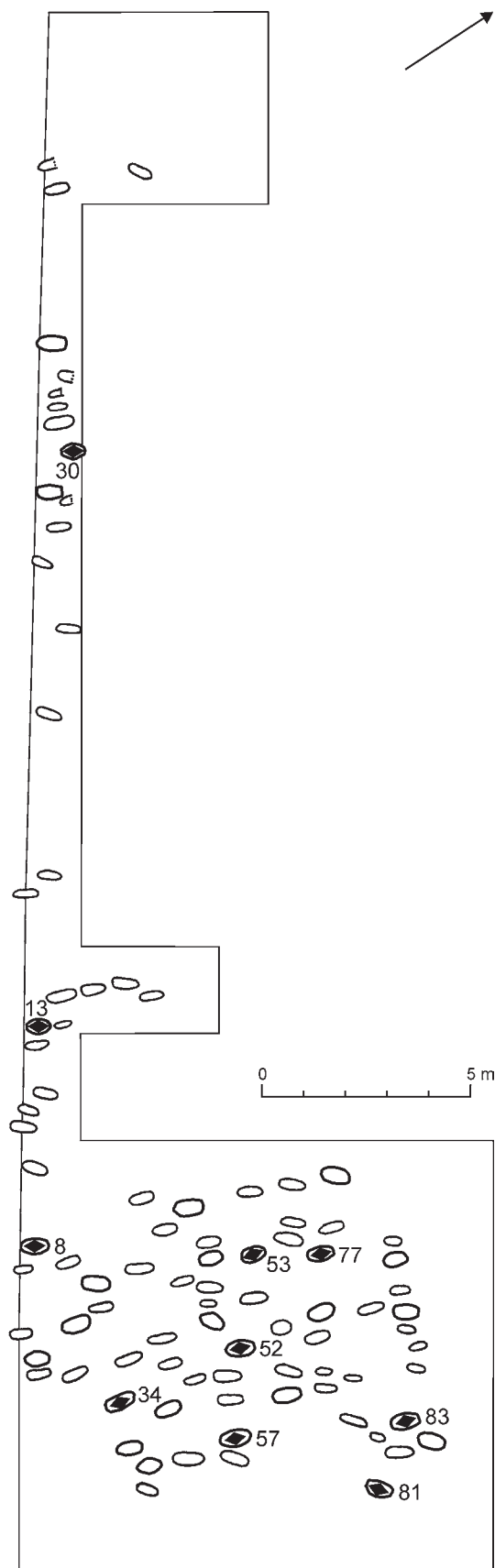
Obr. 9. Jedinci v zámerne porušených hrobch a sídliskovom objekte. 1 - Mužla-Čenkov-Orechový sad, hrob 36/89; 2 - Mužla-Čenkov-Vilmakert, objekt 726; 3 - Čakajovce, hrob 191.

funkčnými súčasťami (obr. 13: 13, 14; 14: 6, 12, 13, 17; 15: 15-17, 19, 24; 17: 1-4, 9, 10). Medzi šperkami a súčasťami odevu nie sú vzácné ani hodnotné exempláre vyrobené náročnými technikami z drahých a vzácných materiálov, ako aj ich kolekcie s vyšším počtom kusov v jednom celku (obr. 13: 5, 11, 15; 14: 2-4, 8, 10, 15, 16, 18, 19; 15: 3, 4, 10, 11, 14; 16: 5, 13).

Po rozdelení základných typov predmetov do tradičných materiálových skupín sa proporcionality ich výskytu do značnej miery priblíži k hodnotám, ktoré sú typické pre kompletnú skladbu pohrebiskového materiálu z 9.-10. stor. Sporadické sú opäť militária (3,6% prípadov) a súčasti odevu (9,3% prípadov). Nad početnejšími predmetmi kultového charakteru (23,8% prípadov), predmetmi dennej potreby a nástrojmi (30,7% prípadov) dominujú predmety zo širokej škály nálezov zdobiacich rôzne časti tiel (32,6% prípadov). Na druhej strane nemožno prehliadnuť, že v analyzovanej štruktúre pohrebneho inventára hojnosťou dominujú predovšetkým exempláre príznačné pre podpriemerný a priemerný sociálny status. V tejto súvislosti treba uviesť najmä nože (obr. 13: 1, 8, 16; 14: 1, 11; 15: 12; 16: 7, 15, 20; 17: 5) a keramické nádoby (obr. 13: 19-21; 15: 22; 16: 24-26; 17: 8). Medzi šperkami a súčasťami

odevu bývajú zasa najčastejšie zastúpené tie, ktoré sú vyrobené nenáročnými technikami z materiálov nižších hodnôt (obr. 13: 2, 4, 6, 9, 10, 12, 17, 18; 14: 7, 9; 15: 1, 2, 5-9, 13, 18, 20, 21, 23; 16: 2-4, 6, 12, 14, 16-18, 21-23; 17: 6). Do spomenutej hodnotovej kategórie patria akiste aj zvyšné zriedkavejšie doložené predmety dennej potreby a nástroje i predmety kultového charakteru (obr. 13: 3, 7; 14: 5, 14; 16: 1, 8-11, 19; 17: 7).

Predostretá skladba pohrebneho inventára nie je kompletná. Na príslušných prílohách (obr. 13-17) je umiestnený iba inštruktážny výber nevystihujúci všetky základné typy a formy predmetov ani početnosť ich výskytu. Aj z takto dotvoreného obrazu však možno vyčítať ucelenejší obraz o majetkovosociálnom postavení jedincov so zámerne porušeným telom. Okrem abscentujúcej výnimočnosti z tohto dôvodu nie je prekvapivé, ak zo 61 evidovaných lokalít so sledovanými anomáliami až 86% patrilo obyvateľom dedinských sídlisk agrárneho typu. Iba ôsmim z nich možno pripísať aj výkon vojenskostrážnych povinností indikujúcich vyšší sociálny status. Spomenutú charakteristiku zásadnejšie nezmení ani skutočnosť, že viac ako tretina z evidovaných nálezísk predstavovala súčasť sídliskových

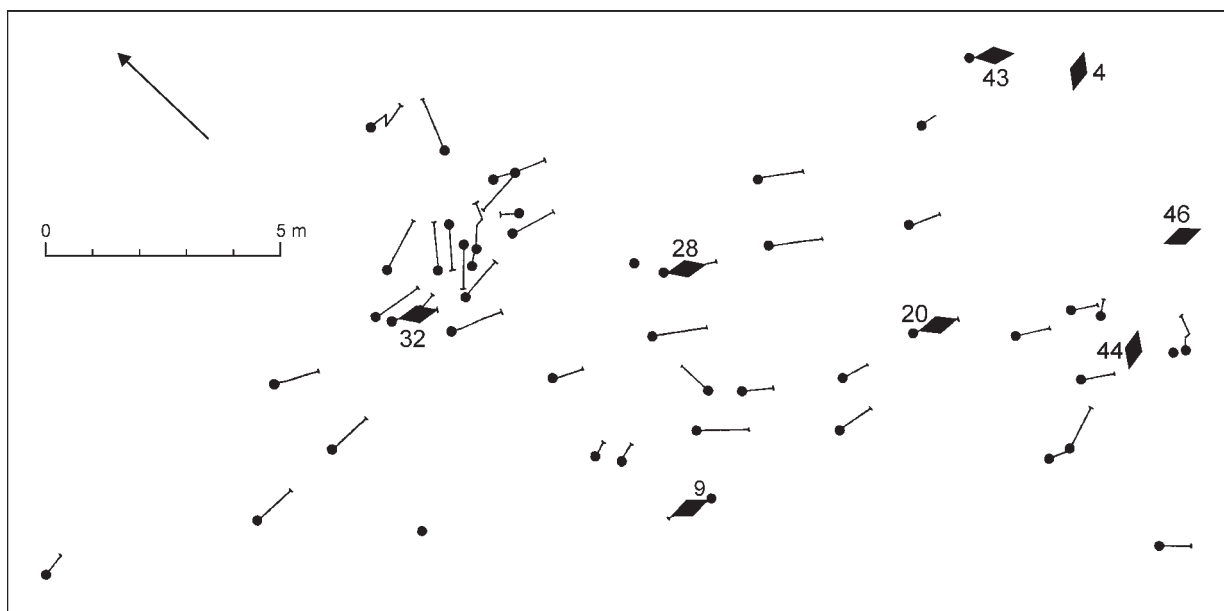
Obr. 10. Bučany. Plán pohrebiska s vyznačenými hrobmi so zámerne porušeným telom.

aglomerácií administratívno-hospodárskych centier. Obyvatelia týchto osád patrili komunitám, ktoré svojou poľnohospodárskou produkciou, výrobnospracovateľskou činnosťou a inými služobnými povinnosťami uspokojovali potreby obyvateľov z opevnených hradísk (Hanuliak 2002, 114).

Iba na lokalite Bratislava-Devín-hradný areál-SZ časť, Mužla-Čenkov-Vilmakert, Nitra-Staré Mesto-hradný areál-Morový stĺp, Nitra-Staré Mesto-Piaristická ul. 6 a Pobedim-Hradištia boli zámerne porušené telá jedincov umiestnené v opevnenom areáli. S výnimkou zomrelého z náleziska Nitra-Staré Mesto-hradný areál-Morový stĺp patrili zvyšní do nižších vrstiev jedincov žijúcich na hradiskách. S istotou nepredstavovali súčasť vyšších, resp. iným spôsobom nadradených skupín tamajšieho obyvateľstva. Z tohto dôvodu, ako aj pre známu fragmentárnosť informácií o súvekých kostolných cintorínoch (Hanuliak 2005, 279, 280) nie je možné vo veľkomoravskom prostredí z územia Slovenska doložiť zámerne porušovanie telesných zvyškov u predstaviteľov z najvyšších vrstiev vtedajšej spoločnosti.

Na margo tohto zistenia treba uviesť skutočnosť, že prejavy spomenutej kategórie boli doložené priamo v mikulčickom centre na cintoríne pri 6. a 12. kostole. Ak vypustíme zo zreteľa vysoký počet dislokovaných kostrových zvyškov, spôsobený recentnou ťažbou kamenného materiálu, intenzívnym kontinuálnym pochovávaním na obmedzenej ploche, najmä však vykrádaním hrobov pri plienení hradiska po strate jeho primárnej funkcie, nepatria doklady o posteriorných protivampirických opatreniach k výnimočným či zanedbateľným momentom (Kavánová 2003, 281, 282, 297; Profantová 2003, 50, 52). V tomto prípade nie je rozhodujúca početnosť ťažko stanoviteľného množstva pertraktovaných prejavov. Zásadnejší význam má skutočnosť, že ide o doloženie praktík predkresťanského charakteru v jednom z ústredných centier Veľkej Moravy s nespornými prejavmi christianizačného procesu.

Predchádzajúce zistenia presviedčajú o tom, že skupina jedincov so zámerne porušenými telesnými zvyškami z územia Slovenska nepredstavovala vo veľkomoravských komunitách výnimočnú zložku. Nevyskytol sa zrejme preto ani dôvod na to, aby títo zomrelí neboli posmrtné uložení na občinnom pohrebisku spolu s ostatnými bezúhonnými príslušníkmi komunít. V súlade s tým boli pri ich pohrebe vykonané tradičné obrady a podľa majetkového statusu boli patrične vystrojení na cestu do záhrobia. Príčiny k zámernému rozrušeniu ich tiel druhotným výkopom sa v drvivej väčšine prípadov museli objaviť až neskôr. Podľa svedectva rozdielného stupňa zachovania telesných zvyškov mohlo ísť o odstup niekoľkých týždňov, mesiacov i rokov (Chochol 1967, 495; Marjanović-Vujović 1984, 69).

Obr. 11. Nitra-Zobor-Dolnozoborská cesta. Plán pohrebiska s vyznačenými hrobmi so zámerne porušeným telom.

DISKUSIA

Najbližšie interpretačné analógie k zámernému porušovaniu hrobov zo spracúvaného súboru pochádzajú z etnologických prameňov. Na stránkach viacerých titulov staršej odbornej literatúry bola zaznamenaná pomerne široká škála prostriedkov využívaných na ochranu žijúcej komunity pred kategóriou zomrelých označovaných za vampírov či upírov (*Bednárík* 1939, 59-67; *Mjartan* 1953, 129; *Mosziński* 1934, 660-666; *Niederle* 1953, 288; *Wollman* 1926, 149-151). Niektoré z týchto prejavov boli doložené aj na včasnostredovekých pohrebiskách. Patria k nim najmä výnimočnosti v uložení zomrelých, ako i samotné porušovanie ich hrobov, na osvetlenie ktorých chýbali v archeologickom bádání vhodné interpretačné zdroje. Tento nedostatok odstránilo využitie etnologických paralel. Následkom toho sa v danom vednom odbore postupne udomácnil aj termín označujúci túto výnimočnú skupinu pochovaných vtedajším aktuálnym názvom previazaným s niekdajšími vampirickými predstavami (*Hrubý* 1955, 102-104; *Krumphanzlová* 1961, 544 n.; 1964, 177 n.; *Niederle* 1916, 34-45; *Váňa* 1954, 55, 56; *Wienecke* 1940, 80 n.).

Počas druhej polovice minulého storočia sa s častejším odkrývaním včasnostredovekých nekropol súbežne zvyšovala aj početnosť výnimočných hrobov s protivampirickými prejavmi, vyvolávajúca nepriamy tlak na potrebu ich odborného spracovania. Vďaka týmto okolnostiam sa postupom času rozšírila predstava o spomenutých praktikách, ako

aj o zomrelých, na ktorých boli vykonávané. Malo ísť predovšetkým o takých jedincov, ktorí už počas života vyvolávali v komunite podozrenie o svojej neobvyklosti. Jej podstata vychádzala z preukázaných mimoriadnych schopností či inej zjavnej psychicko-fyzickej výnimočnosti. Podľa niekdajšej všeobecne rozšírenej predstavy pritom hrozilo, že posmrtné môže dôjsť k zneužitiu predmetných daností v neprospech pozostalých. Za obzvlášť závažné sa považovalo možné nebezpečenie pri poškodzovaní zdravia, úspešnosti v hospodárskej činnosti a v ďalších významných sférach života.

Na zamedzenie očakávaných negatívnych dopadov bola využívaná škála magických prostriedkov a mechanických praktík. Spomedzi nich sa zvýšená účinnosť očakávala od uloženia podozrivých zomrelých na brucho alebo do pokrčenej polohy na boku. V iných prípadoch na tento účel postačovalo stranové vykrútenie hornej časti trupu, doplnené neprirodzeným pokrčením končatín (*Galuška* 2004, 81-87; *Hanuliak* 1993, 44-46; 1997, 173; 1998, 102-104). Z príbuznosti významovej podstaty aplikovaných praktík vyplýva, že za najpriateľnejší motív treba v tomto smere označiť snahu o obmedzenie negatívnej pôsobnosti pochovaného, o jeho znehybnenie či uzamknutie v hrobe. Týmto činom sa mu malo zabrániť v opúšťaní hrobu, pri ktorom mohol uplatňovať škodlivé schopnosti medzi živými pozostalými, prípadne preniknúť do záhrobia medzi bezúhonných zomrelých.

Okrem preventívnych obranných prostriedkov uplatňovaných v čase pohrebu, boli protivampirické

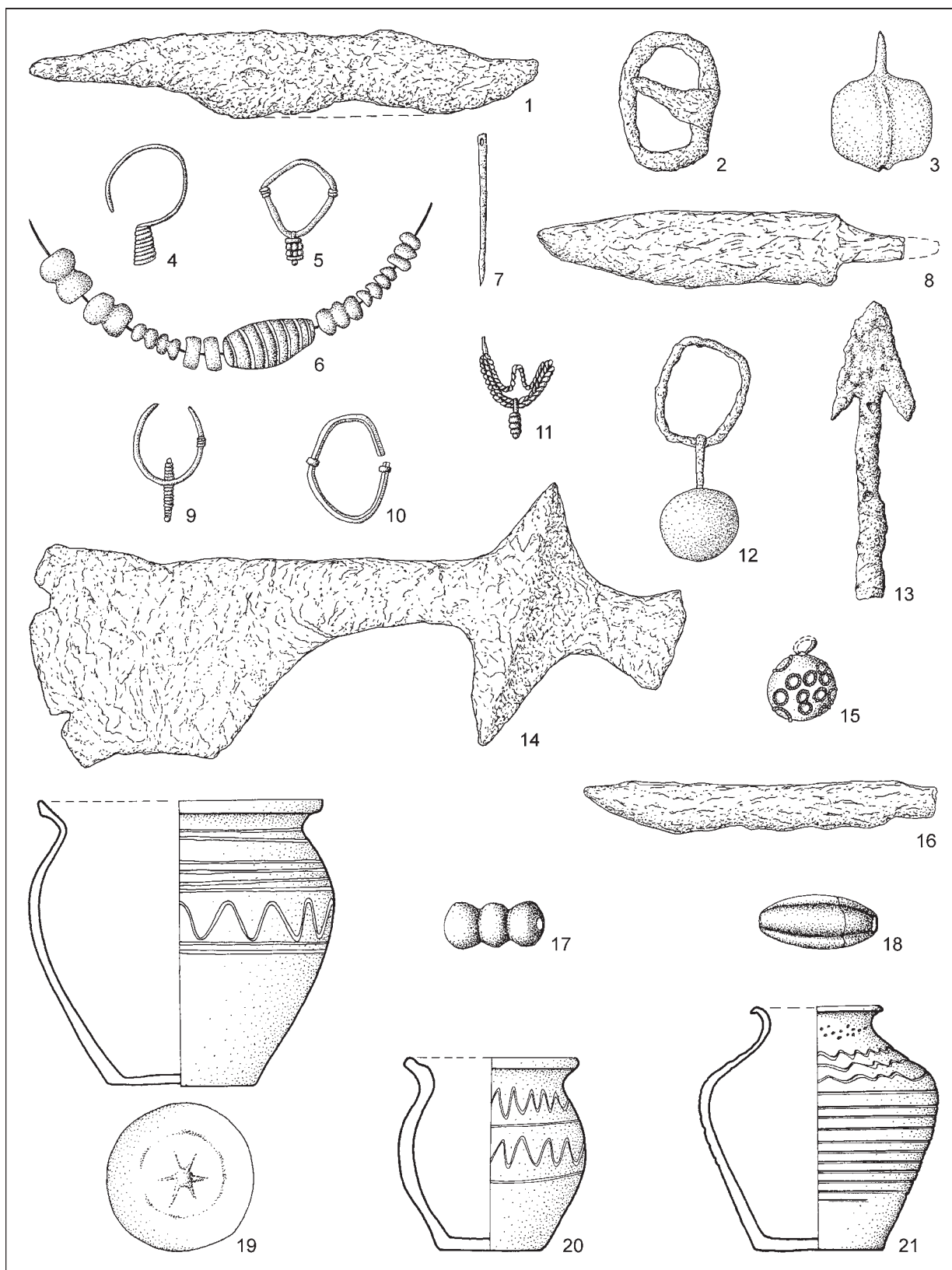
Obr. 12. Nitra-Zobor-Lupka. Plán pohrebiska s vyznačenými hrobmi so zámerne porušeným telom.

praktiky vykonávané aj posteriórne, t. j. v istom čase po uložení zomrelého do hrobu. Do tejto kategórie patria aj jedinci zo súboru spracúvaného v tomto príspevku. Rôzne formy porušovania telesných zvýškov opísanej formy treba považovať za výsledky zákrokov vykonávaných s rovnakým cieľom ako pri preventívnych opatreniach. Nezmenené pritom zostalo ich poslanie. To bolo ťažiskovým spôsobom zacielené na ochranu kolektívu pozostalých, aj keď musela byť na dosiahnutie tohto cieľa vzhľadom na časový faktor využitá iná kolekcia praktík.

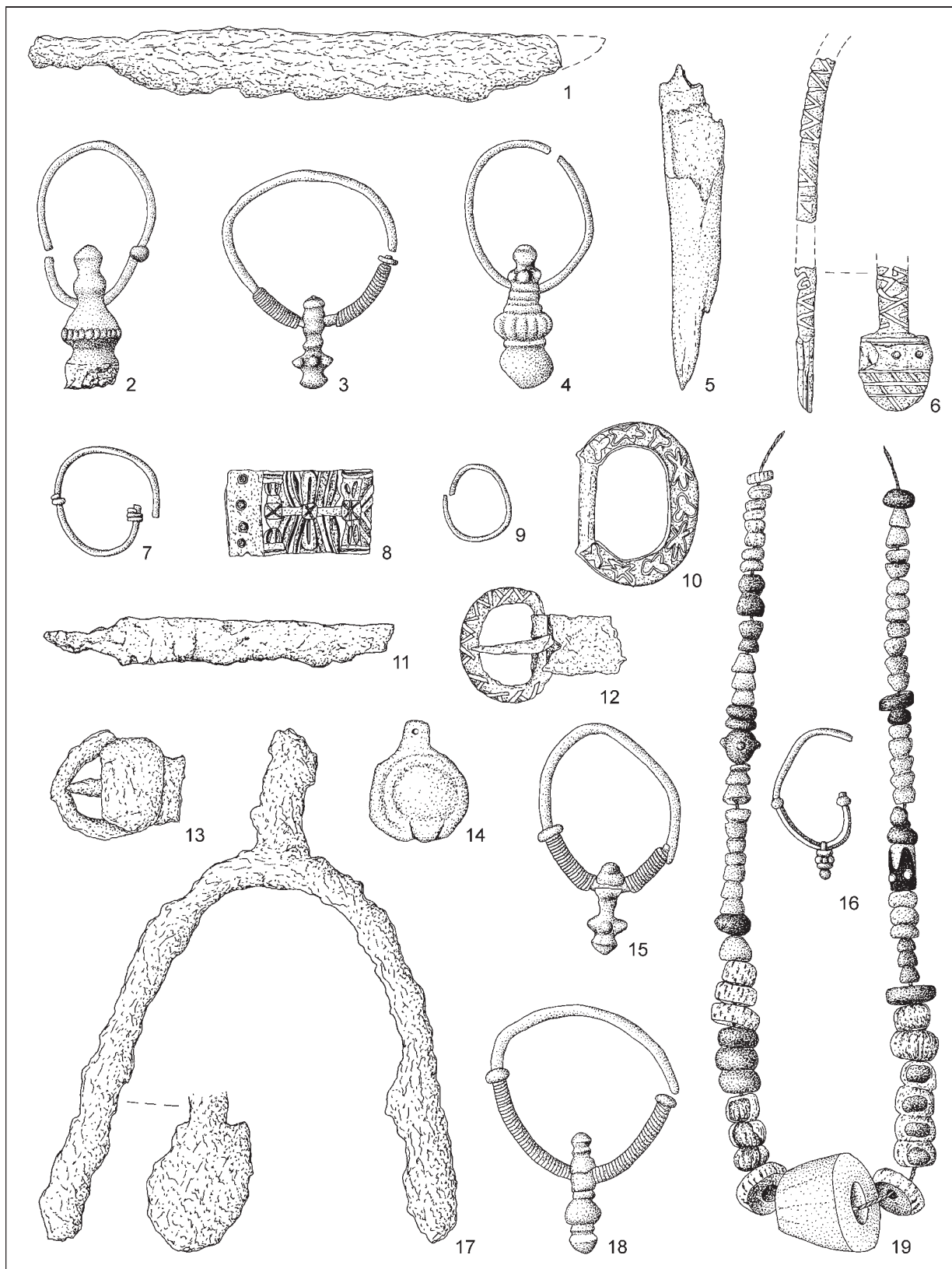
Po prehodnotení určujúcich okolností sa ukazuje, že príslušní jedinci akiste v prevažujúcej väčšine prípadov patrili pôvodne k bezúhonným členom komunít. Podozrenie o ich možnej škodlivosti sa muselo dotvoriť neskôr, zrejme vtedy, ak sa v niektorých významnejších sférach života objavil rad nevysvetliteľných, no podozrivých okolností negatívneho obsahu. Početnejšie prípady výskytu rušivej činnosti u jedincov z vyšších vekových kategórií naznačujú, že obavy zo škodlivej pôsobnosti dospelých boli vyššie ako v prípade nedospelých alebo detí.

V súlade s napredujúcim vývojom v etnologickom bádani sa od posledných decénií minulého storočia skvalitnila aj úroveň poznania vampírskej problematiky. K pozitívnemu posunu prispelo najmä dôkladnejšie rozpracovanie podstaty základných zložiek pohrebného rítu, ako i princípov ich previazanosti s javmi spoločenského života. Aj vďaka tomu sa dalo výstižnejšie predefinovať postavenie vampírskych predstáv v ľudovej kultúre (Horváthová 1993, 60 n.; Chorváthová 1993, 76 n.; 2001, 33 n.; Jágerová 2001, 13 n.; Navrátilová 1993, 69 n.; Pawlik 2002, 29 n.; Wawrzeniuk 2002, 75 n.).

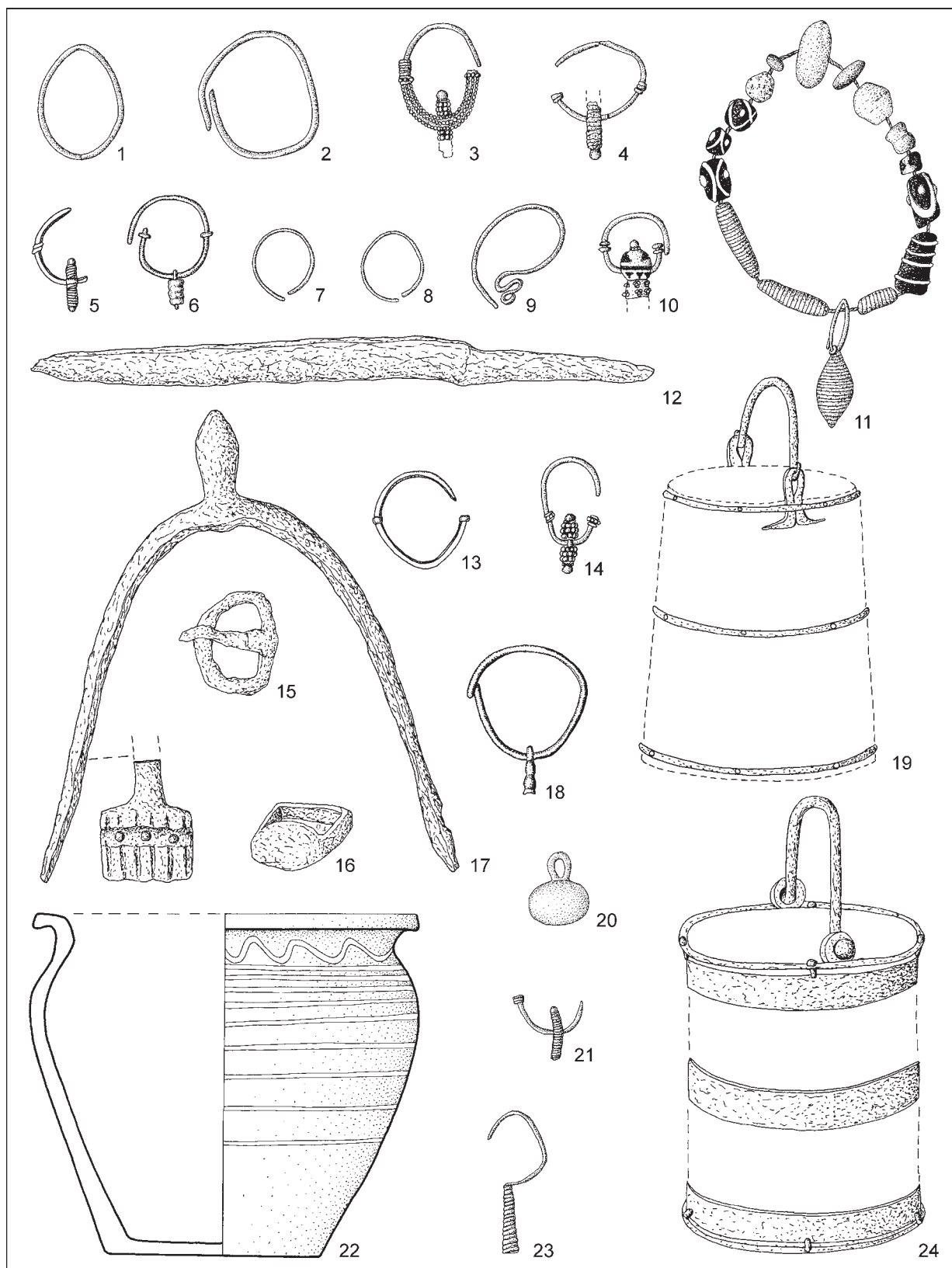
Pozmeneným spôsobom bolo možné vykresliť aj charakteristiku zástupcov tejto rizikovej skupiny. Okrem novovekých upírov, ktorí posmrtné vstávajú z hrobov, dusia ľudí, vysávajú ich krv, privolávajú epidémie a chorobnosť ľudí i zvierat, boli jej súčasťou aj oveľa neškodnejší revenanti. Boli takisto schopní opúšťať hrob, no dôvody k tomu mohli byť prostejšie a úmerne k nim boli miernejšie aj spôsoby, ktorými boli schopní ohrozovať pozostalých. Dôvody opúšťania hrobov takýmito revenantmi boli skôr individuálne, pretože pramenili z nedostatkov, ku ktorým mohlo dôjsť aj počas pohrebných obrádov. Do ich kolekcie sa dajú napríklad zaradiť nedostatočné prejavy žiaľu voči zomrelému, jeho neprimerané vystrojenie odevom či predmetmi. Mohlo to byť však takisto aj chybné spravodlivé odlúčenie od majetku, nesplnenie sľubov a záväzkov, ku ktorému nemohlo dôjsť z dôvodov predčasného úmrtia (Cibulová/Gašparíková 1995, 114, 115; Horváthová 1993, 61; Chorváthová 2001, 34; Jágerová 2001, 15-18). V takýchto

Obr. 13. Výber predmetov pohrebného inventára. 1, 2 - Bojničky, hrob 3; 3, 5, 9, 16 - Mužla-Čenkov-Vilmakert (3, 16 - hrob 3; 5 - hrob 7; 9 - hrob 9); 4, 6 - Bratislava-Devín-Staré vinohrady, hrob 19; 7, 10, 12 - Ipeľský Sokolec (7, 12 - hrob 6; 10 - hrob 9); 8, 14 - Bratislava-Devín-Za kostolom, hrob 74; 11, 15, 19 - Čakajovce, hrob 191; 13, 17, 18, 21 - Mužla-Čenkov-Orechový sad (13 - hrob 36a; 17, 18 - hrob 34; 21 - hrob 32); 20 - Michal nad Žitavou, hrob 11. Rôzne mierky.

Obr. 14. Výber predmetov pohrebného inventára. 1-4, 7, 9, 15, 16, 18, 19 - Nitra-Zobor-Lupka (1 - hrob 20; 2, 3, 16, 19 - hrob 4; 4 - hrob 17; 7 - hrob 15; 9 - hrob 52; 15, 18 - hrob 51); 5, 13, 14, 17 - Mužla-Čenkov-Vilmakert (5, 13, 17 - hrob 11; 14 - hrob 13); 6, 8, 10, 12 - Nitra-Staré Mesto-hradný areál-Morový stĺp, hrob 1/94; 11 - Nitra-Zobor-Dolnozoborská cesta, hrob 9. Rôzne mierky.

Obr. 15. Výber predmetov pohrebného inventára. 1-10, 12-18, 20, 21, 23 - Pobedim-Na laze (1, 2 - hrob 6/61; 3, 10, 14 - hrob 48; 4 - hrob 5; 5, 13 - hrob 59; 6 - hrob 9/61; 7 - hrob 22; 8 - hrob 34; 9 - hrob 4/71; 12 - hrob 19; 15-17 - hrob 94; 18 - hrob 18/61; 20, 21 - hrob 75; 23 - hrob 115); 11, 19, 22, 24 - Nitra-Zobor-Lupka (11 - hrob 51; 19 - hrob 20; 22 - hrob 15; 24 - hrob 17). Rôzne mierky.

prípadoch chýbal pádnejší dôvod na to, aby takto pochovaný usiloval o úmyselné a závažné poškodzovanie pozostalých. Jeho telesná schránka bola zámerne porušená zrejme skôr preto, lebo takýto jedinec zostal nemŕtvy a vzniku ďalších možných komplikácií v živote pozostalých sa nedalo zabrániť iným spôsobom.

Okrajová poloha neveľkého počtu intencionálne porušených hrobov v rámci pohrebiskových skupín z niektorých nekropol náznakovo presvedča o možných negatívnych danostiach jedincov už v čase úmrtia (obr. 10-12). Ich podstatu však sotva možno uspokojivejšie spresniť, lebo informácie spomenutej kategórie nebývajú výstižnejším spôsobom zachytené v archeologickom materiáli. Z rovnakého dôvodu sa nedá rozhodnúť ani o tom, či bola pri zámernej zásahu prednostne porušená práve tá časť revenanta, ktorou sa pozostatí cítili byť najväčšmi ohrození, alebo išlo iba o zámer porušiť významnejšiu časť jeho telesnej schránky. Nezodpovedaný zostáva aj dôvod rozdielnej intenzity a rozsahu jej narušenia. Do úvahy prichádza nielen možná úmernosť intenzity narušenia so závažnosťou negatívnych prečinov revenanta. Nedá sa však vylúčiť ani symbolizujúce vykonanie rušivého aktu s cieľom znemožniť dotýčenému pokojný posmrtný odpočinok. Aj pri menej výraznom poškodení sa vylúči možnosť, aby zomrelý pokračoval v ďalšej záhrobnej existencii v jeho niekdajšej fyzickej podobe. Táto zásada, uplatňovaná dlhodobo v ľudovej eschatológii, nadobudla počas vrcholného stredoveku oficiálny kresťanský habitus. Podľa nej sa v deň posledného súdu naskytne príležitosť vstať z mŕtvych iba tomu, kto bol riadne pochovaný, koho hrob nebol druhotne znesvätený a preto nestratil nádej na božie odpustenie (Ariés 2000, 50, 65; Delumeau 1997, 163, 165, 234).

Vzhľadom na absentujúcu dostupnosť relevantných podkladov možno s istou dávkou pravdepodobnosti predpokladať, že do hrobov z okrajových úsekov nekropol mohli byť uložení jedinci zomrelí neprírodným spôsobom, za podozrivých a neobjasnených okolností. Do úvahy prichádza aj náhla alebo násilná smrť, utopenie, skonanie počas významných prelomových okamžikov života alebo v osamotení (Bednárik 1939, 86; Cibulová/Gašparíková 1995, 114; Hattenhauer 1998, 11). Vo väčšine uvedených prípadov nemohli byť v požadovanej miere vykonané všetky potrebné súčasti pohrebných obradov, čo mohlo zvýšiť podozrenie z následnej negatívnej pôsobnosti takýchto zomrelých.

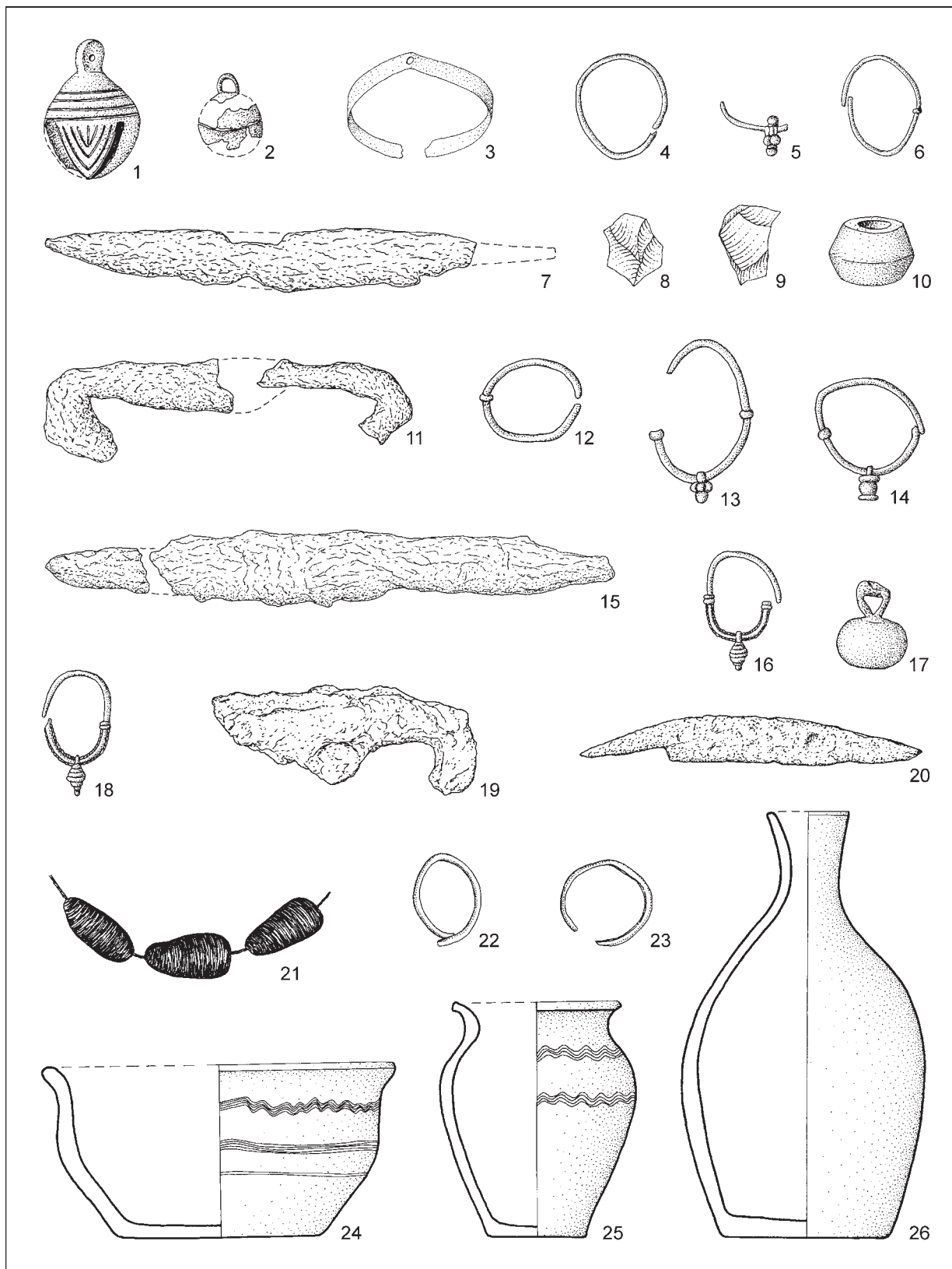
Početnosť evidovaných prípadov so zámerne porušeným telom vo veľkomoravskom nálezovom prostredí (7,4% prípadov) pritom ukazuje, že zátky tohto druhu neboli vykonávané masovejším spôsobom, ale skôr príležitostne. Najmä vtedy, ak sa

tradičné súčasti pohrebných obradov s množstvom ochranných a očistných prostriedkov ukázali ako málo účinné, resp. neboli s potrebnou istotou schopné ochrániť pozostalých pred hroziacim negatívnym vplyvom niektorých zomrelých. Názorové predstavy tohto druhu nie sú neobvyklé počas 9.-10. stor. Ide o obdobie pohansko-kresťanského synkretizmu. Počas neho dochádzalo k viacvrstvovej transformácii ťažiskových zložiek predkresťanského systému. S tým priamo súviselo objavenie sa viacerých rušivých elementov v nadstavbovej oblasti a ich deštruktívnej účinnosti vo sfére životných istôt (Hanuliak 2001, 114, 115).

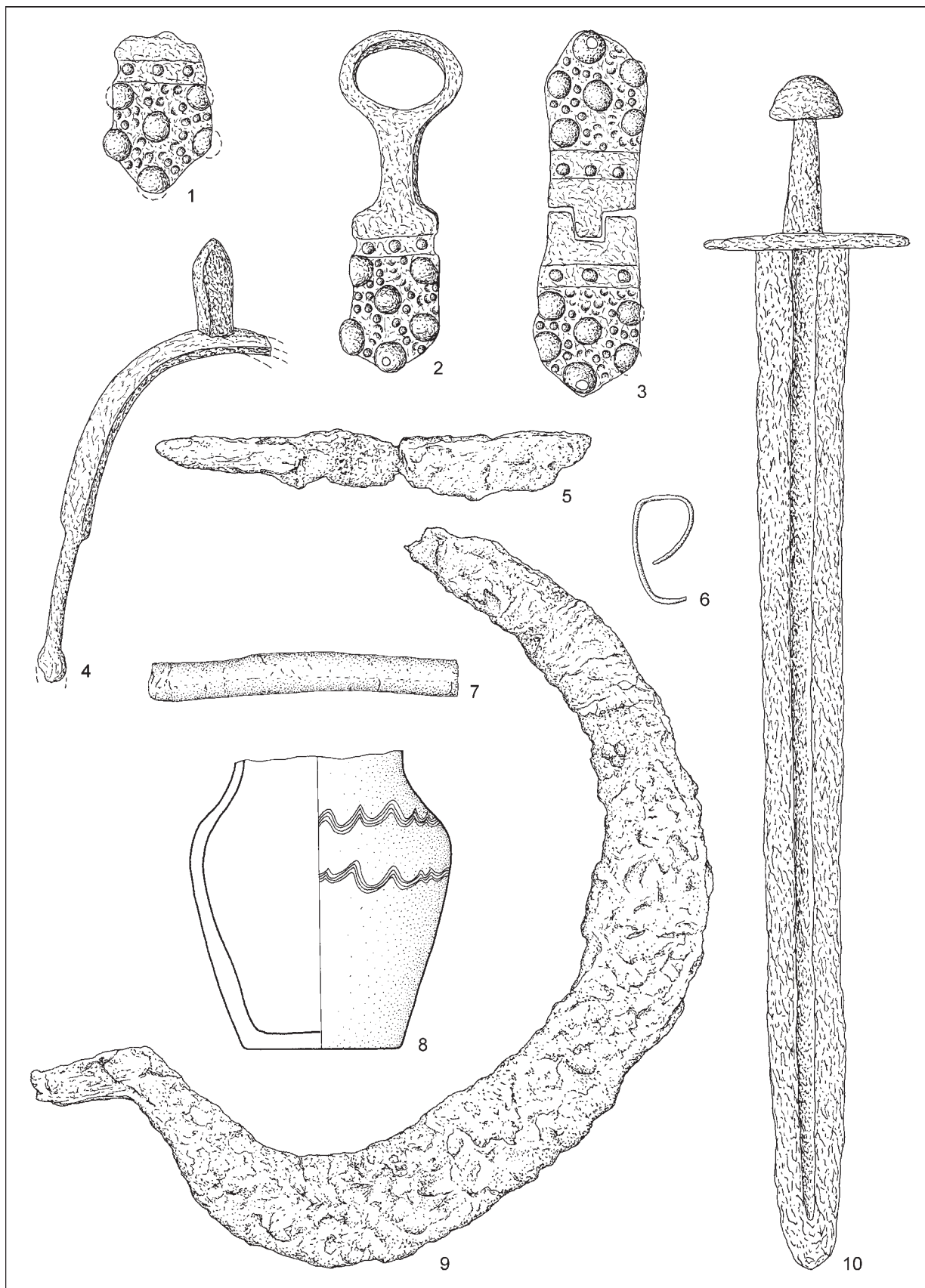
V pohrebiskovom prostredí zaznamenávame iba užšiu škálu indikátorov tejto kategórie. Ide najmä o tie, ktorých podstata bola pretransformovaná do archeologicky postrehnuteľnej hmotnej podoby. Ich spätosť s prebiehajúcimi premenami v nadstavbovej oblasti potvrdzuje vzostupné napredovanie s rastúcou frekvenciou výskytu. Neprehliadnuteľná je v tomto smere redukcia niekdajšej skladby pohrebného inventára, končiaca v rastúcom počte hrobov bez jeho prítomnosti. Niektoré zo zvyšných súčastí hrobovej výbavy zasa nadobúdajú symbolický význam. Indikátory vyššieho sociálneho statusu jedincov sa vytrácajú. Popri tom narastá početnosť exemplárov s ochranným poslaním a praktík s očistnou pôsobnosťou (Hanuliak/Rejholcová 1999, 91, 92). Do tejto kolekcie prejavov, zachytávajúcich navonok krízový stav v nadstavbovej oblasti, organicky zapadajú aj spracované prípady zámerného porušovania pochovaných. Narastajúce prejavy tohto druhu možno na základe drastickosti ich aplikácie označiť za najúčinnnejšiu formu ochranných prostriedkov. Je to tak zrejme preto, lebo ide o poslednú príležitosť, ktorú mohli pozostatí využiť vo svoj prospech a na ochranu kolektívnych istôt zo všetkých významnejších sfér života. Predostretý názor nepriamo podporuje aj situácia zaznamenaná v 15 hrobách z 11 lokalít spracúvaného súboru. V nich boli doložené praktiky z kategórie preventívnych protivampirických opatrení. Akiste z dôvodov nedostatkovosti ich účinkov boli telesné zvyšky týchto jedincov neskôr zámerne rozrušené aj posteriórnymi zásahmi.

Poznatky získané z analýz pracovného súboru vykreslili dosiaľ rámcovú charakteristiku o zámernej porušovaní telesných zvyškov pochovaných z veľkomoravských pohrebiskových lokalít.

Aj napriek tomu, že ide o dosiaľ najpočetnejší komplexne vyhodnotený súbor tohto druhu, neprinášajú záverečné výstupy analytického procesu nové podnety v riešení danej problematiky. Zdalo by sa preto, že tu naďalej zostáva viac otázok, ako zásadnejším spôsobom zodpovedaných skutoč-

Obr. 16. Výber predmetov pohrebného inventára. 1-6 - Pobeďim-Na laze (1 - hrob 84; 2-5 - hrob 90; 6 - hrob 104); 7, 24 - Stupava-Mást, hrob 5/49; 8, 9, 11-13, 15 - Trnovec nad Váhom-Horný Jatov (8, 9, 11, 15 - hrob 57; 12, 13 - hrob 360); 10, 14 - Tvrdšovce-Halomi domb (10 - hrob 23; 14 - hrob 21); 16-18 - Tvrdšovce-Kerekto, hrob 6; 19-23, 26 - Veľký Grob (19 - hrob 83; 20 - hrob 7; 21 - hrob 36; 22, 23 - hrob 9; 26 - hrob 63); 25 - Veľké Kostolany-Zákostolany, objekt 1/56. Rôzne mierky.

Obr. 17. Výber predmetov pohrebného inventára. 1-4, 10 - Závada, hrob 23; 5-9 - Veľký Grob (5, 9 - hrob 87; 6 - hrob 63; 7, 8 - hrob 92). Rôzne mierky.

ností. Sporné momenty sa objavujú predovšetkým v oblasti príčin, ktoré bezprostredne iniciovali vykonávanie sekundárnych zásahov do hrobov a sídliskových objektov. Ako sa však ukázalo, ich podstata sa nachádza mimo dosahu možností archeologickej pramennej bázy (*Smetánka* 2003, 80, 83). Nedostatkosť tohto druhu sčasti zmierňuje

v príspevku predostretá komplexnosť charakteristik výsledných prejavov predmetnej činnosti, zmapovaná počas vymedzeného chronologického úseku v geograficky uzavretom prostredí. Vďaka tejto skutočnosti možno interpretačnému výstupu z uvedených skutočností pripísať vyššiu objektivitu a širšiu prijateľnosť.

LITERATÚRA

- Ariés* 2000 - P. Ariés: Dějiny smrti. I. Praha 2000.
- Bednárik* 1939 - R. Bednárik: Príspevok k pohrebným zvykom slovenského ľudu. Národopis. Sbor. 1, 1939, 54-94.
- Botík* 2001 - J. Botík (Zost.): Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť. Bratislava 2001.
- Bylina* 1995 - S. Bylina: Problemy slowiańskiego świata zmarłych. Kategorie przestrzeni i czasu. Światowit 40, 1995, 9-25.
- Cibulová/Gašparíková* 1995 - T. Cibulová/V. Gašparíková: Revenanti. In: J. Botík/J. Slavkovský (Ed.): Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2. Bratislava 1995, 114-115.
- Čaplovič* 1954 - P. Čaplovič: Slovanské pohrebisko v Nitre pod Zoborom. Slov. Arch. 2, 1954, 5-50.
- Černý* 1995 - V. Černý: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu. Arch. Rozhledy 47, 1995, 301-313.
- Delumeau* 1997 - J. Delumeau: Strach na západě ve 14.-18. století. I. Praha 1997.
- Dostál* 1982 - B. Dostál: Drobná pohřebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi-Pohanska. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 27, 1982, 135-201.
- Frolíková-Kalishová* 2000 - D. Frolíková-Kalishová: Pokus o analýzu slovanského pohřebiště v Praze-Motole. Pam. Arch. 91, 2000, 201-249.
- Galuška* 2004 - L. Galuška: Velkomoravské hroby revenantů ze Starého Města. In: G. Fusek (Red.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004, 81-87.
- Geisler* 1992 - M. Geisler: Statistické zhodnocení mladohradištního pohřebiště z Holubic, okr. Vyškov. Pravěk (N. Ř.) 2, 1992, 259-370.
- Hanuliak* 1993 - M. Hanuliak: Vývojové tendencie pohrebného ritu na pohrebiskách 9.-12. storočia a ich hýbatele. In: E. Krekovič 1993, 43-47.
- Hanuliak* 1997 - M. Hanuliak: K problematike skeletov ľudských jedincov zo sídliskových objektov. Slov. Arch. 45, 1997, 157-182.
- Hanuliak* 1998 - M. Hanuliak: Vampirizmus na pohrebiskách z prelomu včasného a vrcholného stredoveku. Hieron 3, 1998, 102-105.
- Hanuliak* 2001 - M. Hanuliak: Pohansko-kresťanský synkretizmus a jeho prejavy na nekropolách z mladšieho úseku včasného stredoveku. Stud. Arch. Slovaca Mediaev. 3-4, 2001, 109-126.
- Hanuliak* 2002 - M. Hanuliak: Hroby a ich svedectvo k dejinám Nitry v 9.-12. storočí. In: R. Marsina (Ed.): Nitra v slovenských dejinách. Martin 2002, 113-124.
- Hanuliak* 2004a - M. Hanuliak: Charakter a význam hraníc v časopriestorovej dimenzii pohrebného ritu z mladšieho úseku včasného stredoveku. Arch. Hist. 29, 2004, 37-50.
- Hanuliak* 2004b - M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004.
- Hanuliak* 2005 - M. Hanuliak: Skizze der Struktur der großmährischen Gesellschaft auf Grund des Gräberfeldmaterials auf dem Gebiet der Slowakei. In: P. Kouřil (Hrsg.): Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Spisy AÚ AV ČR Brno 25. Brno 2005, 271-282.
- Hanuliak/Rejholcová* 1999 - M. Hanuliak/M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Vyhodnotenie. Bratislava 1999.
- Hattenhauer* 1998 - H. Hattenhauer: Europäische dějiny práva. Praha 1998.
- Horváthová* 1975 - E. Horváthová: Zvykoslovie a povera. In: Slovensko. Ľud 3/II. Bratislava 1975, 985-1030.
- Horváthová* 1993 - E. Horváthová: Predstavy o posmrtnom živote a korelácii s pohrebnými obradmi. In: E. Krekovič 1993, 60-67.
- Hrubý* 1955 - V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách. Praha 1955.
- Chochol* 1967 - J. Chochol: Kostrové pozůstatky vampyrů z Radomyšle. Arch. Rozhledy 19, 1967, 489-500.
- Chorváthová* 1993 - L. Chorváthová: Pohrebné hry, strázenie mŕtveho a vampirizmus v strednej Európe. In: E. Krekovič 1993, 76-87.
- Chorváthová* 2001 - L. Chorváthová: Slovenský ľudový pohrebný obrad v slovanskom kontexte. In: J. Botík 2001, 33-49.
- Jágerová* 2001 - M. Jágerová: Slovenský pohreb. In: J. Botík 2001, 13-31.
- Jakab* 1978 - J. Jakab: Antropologická analýza pohrebiska z 9.-10. storočia v Nitre pod Zoborom. Slov. Arch. 26, 1978, 127-148.
- Kavánová* 2003 - B. Kavanová: Mikulčice - pohřebiště v okolí 12. kostela. In: P. Kouřil 2003, 211-413.
- Kouřil* 2003 - P. Kouřil (Ed.): Mikulčice - pohřebiště u 6. a 12. kostela. Spisy AÚ AV ČR Brno 22. Brno 2003.
- Krekovič* 1993 - E. Krekovič (Zost.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava 1993.
- Krumphanzlová* 1961 - Z. Krumphanzlová: K otázce vampyrismu na slovanských pohřebištích. Pam. Arch. 51, 1961, 544-548.
- Krumphanzlová* 1964 - Z. Krumphanzlová: Zvláštnosti ritu na slovanských pohřebištích v Čechách. Vznik a Počátky Slovanů 5, 1964, 177-212.
- Le Goff/Smitt* 1999 - J. Le Goff/J.-C. Smitt: Encyklopedie středověku. Praha 1999.
- Ludikovský/Snášil* 1974 - K. Ludikovský/R. Snášil: Mladohradištní pohřebiště ve Velkých Hostěrádkách. Praha 1974.

- Marešová 1983 - K. Marešová: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích. Brno 1983.
- Marjanović-Vujović 1984 - G. Marjanović-Vujović: Trnjane. Srpska nekropola (kraj XI-početak XII veka). Beograd 1984.
- Mjartan 1953 - J. Mjartan: Vampírske poverý v Zemplíne. Slov. Národopis 1, 1953, 107-134.
- Mosziński 1934 - K. Mosziński: Kultura ludowa Slowian. Kraków 1934.
- Navrátilová 1993 - A. Navrátilová: K některým kultovním a sociálním aspektům pohřebního obřadu v české a slovanské lidové tradici. In: E. Krekovič 1993, 69-75.
- Niederle 1916 - L. Niederle: Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů. II/1. Praha 1916.
- Niederle 1953 - L. Niederle: Rukověť slovanských starožitností. I/2. Praha 1953.
- Pawlik 2002 - J. J. Pawlik: Sposoby obchodzenia sie z ciałem zmarłego z perspektywy antropologii kultury. In: Popiół i kość. Funeralia lednickie 4. Sobótka - Wrocław 2002, 29-40.
- Pollex 2000 - A. Pollex: Betrachtungen zu jungslawischen Mehrfachbestattungen. Ethnogr.-Arch. Zeitschr. 41, 2000, 407-422.
- Profantová 2003 - N. Profantová: Mikulčice - pohřebiště u 6. kostela. Pokus o chronologické a sociální zhodnocení. In: P. Kouřil 2003, 7-209.
- Sládek/Kavánová 2003 - V. Sládek/B. Kavánová: Statistické hodnocení tafonomických, osteoarcheologických a antropologických parametrů pohřebiště u 12. kostela. In: P. Kouřil 2003, 435-459.
- Sláma 1990 - J. Sláma: Slovanské pohřebiště. In: M. Buchvaldek/J. Zeman (Ed.): Ločenice. Z archeologických výzkumů na katastru obce. Praehist. 16, 1990, 103-133.
- Slupecki 2002 - L. P. Slupecki: Pohanské náboženství západních Slovanů. In: Střed Evropy okolo roku 1000. Historické, umeleckohistorické a archeologické štúdie a katalóg k výstave. Praha 2002, 87-92.
- Smetánka 2003 - Z. Smetánka: Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku. Praha 2003.
- Staššíková-Štukovská 1993 - D. Staššíková-Štukovská: Neue Erkenntnisse zur Dekomposition menschlicher Skelette am Beispiel des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Borovce, Slowakei. Praehist. Zeitschr. 68, 1993, 242-256.
- Thurzo 1969 - M. Thurzo: Antropologický rozbor kostrového pohrebiska Lupka pri Nitre. Zbor. SNM. Prír. Vedy 15, 1969, 77-152.
- Thurzo 1972 - M. Thurzo: Antropologický rozbor slovanského pohrebiska v Pobedime. Zbor. SNM. Prír. Vedy 18, 1972, 93-152.
- Točík 1970 - A. Točík: Pohrebný rítus na včasnostredovekých pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove. Slov. Arch. 18, 1970, 29-55.
- Točík 1993 - A. Točík: Pohrebisko z doby avarskej ríše v Šali I-Veči. Štúd. Zvesti AÚ SAV 29, 1993, 87-172.
- Váňa 1954 - Z. Váňa: Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.-XII. století. Slov. Arch. 2, 1954, 51-104.
- Vašica 1996 - J. Vašica: Literární památky epochy velkomoravské. Praha 1996.
- Vendtová/Rejholec 1963 - V. Vendtová/E. Rejholec: Slovanské pohrebisko v Ipeřském Sokolci. Slov. Arch. 11, 1963, 237-246.
- Vondráková/Hanuliak 2005 - M. Vondráková/M. Hanuliak: Prínos antropologického výskumu k interpretácii výnimčných zložiek pohrebného rítu na príklade pohrebiska v Bučanoch. In: V. Hošek/R. Nekuda/M. Ruttikay (Ed.): Ve službách archeologie 5. Brno 2005, 467-479.
- Wawrzeniuk 2002 - J. Wawrzeniuk: Grób i jego wartości poznawcze. In: Popiół i kość. Funeralia Lednickie 4. Sobótka - Wrocław 2002, 75-82.
- Wienecke 1940 - E. Wienecke: Untersuchungen zur Religion der Westslawen. Leipzig 1940.
- Wollman 1926 - F. Wollman: Vampírske pověsti v oblasti středoevropské. Národopis. Věstník 18, 1926, 149-151.
- Zábojník 2004 - J. Zábojník: Slovensko a avarský kaganát. Bratislava 2004.
- Zíbrt 1995 - Z. Zíbrt: Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Praha 1995.

Zerstörung von Körperresten der Verstorbenen im großmährischen Milieu aus dem Gebiet der Slowakei

Milan Hanuliak

ZUSAMMENFASSUNG

Auf großmährischen Lokalitäten sind die Fälle der zerstörten Körperreste der Toten nicht ungewöhnlich. Dabei ist ihr Skelettmaterial oft zerbrochen oder von der anatomischen Lage verschoben oder irgendwelche Knochen in Grabgrube fehlen. Die Erklärung von Ursachen solcher Anomalien ist nicht einfach. Erfolg bei der Bewältigung dieser Aufgabe ist nämlich davon abhängig, ob es möglich wäre, bei der Abdeckung der Fundsituationen die relevanten Indizien zu erfassen und auf welche Weise die betreffenden Informationen in den

Dokumentationsmaterialien eingetragen wurden. Die archäologischen Quellen der beiden Kategorien sind doch von dieser Ansicht nicht zahlreich und nur wenig konkret. Wegen angegebenen Ursachen wurden die Anomalien in der Lage des Skelettmaterials vorbehaltlos in den Zusammenhang mit einer zufälligen Tätigkeit oder mit den absichtlichen Aktivitäten gegeben.

Die Entstehung von Anomalien in der Lage des Skelettmaterials kann man in erster Reihe mit der rezenten Erdmasseförderung, Bautätigkeit und Ackerboden-

kultivation vereinigen. Eine nicht große Verschiebung von irgendwelchen Knochen wurde intuitiv auch mit Tätigkeit von Nagetieren oder Wurzelnetzen des Vegetationsbestands verbunden. Zu den Anomalien dieser Art ist doch auch während der frühmittelalterlichen Zeit gekommen. Dazu konnte z. B. die Dekomposition von Körperresten der Toten oder der Bodenrutschdruck nach einer Verzeherung der Holzkonstruktion hinzufügen. Irgendwelche Knochen wurden in den Gräbern mit dem Vorkommen der Holzmasse und der anderen organischen Materialien verzehrt. Bei den Kinderindividuen wurde dieser Prozess mit der niedrigen Ossifikationsstufe ihres Skelettmaterials erleichtert. Die zufällige Knochenverschiebung konnte auch in den Doppelgräbern bei späterer Beisetzung des Toten in die ältere Grabgrube eintreten.

Die Zerstörung von Körperresten der Toten auf den großmährischen Gräberfeldern kann man auch mit der absichtlichen Tätigkeit, gelegentlich vollbrachte von den Angehörigen zeitgenössischer Population verbinden. Die Grundinformationen darüber werden vom Materialkomplex gebildet aus den Vertretern der bearbeiteten Kategorie geboten. Er besteht aus 253 Gräbern und Siedlungsobjekten situieren auf 61 Lokalitäten der vier verschiedenen Typen (ein einzelnstehender Grab, ein Grab aus dem Siedlungsareal, ein Siedlungsobjekt mit dem Körper eines Individuums und ein Gräberfeld). Die bearbeiteten Fälle stellen im großmährischen Fundraum den Teil im Werte von 7,4% vor. Die angeführten Fundorte sind nicht in irgendeinem Region konzentriert, sondern ungleichmäßig in den Gebieten mit verschiedener Dichte der bekannten Lokalitäten zerstreut (Abb. 1). Eine Ausnahme ist nur die Nitra Siedlungsagglomeration, weil wir in diesem Raum auch die höchste Konzentration von zeitgenössischen Gräberfeldern in Evidenz führen. Auf der ausgearbeiteten Karteunterlage wurden nicht alle Gräberfeldlokalitäten aus dem Arbeitskomplex, sondern nur die Anlagen mit ihrem Vorkommen eingebracht (Abb. 1). Im Rahmen von sieben von ihnen wurden mehrere Typen der Gräberfeldlokalitäten untersucht.

Zur grundlegenden Charakteristik der absichtlich zerstörten Körper der Toten gehört, dass diese Tätigkeit vorzugsweise nicht nur an die obere Rumpfhälfte, sondern auch an den ganzen Körper der Toten gezielt wurde. Seltener ging es um den Kopf mit der oberen Hälfte des Rumpfs, nur um den Kopf, nur um die untere Rumpfhälfte (Abb. 2). Die Eingriffe der bearbeiteten Kategorie führen wir in Evidenz bei den Individuen vom verschiedenen Geschlecht und Alter, die in vier Grundkategorien geteilt wurden (Abb. 3). Nach einer Rektifikation dieser Werte erweist es sich, dass die Intensität der bearbeiteten Zerstörung fortlaufend mit dem zunehmenden Alter der Individuen anwachsen wird. Die analogische Entwicklungslinie kann man auch im Fall der chronologischen Kennziffern verzeichnen (Abb. 4). Die weiteren Analysen der Zerstörung der Toten haben gezeigt, dass die bewerteten Zeiger auf den einzelnen Fundorten verschieden sind. Es bedeutet, dass jede der zeitgenössischen Kommunität vorzugsweise an die absichtliche Zerstörung irgendwelcher Teile der körperlichen Reste bei den Verstorbenen von verschiedenem Geschlecht und Alter und in solchem chronologischen Zeitabschnitt herantreten würde, wenn

sich für angeführte Tätigkeit die bestimmten Gründe vorgefunden haben.

Für eine der möglichen Ursachen zeitgenössischer und absichtlich ausgeführter Grabungen wird in der Fachliteratur das Bestreben nach Entfremdung der wertvolleren Exemplare vom Grabinventar gehalten. Die Anschauungen dieser Art kann man ohne Berücksichtigung der erreichbaren Informationen nicht eindeutig annehmen oder ablehnen. Doch ihre Qualität entspricht unseren Ansprüchen nicht. Zur Verfügung stehen nur die indirekten Indizien, von den die Raubgrabung mit größerer oder kleinerer Überzeugungskraft bezweifelt wird. In ihre Kollektion gehört auch die Wirklichkeit, dass unter den Fällen mit dem häufigst zerstörten oberen Körperteil sind die Männer nur um 1,2% bis 3,4% Fälle seltener als die Individuen des Gegengeschlechts vertreten. Im angeführten Körperteil wurden bei Frauen vor allem die Schmucksachen, sondern bei den Männern nur selten gefunden. Eine analogische Verschiedenheit wird auch bei der zerstörten unteren Rumpfhälfte gehalten, wenn auch an diese Stellen im höheren Maß die Militaria, kennzeichnend für die Männer, beigelegt wurden (Abb. 5). Überraschend ist es auch, dass die Schmuckfunde in den 65-69 % Fällen beim Kopf und Rumpf trotzdem gefunden wurden, dass es um die absichtlich zerstörten Stellen ging. Zur Bezweiflung der gezielten Gräberräuberei steht auch die Erkenntnis über die wachsende Intensität der Zerstörung von Körperresten im jüngeren Zeitabschnitt der großmährischen Zeit und in der nachgroßmährischen Zeit bei, wenn die Funde aus den Gräbern geringer werden und die Anzahl der Gräber ohne jedwede ihre Anwesenheit anwachsen wird. Auch alleine Gräberräuberei wurde den zeitgenössischen Grundsätzen des Bestattungsritus widersprechen, weil die zum Toten beigelegte Gegenstände in den unreinen Zustand gebracht wurden. Unzulässig war auch die Beraubung des Toten, der ein integraler Bestandteil der zugehörigen Kommunität zu sein nicht aufgehört hat. Ein Gräberfeldareal stellte so auch im Leben der frühmittelalterlichen Kommunitäten die geheiligte Stätte schützende den stillen Ruhestand der Verstorbenen vor. Ohne Furcht vom schwerwiegenden Bruch der damaligen Ritualsprinzipien konnte zur Zerstörung der Körper erst dann kommen, wenn sich durch diesen Weg die schwerwiegenden Tatsachen, die die Lebenssicherheit der Kommunität bedrohten, beseitigen sollten.

Mit der Vorzerstörung der gewissen Körperteile wird die Zufälligkeit bei ihrer Auswahl ausgeschlossen. Im Gegenfall würde nicht das Kopfgebiet mit gefürchteten Sinnenorganen bevorzugt (Abb. 6: 1, 2, 5). Im Brustkorb, bzw. in der ganzen oberen Rumpfhälfte befinden sich wieder die bedeutendsten Lebensorgane (Abb. 6: 3, 4; 7: 2-4, 6). Die Beschädigung der unteren Rumpfhälfte mit den Gliedmaßen kann vielleicht mit dem Bestreben nach Entfunktionsierung der Bewegungsorgane, die notwendig zum Besuchen der Hinterbliebenen waren, vereinbart sein (Abb. 8: 1-3). Ein ähnlicher Resultateffekt konnte auch damals erreicht werden, wenn die einzelnen Körper- oder Gliedmaßeile abgetrennt oder verschoben wurden (Abb. 7: 1, 5). Bei einer kompletten Körperzerstörung ist es nötig die vollkommene Form der ausgewerteten Aktivitäten mit einem offenkundigen Liquidationsinhalt zu bedenken (Abb. 9: 1-3). Bei ihrer Vollziehung wurden

nicht nur die bedeutenden Organe des Toten, sondern auch die alleine Wesenheit seiner physischen Existenz vernichtet.

Die Ursachen der Zerstörung von Körperresten der Toten der bearbeiteten Kategorie sind nicht genügend bekannt. Die archäologischen Quellen bieten zu ihrer Erklärung nur die indirekten Indizien. Doch ist es wesentlich, dass die Individuen mit beschädigtem Körper auf keine grundsätzlichere Weise von den anderen Verstorbenen weder mit der Grabgrubenform noch auf dem Grund des Besitztums oder des Sozialstatus unterschieden werden. Die absichtlich beschädigten Gräber werden ohne bemerkbaren System ungleichmäßig unter anderen Gräbern des gehörigen Gräberfelds zerstreut (Abb. 10-12). Auf dem Skelettmaterial wurden keine Anomalien vom Ausnahmecharakter festgestellt und so zahlreich vertreten, dass man die Individuen für außergewöhnlich halten könnte. Auch deswegen wurden bei ihrer Bestattung die traditionellen Trauerzeremonien vollbracht und auch nach dem Besitzstatus wurden sie auf den Weg ins Jenseits gebührend ausgestattet.

Das Grabinventar wurde bei 60,9% Fällen in ihren Gräbern belegt. Außer den Gegenständen vom ökonomischen mittelmäßigen und untermittelmäßigen Wert figurierten in seiner Zusammenstellung auch die Rasiermesser, Sichel, Eimer und Militaria mit ihren Funktionsbestandteilen. Unter den Schmucken und Kleidungsbestandteilen sind nicht selten weder die Wertexemplare mit anspruchsvollen Techniken aus teuren Materialien hergestellt, noch ihre Kollektionen mit höherer Stückzahl in einem Komplex. An der anderen Seite kann man nicht beachten, dass in analysierter Struktur des Grabinventars vor allem die Exemplare bezeichnend für den mittelmäßigen und untermittelmäßigen Sozialstatus dominieren (Abb. 13-17). Diese Tatsache ist nicht überraschend, weil aus den evidierten 61 Lokalitäten mehr als der 86% Repräsentanten zu den Bewohnern der Dorfsiedlungen vom Agrartypus gehört haben.

Die nahesten Analogien zur absichtlichen Grabzerstörung vom bearbeitenden Komplex stammen aus ethnologischen Quellen. Darin wurden diese Toten wie die Vampire bezeichnet, die ihre Fähigkeiten zum Schaden den Hinterbliebenen missbrauchen konnten. Für besonders schwerwiegend wurde die drohende Gefahr bei der Gesundheitsbeschädigung, erfolgreicher Wirtschaftstätigkeit und weiteren bedeutungsvollen Lebenssphären gehalten. Zur Verhinderung der erwarteten Negativfolgen wurde eine Skala von magischen Mitteln und mechanischen Praktiken verwendet. In ihre Kollektion gehört auch die absichtliche posterior vollführte Grabszerstörung, d. h. in gewisser Zeit nach Grabbeisetzung des Toten. Der Verdacht wegen der möglichen Schädlichkeit solchen Toten

musste später dargestellt werden. Offensichtlich damals, wenn in irgendwelchen bedeutenden Lebenssphären eine Reihe von unerklärbaren verdächtigen Umständen des Negativinhalts herausgestellt wurde. Den angeführten Toten, d. h. Revenanten wurde die Fähigkeit den Grab zu verlassen zugeschrieben. Die Gründe dazu konnten individuell sein. Diese sind aus den Mängeln, zu den es während der Bestattungszereemonien kommen konnte, entsprungen. In ihre Kollektion kann man z. B. auch die nicht genügenden Kummeräußerungen gegenüber dem Toten, seine nicht entsprechende Kleider- und Gegenstandsausrüstung einreihen. Doch es konnte auch die fehlende gerechte Abgeschlossenheit vom Besitz sein oder die Versprechen und Verpflichtungen, zu denen man aus Gründen des vorzeitigen Todes nicht kommen konnte.

Die Randlage der vorsätzlich zerstörten Gräber im Rahmen irgendwelcher Gräberfelder überzeugt andeutungsweise von möglichen negativen Tatsachen der Individuen schon in der Sterbezeit (Abb. 10-12).

In Betracht kommt der Tod unter verdächtigen und unerklärbaren Umständen, ein jäher oder gewaltsamer Tod, ein Ertrinkungstod, das Ableben um bedeutende Lebenswende oder in Vereinsamung. In der Mehrheit der angeführten Fälle konnten nicht im verlangten Maß alle notwendigen Bestandteile von Bestattungsbräuchen getan sein, was den Verdacht von negativen Wirkung dieser Toten erhöhen konnte.

Die Menge von evidierten Fällen mit dem absichtlich zerstörten Körper im großmährischen Fundraum (7,4% Fälle) zeigt dabei, dass die Eingriffe dieser Art auf keine Massenweise, sondern nur gelegentlich vollgebracht wurden. Vor allem damals, wenn sich die traditionellen Bestandteile des Bestattungsritus mit einer Menge der Schutz- und Reinmittel wie wenig tatkräftig gezeigt haben, bzw. sie waren nicht zu notwendiger Sicherheit der Hinterbliebenen vor dem bedrohlichen Einfluss irgendwelcher Toten fähig. Die Meinungsvorstellungen dieser Art sind während des 9. bis die Hälfte des 10. Jahrhunderts gewöhnlich. Es geht um die Zeit des heidnisch-christlichen Synkretismus. In dieser Zeit ist zur mehrschichtlichen Transformation der Schwerpunktkomponente des vorchristlichen Systems gekommen. Damit war direkt im Zusammenhang das Erscheinen von mehreren Störungselementen im Überbaugebiet und ihrer destruktiven Wirkung in Sphäre der Lebenssicherheit und es war nötig sie auf solche drastische Weise zu beseitigen. Es ist so wahrscheinlich darum, weil es um die letzte Angelegenheit geht, welche die Hinterbliebene zu ihrem Gunsten und zur Schutz der kollektiven Sicherheit von allen bedeutenden Sphären des Lebens ausnützen konnten.

Abb. 1. Lokalitäten mit absichtlich zerstörtem Körper der Individuen in der Slowakei (nach *Hanuliak 2004b*, 255-280). 1 - Bajč-Medzi kanálmi; 2 - Biňa-Strojový park; 3 - Bojničky-Cintorínske pole; 4 - Bratislava-Devín-Burgareal-NW Teil; 5 - Bratislava-Devín-Staré vinohrady; 6 - Bratislava-Devín-Za kostolom; 7 - Bratislava-Karľova Ves-Botanická záhrada; 8 - Bučany-Vinohrady; 9 - Čífer-Pác-Drahy; 10 - Čakajovce-Kostolné; 11 - Galanta-Za majerom; 12 - Ipeľský Sokolec-Staré

pieskovisko; 13 - Kopčany-Hrúdy I; 14 - Kopčany-Hrúdy II; 15 - Kopčany-Hrúdy III; 16 - Lipová-Ondrochov-Tallószer; 17 - Michal nad Žitavou-Domovina; 18 - Mužla-Čenkov-Orechový sad; 19 - Mužla-Čenkov-Vilmakert; 20 - Nitra-Dolné Krškany-Dvor OSP; 21 - Nitra-Dolné Krškany-Závod Mier; 22 - Nitra-Horné Krškany-Mäsokombinát; 23 - Nitra-Chrenová III-nördlich vom Mačací zámok; 24 - Nitra-Staré Mesto-Farská ul. 14; 25 - Nitra-Staré Mesto-Burgareal-Morový stĺp;

26 - Nitra-Staré Mesto-Piaristická ul. 6; 27 - Nitra-Zobor-Dolnozoborská cesta; 28 - Nitra-Zobor-Lupka; 29 - Nitrianska Streda-Patriková; 30 - Pobedim-Hradištia; 31 - Pobedim-Na laze; 32 - Stupava-Mást-Grundstück von J. Máder; 33 - Svätý Peter-Kisrét; 34 - Šaľa-Veča-Hidas; 35 - Šaľa-Veča-Pieskovisko; 36 - Trnovec nad Váhom-Horný Jatov-Remízka; 37 - Tvrdošovce-Halomi domb; 38 - Tvrdošovce-Kerektó; 39 - Veľký Cetín-Jakubské B; 40 - Veľké Kostoľany-Zákostoľany-Staré hliníky; 41 - Veľký Grob-Za potoky; 42 - Veľký Kýr-Násypový sek; 43 - Závada-Chríby; 44 - Žlkovce-Za humnami.

Abb. 2. Vorkommen der angeführten Kategorien mit absichtlich zerstörten Körperteilen. 1 - zerstörter Kopf; 2 - zerstörter Kopf mit oberer Rumpfhälfte; 3 - zerstörte obere Rumpfhälfte; 4 - zerstörte untere Rumpfhälfte; 5 - zerstörter ganzer Körper.

Abb. 3. Vertretung des absichtlich zerstörten Körpers bei Individuen verschiedenen Geschlechts und Alters. 1 - Kinder; 2 - unerwachsene Individuen; 3 - Männer; 4 - Frauen.

Abb. 4. Vorkommen der Individuen mit absichtlich zerstörtem Körper im Verlauf der Bestattung. 1 - älterer Zeitabschnitt der großmährischen Zeit; 2 - jüngere Zeitabschnitt der großmährischen Zeit; 3 - nachgroßmährische Zeit.

Abb. 5. Das Vorkommen der Kategorien mit den absichtlich zerstörten Körperteilen bei den Individuen von verschiedenem Geschlecht und Alter. 1 - zerstörte Kopf; 2 - zerstörte Kopf mit oberen Rumpfhälfte; 3 - zerstörte obere Rumpfhälfte; 4 - zerstörte untere Rumpfhälfte; 5 - zerstörte ganze Körper. Legende: a - Kinder; b - Männer; c - Frauen.

Abb. 6. Individuen in den absichtlich zerstörten Gräbern. 1 - Biňa, Grab 5/62; 2 - Bučany, Grab 64; 3 - Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Grab 360; 4 - Mužla-Čenkov-Orechový sad, Grab 43/89; 5 - Galanta, Grab 3/82.

Abb. 7. Individuen in den absichtlich zerstörten Gräbern. 1 - Bučany, Grab 77; 2 - Čakajovce, Grab 430; 3 - Nitra-Zobor-Lupka, Grab 34; 4 - Mužla-Čenkov-Vilmakert, Grab 7; 5 - Bučany, Grab 30; 6 - Čakajovce, Grab 320.

Abb. 8. Individuen in den absichtlich zerstörten Gräbern. 1 - Čakajovce, Grab 267; 2 - Mužla-Čenkov-Vilmakert, Grab 11; 3 - Šaľa-Veča-Pieskovisko, Grab 10.

Abb. 9. Individuen in den absichtlich zerstörten Gräbern und im Siedlungsobjekt. 1 - Mužla-Čenkov-Orechový sad, Grab 36/89; 2 - Mužla-Čenkov-Vilmakert, Objekt 726; 3 - Čakajovce, Grab 191.

Abb. 10. Bučany. Ein Plan des Gräberfeldes mit bezeichneten Gräbern mit absichtlich zerstörtem Körper.

Abb. 11. Nitra-Zobor-Dolnozoborská cesta. Ein Plan des Gräberfeldes mit bezeichneten Gräbern mit absichtlich zerstörtem Körper.

Abb. 12. Nitra-Zobor-Lupka. Ein Plan des Gräberfeldes mit bezeichneten Gräbern mit absichtlich zerstörtem Körper.

Abb. 13. Auswahl der Gegenstände des Grabinventars. 1, 2 - Bojničky, hrob 3; 3, 5, 9, 16 - Mužla-Čenkov-Vilmakert (3, 16 - Grab 3; 5 - Grab 7; 9 - Grab 9); 4, 6 - Bratislava-Devín-Staré vinohrady, Grab 19; 7, 10, 12 - Ipeľský Sokolec (7, 12 - Grab 6; 10 - Grab 9); 8, 14 - Bratislava-Devín-Za kostolom, Grab 74; 11, 15, 19 - Čakajovce, Grab 191; 13, 17, 18, 21 - Mužla-Čenkov-Orechový sad (13 - Grab 36a; 17, 18 - Grab 34; 21 - Grab 32); 20 - Michal nad Žitavou, Grab 11. Verschiedene Maßstäbe.

Abb. 14. Auswahl der Gegenstände des Grabinventars. 1-4, 7, 9, 15, 16, 18, 19 - Nitra-Zobor-Lupka (1 - Grab 20; 2, 3, 16, 19 - Grab 4; 4 - Grab 17; 7 - Grab 15; 9 - Grab 52; 15, 18 - Grab 51); 5, 13, 14, 17 - Mužla-Čenkov-Vilmakert (5, 13, 17 - Grab 11; 14 - Grab 13); 6, 8, 10, 12 - Nitra-Staré Mesto- Burgareal-Morový stlp, Grab 1/94; 11 - Nitra-Zobor-Dolnozoborská cesta, Grab 9. Verschiedene Maßstäbe.

Abb. 15. Auswahl der Gegenstände des Grabinventars. 1-10, 12-18, 20, 21, 23 - Pobedim-Na laze (1, 2 - Grab 6/61; 3, 10, 14 - Grab 48; 4 - Grab 5; 5, 13 - Grab 59; 6 - Grab 9/61; 7 - Grab 22; 8 - Grab 34; 9 - Grab 4/71; 12 - Grab 19; 15-17 - Grab 94; 18 - Grab 18/61; 20, 21 - Grab 75; 23 - Grab 115); 11, 19, 22, 24 - Nitra-Zobor-Lupka (11 - Grab 51; 19 - Grab 20; 22 - Grab 15; 24 - Grab 17). Verschiedene Maßstäbe.

Abb. 16. Auswahl der Gegenstände des Grabinventars. 1-6 - Pobedim-Na laze (1 - Grab 84; 2-5 - Grab 90; 6 - Grab 104); 7, 24 - Stupava-Mást, Grab 5/49; 8, 9, 11-13, 15 - Trnovec nad Váhom-Horný Jatov (8, 9, 11, 15 - Grab 57; 12, 13 - Grab 360); 10, 14 - Tvrdošovce-Halomi domb (10 - Grab 23; 14 - Grab 21); 16-18 - Tvrdošovce-Kerektó, Grab 6; 19-23, 26 - Veľký Grob (19 - Grab 83; 20 - Grab 7; 21 - Grab 36; 22, 23 - Grab 9; 26 - Grab 63); 25 - Veľké Kostoľany-Zákostoľany, Objekt 1/56. Verschiedene Maßstäbe.

Abb. 17. Auswahl der Gegenstände des Grabinventars. 1-4, 10 - Závada, Grab 23; 5-9 - Veľký Grob (5, 9 - Grab 87; 6 - Grab 63; 7, 8 - Grab 92). Verschiedene Maßstäbe.

Rukopis prijatý 12. 1. 2006

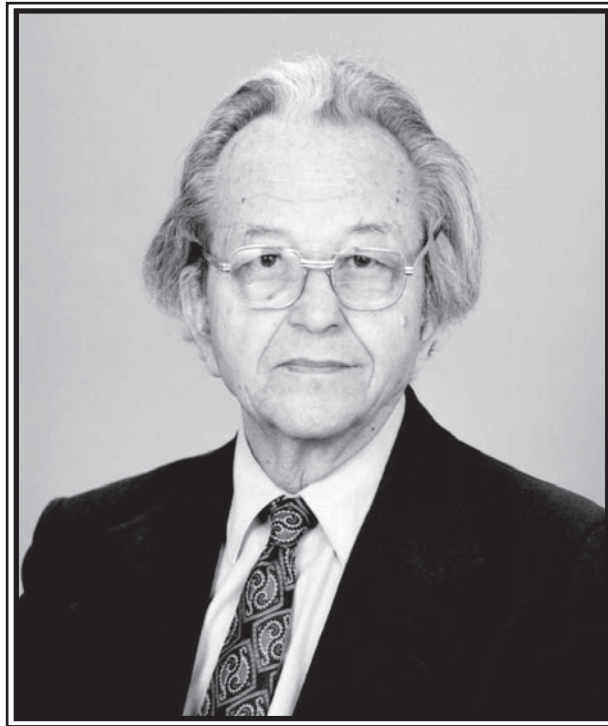
Anglický preklad Ludmila Vaňková
Nemecký preklad Viera Ondrušková

PhDr. Milan Hanuliak, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
milan.hanuliak@savba.sk

IN MEMORIAM

PhDr. Juraj Bárta, CSc.

(* 1923 - † 2005)

Dňa 2. 10. 2005 odišiel z našich radov predstaviteľ prvej generácie profesionálnych slovenských archeológov, ktorý sa špecializoval na výskum staršej a strednej doby kamennej. Juraj Bárta sa narodil 13. 4. 1923 v Ružomberku. Vojnové udalosti prerušili jeho študijné plány a počas Slovenského štátu ho osud zavial ako výpomocného učiteľa na východné Slovensko. Tam sa zapojil aj do SNP, ktoré ho tak silne ovplyvnilo, že pamiatky naň hľadal v jaskyniach po celý život.

Štúdium archeológie ukončil v roku 1951 a hneď začal pracovať v Štátnom archeologickom ústave v Martine-Bystrici. Po začlenení tohto archeologického pracoviska k ústavom Slovenskej akadémie vied a zmene jeho sídla do Nitry v roku 1953 prešiel na toto pracovisko aj Juraj Bárta. V Archeologickom ústave SAV v Nitre, kde bol 12 rokov na čele bývalého prehistorického oddelenia, pracoval až do odchodu do dôchodku.

Profesionálne začiatky Juraja Bárta neboli ľahké. Pretrvávajúca skepsa k možnému staro- a stredo-

paleolitickému osídleniu Slovenska mu v ničom neľahčovala prácu. Cestu mu však trochu pripravila činnosť jeho predchodcu Františka Proška, na ktorú Juraj Bárta úspešne nadviazal. Zároveň však zostala pred ním veľká výzva - objaviť také množstvo paleolitických pamiatok, aby žiadne pochybnosti o tom, že Slovensko bolo v paleolite dôležitým článkom európskeho vývoja, už naďalej nebolo možné uplatňovať.

Ponúknutú šancu Juraj Bárta naplno využil. Systematickými výskumami aj nálezmi od zberateľov zhromaždil obsiahly materiál z nových lokalít a zaplnil tak dovtedy takmer výlučne biele miesta na mape paleolitického osídlenia Slovenska. Vďaka prieskumom a výskumom Juraja Bárta sa skromný počet paleolitických lokalít rozmnožil o desiatky nových a kontúry paleolitického Slovenska dosiahli nový obraz. Stal sa uznávaným odborníkom na staršiu a strednú dobu kamennú doma i v zahraničí. Bol organizátorom i účastníkom mnohých odborných seminárov, konferencií a kongresov nielen na Slo-

vensku, ale aj v zahraničí. Jeho odborné práce mali kladnú odozvu vo vedeckých kruhoch, o čom svedčia aj vyžiadané príspevky pre zahraničné vedecké časopisy (prehľad publikačnej činnosti J. Bárta je publikovaný v časopise *Slovenská archeológia* 46, 1998, 358-366). Jeho vedecké práce mali na svoju dobu neobvykle vysokú úroveň a patria k základnému fondu poznatkov o paleolite a mezolite aj pre nasledujúce generácie. Vďaka spolupráci s tímom prírodovedcov sa mu darilo (okrem typologického a kultúrneho zhodnotenia kamennej industrie) vytvárať plastický obraz vyvíjajúcej sa paleolitickéj spoločnosti na pozadí meniacich sa prírodných podmienok.

Väčšinu výskumov viedol na západnom a strednom Slovensku, samozrejme, okrem jaskýň, ktoré skúmal (a žiarlivo strážil) na celom území Slovenska. Už vo svojej dizertačnej práci, ktorú obhájil v roku 1952, sa venoval problematike pravekého osídlenia jaskýň a pokračoval v nej počas celého života, čím si získal renomé zakladateľa modernej slovenskej speleoarcheológie. Do jaskýň ho viedla hlavne snaha overiť ich vhodnosť pre osídlenie ľuďmi. Ako sám raz napísal, boli to „romantické predstavy o jaskyniach ako najstarších ľudských sídliskách“. Nakoniec im obetoval asi najväčšiu časť svojho profesionálneho úsilia. V jaskyniach odkryl a zdokumentoval nielen paleolitické osídlenie (Čertova pec pri Radošine, Veľká jasovská jaskyňa, Veľká ružínska jaskyňa), ale aj osídlenie mladšie, predovšetkým z neolitu (jaskyne Domica, Čertova a Ardovská), z eneolitu (jaskyňa Mažarná), z konca doby bronzovej až halštatskej (jaskyňa Silická ľadnica, Kostrová jaskyňa pri Zádieli), z doby rímskej (Netopierska jaskyňa) a zo stredoveku (jaskyňa Čertova džura pri Spišských Tomášovciach).

Niektoré z jaskýň s paleolitickými pamiatkami boli výnimočné. Jaskyňa Čertova pec pri Radošine (výskum v rokoch 1958-1960), priniesla na slovenské pomery nebyvalú superpozíciu troch paleolitických vrstiev - po stredopaleolitickom moustériene nasledovala industria zo začiatku mladého paleolitu a končila gravettienom. Rádiokarbónové datovanie vrstvy zo začiatku mladého paleolitu 38 320±2480 BP publikoval J. Bárta ako ojedinelé dáta pre stredo-európsky szeletien. Ďalšiu, na svoju dobu najbohatšiu stredopaleolitickú lokalitu Prepoštskú jaskynku v Bojniciach I, skúmal v rokoch 1965-1967. Okrem kamenných nástrojov, ktoré zostali na sídlisku neandertálcov v blízkosti minerálnych prameňov, sa tam zachoval početný paleontologický materiál. Na základe jeho rozboru a po zhodnotení stratigrafických pomerov na lokalite boli nálezy zaradené do staršej časti posledného zaľadnenia. Pre Juraja Bárta boli výskumy jaskýň príznačné. Aj jedným z jeho posledných terénnych výskumov bol vý-

skum v Medvedej jaskyni pri Ružíne. Zachytil ním pamiatky po mezolitických lovcoch, ktorí poľovali na medvede, využívajúc pritom diaľkové zbrane s hrotmi zloženými z mikrolitov.

Juraj Bárta cielene dopĺňal mozaiku poznatkov o vhodných miestach na paleolitické osídlenie. So znalosťou problematiky sa zameriaval na rozličné prírodné prostredie, ktoré umožňovalo osídlenie aj v nepriaznivých, chladnejších obdobiach. Takým prostredím bolo aj okolie nezamrzajúcich prameňov minerálnych vôd. V rokoch 1966-1969 realizoval aj výskum v Bojniciach III - v polohe Hradná priekopa. Travertín z poslednej doby medziladovej a začiatku nasledujúcej doby ľadovej obsahuje sled 11 stredopaleolitických vrstiev s drobnotvarou industriou, pre ktorú J. Bárta používal označenie mikromoustérien karpatskej fácie.

Veľmi dôležité boli jeho výskumy paleolitických staníc v sprašových oblastiach. Práve na nich mohol využiť poznatky kvartérnej geológie a stratigrafie a aplikovať ich na vývoj pôdneho reliéfu Slovenska. Presnejší geologický rámec, do ktorého mohol umiestniť jednotlivé fázy paleolitického osídlenia, umožnil J. Bártovi vypracovať chronologický prehľad paleolitických kultúr Slovenska. Podarilo sa to aj vďaka tomu, že využíval poznatky dnes moderného interdisciplinárneho výskumu. Výskumom sprašového profilu vo Vlčkovciach (v rokoch 1955-1957) spolu s J. Kuklom a V. Ložekom sa podarilo vypracovať detailnejšie členenie posledného zaľadnenia a priniesť dôkazy o jestvovaní mikro-interštadiálov aj na Slovensku. V profile tehelne v Novom Meste nad Váhom-Mnešiciach (v rokoch 1961-1963) zachytil komplex 5 fosílnych pôd a doložil jedno z najstarších stredopaleolitických osídlení na Slovensku (vo teďašom ponímaní označované ako staropaleolitické). Veľmi dôležitý bol výskum v Nitre I na Čermáni (sporadicky v rokoch 1956, 1959, 1961-1967), kde sa prvýkrát odkryla v stratifikovanej polohe najrozšírenejšia fáza gravettien na Považí a Ponitří, a to horizont hrotov s vrubom. Zároveň sa pre tento horizont získalo aj datovanie 22 860±400 BP (metódou C¹⁴), ktoré zostalo na dlhé obdobie jediným datovaním pre kultúru gravettien na Slovensku. Posledným z veľkých výskumov v sprašových oblastiach bol výskum v Trenčianskych Bohuslaviciach začiatkom osemdesiatych rokov 20. storočia. Viaz sa k nemu niekoľko pozoruhodných artefaktov a zistení. Jedným z nich je nález prevrtaných plochých okruhliakov, ktoré najskôr boli súčasťou náhrdelníka. Doplnili tak naše predstavy o estetickom cítení a potrebách paleolitického človeka, ktorého celá činnosť nesmerovala len k zabezpečeniu potravy potrebnej na prežitie. Ďalším je odkrytie a datovanie listovitých plošne opracovaných hrotov, ktorých tvar síce pripomína

szeletien zo začiatku mladého paleolitu, ale ich pozícia v gravettienском celku takúto interpretáciu sťažuje.

S jeho výskumami je spojených viacero prvenstiev aj pokiaľ ide o neskorý paleolit či mezolit. Vo Veľkom Slavkove preskúmal prvýkrát na Slovensku doložené krátkodobé sídlisko lovcov šwiderien, ktorí v epipaleolite (dryas III) prenikali z Poľska na naše územie ako lovci sobov.

Určité obdobie svojej činnosti venoval Juraj Bárta výskumu mezolitických lokalít na západnom Slovensku. Z najdôležitejších spomeňme výskum stanice na pieskovej dune Mačianske vršky pri Seredi (v rokoch 1953-1955). Vďaka stratifikovaným nálezom bolo možné vo vtedajšej dobe prvýkrát dokázať, že po paleolite aj na Slovensku nasledovalo mezolitické osídlenie. Najprv ho klasifikoval ako tardenoiske, neskôr, po výskumoch ďalších lokalít, ho prehodnotil ako seredskú skupinu mezolitu. Veľa času venoval systematickým prieskumom okrajových častí Slovenska. Vďaka tomu získal dôkazy o dôležitosti a využívaní karpatských priesmykov nad hornými tokmi Laborca, Ondavy a Tople, rovnako ako o najstaršom osídlení hornej Oravy či o paleolitických staniach v Poiplí.

Jeho monografia Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej (Bratislava 1965) zostala na desaťročia jedinou syntézou tohto obdobia na Slovensku. Ucelenejšie poznatky z paleolitickej problematiky zvykol zhodnotiť v obsiahlejších štúdiách, venovaných napríklad moustérienskemu osídleniu západného Slovenska, paleolitickému osídleniu Bielych Karpát, vyhodnoteniu dielne na výrobu szeletien-

ských hrotov v Moravanoch nad Váhom, mezolitickému osídleniu Slovenska či pôvodu surovín na výrobu kamenných nástrojov. Považujeme ho aj za zakladateľa petroarcheológie na Slovensku. Spolu s prof. M. Mišíkom stanovili počiatky detailného štúdia štiepateľných kamenných surovín a ich výskytov v prírode. Ich poznanie má pre rekonštrukciu života paleolitických komunít kľúčový význam.

Zvlášť záslužným a nedoceneným bol jeho zásadný podiel na nájdení a vrátení jediného umeleckého diela z paleolitu na Slovensko - moravianskej venuše. Táto soška ženy z mamutoviny - venuša - sa našla v roku 1930 na poli v Moravanoch nad Váhom, v časti Podkovica. Viackrát zmenila majiteľov, až posledný z nich, prof. Lothar Zotz ju mal v nemeckom Erlangene. Po veľkom úsilí sa podarilo J. Bártovi prisvedčiť posledných vlastníkov, aby ju v roku 1967 vrátili na Slovensko.

Juraj Bárta si zaslúži uznanie aj za svoju bohatú vedecko-populárnu činnosť. Okrem desiatok popularizačných príspevkov aj pri kontaktoch s jaskyniarimi, so zberateľmi, na prednáškach v múzeách či na besedách v obciach sa snažil odovzdávať svoje poznatky čo najširšiemu publiku.

Profesionálna činnosť archeológa naplňovala okrem starostlivosti o rodinu celý čínorodý život Juraja Bártu, preto jej bohatý výsledok tu po ňom pre nás zostáva ako trvalé dedičstvo.

Češť jeho pamiatke!

Lubomíra Kaminská

Za Bertou Nieburovou

(* 1919 - † 2006)

Dňa 25. marca 2006 sme sa navždy rozlúčili s dlhoročnou pracovníčkou Archeologického ústavu SAV v Nitre pani Bertou Nieburovou. Jej odchod do večnosti († 21. 3. 2006) znamená pre slovenskú archeologickú vedu veľkú stratu. Zosnulá pôsobila dlhé desaťročia v službách archeológie ako prekladateľka odborných textov do nemčiny.

Málokto z nás (a mladší už asi vôbec nie) si dnes uvedomí, že aj Berta Nieburová má obrovskú zásluhu na tom, že slovenská archeológia začala byť v druhej polovici 20. storočia vnímaná a rešpektovaná odborným archeologickým svetom ako dynamicky sa rozvíjajúca vedná disciplína. Berta Nieburová totiž za takmer polstoročie práce pre Archeologický ústav SAV (ale i pre pracovníkov ďalších inštitúcií) preložila tisíce strán súhrnov k článkom v slovenských odborných časopisoch, stovky prednášok na konferencie a sympóziá, ďalšie stovky mnohostránkových štúdií a desiatky knižných monografií. Objem práce, ktorú pre slovenskú archeológiu odvieďla, je skutočne enormný. Ak sa raz budú písať dejiny archeologického bádania na Slovensku, pri hodnotení jej vývoja v druhej polovici

20. storočia sa určite nesmie zabudnúť ani na jej zásluhnú prekladateľskú činnosť. Dnes sotva ešte dostatočne oceňujeme fakt, že razantný prienik slovenskej archeológie do medzinárodných odborných štruktúr je síce nenápadne, no úzko spojený s pohotovosťou a kvalitou sprístupnenia jej úspechov do zahraničných odborných kruhov prostredníctvom cudzojazyčných prekladov.

Kvalitný preklad bol pre B. Nieburovú absolútnou a trvalou samozrejmou. Neustále trpezlivo hľadala optimálne pretlmočenie autorských textov do zrozumiteľnej podoby, i keď to niekedy nebolo ľahké. Vždy však mala ambíciu správne porozumieť autora a optimálne sprostredkovať jeho myšlienky čitateľovi z nemeckej jazykovej oblasti. Neúnavne vyhľadávala adekvátne odborné termíny, konzultovala ich s autormi, prípadne konfrontovala aj s názormi iných odborníkov. O tom, že sa jej to úspešne darilo, svedčili uznanlivé slová a pochvaly od našich zahraničných kolegov. Neraz sme od nich počuli názor, že v prekladoch B. Nieburovej cítiť, že ich robila rodená Nemka. Často konštatovali, že v mnohých ohľadoch tieto preklady sú zrozu-

miteľnejšie, skrátka lepšie ako väčšina odborných prekladov v okolitých slovanských, ale i neslovenských krajinách.

Berta Nieburová mala totiž pre kvalitný preklad do nemčiny výborné predpoklady. Narodila sa 21. januára 1919 v Čermanoch (okr. Topoľčany), v tretej generácii rodiny nemeckých prisťahovalcov z Dolného Saska. V rodisku v rokoch 1925-1933 vychodila nemeckú rímsko-katolícku ľudovú školu (Einklassige röm.-katholische Volksschule), následne v roku 1935 navštevovala Nemecké štátne reálne gymnázium v Levoči (Deutsches Staats-Reformrealgymnasium) a napokon v rokoch 1935-1939 absolvovala Nemecký štátny učiteľský ústav v Brne (Deutsches Staats-Lehrbildungsanstalt mit Koedukation in Brünn), ktorý úspešne ukončila maturitou. Potom v rokoch 1939-1944 učila na Nemeckej rímsko-katolíckej škole vo Veľkom Poli (Hochwiesen) v okrese Žarnovica.

Po skončení vojny už nemohla pôsobiť ako učiteľka a stala sa robotníčkou v národnom podniku Nitrianske mlyny. Ako príslušníčka nemeckej menšiny, ktorá sa do Čermian prisťahovala v polovici 19. storočia z Dolného Saska, mala v povojnovom období veľmi ťažkú situáciu. Zažila šikanovanie, ústrky a zakúsila aj tvrdú ruku socialistickej justície a triedne motivovaný rozsudok.

Ako pracovníčka Nitrianskych mlynov, kde pôsobila v rokoch 1946-1955 najprv ako robotníčka, neskôr ako účtovníčka, stala sa vítaným terčom pri hľadaní „obzvlášť nebezpečných antisocialistických živlov“, v aférach odhaľovaných v mlynárenských kruhoch v päťdesiatych rokoch minulého storočia. Neoprávnene sa vtedy dostala medzi obvinených, a v tejto kauze aj odsúdených, do väzenia. Strávila v ňom dva roky.

Bertu Nieburovú však nezlomili tvrdé príkoria a ťažké podmienky väzenského života, ktoré musela zakúsiť v tábore „padlých žien“ v Želiezovciach. Po návrate z väzenia jej prekladateľské schopnosti objavil vtedajší riaditeľ Archeologického ústavu SAV Anton Točík. A tak od roku 1957 začala robiť preklady prác s archeologickou tematikou. Najprv len zmluvne, neskôr, od roku 1962 už ako riadna zamestnankyňa ústavu. S plným zaujímom sa chopila práce prekladateľky. Nikdy pritom nezabudla, že Archeologický ústav SAV jej vytvoril priestor na uplatnenie jej prekladateľských schopností a jej prácu si vysoko vážil. Túto pozornosť a uznanie svojim kolegom - zákazníkmi - splácala vždy načas odovzdanými prekladmi textov, často zadanými na preklad v poslednej chvíli. Nikdy kvôli oneskoreniam nereptala. Pracovníci ústavu sa na ňu mohli vždy spoľahnúť, i keď mnohokrát musela preklad urobiť „zvečera do rána“. No nielen preto bola medzi kolegami uznávaná a obľúbená. Rešpekt

si získala aj pre svoju priateľskosť, kolegiálnosť a odbornosť.

Keď sa Berte Nieburovej zdalo, že po prekonaní mnohých nepriaznivých životných peripetií možno už začína pre ňu pokojnejšie obdobie života, prišli náhle a tragické úmrtia viacerých blízkych príbuzných. Aj ju samu osud znova tvrdo poznačil, keď pri starostlivosti o domáce zvieratá prišla na sečkovici o prsty pravej ruky. Zdalo sa vtedy, že jej práca prekladateľky je ohrozená, veď potrebovala preklady písať na stroji. Vtedy však prišla na pomoc jej sestra Kornélia, ktorá sa po odchode do dôchodku ujala funkcie Bertinej pisárky. V takomto tandeme obidve sestry fungovali až takmer do smrti. Tante Berty, ako ju všetci v rodine dôverne oslovovali, prevzala vtedy na svoje plecia dobrovoľne a so samozrejmosťou jej vlastnou úlohu všestranne, finančne i morálne pomáhať rodine, i keď vlastnú si nikdy nezaložila.

Pre všetkých, čo pani Bertu Nieburovú bližšie poznali, bola vzorom silného a zodpovedného človeka, ktorý aj ťažké životné údery dokázal znášať s obdivuhodnou statočnosťou. Nikdy ju nebolo počuť lamentovať nad krutosťou alebo nespravodlivosťou osudu. Ani v čase, keď sa jej zmocnila ťažká a zákerná choroba. Bola príkladom činorodej osobnosti, ktorá sa nikdy nepoddáva a ktorá s nezdolnou nádejou je schopná čeliť mnohorakým nástrahám, ktoré jej život pripravil. Boh ju obdaril schopnosťou vyrovnávať sa s krutými ranami osudu, darom, ktorý dnes označujeme ako pozitívne myslenie. Dôležitú úlohu pritom nepochybne zohrala aj genetická výbava zdedená po pracovitých predkoch, ale aj jej hlboká kresťanská viera.

S Archeologickým ústavom SAV bola Berta Nieburová pracovne spojená aj v pokročilom dôchodkovom veku ešte na začiatku 21. storočia. Spolu so sestrou Kornéliou promptne plnili všetky prekladateľské požiadavky pracovníkov Archeologického ústavu, no neodmietali ani prekladateľskú službu archeológom pracujúcim v múzeách a v iných inštitúciách. A na čo nemožno vôbec zabúdať, robili to za podstatne výhodnejších finančných podmienok než aké platili a platia na slovenskom trhu prekladateľskej práce.

S pani Bertou Nieburovou sme boli takmer tri desaťročia susedmi, ktorí si vzájomne vidia do okien. Vedeli sme preto, kto práve v noci svieti a pracuje. Musím konštatovať, že častejšie sa svietilo v jej oknách ako v mojich. Aj po odchode do dôchodku, do posledných dní svojho života sa zaujímala o dianie v Archeologickom ústave. Nebolo jej ľahostajné, kto a ako bude prekladateľské služby do nemčiny vykonávať po jej definitívnom odchode. Zodpovedne sa zamýšľala nad problémom, ktorý našu inštitúciu v budúcnosti neminie. Pokúsila sa nájsť aj určité riešenie. Na dráhu odbornej prekladateľky

- nemčínarky začala úspešne zaúčať svoju praneter Líviu Stümpelovú, ktorá bola pre ňu i pre jej sestru Kornéliu pevnou oporou a nezastupiteľnou, trpezlivou opatrovkyňou až do posledných dní ich života (Kornélia zomrela tri mesiace pred Bertou, koncom roka 2005).

Po odchode do dôchodku pokračovala Berta Nieburová v prekladateľskej činnosti pre archeológov zmluvne. Zlom po „nežnej“ revolúcii v deväťdesiatych rokoch jej vliat nové sily a začala aktívne pôsobiť v Karpatsko-nemeckom spolku na Slovensku. Úspešne uplatnila aj svoje pedagogické skúsenosti. Vo svojom rodisku v Čermanoch začala vyučovať nemčinu. Podarilo sa jej založiť tradíciu stretnutí rodákov nemeckej národnosti z Čermian a okolia. Úspešne organizačne zabezpečila viacero výmenných poznávacích zájazdov do okolia Hannoveru, pôvodnej vlasti nemeckých kolonistov, ale aj exkurzií Nemcov z tejto oblasti k svojim vzdialeným príbuzným na Slovensko. Nemalou mierou sa tým zaslúžila o dobrú propagáciu Slovenska v nemeckých

kruhoch. Iste mala ešte veľa plánov a energie aj na dva životy. Prišla však zákerná choroba...

Berta Nieburová už v priebehu roku 2005 vedela, že jej posledné dni sa neodvratne blížila. Bol som svedkom toho, ako počas pohrebu svojej sestry a obetavej spolupracovníčky Kornélie koncom decembra 2005 so stoickým pokojom priamo prežívala svoj vlastný odchod. Tí, čo jej boli nablízku zreteľne začuli jej povzdych: „Teraz tam už môžete uložiť aj mňa“. Presne tušila, že vzhľadom na ťažkú diagnózu sú jej dni nezvratne spočítané. V ústrety smrti kráčala síce v bolestiach, ale ako hlboko veriaci - obdivuhodne vyrovnaná.

Pamätníci budú dlho a s nostalgiou spomínať na Bertu Nieburovú, na jej spoľahlivú prácu v prospech slovenskej archeológie, ktorú vykonala počas svojho obetavého života.

Pani Berta, úprimná vďaka za všetko, čo ste pre nás urobili! Česť Vašej pamiatke!

Titus Kolník

SPRÁVY

Archaeological Propection 2005, Rím

V Ríme sa v dňoch 14. až 17. septembra 2005 konala v poradí už 6. medzinárodná konferencia Archaeological Propection, zameraná na rôzne prospekčné metódy v archeológii. Po prvý raz sa uskutočnila pod gesciou ISAP (International Society for Archaeological Propection), ktorá bola založená na piatej konferencii (Archaeological Propection 2003) v Krakove.

Konferencie sa zúčastnilo okolo 200 odborníkov z celého sveta. Celkove odznelo takmer 60 prednášok na najrozličnejšie témy. Keďže nie je možné venovať sa na tomto mieste podrobnejšie všetkým príspevkom, uvádzam aspoň ich zoznam.

T. Herbach: Geophysical surveying in Egypt: recent results • J. W. E. Fassbinder/M. Reindel: Magnetometer Propection as research for pre-Spanish cultures at Nasca and Palpa, Peru • A. Schmidt/T. Horsley/H. Fazeli: Tepe Ghabristan: a chalcolithic tell buried in alluvium • I. Kuzma/J. Tirpák: New Neolithic enclosures from Slovakia • R. Křivánek: Geophysical survey in the archaeologically uninvestigated parts of Czech Oppida • H. Becker/M. Ciminale/D. Gallo: Aerial photography and high-resolution magnetic surveys at the Celone River Valley (Southern Italy) • R. Francovich/S. Campana/C. Felici: Large scale magnetic survey and archaeological mapping. The Grosseto and Siena projects • A. Sarris/N. G. Papadopoulos/M. Elvanidou/E. Kappa/V. Trigkas/E. De Marco/E. Seferou/G. Stamatis/K. Kouriati/M. Kati-fori/M. Kaskanioti: The Application of Ground Remote Sensing and GIS Technologies for the study of Ancient Dodoni, Greece • B. Aminpour: The magnetic survey at Persepolis (Takht-e Jamshid), Iran • C. Benech: A new vision of the royal gardens of Pasargades (Iran) • W. Neubauer/K. Löcker/A. Eder-Hinterleitner/P. Melichar: Geophysical Propection of Middle Neolithic Circular Ring Ditch Systems in Lower Austria • P. Capizzi/P. Cosentino/G. Fian-daca/R. Martorana/P. Messina/L. Romano: Integrated geophysical survey in the archaeological site of Himera (northern Sicily) • E. Erkul/C. Klein/W. Rabbel/H. Stümpel: Multi-sensor geophysical prospecting of the archaeological site of Metaponte (Gulf of Tarent, Italy) • M. Fedi/G. Florio/B. Garofalo/M. La Manna/A. Pontrandolfo/A. Santoriello/F. U. Scelza/M. G. Soldovieri: Geophysical survey in the archaeological site of Fratte (Southern Italy) • L. Orlando:

Georadar and magnetic data for the characterization of an archaeological site (case study) • M. Kats/I. Modin/A. Gidasov/S. Sokolov/A. Pelevin/G. Belova/A. Krol: Integrated Geophysical Survey at the Kom Tuman Site, Ancient Memphis (Egypt) • B. Ullrich/C. Meyer/C. Barlieb: Wallflowers? Cute little projects - questions and solutions in Munigua (Spain) • M. A. Mohamed Ali/H. Burkhardt/B. Khalil/T. Herbach/K. Grzymiski/A. El Haj: Integration of geophysical surveys for archaeological propection in Meroitic Sites. Case study: Meroe City (Sudan) • M. G. Drahor/G. Göktürkler/M. A. Berge/Ö. T. Kurtulmus: Resistivity inversion method in Archaeological Propection and its importance • N. G. Papadopoulos/P. I. Tsourlos/G. N. Tsokas/A. Sarris: 2D and 3D Inversion of Electrical Resistivity Tomography Data collected from Archaeological Sites • G. Ranieri/L. Sharpe/A. Trogu: Time lapse electrical resistivity tomography to delineate mud structures in archaeological propections • R. Sala/J. Serra/M. Lafuente: Visualising urban subsoil with Ground Penetrating Radar (GPR): public utility and archaeological heritage detection as a planning aid for urban archaeologists. Four case studies from Catalonia (Spain) • O. Hyundok/S. Jongwoo/D. Goodman/Y. Nishimura: Archaeological interpretation of GPR data applied to Wolseong Fortress in Gyeongju, Korea • D. Goodman/Y. Nishimura/H. Hongo/N. Higashi/H. Inaoka: Introduction to GPR Static-Tilt Corrections for Archaeology • M. Watters: Data Fusion through 3D Visualization: A virtually-real Neolithic pit alignment • J. Thies-son/A. Tabbagh: Magnetic viscosity prospecting: the advantages of the Slingram coil configuration • B. Tsivouraki-Papafotou/G. N. Tsokas: Wavelet transform in archaeological propection • D. Chianese/V. Lapenna/M. Macchiato: 3D high-resolution magnetic tomographic techniques for archaeological investigations: the case studies of Grumentum and Serra di Vaglio sites (Basilicata Region, Italy) • L. V. Eppelbaum: Multilevel observations of magnetic field at archaeological sites as additional interpreting tool • S. Piro/L. Sambuelli/A. Godio: 2D and 3D data processing of archaeo-magnetic data • F. Soldovieri/R. Persico: Microwave tomography in archaeological prospecting • A. Godio/L. Sambuelli/L. V. Socco: Micro-geophysics to assess the integrity of some statues in the "Museo Egizio" of

Turin, Italy • A. Kattenberg/C. Gaffney: Wet Feet! Magnetic responses in an estuarine environment; examples from The Netherlands and the United Kingdom • V. V. Kozlov: The Search for Ancient Eliko (Greece). Part 1. The analysis of historical, archaeological, geological and space image data • M. Kats/I. Modin/A. Gidasov/L. Kurkovskaja/S. Sokolov/A. Pelevin/A. Kalachnikov/P. Pushkarev: The Search for Ancient Eliko (Greece). Part 2. Integrated Geophysical Surveys • M. Pipan/E. Forte/M. Segan/G. Dal Moro/P. Gabrielli/I. Finetti: Integrated geophysical methods for the high-resolution study and characterization of low-contrast archaeological targets • G. Ranieri/P. Van Dommelen/K. Mc Lellan/G. P. Deidda/L. Sharpe/A. Trogu: Synergical use of geophysical methods to reduce the archaeological risk in a complex area • E. Finzi/R. G. Francese/G. Morelli/N. Praticelli/L. Vettore/A. Zaja: A multitype temporal geophysical survey over a Roman thermal complex in Montegrotto Terme (Padova, Northern Italy) • S. Reinhold/D. Korobov: Aerial photography and field survey - A new type of Late Bronze Age settlements in the Northern Caucasus discovered from the air • M. Fedi/G. Florio/B. Garofalo/M. La Manna/C. Pellegrino/A. Rossi/M. G. Soldovieri: Integrated geophysical survey to recognize buried walls in the Archaeological Park of Pontecagnano - Faiano (Southern Italy) • N. Linford/P. Linford/L. Martin/A. Payne: Recent results from the English Heritage caesium magnetometer system • S. Sirri/A. Eder-Hinterleitner/P. Melichar/W. Neubauer: Comparison of different GPR systems and antenna configurations at the Roman Site Carnuntum • B. Berard/J. M. Maillol: The Rapid MultiOffset Method of Ground-Penetrating Radar Acquisition: Applications at Tourega, Portugal and Fish Creek Park, Alberta • H. Kamei/K. Sato/T. Tsukamoto/I. Kanaya/A. Okamoto/Y. Miyoshi/M. A. Atya/N. M. Ahmed: Three-dimensional modeling of archaeological site and real-time digitizing of excavation site: case of Al Zayyan Temple • H. Arai/M. Honda/H. Kamei/T. Sekiguchi: Three Dimensional Resistivity Survey System using Surface Potential • P. Jaworski/W. Malkowski/T. Mikocki/M. Muszynska/K. Misiewicz: Non-destructive surveys of an ancient city of Ptolemais at Cyrenaica (Libya) • F. García/I. Rodríguez/I. Tort Ausina/J. L. Montalvá/M. Ramírez/R. Capuz/R. Martínez/J. Benlloch: GPR technique as a tool for archaeological prospecting: exact detection of the Dukes of Calabria tombs (XVI century) at San Miguel de los Reyes Hieronymite Monastery (Valencia, Spain) • L. Barba/J. A. López/T. Villa/J. Blancas: Study of

substructures and mural paintings using georadar at Cacaxtla, Tlaxcala, Central Mexico • G. N. Tsokas/P. I. Tsourlos/G. Steinhauer/A. Stampolidis/G. Vargemezis: Large scale exploration in Marathon using electrical tomographies • T. Schenk/T. Goldmann/R. Wutzler: A Line of Cultic Fireplaces at the Bronze Age "Kings-Grave" near Seddin (Prignitz) in Northern Germany • E. Cardarelli/S. Piro: Integrated geophysical survey in the urban area. The case of N-E foot of Palatino Hill (Rome Italy) • E. Finzi/R. G. Francese/G. Morelli: High-resolution geophysical investigation of the archaeological site "Le Pozze" in the surroundings of the town of Lonato (Brescia, Northern Italy) • C. Gaffney/J. Gater: Project Specifications or Guidelines in Commercial Archaeological Geophysics: A Recipe for Disaster? • J. Leckebusch/J. Rychener: Three-dimensional comparison between GPR and excavation results • J. M. Maillol/B. Berard: Spatial resolution of Ground Penetrating Radar records: theory vs. reality • M. Forte/S. Pescarin: Integrated real-time visualisation of archaeological landscape • R. W. Vernon/J. G. Mc Donnell/A. Schmidt: The role of traditional geophysical methods in evaluating mine sites in England and Wales.

Príspevky predstavili široký okruh prospekčných metód od leteckého snímkovania cez geofyzikálne merania až po najmodernejšie metódy laserového scanovania a 3D vizualizácie výsledkov.

Opäť ukázali na obrovský rozvoj na poli technických možností najmä v geofyzikálnej prospekcii, či už išlo o prístrojové vybavenie, alebo o softwarové spracovanie. Slovensko bolo na konferencii zastúpené J. Tirpákom a autorom tohto príspevku (spoločnou prednáškou), ako i P. Milom (posterom).

Súčasťou konferencie bola exkurzia do mestečka Fara Sabina v provincii Rieti, kde sa nachádza jeden z najvýznamnejších benediktínskych kláštorov nielen v Taliansku, ale i v celej Európe.

Záverom možno povedať, že konferencia bola mimoriadne úspešná tak po vedeckej, ako i po spoločenskej stránke. Pričinil sa o to najmä jej hlavný organizátor Salvatore Piro, za čo mu patrí uznanie a vďaka.

Pre slovenskú archeológiu je určite významná skutočnosť, že ďalšia, 7. medzinárodná konferencia Archaeological Prospection 2007 sa uskutoční na území Slovenska - v Nitre v dňoch 11. až 15. septembra 2007. Jej organizátorom bude Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.

Ivan Kuzma

Jantár v archeológii

Piata medzinárodná konferencia Jantár v archeológii (*Amber on Archaeology*) sa konala v Belehrade v dňoch 3. až 6. mája 2006. Rovnako ako predchádzajúce tematické konferencie tohto druhu sa venovala problémom, ktoré sa viažu na výskyt jantáru v archeologických kontextoch bez časového alebo geografického rozpätia.

Na podujatí odznelo 18 referátov o stave bádania v rámci 14 analyzovaných území (Estónsko, Lotyšsko, Litva, Poľsko, Slovensko, Rumunsko, Srbsko, Chorvátsko, Slovinsko, Taliansko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Grécko, Čína), odzneli aj 3 zovšeobecňujúce príspevky (úvahy nad príčinami šírenia jantáru a filozofiou spojenou s jeho šírením) a príspevky z oblasti prírodovedných analýz.

Východné Pobaltie bolo zastúpené 3 prednáškami. V príspevku „Changes in the Use of Amber in Estonia and the Neighboring Countries in the Bronze Age“ sa M. Ots (Talín, Estónsko) vyjadrila k nálezom jantáru v období 1800-500 pred n. l., predovšetkým však v dobe bronzovej v Estónsku. Upozornila na výskyt nálezísk v smere západ-východ, spätých so smerom prúdenia toku tamojších riek. Z hľadiska dielni na opracovanie jantáru vo vertikálnom chronologickom porovnaní zistila zmenu typologického sortimentu, ale aj zvýšenie vytváraného odpadu (27,8% v neolite, 65,8% v dobe bronzovej). Aj pre výskum v iných zemepisných priestoroch je pozoruhodné zistenie výskytu jantáru v tamojších opevnených sídliskách, najmä v tých, kde je sústredené kovolejárstvo bronzu. Ďalším príspevkom z tohto teritória bolo vystúpenie I. Loze (Riga, Lotyšsko), ktorá sa dlhodobo venuje výskumu problematiky jantáru v teréne i jeho teoretickému zhodnoteniu na danom území (je autorkou viacerých tematických monografií a článkov). Na podujatí v Belehrade v príspevku „Lake Lubans Wetland as a Center of the Late Neolithic Amber Working in the Eastern Baltic“ konštatovala existenciu 5 spracovateľských dielni z obdobia tamojšieho neskorého neolitu. Výrobné dielne pri Lubanskom jazere, doložené surovinou aj polotovarmi, mali podľa nej vtedy ústrednú úlohu. Zistená typologická škála výrobkov má značný rozsah, najmä v kategórii záveskov, ktoré majú podobu obvyklých „zubovitých“, súdkovitých či „klúčovitých“ tvarov a diskovitých terčov, ale aj rôznych, azda príležitostných zoomorfných (napr. štylizovaných slimákov a vtákov) či antropomorfných tvarov. Zaujímavé sú miestne vyrábané rozradovače zhotovované z trojuholníkových a štvoruholníkových kusov jantáru s dvomi-tromi otvormi. Zastúpené sú aj nálezy s „V“ vrtaním kruhovitého tvaru - známe z kultúry zvoncovitých pohárov, ale aj štvorcového, obdĺžnikového a ojedinele i trojuholníkového pô-

dorysu. Niektoré tvary, ale aj napríklad technológia obojstranného vrtania otvorov majú podľa nej v rámci Lotyšska pôvod v lubanskej oblasti, iné tvary a technológie sú vo východnom Pobaltí bežné. Nálezy z Litvy v dobe rímskej a v dobe sťahovania národov uviedla A. Bliujiene (Kleipeda, Litva) v príspevku „The Eastern Baltic Region and Amber during the Roman Iron Age and Early Migration Period: Some Aspects of Barbarian Fashions“. Po stručne načrtnutej typológii nálezov (napr. perly dvojkónické, valcovité so žliabkami, nezdobené) sa venovala najmä významu nálezov v hrobovej výbave. Konštatovala, že jantár umiestnený pri páse mal úlohu ochranného amuletu. Upozornila, že v detských hroboch sa vyskytol početnejšie ako v hrobách dospelých jedincov. Autorka to vysvetlila tým, že jantár v oblasti zdroja surovín nemal prestížnu úlohu. V hrobách túto úlohu zohrávali importované predmety z Rímskej ríše, ktorých je v Litve nateraz len nevelký počet.

Frekventovanou témou referátov bolo obdobie staršej doby železnej najmä v oblasti Adriatického mora. Prepojujúce územie medzi zdrojmi v Pobaltí a juhoeurópskymi nálezmi zastúpil spoločný príspevok K. Markovej a Z. Stegmann-Rajtárovej (Nitra, Slovensko) „Amber in the Context of Interactions of the Cultures of the Carpathian Basin in the Iron Age“, ktorý, sumarizujúc nálezy zo staršej doby železnej na Slovensku, uviedol interpretáciu ich výskytu najmä pri nálezoch v kontexte východohalštatského okruhu. V prednáške „The Bronze Age Discoveries of Amber in Transylvania“ sa C. Ghemis (Oradea, Rumunsko) zaoberala najmä dosiaľ neznámymi nálezovými okolnosťami výskytu jantáru na lokalitách doby bronzovej v Sedmohradsku. Typologickým a chronologickým odlišnostiam/zhodám a spojeniam v jednotlivých kultúrach/skupinách východohalštatského okruhu sa venovali viaceré referáty - L. Bakarić (Zagreb, Chorvátsko) a B. Križ (Novo Mesto, Slovinsko) „Similarities and Differences between the Iapodic nad Dolenjska Groups in the Iron Age“, M. Blečić (Rijeka, Chorvátsko) „The Significance of Amber in the Kvarner Region“, Z. Kujundžić (Sarajevo, Bosna a Hercegovina) „Amber from the Japodes Necropolies Jezerine and Ribić near Bihać“ (autor upozornil na zistené nové osobitosti niektorých nálezových celkov a na ich novú interpretáciu). A. Palavestra (Beograd, Srbsko a Čierna Hora) v prednáške „The Fragmentation of Amber Necklaces in the Central Balkans Iron Age“ netradičnou typologickou analýzou náhrdelníkov z bohatých hrobov v Novom Pazare a v Atenici zistil vybratie niektorých perál a rozradovačov z prvotného náhrdelníka. Zjavné väzby medzi oboma pohrebiskami interpretoval ako dedičstvo v rámci rodinných

vzťahov (rozdelenie náhrdelníka pre matku a dieťa). V šperku, hoci nie tak bohatom na jantár ako u pôvodného náhrdelníka, boli zastúpené aspoň jednotlivé typy perál, takže delením šperku bol odev symbolicky úplný. Aj táto analýza potvrdila, že jantár je prvkom, ktorý odráža spoločenský status nositeľa.

Západnejšou časťou Adriatiku - územím Talianska sa podrobnejšie zaoberali 3 príspevky. Sumárny prehľad nálezov od miestnej doby medenej, s dôrazom na dobu halštatskú, po obdobie 4. stor. pred n. l. poskytol referát N. Negroni Catacchio (Miláno, Taliansko) „Amber as Prestige and Social Indicator in Late Prehistoric Italy“, ďalej to bola prednáška P. von Eles (Verruchio, Taliansko) „Amber Finds from the Villanovan Necropolis in Verruchio“ a čiastočne sa prekrývajúci príspevok L. Bonfante (New York, USA) „Some thoughts on Orientalizing Amber in Italy“, v ktorom sa autorka venovala orientalizujúcemu obdobiu pravekého vývoja v Taliansku. Na juhovýchodnejšie oblasti Balkánu sa sústredila D. Georgieva (Sofia, Bulharsko) v referáte „Amber in Thrace“. Sumarizovala dosiaľ v literatúre málo známe, resp. nepublikované halštatské nálezy jantáru z územia Bulharska. Podľa prírodovedných analýz sú tieto nálezy baltického pôvodu. Vo viacerých prípadoch sa našli v kontextoch umožňujúcich ich interpretáciu spojenú s kultom (Välcitrán) alebo sociálnym postavením pochovaných (Belevren, Gela). Aj H. Huge-Brock (Oxford, Veľká Británia) sa v prednáške „Amber in Greek Lands in the Early First Millenium“ venovala nálezom zo staršej doby železnej, z obdobia tzv. „dark age“ (napr. Levkandios), s naznačeným spojením ich prísunu cez Taliansko v období popolnicových polí. V rámci doterajších konferencií bolo v Belehrade po prvý raz zastúpené aj územie Ázie, a to prednáškou Xu-Xiaodonga (Hong Kong, Čína) „A Study of Liao (A. D. 807-1125). Amber Art: Its Cultural and Historical Significance“ (prednesenou v zastúpení). Autor sprístupnil stručný prierezový pohľad na výskyt fosílnych živíc v archeologickom kontexte na území Číny od ich počiatkov. Vyskytujú sa v rámci širšieho spektra predmetov - flakónov v podobe ryby, labute, amuletov v podobe drakov, cikád, rukovätí nožov, hlavne však vlasových ozdôb a záveskov. Aj napriek existencii viacerých ázijských ložísk fosílnych živíc prírodovedná analýza vybraných predmetov aj v tomto prípade potvrdila, azda prekvapivo, baltický pôvod suroviny. Obchod Číny s Európou, podľa písomných prameňov uvedených v referáte, začal v 1. stor. n. l. cez Tadžikistan, hoci sa realizoval aj skôr, najmä prostredníctvom európskych nomádov. Autor zisťuje ďalšie smery vzájomného, v tomto prípade medzikontinentálneho kontaktu.

Prírodovedným analýzám bol venovaný príspevok I. Kuleffa a B. Zlateva (Sofia, Bulharsko) „Chemical

Composition of Resin found in an Ancient Greek Amphora in Thrace“. Predostreli rozbor (metódou IR, UU-UIS spektrometra) zvyškov hmoty z obsahu vína na dne amfor a určili ich ako živice z borovice (*Pinus* sp.), ktoré sa používali na konzervovanie a boli odlišné od fosílny živice jantáru. V príspevku „Provenience Analysis of Romanian Amber Artifacts by Infrared Spectroscopy“ sa C. W. Beck, E. C. Stout a S. H. Buck (New York, USA) zaoberali, po chemickom definovaní rumunitu na predošlých konferenciách, analýzou archeologických nálezov z jantáru z územia Rumunska. Z viacerých určení sú pre dobu bronzovú závažné analýzy nálezov z pohrebísk v Sarata Monteoru - pohrebisko 1 (napr. hrob 94) a pohrebisko 4 (napr. hrob 89). Na oboch sa zistila fosílna živica baltického pôvodu (jantár).

Zamyslenia sa nad dôvodmi šírenia jantáru a nad filozofiou spojenou s jeho šírením boli ťažiskom 3 príspevkov. J. Czebreszuk (Poznań, Poľsko) v referáte „The North Sector of the Amber Route in the Early Bronze Age“ konštatoval výskyt výrobkov z jantáru už v neolite Poľska, najskôr v súvisi so solárnym kultom. Predmetom prestíže bol jantár podľa neho už v období guľovitých amfor. V dobe bronzovej jeho význam vzrástol, keď sa v danej oblasti uplatňoval zároveň celý komplex prestížnych predmetov (zlaté ozdoby, niektoré zbrane - najmä tzv. Dolchtaby/dýky na žrdi). Autor sledoval viaceré významné stredomorské či mykénske predmety, v severskej oblasti stále ojedinelé, s poukazaním na diaľkový prenos ideí s možnosťou miestneho pochopenia a spracovania. J. Bouzek (Praha, Česká republika) otázku „Why did the Greks, Etruscans and Romans need Amber?“ uviedol príkladmi z nálezového fondu, s obrysovo viacznačnou odpoveďou. Jantár je symbol slnka, podobne ako elektrón, zliatina zlata a striebra. Ako symboly slnka a mesiaca mohol mať aj jantár cenu tribútu. Význam mal aj v liečiteľstve - v spojení s magneticko-elektrickými vlastnosťami tejto živice, v neposlednom rade tiež v šperkárstve. Filozoficky poňatá téma J. Todd (Los Gatos, USA) „Thinking about amber and the pivotal role of the West Balkans“ nebola len zamyslením sa o minulosti ľudských spoločností, o ich snaženiach, ťažkostiach a úspechoch, v ktorých nemal jantár triviálnu úlohu a význam, ale autorka sa snažila nájsť vo svojich úvahách aj odkaz pre súčasnú dobu.

Národné múzeum v Belehrade ako spoluorganizátor konferencie na záver tohto medzinárodného podujatia otvorilo výstavu nálezov jantáru pod názvom „Magic of Amber“, z ktorej je pripravený do tlače rozsiahly katalóg. Príspevky z konferencie budú, podobne ako to bolo aj u predchádzajúcich ročníkov, sprístupnené v samostatnom zborníku.

Klára Marková

RECENZIE

Maciej Karwowski: Thunau am Kamp - Eine befestigte Höhensiedlung (Grabung 1965-1990). Die latènezeitlichen Siedlungsfunde. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission. Band 61. Herausgegeben von Herwig Friesinger. Wien 2006. 148 strán, z toho 70 strán text, 37 strán katalóg, 6 strán zoznam literatúry a 53 kresbových tabuliek.

Thunau patrí k významným náleziskám v Dolnom Rakúsku na východnej hranici Viedenského lesa, približne 80 km severozápadne od Viedne. Systematický výskum od roku 1965 realizoval Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien pod vedením Herwiga Friesingera.

O lokalite možno hovoriť ako o výšinnom opevnenom sídlisku s multikultúrnym zastúpením nálezov. Situovaná je v nadmorskej výške 140 m, na strategickej polohe cesty vedúcej v smere sever-juh naprieč údolím Kamp, južne od Dunaja. Západným a juhozápadným smerom je výrazne zastúpené laténske osídlenie s centrom v okolí Linzu. Zo severu, východu a juhovýchodu sú kontakty s keltským osídlením na území Moravy, Slovenska a Maďarska.

Archeologické nálezisko v polohe Holzwiase pútalo pozornosť už od 19. stor. V rokoch 1929-1949 tu realizoval dosť rozsiahle výskumy J. Höbart. Lokalita bola intenzívnejšie osídlená predovšetkým od doby popolnicových polí až po obdobie včasného stredoveku (8.-10. stor.). Prvé doklady osídlenia sú však už z neskorého eneolitu. Viaceré nálezy možno datovať do včasnej a strednej doby bronzovej. Rozkvet sídliska je evidentný počas doby halštatskej a neskej doby laténskej, jestvujú aj doklady o germánskom osídlení. Na zverejnení výsledkov rozsiahleho výskumu sa podieľa väčší autorský kolektív. Nálezy z početnejšieho zastúpeného obdobia sú už čiastočne publikované, vyhodnotenie stredovekého osídlenia je pripravené do tlače.

V recenzovanej práci ide o katalógové spracovanie nálezov z doby laténskej. Pochádzajú predovšetkým z výskumov v rokoch 1965-1990. Sondáže boli robené postupne po celom areáli, avšak nálezy z doby laténskej sa koncentrovali v časti Obere Holzwiase, Untere Holzwiase a Nordhang. Úplne absentovali v časti Schanze (obr. 4 - plán výskumu s rozmiestnením sond v rokoch 1965-1990). Na tabelách 1 až 3 je prehľadný rozpis predmetov z doby laténskej aj s katalógovými číslami, čo umožňuje rýchlu orientáciu pri vyhľadávaní. Najväčšia koncentrácia laténskych nálezov je v časti Obere Holzwiase, kde výskum začal v roku 1972. Ide o centrálnu časť výšinného sídliska. Laténsky materiál sa tam zachytil v 81 sondách (zo 131 rezov/sond), teda až 87% všetkého materiálu z doby laténskej pochádza práve z tejto časti. Približne 100 m východne sa nachádza terasa s absolútnou výškou cca 370-380 m nad morom, s názvom Untere Holzwiase. V tejto časti robil výskum na parcele 687 ešte J. Höbart. Neskôr, v roku 1974, tu pokračoval v archeologickom výskume H. Friesinger. Z 30 sond boli nálezy z doby laténskej v 20. Získalo sa z nich celkom 9,7% laténskeho materiálu. V severovýchodnej oblasti lokality - v časti Nordhang, s výškou 320-350 m nad morom, sa uskutočnili prvé výskumy v roku 1982. Laténsky materiál tu bol iba v 10 sondách (z 32 sond), čo predstavuje celkom 3,3%.

V skutočnosti nebolo možné archeologickým výskumom zistiť konštrukčné detaily ani typy sídliskových objektov. Sledované sú iba nálezy, kde najpočetnejšiu zložku tvorí

keramika. Do doby laténskej patrí celkom 1805 kusov predmetov. Fragmenty nádob predstavujú 1774 kusov. Z hliny sú zhotovené i kolieska (č. 1775-1780) a zlomok hlineného predmetu s odtlačkami prstov (č. 1781). Kolekciu nálezov dotvára 17 rôznych železných fragmentov a zlomkov zo skla (č. 1799-1805). Chronologicky získaný materiál patrí do všetkých období včasného, stredného i neskorého laténu, teda časovo je to okolo 400 rokov.

Recenzovaná práca je rozdelená do deviatich častí. Najrozsiahlejšia je časť 3, v ktorej sa M. Karwowski podrobne venuje keramike. Po krátkom úvode o charaktere keramického materiálu z Thunau sa autor rozhodol začleniť ho na základe kvality keramickej hmoty (hliny) do troch základných skupín. V skupine I je jemná keramika, ktorú ďalej ešte delí na podskupiny Ia a Ib. Skupinu II tvorí hrubá keramika a do skupiny III zaradil grafitovú keramiku, ktorú tiež delí na podskupiny IIIa a IIIb. Zastúpenie jednotlivých skupín hliny či keramickej hmoty v percentách je na obr. 8. V podskupine Ia je to 40,4%, v podskupine Ib je 23,8%, skupina II má 17,2% zastúpenie, v podskupine IIIa je 12,5% a napokon v podskupine IIIb ide o 6,2%. Grafitová keramika je zastúpená celkovo 18,7%, čo je v porovnaní s Nitrou-Šindolkou o 6% viac. Vyčlenenie dvoch podskupín súvisí s obsahom grafitu v keramickej hmote. Pri podskupine IIIa je to 40-60% a pri podskupine IIIb od 10-20% v keramickej hmote. Autor rozlišuje iba dve kategórie tvarov nádob - vysoké (hrnce a fľaše) a široké (šálky a misy). Ďalšia časť rozpracovania keramiky je zameraná na rozlíšenie tvarov nádob podľa typu okraja. Pri vysokých tvaroch rozlišuje hrnce s typom okraja A1-3, B1-2, C1-3, D1-3, E1-2 a typy F-H. Pri fľašiach sú to okraje typu J1-3. Zo širokých nádob majú misy typ okraja K1-3, L1-2, šálky majú okraje typu M, N, O1-4, P1-3.

Samostatná časť je venovaná nekeramickým nálezom. Ide o kovové a sklené predmety. Celkový počet kovových predmetov je 24. Z dvanástich zlomkov spôn je iba jeden fragment z bronz. Typologicky bolo možné začleniť iba 4 železné spony - dve sú stredolátenskej spojenej konštrukcie, jedna je lyžičkovitá a jedna neskorolátenská. Ďalšími kovovými predmetmi sú: železný krúžok (Knotenring), ucho z masívnej bronzovej atase, dva železné nože a sekera. Zo sklených predmetov sú zastúpené zlomky šiestich náramkov a sklený korálik s výčnelkami. Náramky typu 3b, 6a, 8a a 13a sú v modrom prevedení, typ 7a je zhotovený z bieleho skla so žltou fóliou. Telo cylindrického korálika je z kobaltovo modrého skla, pričom výčnelky aj telo sú zdobené žltou fóliou.

Z pohľadu celkového zhodnotenia si zaslúži pozornosť kapitola 5, ktorá je zhrnutím i časovým vyhodnotením celého laténskeho súboru nálezov z Thunau. Autor jednotlivé keramické tvary rozpracoval chronologicky. Najstaršie datuje do včasnej doby laténskej. Tento horizont je z Rakúska veľmi dobre zastúpený predovšetkým na pohrebiskách. Zdá sa však, že nechýba ani na sídliskách. Zatiaľ je publikované iba jedno včasnolátenské sídlisko, a to Inzersdorf-Walpensdorf, ktoré sa nachádza na území Traisentalu. Z novších záchraných výskumov sú známe ďalšie takto včasne datované lokality.

Z Thunau sú zastúpené šálky s plastickou lištou, ktoré M. Karwowski označil podľa typu okraja ako P1. Časovo patria do včasnolátenskej grafitovej keramiky, datovanej

do LTA a začiatku LTB. Do tohto časového horizontu sú zo sledovaného sídliska zaradené ešte misy s obojstranne lešteným povrchom, ktoré poukazujú ešte na halštatské tradície a určite ich možno zaradiť do LTA. Do rozhrania LTA/LTB1 datuje M. Karwowski aj zlomok nádoby s kolkovanou výzdobou. Včasnotaténske osídlenie lokality potvrdil tiež ďalší výskum. Realizoval ho E. Szameit v roku 1996. Nálezy z neho nie sú predmetom recenzovanej práce. M. Karwowski z tohto výskumu použil iba kresbu zdobeného fragmentu, ktorý pochádza zo šošovkovitej fľaše (Linsenflasche). Geometrický motív použitý k výzdobe tejto nádoby je častým výzdobným prvkom na mečoch a na iných kovových predmetoch. Podľa autora ho možno datovať do LTB. Ide o výzdobný vírivý motív (Wirbelstempeldekór), ktorý má paralely aj na dvoch nádobách - jedna nádoba je z hrobu 66 v Manětíne-Hrádku v Čechách, s datovaním do LTA, druhá nádoba pochádza z hrobu na pohrebisku Hidegség v Maďarsku, s datovaním do LTB1. Tu je aj motív kolkovanej výzdoby v tvare krúžkov, ktoré sú aj na črepe nádoby z Thunau (obr. 22). Kolkované krúžky sú časté na nádobách z ďalších včasnotatenských lokalít. Z Rakúska sú napríklad z lokality Inzersdorf-Walpensdorf. Tento motív sa vyskytuje tak v západných, ako aj vo východných oblastiach osídlených Keltmi.

Napriek tomu, že keramika zo strednej a neskej doby laténskej nie je z uzatvorených objektov, podľa tvarov a analógií je možné ju chronologicky začleniť. Najpočetnejšie sú misy - hlavne tie, ktoré majú typ ústia K1-3, L1 a L2 (tab. 25-41). Patria do skupín, ktoré sú rozšírené a známe v celom keltskom priestore, s datovaním od LTC do LTD. Zhodné sú v Čechách, na Morave, v Maďarsku i na Slovensku. Z tejto veľkej skupiny sa vymyká misa s okrajom typu K1 (obr. 33, tab. 28), ktorá je materiálom i celkovým vyhotovením podobná typom mís z Podľáže. Vyskytuje sa v rámci tyneckej skupiny v južnom Poľsku a je datovaná do LTD1-LTD2. Špecifické pre východokeltské sídliská sú misy typu Békásmegyer (Karwowského typ ústia N). Sú domáceho karpatského pôvodu a často sa vyskytujú v mladších nálezových komplexoch. V súvislosti s Thunau môžeme s nimi počítať nie neskôr ako v LTD1. Z najkvalitnejšej keramickej hmoty sú zhotovené fľaše. Ich zastúpenie je v sledovanom súbore minimálne. Typ okraja J1 spája autor s oblasťou výskytu na Morave, typ J2 má paralely v Manchingu. K početnejšie zastúpenému tvaru nádob patria situly. Časté sú v nálezových celkoch datovaných od LTC2-D1. Autor opäť na základe typov okrajov hľadá paralely v prostredí sídlisk a oppíd. Zaujímavé nádoby sú zásobnice. Zhodné tvary sa nachádzajú v celom východokeltskom priestore, a to od južného Poľska smerom na juh až ku Gomolave. K výskytu a presnému datovaniu maľovanej keramiky chýbajú podľa autora vypublikované nálezové celky, ale predovšetkým hrnčiarske pece, kde sa dá predpokladať vypaľovanie tejto keramiky. Má na mysli hlavne oblasť Bratislavy, Komárna a Ostrihomu. Z východnej časti Rakúska sú viaceré lokality s výskytom maľovaných nádob. Z Thunau je niekoľko zlomkov, ktoré majú červenú a bielu výzdobu. Podľa autora však stále chýba presnejšie časové vymedzenie maľovanej keramiky a práve tomu by mohlo napomôcť zverejnenie nových nálezov z okolia Komárna a Ostrihomu. Nádobu zdobenú maľovaním začínajú niekedy v závere LTC2 a končia v LTD2. Hrnec s typom okraja E2 má paralely v Bořitove na Morave. Zhodné typy okrajov sú tiež v oblasti Salzburgu. Značka na dne v tvare tzv. kuracej nôžky je dosť častá na situlovitých nádobách, avšak jej zdvojený variant stavia nálež z Thunau medzi unikáty (s. 62). Z ďalších nálezov sú

početné kolieska vyrobené z fragmentov nádob. Z kovových predmetov sú to zlomky železných a jednej bronzovej spiny. Iba štyri kusy je možné bližšie chronologicky začleniť. Na základe analógií hlavne z územia Nemecka a Moravy ich autor datuje do obdobia prostredia oppíd, hlavne do LTD1. Sedem sklenených predmetov predstavuje skupinu šiestich náramkov a jedného korálika. Podrobne je sklo z doby laténskej z tejto časti územia Rakúska spracované v predchádzajúcej monografii M. Karwowského. Jednotlivé náramky patria k typom 6a, 6b, 13a, 7a, 3a, s časovým rozptylom od LTC1b až po LTD1. Ku koráliku s očkami a výčnelkami hľadá paralely vo východnej čiernomorskej oblasti. Pravdepodobne obchodom sa v 2. stor. pred Kr. dostáva tento druh tovaru aj do západných oblastí. Našli sa napríklad na lokalitách Stradonice či Thunau a podobné sú aj zo Slovenska v Jánovciach-Machalovciach. K dôležitým predmetom, s dobrými možnosťami datovania, patrí aj zlomok bronzovej atáše, ktorá je zdobená delfínikmi. Patrí k typu Eggers 18a a pochádza z helénskej oblasti. Na územie severne od Álp sa tieto atáše dostávajú v druhej polovici 1. stor. pred Kr. Presná doba ich výskytu je ešte predmetom odbornej diskusie. Je to niekedy medzi LTD1 a LTD2. Ich rozšírenie v európskom priestore je prehľadne zobrazené na obr. 36 (s. 67). Zo železných predmetov radí autor k latenskému sídlisku iba tri náradia - dva nože a jednu sekeru. Analógie majú na súvekých sídliskách a oppidách, napríklad v Starom Hradisku na Morave.

Ako autor uvádza, nálezy prezentované v tejto publikácii pochádzajú z viacfázového, veľmi zničeného sídliska. Napriek tomu predpokladá, že práve v Thunau mohlo byť sídlisko centrálného charakteru, s pôsobnosťou pre okolitú oblasť laténskeho osídlenia.

M. Karwowski konštatuje, že laténske osídlenie je potvrdené na rozsiahlom území, s rozlohou okolo 6 ha, pričom najväčšia koncentrácia nálezov je na ploche asi 2 ha v časti Obere Holzweise. Na základe podrobnej analýzy nálezového fondu autor uvádza, že osídlenie začína vočasnej dobe laténskej a pretrváva až po neskorú dobu laténsku, pričom v počiatočnom štádiu sú tu silné halštatské tradície. Na mieste je aj otázka kontinuity osídlenia. Tú autor predpokladá hlavne v strednej a neskej dobe laténskej. Dá sa o nej uvažovať hlavne na základe kvality nájdených predmetov. M. Karwowski naznačil, že archeológia v Rakúsku je z väčšej časti zameraná na „archeológiu pohrebísk“. Z toho vyplýva aj skutočnosť, že väčšia časť publikovaných prác je práve o pohrebiskách. Pre celkové zhodnotenie dejinného úseku sú však potrebné aj poznatky zo sídlisk - nížinných alebo výšinných. Pre doplnenie chýbajúcich údajov o sídliskách je nutná intenzívna prospekcia v teréne.

Samotné knižné spracovanie katalógu nálezov z Thunau je veľmi prehľadné a úsporne napísané, s odvolávkami na ilustračné prílohy, ktoré sú kvalitne nakreslené. K ich zrozumiteľnosti prispelo i to, že autor umiestnil informáciu o keramickej hmote, z ktorej je nádoba zhotovená, formou symbolickej značky priamo do kresby.

Na záver možno konštatovať, že hoci laténsky materiál z Thunau nie je veľmi rozsiahly, jeho výsledným prehľadným spracovaním, prezentujúcim celý súbor nálezov, sa autorovi podarilo zdôrazniť, že ide o významné nálezisko s centrálnou pozíciou v rámci širšieho regiónu. Monografia je dôkazom toho, že aj pri polykulturných lokalitách je veľmi dobré, ak sa urobí čiastkové menšie katalógy s vyhodnotením podľa období, prípadne podľa jednotlivých kultúr.

Gertrúda Březinová

Herbert Lorenz (†): *Chorologische Untersuchungen in dem spätkeltischen Oppidum bei Manching am Beispiel der Grabungsflächen der Jahre 1965-1967 und 1971. Hermann Gerdson: Fundstellenübersicht der Grabungsjahre 1961-1974.* Die Ausgrabungen in Manching. Band 16. Stuttgart 2004. Tri zväzky - dva v tlačenej podobe, jeden na CD-ROM. Zväzok Text und Tafeln má 186 strán, 82 obrázkov, 10 tabiel, 117 tabuliek. Vo zväzku Beilagen sa nachádza 12 plánov. CD-ROM obsahuje 329 strán katalógu a 258 tabuliek.

Zostavovatelia tejto publikácie v úvode konštatujú, že ide už v poradí o šestnásty zväzok známej edície *Die Ausgrabungen in Manching*. V krátkosti sa zaoberajú otázkou prípravy a spracovania uvedeného diela do tlače. S úmrtím Herberta Lorenza v roku 1995 totiž vznikol problém, ako celé dielo vy publikovať. Jeho habilitácia z roku 1988 tvorí základ textovej časti a je zároveň aj prvou časťou monografie. Niektoré súčasti z nej sú po zväžení „Manching-tímom“ ešte nepublikované a niektoré sú iba na CD nosiči, kde sa okrem kompletného katalógu, spracovaného jednotným systémom zo všetkých výskumných sezón, nachádza aj druhá časť práce, spracovaná Hermannom Gerdsonom (s. 247-329).

H. Lorenz uvádza, že výskumy neskorolátenského sídliska v Manchingu sa realizovali v troch veľkých časových blokoch. Prvý sa uskutočnil v rokoch 1955 až 1961 pod vedením W. Krämera, a to v centrálnej časti areálu. Ďalší bol v rokoch 1961 až 1971 pod vedením F. Schuberta v juho-západnom priestore, tretí sa zrealizoval v rokoch 1984-1987 pod vedením F. Maiera v severovýchodnej časti náleziska. Z ďalších menších aktivít uvádza výskum východnej brány pod vedením R. Gensena v rokoch 1962-1963 a ďalšie výskumy F. Schuberta v rokoch 1972-1973. Z týchto výskumov boli samostatne spracované a vypublikované jednotlivé skupiny nálezov.

Práve rozlohou veľké výskumy z rokov 1955-1961 a 1965-1971, v rámci ktorých bola spolu preskúmaná plocha 52 000 m², poskytujú možnosti venovať sa ďalším témam, ktoré autor spája s kultúrnymi vrstvami, samotnými objektmi, s ich datovaním a s kompletnou priestorovou analýzou. V textovej časti sú takto spracované iba výskumy z rokov 1965-1967 a 1971. Samostatné kapitoly sú venované stavebnej technike, keramike, zvieracím i ľudským kostiam a drobným predmetom. Súhrnná kapitola v závere je venovaná rekonštrukcii osídlenia, sídliskovej štruktúry a samotnému charakteru nálezov. V časti o stavebnom vývoji autor v prvom rade definoval sledované typy zahĺbených objektov. Každý z nich má množstvo variácií s rôznou funkciou využitia. Na sledovanej ploche bolo spolu vyše 400 zahĺbených objektov, s rôznou hĺbkou i veľkosťou. Zahĺbenie bolo od niekoľkých centimetrov až po 190 cm. Samozrejme, pri väčších objektoch si autor všimá aj ich orientáciu, podľa ktorej sú objekty rozdelené do 4 základných skupín. Rozdiely vidí nielen v rozmiestnení v rámci celej sledovanej plochy, ale aj v množstve a vypovedacej schopnosti materiálu, ktorý sa v ich výplni nachádzal. V plnej miere sa tu uplatňuje pravidlo, že vo výplni „stratigraficky“ starších vrstiev sa objavujú aj fragmenty mladšie. Sledované je percentuálne zastúpenie jednotlivých tvarov nádob aj podľa kvalitatívnych kritérií, aj podľa použitej keramickej hmoty. Práve zastúpenie keramiky v centrálnej časti tvorí súčasť viacerých monografií venovaných nádobám zhotoveným z grafitovej hmoty, s drsným či hladným povrchom a maľovaným tvarom. V krátkej rekapitulácii uvádza závery jednotlivých autorov. I. Kappelová rozdelila grafitovú keramiku do dvoch základných skupín,

a to na hrnce charakteristické pre južné Bavorsko a hrnce typu Manching. Z pohľadu časového uvádza, že skupina Manching je neskorolátenská a druhá skupina sa vyskytuje už v strednej dobe laténskej. W. E. Stöckli pri delení drsnej keramiky zohľadňoval, či sa v nálezovom celku už nachádza maľovaný materiál, alebo nie. Podľa toho vychádza možnosť datovania tejto keramiky buď už do záveru LTC1, alebo včasného LTC2. Avšak niektoré miesta mohli byť osídlené až v stupni LTD. Hladená (leštená) keramika je podľa V. Pingela hlavne v LTD a súvisí s výskytom maľovaných tvarov. Staršie tvary majú predlohy na pohrebiskách Manching-Steinbichel a Manching-Hundsruken. Pri maľovanom tovare sa F. Maier riadi francúzskym delením na starší a mladší horizont tejto keramiky. Hrube skonštatované, ide o laténsku a po-laténsku keramiku. S prvým výskytom tohto tovaru F. Maier uvažuje v závere LTC1 a v počiatkoch LTC2.

H. Lorenz sa okrem keramiky v samostatných kapitolách venuje aj monograficky spracovaným ďalším skupinám nálezov, a to zvieracím či ľudským kostiam a drobným predmetom, kde je z chronologického hľadiska dôležitá skupina spôn, sklenených predmetov a rôzneho náradia (monograficky spracovali R. Gebhard, G. Jacobi). Pohľad H. Lorenza na predchádzajúce publikované práce z Manchingu je dôležitý aj preto, že si vyjasňuje, aký materiál má vlastne k dispozícii a ako ho jednotliví autori datujú. Typy predmetov sú akoby vytrhnuté z celkového kontextu. O ich spätné začlenenie a zhodnotenie v priestore ako takom sa pokúša práve podrobnou priestorovou analýzou a zachytením ich výskytu na mapových podkladoch. Cieľom je poodhaliť celkový obraz osídlenia tohto areálu. Kombinuje rôzne možnosti výskytu typov nálezov v závislosti od sledovaných plôch. Výsledky sú graficky znázornené na obrázkoch 77-81. Vzájomne porovnáva výskyt množstva črepového materiálu, zvieracích i ľudských kostí, spôn, sklenených predmetov a iných druhov nálezov. Pozornosť sústredil na dve hlavné témy. Jedna sa týka otázok dejín osídlenia, veľkosti osídlených plochy a intenzity samotnej zástavby. Táto téma je prepojená s druhou, ktorá súvisí s celkovou funkciou areálu, štruktúrou a charakterom zástavby. Sumár dosiahnutých výsledkov je v kapitole na s. 127-138, kde sa pokúsil o rekonštrukciu vzhľadu a štruktúry osídlenia neskorolátenského oppida. Konfrontujúce výsledky bádania jednotlivých autorov samostatných častí konštatuje, že počiatky osídlenia lokality možno klásť do LTC1, do stredu tretieho storočia pred Kr. Zánik oppida patrí niekde medzi LTD1 a LTD2, do stredu nasledujúceho storočia pred Kr. To znamená, že na skúmaných plochách mohlo existovať osídlenie maximálne 150 rokov. Podľa nálezov spôn a mincí poukazuje na ďalšie možnosti, kedy nie všetky plochy boli osídlené súčasne a sú tu určité rozdiely. Napríklad na základe zhodnotenia výskytu spôn zóny X, XI a XII, ako aj zóny A-C boli intenzívne osídlené 120 rokov. Okrajové časti plochy 90 rokov a pre zóny D-H predpokladá trvanie osídlenia 70 rokov. Ľudia, ktorí žili na ploche približne 4000 m² (čo sa rovná zóne II, VI, VII), vyprodukovali ročne asi 400 črepov. Za 120 rokov existencie spotrebovali odhadom 600 nádob. To je inventár približne 20 domov, ktoré mohlo obývať asi 100 ľudí. Z tejto časti skúmanej plochy sú aj archeobotanické nálezy. Tie poukazujú na rozmiestnenie obytných priestorov, polí, lúk a lesa. S uznaním uvádza prvé odhady o osídlení tohto areálu, ktoré publikoval už P. Reinecke v roku 1950, keď hovoril v prospech existencie sídliskového jadra s voľným zoskupením väčších objektov, zatiaľ čo okrajové časti sa vyznačovali skôr jednotlivými dvorcami. K celkovej sídliskovej štruktúre oppida uvádza zistenia a publikované závery W. Krämera (z rokov 1950-1985).

Zamýšľa sa nad významom tohto „mesta“ a jeho kontaktmi s okolitým prostredím, ako aj nad jeho celkovou architektúrou a rozmiestnením jednotlivých priestorov, či už ide o ulice, príbytky, miesta pre trh, alebo o výrobné a iné objekty. Na základe priestorovej analýzy a výskytu množstva nálezov uvažuje aj o celkovom počte obyvateľov. Určite išlo o miesto s tradíciou panského sídla, teda miesta, kde sídlila elita (šľachta) vtedajšej spoločnosti.

Aké postavenie má Manching medzi ostatnými neskorokeltskými oppidami? Otázky tohto druhu sú predmetom autorovej záverečnej štúdie. Je to ucelený prehľad o doterajšom poznaní a výskume keltských oppíd v celej Európe. Okrem dejín bádania a kompletnej literatúry sú veľmi zaujímavé komentáre a pozorovania autora, ktoré súvisia s celkovým charakterom a funkciou týchto výšinných opevnených sídlisk. Prvé aktivity spojené s výskumom oppíd boli známe v 16. a 17. stor. Ide o galské oppidá známe už od Caesara, a to Bibracte a Alesia. V 19. stor. vzbudili dokonca veľký záujem u Napoleona III. S pribúdajúcimi výskumami je stále viac otázok spojených s celkovým pohľadom na existenciu a funkciu oppíd. Medzi prvé známe patrili aj Manching, Stradonice a Velem-St. Vid. Výskyt oppíd je na celom keltskom území (Francúzsko, Nemecko, Čechy, Slovensko, Maďarsko). Zo Slovenska uvádza H. Lorenz Bratislavu a Devín. V roku 1930 P. Reinecke vo svojej práci „Spätkeltischer Oppida im rechtsrheinischer Bayern“ hovorí o opevnených výšinných sídliskách, ktorých počet je na danom území 40. Neskoršie, po prehodnotení viacerých hľadísk, W. Dehn a J. Collis na danom území počítajú iba s 20 oppidami. Z Európy - od Atlantického oceánu až po územie Maďarska - je ich doteraz vyše 160, z toho vyše polovica na území Francúzska.

Súčasnou rozsiahlej, v podstate trojzväzkovej práce je aj časť spracovaná Hermannom Gerdsonom. Ide o katalóg nálezov z výskumných sezón 1961-1974. Ako autor uvádza, prvá časť práce je venovaná výskumom v Manchingu, ktoré sa uskutočnili pod vedením W. Krämera a F. Schuberta v rokoch 1955-1961. V nim spracovanej časti sú nálezy z rokov 1961 až 1974, pričom sú samostatne spracované nálezy, ktoré sa našli počas siedmej výskumnej sezóny v rokoch 1962-1963 pri výskume východnej brány. K zaujímavým predmetom patrí drevo, ktoré je pomocou prírodovedných analýz dobre datované a publikované E. Hollsteinom v štúdiu z roku 1980.

Záverom možno iba s vďakou skonštatovať, že pán Herbert Lorenz zanechal pre ďalšie generácie archeológov veľmi kvalitnú prácu. Priestorová analýza predmetov patrí medzi náročné metódy tak na čas, ako aj na precíznu prácu. Iba kladne sa dá zhodnotiť skutočnosť, že sa ju rozhodol aplikovať práve na tak rozsiahly a známom nálezisku, ako je Manching. Treba iba ľutovať, že túto náročnú prácu nemohol v úplnosti ukončiť.

Gertrúda Březinová

Lumír Poláček/Otto Marek: Grundlagen der Topographie des Burgwalls von Mikulčice. Die Grabungsflächen 1954-1992. In: L. Poláček (Hrsg.): Studien zum Burgwall von Mikulčice. VII. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 24. Brno 2005. 358 strán, 315 obrázkov, 7 tabiel.

Recenzovaná publikácia je pozoruhodná a súčasne výnimočná z viacerých príčin. Začlenenie jej obsahu do VII. zväzku zborníka SBM nepriamo naznačuje, že pôjde

o ďalšiu štúdiu približujúcu niektorú z materiálových zložiek veľkomoravského mikulčického centra. Spôsob spracovania zvolenej témy a jej rozsah však presvedča o tom, že ide o monografické dielo odovzdané do tlače dvojicou autorov. Ich spolupráca v danej oblasti nie je nówum, čo potvrdzuje aj viacero známych príspevkov. Zo zbežného listovania v predmetnej publikácii tiež vyplynie, že nejde v plnom rozsahu o vedecky koncipovaný výstup doplnený plánmi typických sídliskových objektov a hrobov či kresbami predmetov materiálnej kultúry. Podľa charakteru ťažiskovej časti sa táto publikácia radí skôr ku katalógovým dielam, pre ktoré nebýva typická vyššia úroveň vedeckého prínosu. Spôsob spracovania niektorých bodov zo základnej osnove heslára však poskytuje množstvo vysoko odborných informácií získaných na základe precíznej analýzy vyhodnocovaných údajov.

Posudzovaná publikácia sa skladá z trinástich hlavných kapitol a štyroch podkapitol, rozdielneho rozsahu a tematického zamerania. Do samostatného predslovu boli zaradené najzávažnejšie okolnosti, ktoré sa pričínili o jej vznik a ovplyvnili programové ciele autorskej dvojice. Spomedzi nich je určujúca predovšetkým snaha o takú formu výsledného produktu, ktorý by sa stal základnou príručkou k štruktúrovanej topografii prebádaných častí mikulčického centra. Náplň tohto diela by mala poslúžiť nielen k ľahšiemu zoriantovaniu sa v inak ťažko dostupných dokumentačných materiáloch zachytávajúcich výsledky odkrytia jednotlivých plôch v rokoch 1954-1992. Súčasne by mala táto publikácia vytvoriť východiskové podklady pre následné systematické spracúvanie a odborné vyhodnotenie tohto rozsiahleho materiálového fondu. K dosiahnutiu vytýčeného cieľa disponuje recenzovaná publikácia všetkými potrebnými predpokladmi. Okrem prezentovania určujúcich informácií o prírodných pomeroch, topografických danostiach, dôslednej špecifikácii zaznamenaného spektra archeologických pamiatok a precízne spracovaných digitalizovaných plánov obsahuje aj ich primárne odborné vyhodnotenie. Nie je prekvapivé, že v dôsledku objektivizujúceho kritického prístupu sú niektoré staršie názory aj sčasti rektifikované. Je pozoruhodné, že takýmto spôsobom koncipované dielo vzniklo v rámci projektu Grantovej agentúry AV ČR iba počas dvojročného pracovného cyklu. Informácie tohto druhu v zásadnej miere rozširujú úroveň poznania, ktorá bola autorskou dvojicou pôvodne prezentovaná v štúdiu z I. zväzku zborníka SBM (Poláček/Marek 1995).

Momenty spomenuté v predchádzajúcich pasážach hodnotenia v úvodnej kapitole dopĺňa spätný pohľad autorov na úroveň poznania tohto najvýznamnejšieho veľkomoravského centra. Nemožno pritom nevidieť, že z archeologicky preskúmaných 70 plôch, s celkovou rozlohou takmer 5 ha, sú známejšie predovšetkým tie, kde boli lokalizované najdôležitejšie objekty. Ide najmä o sakrálne stavby a ďalšie typy sídliskových objektov, ako aj nekropoly s hodnotnejším nálezovým inventárom. Vďaka nim sa dotvorila rámcová predstava o funkčných súčiastiach mikulčického hradiska, prezentovaná v prehľadných publikáciách odborného i vedecko-populárneho charakteru (napr. Poulik 1967; 1972; 1975; 1985). Popritom sa však pociťuje absencia početnejších titulov literatúry, v ktorých by boli na patričnej úrovni komplexne spracované a vedecky vyhodnotené jednotlivé nálezové situácie. Prehľadné príspevky o výsledkoch jednotlivých etáp výskumu nebývajú v potrebnej miere informatívne. Hodnotiace závery sú skôr predbežné (tabela 1). Je to tak sčasti aj preto, lebo sa pri publikovaní zohľadňovali redakciu periodika stanovené odporúčania.

Na odstránenie uvedených problematických momentov by mal poslúžiť jednotný vzor základnej osnovy heslára. Prostredníctvom neho sú v recenzovanej publikácii zaznamenané všetky najvýznamnejšie informačné zdroje o príslušných nálezových situáciách. Charakteristiku desaťbodovej štruktúry heslára približujú autori v rámci 2. až 7. kapitoly. V nich zdôvodňujú aj potrebu, aj opodstatnenie zaradenia vytypovaných informačných zdrojov do výslednej schémy. Treba oceniť, že textovú formu zápisu dopĺňajú obrázky s graficky zobrazenou terénnou situáciou a tabelové prílohy. Tie obsahujú tematicky, typologicky i numericky štruktúrované údaje. Prijateľnosť výberu informačných zdrojov možno objektívne posúdiť v rámci textu z úvodnej strany 9. kapitoly. V ňom sú určujúce kritériá zapísané v zosťručnenej podobe. Táto skutočnosť sa dá priamo overiť aj na príklade konkrétneho obsahu spracovaných hesiel. Ich vzorne upravenú textovú časť dopĺňa množstvo príloh zachytených v digitalizovanej podobe. Z hľadiska celkového objemu predstavuje táto časť ťažiskový diel, ktorý v publikácii zaberá 76% z jej stranového rozsahu.

Opodstatnenosť použitia zvoleného výberového princípu možno overiť aj na príklade prvého bodu základnej osnovy. Do jeho náplne sú začlenené najvýznamnejšie polohopisné a výškopisné informácie o každom z úsekov odkrytej lokality. Z hľadiska prínosu je prospešné osvojiť si z nich schému funkčného členenia centrálneho hradiska, ako aj kolekciu toponymických údajov z mikulčického mikroregiónu (obr. 1; 2). Vyšší informačný prínos sa získal najmä v prípadoch, v ktorých boli predchádzajúce zložky doplnené o konfiguráciu terénu a výškopisnú špecifikáciu príslušného miesta (obr. 4). Na doplnenie predstavy o miestnych pomeroch môžu byť z 2. kapitoly práce využité ďalšie spresňujúce údaje o geologickej štruktúre podložia, o pedologickom zvrstvení tohto územia, o údolnej nive a ramennej sústave rieky Moravy (obr. 4).

Komplexné informácie o konkrétnom úseku nálezovej situácie a spôsoboch jej odkrytia si zasa nemožno predstaviť bez údajov zaradených do druhého až piateho bodu základnej osnovy heslára. Z nich sa dajú vyčítať nielen príslušné metrické dáta, ale aj detaily o sektorovej sieti a jej využití. Bolo by chybou nevenovať pozornosť celkovému situačnému plánu, na ktorom sú vynesené a v patričnom poradí očíslované všetky výskumné plochy prebádané v rokoch 1954-1992 (obr. 6). Numerické údaje súvisiace s týmito zložkami boli zaradené do tabule 2.

V šiestom bode základnej osnovy heslára zasa nachádzame informácie o dokumentačných materiáloch. Okrem početnosti pôdorysných plánov objektov a profilov, resp. celkových plánov nálezových situácií, býva posudzovaná aj ich kvalita. Prostredníctvom nej sa hodnotí aj schopnosť príslušných prvkov reálne zachytiť konkrétnu situáciu, dôležitú najmä v zložitých stratigrafických pomeroch. Podobným spôsobom sa prihliada aj k dôslednosti zhromažďovania a evidovania rôznych zložiek nálezového inventára. Nie je potrebné zdôrazňovať, že od úrovne kvality tohto druhu sa odvíja schopnosť úspešného vyhodnotenia nálezovej situácie z hľadiska chronologických ukazovateľov.

Základné informácie o objektoch odkrytých v rámci jednotlivých nálezových situácií predstavujú jednu z najvýznamnejších zložiek archeologickej topografie. Po dôkladnej systemizácii ich funkčného využitia mohli byť tieto objekty rozdelené do niekoľkých skupín. V najpočetnejšej z nich nachádzame sakrálne objekty a depoty. Oveľa sporadickejšie boli doložené profánne objekty, objekty spojené s opevnením a komunikačnými trasami, ako aj objekty výrobného

charakteru, studne a doklady poľnohospodárskej činnosti (tabula 3). K hrobom z veľkomoravského centra možno takisto pristupovať diferencovane. Podstatné pritom je, či sú hroby kumulovaným spôsobom umiestnené okolo sakrálnych stavieb, na osídlenej ploche medzi objektmi, alebo sa nachádzajú iba v rozptýlenej forme na hradisku a v jeho hospodárskom zázemí (obr. 8-13; tabula 3-5).

V uvedenom prehľade typologickej skladby nefigurujú štandardné typy sídliskových objektov hospodárskeho a obytného charakteru z úrovne terénu alebo zahĺbených do zeme. Stručné informácie o nich sa objavujú až v rámci charakteristik jednotlivých výskumných plôch. Tu sa ukazuje, že ich pestrú typovú škálu dopĺňajú ďalšie formy, ktoré vznikli zámerne alebo účinkom sekundárnych aktivít. Autorská dvojica v posudzovanej práci takisto zdôrazňuje, že objekty sídliskového typu neboli s rovnakou dôslednosťou zaznamenávané počas primárneho dokumentovania terénnych aktivít. Nie všetkým z evidovaných objektov bol na základe rozhodnutia vedúceho výskumu priznaný adekvátny štatút na to, aby dostali číslo z priebežného poradia. Z tohto dôvodu bude pri odbornom vyhodnocovaní starších dokumentačných materiálov potrebné vykonať potrebné korekcie.

Pozornosti autorov publikácie takisto neuniklo, že počas niektorých výskumných sezón boli s rôznou dôslednosťou získavané a evidované tradičné zložky nálezového materiálu. Časť z nich bola aj skartovaná, iné boli deponované v kompletnej zostave, s občasnými nedostatkami v evidencii. Ako ukázali niektoré zo spracovaných typov nálezov, strácajú ich reprezentanti vplyvom uvedených nedostatkov podstatnú časť zo svojich vypovedacích schopností. Informácie tohto druhu, s funkčnou interpretáciou významnejších typov sídliskových objektov, s majetkovo-sociálnou špecifikáciou hrobov a s relatívno-chronologickými vzťahmi medzi nimi, boli zaradené do ôsmeho bodu základnej osnovy heslára.

Podkladové materiály danej kategórie, doplnené analógiami z najnovšej odbornej literatúry, poskytli autorom posudzovanej práce východiskové podklady k tvorbe prepracovanejšej formy evidovaných súčastí nálezovej situácie. Neprekvapí preto, že v prípade niektorých dávnejšie sformulovaných uzáverov došlo k zmenám. Spomedzi nich možno na ilustráciu uviesť príklad spochybňujúcej existenciu I. a XII. kostola, funkčné využívanie IV. kostola ako mauzólea, IX. kostola ako baptistéria.

V záujme doplnenia prehľadu o recenzovanej publikácii je potrebné predchádzajúce časti komentára doplniť zosťručenými údajmi o terénnych aktivitách realizovaných v mikroregióne mikulčického centra v rokoch 1993-2004, umiestnenými vo 8. kapitole. V rámci 10. až 12. kapitoly možno zasa nájsť prehľadný súpis výskumných plôch, dosiaľ evidovaných sídliskových objektov a hrobov. Do poslednej, 13. kapitoly umiestnili autori zoznam použitej literatúry. Je isté, že túto pramennú databázu využije každý bádateľ, ktorý bude mať záujem o pohotovjšiu manipuláciu s početným registrom publikačných výstupov venujúcich sa problematike veľkomoravského mikulčického centra.

V predchádzajúcich častiach tohto recenzného komentára bolo vyzdvihnutých niekoľko momentov prispievajúcich k pozitívnemu hodnoteniu predmetnej publikácie. Ich kolekcia sa akiste rozšíri pri jej podrobnejšom štúdiu. Nemožno preto pochybovať o tom, že táto práca bude priaznivo prijatá u príslušníkov odbornej verejnosti, ktorí sa zaoberajú včasnostredovekým obdobím.

LITERATÚRA

- Poláček/Marek 1995 - L. Poláček/O. Marek: Die Grabungen in Mikulčice 1954-1992. Geschichte, Grabungsmethoden und Dokumentation. In: F. Daim/L. Poláček (Hrsg.): Studien zum Burgwall von Mikulčice. I. Brno 1995, 13-82.
- Poulík 1967 - J. Poulík: Pevnost v lužním lese. Praha 1967.
- Poulík 1972 - J. Poulík: Velkomoravské mocenské centrum v Mikulčicích. Monumentorum Tutela 8, 1972, 5-56.
- Poulík 1975 - J. Poulík: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha 1975.
- Poulík 1985 - J. Poulík: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě. In: J. Poulík/B. Chropovský (Ed.): Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha - Bratislava 1985, 9-80.

Milan Hanuliak

Pál Patay: Kupferzeitliche Siedlung von Tiszalúc. Inventaria Praehistorica. XI. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest 2005. 207 strán, 62 obrázkov v texte, 55 tabuliek.

Touto publikáciou kulminuje desaťročia trvajúce systematické bádanie známeho maďarského archeológa Pála Pataya o vrcholnej dobe medenej v Potisí. Pred viac ako 60 rokmi P. Patay publikoval prvýkrát hroby bodrogkeresztúrskej kultúry a potom v pravidelných intervaloch nasledovali správy a publikácie o výskumoch pohrebísk tejto kultúry na lokalitách Tiszakeszi, Polgár, Fenyesslitke, Magyarhomorog a Tiszavalk, ktoré tvoria zlatý fond k štúdiu eneolitu v Karpatскеj kotline i v strednej a juhovýchodnej Európe. V mnohých referátoch na konferenciách, ale aj v analytických štúdiách sa P. Patay venoval všetkým otázkam bodrogkeresztúrskej kultúry, ako aj mnohým genetickým a chronologickým aspektom staršieho eneolitu v Potisí. Za zvlášť významné treba považovať jeho závery, že tiszapolgárska a bodrogkeresztúrska skupina (v jeho ponímaní kultúra) predstavujú dve vývojové štádiá jednej a tej istej kultúry. Výsledkom analýzy početných inventárov pohrebísk bola autorom jasne definovaná interná chronológia bodrogkeresztúrskej skupiny. Osobitne metodicky vzorná bola jeho kultúrna a chronologická korekcia známeho pohrebiska v Tiszapolgári-Basatanyi, kde doložil hriat v pochovávaní, ktorý mnohí autori pri demograficky a sociálne orientovaných analýzach toho významného pohrebiska prehliadali.

P. Patay v početných geneticky a chronologicky zameraných štúdiách narážal a problém konca, transformácie alebo zániku bodrogkeresztúrskej skupiny. Na pohrebiskách tejto skupiny sa prestávalo pochovávať ešte počas jej mladej fázy bez akéhokoľvek hmatateľného náznaku jej transformácie do nasledujúcej kultúrnej jednotky. Nič nenaznačovalo na existenciu podobných extramurálnych pohrebísk v bezprostredne nasledujúcom období. Situácia sa však mala skoro zmeniť. V roku 1964 V. Budinský-Krička publikoval žiarové hroby z pohrebiska v Malých Zalužiciach-Lažňanoch a na sympóziu v Nových Vozokanoch roku 1967 prezentovala I. Bognár-Kutzián definíciu novorozpoznanej skupiny Hunyadi halom. Tým sa otvorila cesta k poznávaniu vývoja po bodrogkeresztúrskej skupine. Ako sa v recenzovanej knihe píše, roku 1974 N. Kalicz zaviedol P. Pataya na nálezisko Sarkad pri obci Tiszalúc a ešte v tom istom roku P. Patay začal výskum, ktorý do roku 1990 mal 16 pokračovaní.

Išlo o palisádou ohradenú osadu skupiny Hunyadi halom, ktorej je recenzovaná publikácia P. Patay venovaná. Palisáda bola pôvodne dlhá okolo 382 m, ale nebola na celom priebehu zachovaná. Palisádový žľab má vajcovitý pôdorys, ohradzoval plochu s rozmermi cca 340 a 230 m. Tesne po vonkajšom obvode sa vyskytujú jamy a ojedinelé kolové jamy, ale autor sa otázkou osídlenia podrobnejšie nezaoberal. Existenciu ďalšej palisády z vonkajšej strany overoval len štyrmi zisťovacími sondami - s negatívnym výsledkom, ale otázku fungovania palisády počas celého trvania osady neriešil. Podľa stratigrafie medzi palisádovým žľabom a jamami autor konštatoval, že žľab pretínal jamy s alföldskou lineárnou keramikou a palisádu zasa rezali jamy boľerázskej skupiny a jamy zo staršej doby bronzovej, čím sa potvrdila príslušnosť palisády k osade skupiny Hunyadi halom.

Ohradená osada bola husto zastavaná kolovými domami a vyskytovalo sa tam aj veľa exploatačných jám, ktoré asi porušili až zničili určitý počet pôdorysov starších kolových stavieb. Z množstva kolových jám P. Patay zrekonštruoval 45 pôdorysov domov a priznáva, že tu určite boli aj ďalšie domy, ale pre malý počet kolových jám v radoch a vzhľadom na stupeň ich zachovania sa nedali presnejšie ohraničiť. Po podrobnom opise jednotlivých domov autor charakterizuje ich pôdorysy, konštrukciu a naznačuje ich rekonštrukciu. Kolové stavby boli dvojpriestorové, pričom jeden z priestorov bol dvakrát až trikrát väčší. Nie vždy bolo možné stanoviť ich presné rozmery. Autor rozdelil domy podľa veľkosti na dlhšie alebo kratšie ako 9 m. Najdlhšie domy dosahovali do 15 m a ich šírka sa väčšinou odvíjala od dĺžky a pri väčších domoch sa pohybovala od 6,4 do 5,2 m. Domy boli budované podľa jednej pôdorysnej schémy, čo najviac zvyrazňuje opakovaný výskyt 7 kolov v krátkych a v priečných stenách. Je pozoruhodné, že po sedem kolov v krátkych stenách sa nachádza aj v podstatne väčších domoch lengyelskej kultúry v Bučanocho, Santovke a najmä v Žilkovciach. P. Patay vo viacerých pôdorysoch zisťoval akoby zdvojené kolové jamy v dlhých stenách aj v rohoch a v tomto zmysle dom rekonštruoval (obr. 62). Toto jeho zistenie pravdepodobne podporuje pôdorys veľkého kolového domu (výskum autora recenzie roku 1975) s výrazne zdvojitými kolovými jamami z vonkajšej strany žľabového základu z Čataja na sídlisku skupiny Bajč-Retz, ktorá je so skupinou Hunyadi halom súčasná. Ide o jeden zo spoločných znakov pre obidve skupiny.

V celkovom pôdoryse osady autor predpokladá usporiadanie domov do štyroch radov v severo-južnom smere. V tom prípade by boli domy orientované približne v smere V-Z, teda takmer kolmo na uličky medzi radmi domov. Avšak pohľad na plán ohradenej osady dovoľuje práve tak isto konštruovať aj rady domov v smere V-Z. Pri hľadaní pôvodu kolových domov skupiny Hunyadi halom našiel P. Patay málo predchodcov a predpokladá tradície takejto eneolitckej architektúry od tiszapolgárskej skupiny (Tibava).

Z plánu vidno, že v osade bol veľký počet jám, z nich však vyše 20 nepatrí k ohradenej osade. Išlo najmä o exploatačné jamy na ťažbu stavebnej hliny, ako aj zásobné jamy, ktoré mali dno väčšie ako bol priemer ich ústia. Škoda, že jamy na pláne neboli očíslované a že nie sú graficky vyznačené jamy s keramikou skupiny Hunyadi halom. Prospelo by to pri skúmaní organizácie a štruktúry osady.

V areáli osady sa našli aj 4 detské hroby.

Vyše 50 strán publikácie je venovaných nálezom na sídlisku. Okrem dvoch strieborných nášiviek z hrobu pochádza zo sídliskových jám aj 13 medených predmetov zastúpených dlátami, šidlami, nožmi a kúskami drôtu. Podľa hlinených teglikov so stopami po medi boli medené nástroje zhotovované

priamo v osade. Autor zdôrazňuje výnimočnosť spracovávaní medi na mieste veľmi vzdialenom od predpokladaných zdrojov medenej rudy. Okolo 80 nástrojov bolo vyrobených z kostí domácich i lovených zvierat. Pozoruhodné sú rybárske hroty s otvorom a spätným háčikom z parohoviny, aké sú autorovi známe aj z tiszapolgárskych pohrebísk. Autor zdôrazňuje výskyt silno obrúsených dlhých kostí v časti medzi kĺbmi. Sú známe aj z pohrebiska Tiszapolgár-Basatanya a recenzent pozná veľký počet podobne obrúsených kostí a ich fragmentov aj zo sídliska lengyelskej kultúry vo Svodíne. Pozoruhodné je, že sa nevyskytujú na všetkých súčasných sídliskách.

Štiepané a brúsené kamenné nástroje spracovali E. Kövecses Varga a H. Oravec. Petrografickú analýzu urobil S. Józsa. V 659 kusoch štiepanej industrie ako surovina prevláda silex a hydrokvarcit, z obsidiánu sa našlo len 87 kusov.

Podstatnú časť knihy zaberá typologická charakteristika početnej keramiky (130 rekonštruovaných nádob vrátane miniatúr a 22 510 registrovaných zlomkov nádob). Pri deskripcii základných tvarov nádob P. Patay použil netradičnú nomenklatúru, ktorá asi nebude bez výhrad prijímaná a ďalej rozvíjaná. Napríklad situla je nádoba s kónickým telom, s nízkym cylindrickým hrdlom a s uškami spod okraja po pleciah, ktorú by mnohí bádatelia asi nazvali ako hrniec. Naopak, hrniec, ktorý autor opisuje by väčšina archeológov asi pokladala za jeden z druhov amfory, lebo ide o nádobu s baňatým telom, s kónickým hrdlom a s malými uškami na pleciah. Na viacerých nádobách sa vyskytujú na úrovni najväčšieho obvodu zvislé vydutiny na povrchu zdobené kanelúrou. Za džbán (der Krug) býva považovaná obvykle nádoba s baňatým telom a zreteľným cylindrickým alebo ináč tvarovaným hrdlom, z ktorého vychádza jedno ucho, za ktoré možno nádobu jednou rukou držať. P. Patay opisuje džbány ako nádoby s kónickým telom, s nízkym cylindrickým hrdlom a s dvomi uškami na pleciah. Je však veľmi pozoruhodné, že v skupine Hunyadi halom zrejme úplne chýba pravý džbán s uchom. Prekvapuje to o to viac, že v súvekej skupine Bajč-Retz, s keramikou zdobenou brázdovým vpichom, sa džbány viacerých typov vyskytovali. Tentokrát sa asi zase presadila potiská tradícia, kde sa pred badenskou kultúrou pravé džbány nevyskytovali.

Medzi malými misami sa vyskytli aj nepočetné tvary s výlevkami. K doposiaľ neznámych nádobám skupiny Hunyadi halom patria polohrubé plytké misy zdobené plastickými rebrami na vnútornej strane. Mohli sa používať na špecifickú manipuláciu s nejakým materiálom, avšak autor práve kvôli plastickým rebrám a pupčekom, ktoré by používanie nádob sťažovali, uvažuje o ich kultovom využití.

Najviac pozornosti spomedzi nádob venuje autor štvorhranný tvarom vo viacerých variantoch, a to oprávnené. Tento druh nádob bol doteraz známy už od bodrogkeresztúrskej skupiny, ako aj zo skupiny Lažňany. Vedelo sa tiež, že patrí k typickým tvarom skupiny Hunyadi halom, ale nebolo známe, že až v takom množstve - v Tiszalúci sa našlo 714 kusov. Podľa druhov dna a tvaru ústia, podľa plastickej výzdoby a aplikácie úšiek možno rozlíšiť niekoľko variantov tohto tvaru, ktorý sa vyskytuje na veľkom území medzi Malými Zalužicami-Lažňami a Belehradom na konci bodrogkeresztúrskej skupiny počas skupiny Lažňany-Hunyadi halom-Vajska.

K zaujímavým tvarom patria aj nádoby na dutej nohe, ktorú sa však nepodarilo zrekonštruovať, ale podľa zachovaných fragmentov možno predpokladať, že na pomerne nízkej dutej nohe, vysokej 8-11 cm, bola misa s nízkym hrdlom s priemerom okolo 23 až 25 cm. Špecifickosť týchto

nádob zdýrazňuje plastické, často presekávané rebro na rozhraní dutej nohy a misy. Na jeho úrovni, viac však na samotnej dutej nohe, sa vyskytujú dve malé ušká, pseudo-ušká i diskovité ušká (Scheibenhenkel). Obidva tieto prvky sa vyskytujú dosť často. Hoci nádoby na dutej nohe mali v Potisi dlhú tradíciu (od skupín Kopčany-Szatmár II, Barca III), nie je vylúčené, že misy na pomerne nízkej dutej nohe s prstencom na rozhraní vôbec nemusia v tejto tradícii koreniť, najmä keď, ako na to poukázal aj P. Patay, v mladšej fáze skupiny Bodrogkeresztúr sa už typické vysoké duté nohy s otvormi v plášti nevyskytovali. Podobné prstence na pomerne nízkych dutých nohách sú aj na neskoršej jordanovskej keramike a dobré analógie sa nachádzajú pravdepodobne v neskoršej perióde skupiny Bubaň-Hum v oblasti Kosova. Nie je vylúčené, že do Karpatskej kotliny prenikli ako nová keramická forma spolu s ďalšími, nie vždy rozpoznateľnými tvarmi nádob.

Jasne v domácom podloží korenia tri druhy pokrievok nádob, ktoré sa v Potisi udomácnili už počiatkom mladého neolitu. Priamo z bodrogkeresztúrskej skupiny pochádzajú pokrievky v tvare nádoby obrátenej dnom nahor, so štyrmi výčnelkami na zaoblených rohoch, ktoré pripomínajú antropomorfné pokrievky. Prevládajú malé pokrievky s viacerými druhmi rukovätí. K zvláštnym tvarom sa radia aj nepočetné ploché, pomerne hrubostenné nízke delené misy, ktoré vo vnútri boli vlastne platničkovitými rebrami alebo prstom pretláčanými páskami členené na dve alebo viacej časti. K zvláštnym tvarom patrí nádobka s malým telom na štyroch „papučovitých“ nohách lemovaných pretlačovanými páskami.

Autor si všíma aj plastické technické či ozdobné prvky. Na tenkostennej keramike sú to najmä kratšie vertikálne i šikmé, pomerne krátke plastické rebrá na najväčšom vydutí. Na hrubostennej keramike sú plastické pásiky pretláčané a sú väčšinou v hornej časti nádob alebo priamo na hrdle. Vyskytujú sa aj na nádobách s charakteristickou úpravou povrchu tečúcim alebo riedkym blatom. Ako zvlášť špecifické znaky keramiky skupiny Hunyadi halom považuje P. Patay pravidelné, takmer polguľovité bublinovité vydutiny rozličnej veľkosti. Ide opäť o jedno zo špecifík tenkostennej keramiky tejto skupiny. Aj tieto vydutiny sú známe najmä na keramike neskoršej bodrogkeresztúrskej skupiny. K markantným výzdobným prvkom na viacerých tvaroch tenkostennej keramike patrí kanelovanie. Kanelúry, v Potisi ako úplne nový prvok, sa vyskytujú hlavne na vydutinách, resp. samostatne na pleciah. Nápadne častý je výskyt hrubostenných hrncovitých nádob s presekávaným alebo pretlačovaným okrajom, prevažne prstami, menej nástrojom. Na hrubostenné hrncovité nádoby sa viaže aj výskyt drsného povlaku riedkym až tečúcim blatom. Spomínam tieto dva prvky spolu, lebo práve tak spolu sa vyskytujú ako početné a typické aj na keramike skupiny Bajč-Retz. Výnimočne, ale ako kultúrne dôležitý prvok, sa vyskytuje keramika maľovaná grafitom. Žiaľ, autor neuvádza, či ide o domáci produkt, alebo by mohlo ísť o import. Z drobných predmetov sa vyskytujú hlinené prasleny, ale neudáva sa ich množstvo, pretože nebolo možné posúdiť, ktoré z nich patria skutočne skupine Hunyadi halom. V tejto skupine ide možno o početnejší výskyt praslenov, lebo v súvekej skupine Bajč-Retz zaznamenávame ich pravidelný a početný výskyt.

Záverčná časť publikácie je venovaná otázkam postavenia sídliska v Tiszalúci v priestore a čase. Autor vychádza z prvého súpisu lokalít v známom príspevku I. Bognár-Kutziánovej a pridáva ďalšie náleziská, ich počet končí číslom 41.

Z rumunského úseku rieky Mureș v plnom rozsahu do tejto skupiny patria nálezišká Pecica a Chelie Turzii, z rumunskej strany Železných vrát dobre známe jaskynné nálezisko Baile Herculane-Peștera Hoților. Okrem známeho náleziska Vajska vo Vojvodine pri Dunaji sa jedno významnejšie zoskupenie nálezísk skupiny Hunyadi halom črtá aj okolo Belehradu. Toto územie popri Dunaji v Srbsku sa pričlenilo k vývoju v Potisi už počas skupín Tiszapolgár a Bodrogkeresztúr, ktoré na tomto území vystriedali kultúru Vinča-Pločnik. Pohrebisko na lokalite Vajska podľa keramiky autor priraduje do skupiny Hunyadi halom, ale priznáva niektoré menej podstatné miestne špecifiká a prípadný istý vplyv zo skupiny Lasinja.

P. Patay modifikoval na základe poznatkov z Tiszalúča svoj názor na datovanie skupiny Lažňany, ktorú pôvodne považoval za lokálny prejav skupiny Bodrogkeresztúr. Teraz dáva za pravdu S. Šiškov. Zhodne s ním považuje pohrebiská z východného Slovenska za súčasné so skupinou Hunyadi halom a chápe ich ako nedeliteľnú súčasť skupiny Hunyadi halom. S tým možno súhlasiť v tom zmysle, že ide vlastne o lokálny variant skupiny Hunyadi halom. P. Patay uzatvára svoju monografiu prvou mapou skupiny Hunyadi halom na území od Šariša a Zemplína po Dunaj a po Železné vráta. Autorovi uniklo sídlisko skupiny Lažňany v Šarišských Michaľanoch, ktoré objavil S. Šiška.

V ďalšej časti autor porovnáva inventár skupiny Hunyadi halom so známym náleziskom v Baile Herculane a nachádza podstatné zhody tak medzi Baile Herculane II a skupinou Bodrogkeresztúr, ako aj medzi Baile Herculane III a skupinou Hunyadi halom vrátane skupiny Lažňany. P. Patay zdôrazňuje, že nejde len o súčasnosť porovnávaných celkov, ale nálezisko Baile Herculane považuje za súčasť skupiny Bodrogkeresztúr a skupiny Hunyadi halom. Na rozdiel od P. Romana medzi periódami Baile Herculane II a III nenachádza hiát, ale predpokladá plynulý vývoj. Väčšinou, teda aj v prípade stratigrafie jaskynného osídlenia je ťažko rozhodovať, kedy prelínajúce sa keramické formy v po sebe nasledujúcich súvrstviach znamenajú postupnú transformáciu a vznik novej kultúrnej jednotky, kedy treba eventuálne uvažovať o sekundárnej kontaminácii. V tomto prípade je to o to zložitejšie, že jaskyňa Peștera Hoților sa nachádza na rozhraní balkánskej kultúry Salcuța-Krivodol-Bubanj-Hum a kultúrneho komplexu Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr-Hunyadi halom vo východnej časti Karpatskej kotliny. Príslušnosť územia v oblasti Železných vrát do sféry skupín Bodrogkeresztúr a Hunyadi halom najviac podporuje pohrebisko v Ostrovul Corbului. Napriek výskytu zjavných elementov kultúry Salcuța-Krivodol-Bubanj-Hum v hrobovom inventári toto pohrebisko ako celok podľa pohrebného ritu a prevahy keramiky bodrogkeresztúrskej skupiny v hroboch patrí do skupiny Bodrogkeresztúr. Je to ďalší doklad toho, ako etnokultúrny celok Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr-Hunyadi halom, počínajúc skupinou Tiszapolgár, zrejme migráciou etnika sa etabloval na bývalom území kultúry Vinča-Pločnik na tomto úseku Dunaja až po Železné vráta. P. Patay sleduje horizont skupiny Hunyadi halom aj ďalej na juh až do kosovského Hissaru, kde nachádza početné zhodné prvky v tvaroch nádob aj v ich výzdobných prvkoch. Podobné spoločné vlastnosti nachádza aj na nálezisku Vișesava na Drine i na známom nálezisku Maliq v Albánsku. Na rovnakej úrovni autor porovnáva so skupinou Hunyadi halom aj nálezy zo vzdialeného náleziska Traian v rumunskom Moldavsku. V tom prípade sú okrem veľkej vzdialenosti a absencie medzičlánkov nieisté aj chronologické vzťahy.

Vzťahy skupiny Hunyadi halom ku keramike s brázdeným vpichom skupiny Bajč-Retz (Balaton II-III) P. Patay zhodnotil na príklade často diskutovaných nálezov keramiky z lokalít Mözs a Zebegény. Vzťahy medzi týmito dvoma kultúrnymi skupinami boli iste bližšie, ako to doterajšie nálezy z pomerne málopočetných nálezísk dokladajú. Autor zdôraznil, že v Tiszalúci sa nenašiel ani jediný importovaný fragment keramiky zdobenej brázdeným vpichom. K tomu však treba poznamenať, podľa situácie na sídlisku skupiny Bajč-Retz v Čataji, že zdobená keramika predstavuje asi menej než 1% zo všetkých fragmentov keramiky, takže pravdepodobne len celkom zriedkavo sa stávala predmetom „exportu“.

Pri riešení vzťahov skupiny Hunyadi halom voči skupine Bodrogkeresztúr autor vyšiel z prvej genetickej a chronologickej analýzy I. Bognár-Kutziánovej, ktorá považovala obe skupiny za súčasné. P. Patay naproti tomu prináša celý rad dokladov o následnosti skupiny Hunyadi halom po skupine Bodrogkeresztúr. Viaceré spoločné znaky považuje za prejav následnosti v genetickom zmysle a takto sa skupinou Hunyadi halom uzavrel dlhodobý kontinuálny vývoj v Potisi od neskorej potiskej a herpályskej kultúry. Záverom sa autor venoval aj vzťahu skupín Hunyadi halom a Boleráz. Dávnejšie po rozpoznaní obidvoch skupín sa totiž predpokladalo, že mohli existovať paralelne. V Tiszalúci sa bolerázska keramika vyskytovala v menšom množstve v humusovitej vrstve na úrovni horných častí jám skupiny Hunyadi halom, ale len jedna z jám patrí asi bolerázskej skupine. Škoda, že P. Patay danú keramiku skupiny Boleráz pri tejto príležitosti nezverejnil, aby sa dalo posúdiť jej chronologické postavenie. Konštatuje však, že badenská kultúra nemohla mať so skupinou Hunyadi halom žiadny genetický kontakt, naopak, vidí medzi nimi zásadný zlom a diskontinuitu.

V záverečných kapitolách sa autor vrátil ešte raz k významu a problematike diskovitých ušíek (Scheibenhenkel), načrtol relatívnu chronológiu skupiny Hunyadi halom a vymedzil jej susedov. V týchto súvislostiach zaujal aj kritické stanoviská k názorom viacerých autorov, ktorí sa v poslednej dobe venovali klasifikácii a synchronizácii tejto skupiny.

V kapitole o relatívnej chronológii P. Patay zopakoval klasickú periodizáciu doby medenej v duchu maďarskej nomenklatury. Podľa nej skupina Tiszapolgár predstavuje ranú dobu medenú a skupina Bodrogkeresztúr spolu so skupinou Hunyadi halom vrcholnú dobu medenú. Samotnú vrcholnú dobu medenú člení na štyri úseky: 1 - prechodná perióda Tiszapolgár/Bodrogkeresztúr, 2 - fáza Bodrogkeresztúr A, 3 - fáza Bodrogkeresztúr B, 4 - skupina Hunyadi halom. Každý z úsekov je definovaný charakteristickými náleziskami. Celá badenská kultúra v jeho ponímaní patrí do neskorej doby medenej.

Knihu uzatvára tabelárny katalóg brúsených kamenných nástrojov a celých nepoškodených a rekonštruovaných nádob. Pozoruhodná je kresbová časť tabuliek nálezov, hlavne keramiky. Kresby K. Nagyovej, vyhotovené ceruzkou, dokonale a verne zobrazujú ináč tvarmi a ornamentom nevýraznú keramiku. Na kresbách vynikli všetky charakteristické detaily plastických a reliéfnych prvkov na nádobách, ktoré fotografické zábery sotva môžu nahradiť.

Pál Patay monografiou o sídlisku skupiny Hunyadi halom v Tiszalúci dôstojne uzavrel na prahu vzácného desiateho decénia života svoje bádanie o ranom eneolite v Potisi. Po viacerých čiastkových správach o výsledkoch dlhodobých vykopávk, prezentovaných na sympóziách a konferenciách,

v recenzovanej publikácii podal vyčerpávajúcu informáciu o prvom v takomto komplexnom rozsahu preskúmanom sídlisku skupiny Hunyadi halom. Po kvalifikovanej štúdiu S. Šišku o pohrebiskách v Barci a v Šebastovciach z roku 1972 vyšla hodnotná publikácia o sídlisku Tiszalúc, a tým sa poznatky o skupine Hunyadi halom významne doplnili a sklbili.

Kniha P. Pataya iste nájde mnoho pozorných čitateľov a dlho bude slúžiť ako kľúčová literatúra. Patrí mu za to vďaka spolu s gratuláciou všetkých zainteresovaných bádateľov i medzinárodného spoločenstva archeológov.

Juraj Pavúk

Anton Distelberger: Österreichs Awarinnen. Frauen aus Gräbern des 7. und 8. Jahrhunderts. Archäologische Forschungen in Niederösterreich 3. St. Pölten 2004. 136 Seiten, 58 ganzseitige Illustrationen.

Die Arbeit wurde vom Autor in 12 Kapitel eingeteilt, einschließlich des Literaturverzeichnisses und des Abstracts in sechs Sprachen (deutsch, englisch, ungarisch, polnisch, slowenisch und slowakisch) und der Bildbeilage.

Zur Grundlage der Monographie wurde eine durch den Autor im Jahre 1999 an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien verteidigte Dissertationsarbeit. Mit der Problematik des Frauenschmucks beschäftigte sich A. Distelberger in mehreren Studien (*Distelberger 1997a; 1997b; 2002*). Die monographische Bearbeitung von Gräbern der Awarinnen aus dem Gebiet des heutigen östlichen Österreichs bot dem Autor einen größeren Raum für eine komplexe Lösung der Problematik. Die Quelle bildet ein Komplex von Frauengräbern aus dem 7. bis 8. Jh. aus sechs Gräberfeldern aus der Zeit des Awarischen Kaganats (Mödling, Zwölfaxing I, Leobersdorf, Zillingtal, Münchendorf und Sommerrein). An dieser Stelle muss darauf hingewiesen werden, dass eine ethnische Wahrnehmung dieser Problematik auf jeden Fall abgebaut werden muss. Es betrifft den eigentlichen Titel der Monographie (der Titel wird teilweise durch den Untertitel aufgehoben), aber auch den mehrmals angeführten Terminus „awarisch“. Der Terminus kann als Ausdruck eines bestimmten Traditionalismus bei der Bezeichnung der Bevölkerung im Kaganat wahrgenommen werden, die auf keinen Fall als ethnisch homogen bezeichnet werden kann.

Mehrere literarische Elemente, wie z. B. die Poesie von S. Jessenin, T. Kramer oder die Anekdote von K. Wödl, ein Zitat aus dem Epos Kalevala oder ein Essay von Cz. Miłosz, machen den teilweise eintönigen Text lebendiger.

Der bearbeitete Komplex wurde auf Grund der anthropologischen und archäologischen Bestimmung des Geschlechtes von den Bestatteten ausgegliedert. Frauenschmuck und Gewandzubehör wurden zur Grundlage der Analyse und der anschließenden Interpretation. Der Autor definiert auf Grund ihrer Analyse zwei Hauptaspekte der Problematik - Alter und gesellschaftliche Stellung von Bestatteten. Er berücksichtigt alle Aspekte, die auf der einen Seite die Auswahl von Grabbeigaben beeinflussen konnten und auf der anderen Seite einen großen Einfluss auch auf die gegenwärtige Interpretation und die Ansicht auf die erhaltenen Grabkomplexe haben konnten. Und eben dieser Aspekt kann für eine Stärke von der Arbeit über „österreichische Awarinnen“ gehalten werden. Auf diese Weise sind Ziele der Arbeit gesetzt, die in

der Einleitung formuliert sind. Im Rahmen der Einleitung, in dem Unterkapitel „Bestattungsritual und Grabbeigaben“, deutet der Autor auf die Aufgabe von Hinterbliebenen bei der Auswahl von Beigaben, die in Gräber gelegt werden, hin. Die eigentliche Bestattung sollte nicht nur als Abschied verstanden werden, sondern bei der Bestattung besteht auch die Möglichkeit, dem Toten die Ehre zu erweisen. Der Prunk von Bestattungen deutet auf die gesellschaftliche Stellung von Bestatteten bzw. von ihren Hinterbliebenen hin.

Im Teil „Erklärungsmodelle oder altersspezifische Merkmale awarischer Frauengräber“ stellt der Autor alle möglichen Faktoren vor, die die Auswahl von Schmuck und Gewandzubehör und von anderen Beigaben beeinflussen konnten. Dies präsentiert er an einem Komplex von Frauengräbern aus dem Gräberfeld in Mödling.

- Modell 1: Trachtwechsel nach dem Alter („Trachtwechsel von jung zu alt“). Trachtwechsel und Bestattungsart waren durch das Alter der Bestatteten bedingt, d. h. awarische Frauen wurden in einer Tracht bestattet, die ihrem Alter angemessen war.

- Modell 2: „Tracht der Reichen und Tracht der Armen“. Auf dem Gräberfeld kommen Bestattungen von älteren Frauen, die bessere Lebensbedingungen hatten, häufiger vor, was mit der sozialen Stellung von einzelnen Gesellschaftsmitgliedern zusammenhängen könnte.

- Modell 3: „Alltags- und Festtracht“. Awarische Frauen hatten für jede Gelegenheit eine spezifische Kollektion von Schmuckgegenständen und Gewandzubehör. Die Zusammensetzung der Kollektion hing von der gesellschaftlichen Stellung und dem Alter der Trägerin ab.

Im Rahmen des Teils „Die Methode für den Nachweis altersspezifischer Merkmale“ ist wichtig die Behauptung des Autors über einen hohen Anteil von weiblichen Personen im Alter Adultus (20-40 Jahre).

Der Autor hat sich über die Entwicklung der Besiedlung im 7. und 8. Jh. auf dem Gebiet von Österreich kurz gefasst. Andererseits führt er den Leser in den geschichtlichen Hintergrund der Lösung der Problematik ein („Die historischen und chronologischen Voraussetzungen. Die Besiedlungsgeschichte des 7. und 8. Jahrhunderts im Osten Österreichs“). Im weiteren Text charakterisiert er die einzelnen Gräberfelder („Der Forschungsstand - basierend auf den sechs wichtigsten Gräberfeldern“), er beschäftigt sich mit der Problematik der relativen Chronologie der Awarenzeit („Die relative Chronologie der Awarenzeit“) und analysiert die einzelnen Datierungsmöglichkeiten („Alt und neu und das Problem der Datierung“).

Bei der Datierung von einzelnen Grabkomplexen ist für den Autor das Vorkommen des jüngsten Typs/Gegenstandes im Grab von großer Bedeutung. Er bevorzugt die relative Chronologie vor der absoluten Chronologie. Die in dem Grab vorhandenen Schmuckgegenstände und Gewandzubehör repräsentieren einen breiteren zeitlichen Rahmen, der normalerweise mit dem Alter und der Lebenslänge des Bestatteten identisch ist. Ausnahmsweise kommen in den Gräbern auch ältere Gegenstände vor, die als altentümlich bzw. als vererbte Gegenstände definiert werden können. Er vergleicht die Stufe der Abnutzung von Gewandzubehör und Schmuckgegenständen mit der Bestimmung des Alters von dem Bestatteten, z. B. das Grab 418 aus Mödling (Mann im Alter Adultus, 20-25 Jahre) enthielt Bestandteile eines Gürtels mit hoher Abnutzungsstufe. Die Abnutzung von Schmuckgegenständen und Gewandzubehör hängt in hohem Maße auch mit der Tatsache zusammen, wie oft der jeweilige Gegenstand getragen wurde.

Die Länge des Gebrauchs von den einzelnen Typen erklärt A. Distelberger durch einen bestimmten Konservatismus wie auch durch Austauschmöglichkeiten und Kontakte mit Produktionszentren. Er hebt auch die Unterschiede in der Lebensdauer von einzelnen Schmuckgegenständen und Gewandzubehör - z. B. die Ohrringe wurden wahrscheinlich in dem zeitlichen Horizont einer Generation getragen, während Perlen länger getragen wurden, was er auch mit konkreten Beispielen belegt.

In den weiteren Teilen des zweiten Kapitels konkretisiert er die Ausgangspunkte für die Bestimmung der relativen und absoluten Chronologie im Osten von Österreich („Die relative Chronologie der awarischen Frauen im Osten Österreich“ und „Die absolute Chronologie des 7. und 8. Jahrhunderts im Osten Österreich“).

Die Dynamik modischer Veränderungen dokumentiert er am Beispiel von Glasperlen („Die Dynamik modischer Veränderungen am Beispiel der Glasperlen“), für die eine reiche Farbenskala und Verzierung charakteristisch ist.

Die durch die Analyse von Schmuckgegenständen und Werkzeugen gewonnenen Erkenntnisse konfrontiert er mit der Entwicklung auf dem Gebiet von Ungarn und der Slowakei, wobei er konkrete Beispiele anführt. Das Ergebnis von typologischem und chronologischem Vergleich bilden bestimmte Differenzen zwischen den benachbarten Regionen (z. B. aus eisernem Blech hergestellte Nadelbüchsen).

Eine Ergänzung zum dritten Kapitel bilden zwei kürzere Passagen, in denen die Bedeutung von „Antiquitäten“, bzw. die Konkordanz von Frauen- und Männergräbern thematisiert wird.

Der Autor versuchte im Rahmen des dritten Kapitels („Biologisches und archäologisches Geschlecht“) anhand von Gewandzubehör, Schmuckgegenständen und anderen Grabbeigaben die für die einzelnen Geschlechter typischen Merkmale zu definieren. Obwohl den Schwerpunkt seiner Analysen Frauengräber bilden, ist es notwendig, auch die Beigaben in den Männergräbern zu charakterisieren. Das Ergebnis seiner Analysen bilden Kombinationen von Gegenständen, anhand deren das Geschlecht von Bestatteten bestimmt werden kann. Die Gürtelbestandteile zusammen mit dem Messer und/oder dem Feuerstahl sind eher das Merkmal männlicher Identität. Auf dem Gräberfeld in Mödling kamen sie in den Frauengräbern nicht vor, auf den Gräberfeldern Zwölfaxing I, Münchendorf und Sommerein sind sie immer nur in einem Fall vorgekommen. Ähnlich kommt auch die Kombination von Feuerstahl und Messer im Beckenbereich nur in den Männergräbern vor. Die Anwesenheit von Feuerstahl indiziert mehr oder weniger das männliche Geschlecht des Bestatteten. Im Unterschied dazu kommen Messer und mehrere Utensilien ohne Rücksicht auf ihre Lage auch in den weiblichen Gräbern vor.

In dem Abschnitt, in dem sich der Autor mit dem Vorkommen von Gürtelschnallen auseinandersetzt, ist die folgende Feststellung wichtig. Das Gewand von „Awarinnen“ bestand sehr oft aus unterem Gewand, zu dem auch eine eiserne Gürtelschnalle gehörte. Am Ende der späten Phase verschwinden metallene Gürtelschnallen; d. h. es kann mit der Verwendung von Schnur- oder Textilgürteln gerechnet werden. Auf der anderen Seite sind für das männliche Gewand sogar zwei Schnallen typisch. Eine (meistens eiserne) diente zum Durchziehen von unterem Gewand und die zweite bronzene Schnalle dekorierte den oberen Teil von Gewand. Sie war Bestandteil einer mehrteiligen Gürtelgarnitur.

Was den Schmuck betrifft, ist sein Zusammenhang mit dem Geschlecht von Bestatteten nicht so eindeutig. Es betrifft

vor allem die Drahtohrringe, die in mehreren Fällen in den Gräbern vorgekommen sind, die eindeutig als männliche Gräber bestimmt waren. Ähnlich beschränkt sich auch das Vorkommen von Perlen, die die Halsketten bilden, nicht nur auf die Frauengräber, was in grundlegendem Widerspruch mit der Situation auf dem Gebiet der Slowakei ist (Feststellung von J. Zábajník). Von den anderen Beigaben können für „Geschlechtsspezifische Beigabenmerkmale“ vor allem Spinnwirtel und Pfeilspitzen gehalten werden. An dieser Stelle muss die statistische Gültigkeit von dieser Behauptung hervorgehoben werden.

In dem vierten Kapitel („Die ideologischen Voraussetzungen der Bestattungen“) bemüht sich der Autor darum, die Differenzen in der Grabausstattung auf Grund der gesellschaftlichen Stellung wie auch des Alters von Bestatteten herauszufinden. Durch die Akzeptanz von beiden Prinzipien unterscheidet A. Distelberger horizontale und vertikale Hierarchie der awarischen Gesellschaft. Während für die horizontale Hierarchie der wichtigste Parameter das Alter ist, wird die vertikale Hierarchie durch den Prunk der Grabausstattung bestimmt. Die unterschiedliche Qualität von Beigaben spiegelt den persönlichen Reichtum des bestatteten Individuums, bzw. repräsentiert den Geschmack des Verstorbenen unabhängig von seinem Reichtum wider. In Erwägung können auch solche Werte gezogen werden, deren Ausdrücke in den Gräbern nicht erfasst werden können.

In dem nächsten Unterkapitel („Der Zusammenhang der Bestattungssitten mit der Geschlechterrolle des Frühmittelalters“) befasst sich der Autor mit der Begründung der Überlegung über die Arbeitsteilung zwischen Männern und Frauen, die sich eben bei der Auswahl von Grabbeigaben geäußert hätte. In diesem Zusammenhang kann man sich Gedanken über die Möglichkeit der Geschlechtsbestimmung von Kinderindividuen machen. Das Vorkommen von Spinnwirteln in den nicht erwachsenen Gräbern gehört unserer Meinung nach eher zu den Merkmalen, die auf das weibliche Geschlecht von Bestatteten hindeuten. Sie stellen wahrscheinlich keinen Beleg über ihren Anteil an der Textilproduktion dar.

Einen großen Beitrag leistete der Autor in dem Unterkapitel „Exkurs zur zusätzlichen Beigabe von Schmuck“, in dem er sich mit dem Vorkommen von zusätzlichem Schmuck beschäftigt. Während zusätzlicher Schmuck in Form von Ohrringen nur in den Frauengräbern vorkam, kamen die aus Perlen bestehenden Halsketten in mehreren Fällen auch in Männergräbern vor (in keinem Fall befanden sie sich im Halsbereich). Die sekundäre Bestimmung von Speisebeigaben ist auf den einzelnen Gräberfeldern unterschiedlich. Es ist jedoch fraglich, ob die Kombination von Speisebeigaben mit einem bestimmten Typ des Gegenstandes und seiner Position im Grab auf ein breiteres Territorium verallgemeinert werden kann.

Im fünften Kapitel „Aspekte des Alltags“ fasst der Autor die bisherigen Ergebnisse von Analysen zusammen und definiert das männliche und weibliche Gewand. Eine gute Ergänzung zum Text wären auch Bilder, die die Trachten in Abhängigkeit von dem Alter und der sozialen Stellung der Bestatteten veranschaulichen würden. Es wäre bestimmt interessant, die Rekonstruktionen der Festtracht mit der Alltagskleidung zu vergleichen. Der Zeitpunkt des Erwerbs von Schmuckgegenständen bildet den Inhalt des nächsten Unterkapitels („Der Zeitpunkt des persönlichen Erwerbs der Schmuckgegenstände“). Wir könnten jedoch gegen das vom Autor vorgeschlagene Schema polemisieren, nach dem

es bestimmte Zusammenhänge zwischen dem Alter der Bestatteten und der Schmuckqualität gibt.

Im sechsten Kapitel „Exkurs Graböffnungen und Sonderbestattungen“ macht sich der Autor Gedanken über die unterschiedlichen Ursachen von verschiedenen Dislokationen der Skeletteile. Er nimmt an, dass sekundäre Eingriffe in die Gräber zwei Ursachen hätten. Die erste Ursache bildet die Gruppe von Eingriffen, die mit dem Adjektiv rituell bezeichnet werden könnten. Man bezweckte damit die Störung des Skeletts des Bestatteten als eines Mittels, das die schädliche Rückkehr des Revenanten verhindern soll. Die Ursache der zweiten Gruppe von Eingriffen ist prosaisch: es ging um die Plünderung von Gräbern, bei der wertvolle Gegenstände aus dem Grab genommen wurden. Für den sekundären Eingriff in das Grab können auch Nachbestattungen gehalten werden. Die Nachbestattungen verursachten auch die Deponierung und Verschiebung von bestimmten Skeletteilen. Am Ende dieses Kapitels beschäftigt sich der Autor mit besonderen Bestattungsformen und listet alle Gräber mit solchen Merkmalen aus dem untersuchten Komplex von Gräberfeldern auf.

Die Grundlage des siebten Kapitels „Awarische Frauenbestattungen in Österreich - Die Altersstruktur“ bildet eine statistische Übersicht, die in Form einer Tafel und einer Graphik präsentiert wird. In der Übersicht stellt der Autor das Verhältnis zwischen dem Alter von Bestatteten und der Datierung von Grabkomplexen am Beispiel von untersuchten Gräberfeldern dar.

Im achten Kapitel „Alter oder soziale Stellung? - Zur Deutung der Trachtunterschiede“ fasst A. Distelberger die Ergebnisse von allen Analysen zusammen.

Angesichts der Abwesenheit von eisernen Schnallen in den Frauengräbern der jüngeren Stufe richtete der Autor seine Aufmerksamkeit auf die Charakteristik von Inventaren in den Frauengräbern in der mittleren Stufe. Auf Grund des Reichtums von Beigaben teilte er die Gräber in drei Gruppen ein. Die erste Gruppe bilden Grabkomplexe, in denen die Frauen in Trachten bestattet waren und in dem auch mehrere Metallgegenstände waren („die metallreiche Tracht“). Für die zweite Gruppe sind Funde von Schnallen charakteristisch. In der dritten Gruppe von Gräbern kommen keine Metallbestandteile vor. Eine Ergänzung des Textes bildet auch eine Liste von Gräbern, die zu den einzelnen Gruppen zugeordnet sind.

Im weiteren Text setzt sich der Autor mit dem anthropologischen Modell von Silke Grefen-Peters auseinander, für die der Reichtum der Ausstattung nur durch den sozialen Status der Bestatteten bedingt ist. Auf Grund der eigenen Analysen erstellte er sein eigenes ethnohistorisches Modell, das auf direkter Beziehung zwischen dem Reichtum des Gewands von der Bestatteten und dem Alter beruht. Auf Grund des Reichtums von Beigaben charakterisiert er die sog. Festtracht und Alltagsstracht.

Eine Verallgemeinerung von Analyseergebnissen findet man in dem neunten Kapitel („Zusammenfassung“). In dem Kapitel fasst der Autor folgende Tatsachen zusammen:

- Die Hochzeit war ein wichtiger Wendepunkt in dem Leben von verschiedenen Gesellschaften.

- Viele Frauen in der Zeit des Frühmittelalters starben in einem jungen Alter, d. h. in der nicht weit von der Hochzeit entfernten Zeit.

- Die Hinterbliebenen bemühten sich deswegen darum, diesen Augenblick auch durch die Pracht der Tracht, in der die Frau bestattet wurde, hervorzuheben.

- Der Übergang aus einer Welt in die andere („rites des passages“) wurde auch durch die Qualität des Bestattungsgewands verstärkt. Die Verbindung von Schmuck mit der Festtracht repräsentiert auch das Gewand, das während der Bestattung in den Gräbern von verheirateten oder heiratsfähigen Frauen verwendet wurde.

Einen Bestandteil der Arbeit bilden auch eine Liste von allen Frauengräbern, die bei der Analyse verwendet wurden und zahlreiche Illustrationen. Im Rahmen von Bildern kann man sich nur sehr schwer bei der Identifizierung von den einzelnen Gegenständen orientieren, weil die Nummerierung fehlt. Die Nummerierung ersetzte der Autor durch eine nicht ganz übersichtliche Tabelle. Für einen bestimmten Mangel halten wir eine unvollständige Verknüpfung von Illustrationen mit dem Text (nicht alle Bilder werden im Text zitiert).

Die Arbeit ergänzen verständliche und übersichtliche Anmerkungen und eine detaillierte Bibliographie. Für sehr positiv halten wir auch eine ziemlich kurze Zusammenfassung in mehreren Sprachen. Sie hilft bestimmt Forschern aus anderen Ländern. Bis auf einige Stellen („Kombination von Tracht und Ohrringen“ - unklar definierte Gruppen von Trachten) ist der Text gut lesbar und verständlich.

Trotz der präsentierten Vorwürfe halten wir die Monographie von A. Distelberger für einen bedeutenden Versuch, um die Ausstattung von Frauengräbern aus der Zeit des Awarischen Kaganats auf dem Gebiet von Österreich zu analysieren. Er stellte somit ein nachahmenswertes Modell der Analyse von Grabinventaren ohne Rücksicht auf ihre zeitliche und räumliche Bestimmung auf.

LITERATUR

- Distelberger 1997a* - A. Distelberger: Arme „reiche“ Mädchen? - Altersabhängiger Schmuckerwerb der Awarinnen des Gräberfeldes von Mödling, Österreich. In: Bestattungsbefunde in ethnoarchäologischer Perspektive. Symposium der Arbeitsgemeinschaft Ethnoarchäologie in Mettmann 1997. *Ethnogr.-Arch. Zeitschr.* 38/3-4, 1997, 551-565.
- Distelberger 1997b* - A. Distelberger: Die Perlenketten aus dem awarischen Gräberfeld von Mödling. In: *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen.* Bonn 1997, 231-234.
- Distelberger 2002* - A. Distelberger: Awarinnen: Frauen aus Gräbern des 7.-8. Jh. n. Chr. in Österreich. *Ethnogr.-Arch. Zeitschr.* 43, 2002, 47-59.

Ivana Kvetánová, Jozef Zábojník

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK

ABKÜRZUNGEN VON ZEITSCHRIFTEN UND PERIODIKA

ABBREVIATIONS OF JOURNALS AND PERIODICALS

- Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
- Acta Univ. Lodziensis. Folia Arch. = Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica. Łódź
- Am. Journal Physical Anthr. = American Journal of Physical Anthropology
- Antaeus = Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest
- Anthr. Anz. = Anthropologischer Anzeiger. Stuttgart
- Anthropologie (Brno) = Anthropologie. Brno
- Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest
- Arch. Hist. = Archaeologia historica. Brno
- Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha
- Archaeometry = Archaeometry. The Bulletin of the Research Laboratory for Archaeology and the History of Art. Oxford
- Archeologia (Warszawa) = Archeologia. Rocznik Instytutu historii kultury materialnej Polskiej akademii nauk. Warszawa
- AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
- Ber. Bayer. Bodendenkmalpfl. = Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege. München - Bonn
- Bull. et Mém. Soc. Anthr. Paris = Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris
- Castrum Novum = Castrum Novum. Zborník Okresného múzea. Nové Zámky
- Commun. Arch. Hungariae = Communicationes Archaeologicae Hungariae. Budapest
- Čas. Vlast. Spolku Mus. Olomouc = Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci. Olomouc
- Ethnogr.-Arch. Zeitschr. = Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift. Berlin
- Folia Arch. = Folia Archaeologica. Annales Musei Nationalis Hungarici. Budapest
- Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Wien
- Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
- Herman Ottó Múz. Évk. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc
- Hieron = Hieron. Religionistická ročenka. Bratislava
- Homo = Zeitschrift für die vergleichende Forschung am Menschen. Göttingen
- Human Evolution = Human Evolution. An international journal. Dordrecht
- Jahrb. Männer Morgenstern = Jahrbuch der Männer vom Morgenstern. Bremerhaven
- Jahrb. RGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. Mainz am Rhein
- Mat. Arch. = Materiały Archeologiczne. Kraków
- Mat. Starożytne i Wczesnośred. = Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk
- Mitt. Anthr. Ges. Wien = Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien
- Monumentorum Tutela = Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok. Bratislava
- Móra Ferenc Múz. Évk. Stud. Arch. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Dolgozatok a Móra Ferenc Múzeum Régészeti Osztálya és az MFM-JATÉ Régészeti Tanszék Köréből. Szeged
- Nachrbl. Dt. Vorzeit = Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit. Leipzig
- Národopis. Sbor. = Národopisný sborník. Martin - Bratislava
- Národopis. Věstník = Národopisný věstník. Praha - Brno
- Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha
- Praehist. = Praehistorica. Praha
- Praehist. Zeitschr. = Praehistorische Zeitschrift. Berlin - New York
- Pravěk = Pravěk. Ústřední list pro praehistorii a anthropologii zemí českých. Brno - Praha
- Pravěk (N. Ř.) = Pravěk. Nová řada. Časopis moravských a slezských archeologů. Brno
- Przegląd Arch. = Przegląd Archeologiczny. Wrocław
- Přehled Výzkumů = Přehled výzkumů. Brno
- Sbor. Národ. Muz. Praha = Sborník Národního muzea v Praze. Praha
- Sbor. Prací Fil. Fak. Brno = Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. Brno
- Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
- Slov. Národopis = Slovenský národopis. Časopis Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Bratislava
- Specimina Nova = Specimina Nova. Janus Pannonius Tudományegyetem Történelmi Tanszék Évkönyve. Pécs
- Sprav. Múz. (Komárno) = Spravodaj Oblastného podunajského múzea v Komárne. Komárno
- Stud. Arch. Slovaca. Mediaev. = Studia archaeologica Slovaca mediaevalia. Bratislava - Nitra
- Stud. Muz. Kroměříž = Studie Muzea Kroměřížska. Kroměříž
- Stud. și Cerc. Istor. Veche = Studii și cercetări de istorii veche (Studii și cercetări de istorii veche și arheologie). București
- Światowit = Światowit. Rocznik Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa

- Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múz. Évk. = A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. Szekszárd
- Štud. Zvesti AU SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied. Nitra
- Thraco-Dacica = Thraco-Dacica. București
- Vznik a Počátky Slovanů = Vznik a počátky Slovanů - Origine et debuts des Slaves. Praha
- Wiadości Arch. = Wiadości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego. Warszawa
- Wiener Prähist. Zeitschr. = Wiener Prähistorische Zeitschrift. Wien
- Wosinsky Mór Múz. Évk. = A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve. Szekszárd
- Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava
- Zbor. SNM. Prír. Vedy = Zborník Slovenského národného múzea. Prírodné vedy. Bratislava
- Zprávy Čsl. Spol. Antr. = Zprávy Československé společnosti antropologické. Praha - Brno - Bratislava